T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN EFENDİ'NİN TEVÂRÎH-İ CEZÎRE-İ GİRİD ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN

HASAN ALİ CENGİZ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İBRAHİM SEZGİN

EDİRNE 2018

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Hasan Ali CENGİZ tarafından hazırlanan **"Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin"** konulu **Doktora** Tezi Savunma Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 33. - 34. maddeleri uyarınca 17/07/2018, Salı günü saat 11'de yapılmış olup, tezin Kabul edilmesine **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN (Danışman)	Kabul edilmesine	
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK	Kabul edilmesi	
Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz FEDAKAR	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Raşit GÜNDOĞDU	Kabul	

(*) Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında **"Kabul Edilmesine / Red Edilmesine / Düzeltilmesine"** seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10204873
Yazar Adı / Soyadı	HASAN ALİ CENGİZ
T.C.Kimlik No	40495783538
Telefon	5333462887
E-Posta	hasancengiz@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN EFENDİ'NİN TEVÂRÎH-İ CEZÎRE-İ GİRİD ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN
Tezin Tercümesi	A STUDY AND TEXTUAL ANALYSİS OF THE JANİSSARY KAPTAN HASAN EFENDİ NAMED "TEVÂRÎH-i CEZÎRE-i GİRİD"
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Doktora
Yılı	2018
Sayfa	344
Tez Danışmanları	PROF. DR. İBRAHİM SEZGİN
Dizin Terimleri	Girit Savaşı=Crete War ; Venedik=Venice ; Girit=Crete
Önerilen Dizin Terimleri	Hanya Kandiye Girit Seferi Fazıl Ahmet Paşa Deli Hüseyin Paşa

27.07.2018

İmza:.....

Tezin Adı: Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin

Hazırlayan: Hasan Ali CENGİZ

ÖZET

Bu çalışmada, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* isimli yazma eserin tahlil ve metin çalışması yapılmıştır. Bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır.

St. Petersburg nüshası 1197 (1783)'te, Topkapı Nüshası ise 1208 (1793) de istinsah edilmiştir. St. Petersburg nüshası, müellif nüshası olmamasına rağmen daha eski ve daha düzgün yazılmış olduğundan esas nüsha olarak alınmış ve Topkapı nüshasıyla da karşılaştırılması yapılmıştır.

Eserin müellifi Hasan Efendi, Girit'in fethi sırasında adada bulunmamıştır. Fakat fetihten sonra 1682-1697 tarihleri arasında adada kâtip olarak görev yapmıştır. Girit'te uzun süre görev yapmasından dolayı adanın fethiyle ilgili bu eseri kaleme aldığı sanılmaktadır. Müellif eserde, Girit'in fethiyle ilgili dönemin ana kaynaklarındaki bilgileri ya birebir aktarmış ya da kendi yorum ve değerlendirmelerine yer vermiştir.

Eser, Akdeniz'in kontrolü ve güvenliği açısından önemli bir konumda olan Girit'e 1645 yılında yapılacak olan seferin hazırlıkları ile başlar. Adanın tamamının fethedildiği 1669 yılına kadar olan kara ve deniz savaşları, savaş sırasında yaşanan olaylar, fethedilen yerlerdeki kale ve şehirlerin durumu, savaş sırasındaki yazışmalar, azil ve atamalar gibi olaylara gün gün yer verilmektedir. Ayrıca eserde, Kandiye'nin fethinden sonra Venedik ile yapılan anlaşma şartları, Kandiye Seferi sırasında şehit ve gazi olanların sayıları ve harcanan mühimmat miktarları yer almaktadır. Eserin son kısmını ise adanın Osmanlı hâkimiyeti öncesi tarihinden bahseden müstakil bir bölüm oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Kandiye, Hanya, Venedik, Fazıl Ahmed Paşa

Name of the Thesis: A Study and Textual Analysis of the Janissary Kaptan Hasan Efendi Named “Tevârîh-i Cezîre-i Girid”

Prepared by: Hasan Ali CENGİZ

ABSTRACT

In this study, a study and textual analysis of the writing of the Janissary Kaptan Hasan Efendi named "Tevârîh-i Cezîre-i Girid" was carried out. There are two copies of this work. One of them is registered in Saint Petersburg, the Institute of Oriental Manucscripts, the Russian Acedemy of Sciences, at 140.B.1178. The other copy is registered at Y.82 in Topkapı Palace Library.

The Saint Petersburg copy was affixed in 1197 (1783), and the Topkapi copy in 1208 (1793). The Saint Petersburg copy, although we do not know whether it is a manuscript or not, was taken as the original version because it was written earlier and more properly and it was compared with the Topkapi copy.

The writer Hasan Efendi was not found in the island during the conquest of Crete. However, after the conquest, he served as a clerk in the island between 1682-1697. It is believed that he wrote this work about the conquest of the island due to his long service in Crete. The author has included in his work the information in the main sources of the time of the conquest of Crete, either in his own words or in his own interpretations and evaluations.

The work begins with preparations for the campaign to be carried out in Crete in 1645, an important location for the control and security of the Mediterranean. Events such as land and sea battles until 1669, when the whole of the island was conquered, the events that occurred during the war, the state of the fortresses and cities in the conquered places, the correspondences during the war, dismissals and assignments are presented day by day. In addition, the work includes the terms of the agreement with Venice after the conquest of Candia, the number of martyrs and veterans during the Candia Campaign, and the amount of ammunition spent. The last part of the work constitutes a separate section, referring to the date of the pre-Ottoman domination of the island.

Keywords: Crete, Candia, Chania, Venice, Fazıl Ahmed Pasha

ÖNSÖZ

Tarihin doğru şekilde yazılabilmesi ve anlaşılabilmesi için o devirde yazılmış eserlerin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Osmanlı tarihinin araştırılması ve hadiselerin tespit ve değerlendirilmesinde de arşiv kaynaklarının yanısıra yazma eserler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu eserlerden layıkıyla istifade edilebilmesi için bunların günümüz harflerine aktarılıp transkripsiyon ve tahlillerinin yapılması gerekmektedir. Geldiğimiz bu dönemde hala Osmanlı tarihi ile ilgili pek çok yazma eser, özellikle seferleri anlatan gazavatnâmelerin pek çoğu çalışılıp gün yüzüne çıkarılmamıştır.

Bu bağlamda yaklaşık 24 yıl gibi uzun bir süre devam eden Girit seferiyle ilgili pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de Hasan Girdî'nin Girit Seferi'ni başından sonuna kadar anlatan *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* isimli eseridir. Çalışmamızda bu eserin tahlil ve metin çalışmasını yaparak Osmanlı tarihinde çeyrek asır süren uzun savaş dönemindeki gelişmeleri ortaya koymayı amaçladık.

Çalışmamızın birinci bölüm olan Giriş kısmında Osmanlı öncesi adanın durumu ve Girit'in fethi, ikinci bölümünde temel kaynaklarda ve arşiv belgelerinde Girit Seferi'nin yer alışı, üçüncü bölümde müellifimiz Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin hayatı, eserleri ve çalışmamıza esas teşkil eden *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* isimi eserin dili, muhtevası ve nüshaları hakkında bilgiler verilip mevcut olan iki nüsha arsında karşılaştırmaları yapılmıştır. dördüncü bölümde ise, eserin kaynakları verilmiş ve kaynakların değerlendirilmesi yapılmıştır. Beşinci bölümde ise eserin metnine yer verilmiştir.

Metin tesisinde; metinde olmamasına rağmen kolay okunabilirliğini sağlamak maksadıyla noktalama işaretleri kullanılmıştır. Tarafımızdan yapılan eklemeler köşeli parantez [ ] içinde gösterilmiş, okuma konusunda tereddüde düşülen kelimenin yanına (?) konulmuştur. Okunamayan kelimeler ise metindeki haliyle verilmiştir.

Çalışmalarım esnasında metin kontrolü için değerli zamanlarını ayıran, bana her konuda yol gösteren danışmanım Prof. Dr. İbrahim SEZGİN'e teşekkürlerimi

sunmayı bir borç bilirim. Metindeki Arapça ve Farsça kelimelerin okunmasında yardımcı olan Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK'e, *"Azîmet-i Sefer-i Kandiye"* isimli eserin İzmir nüshasını edinmemizi sağlayan Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE'ye, tezin yazım kontrolü konusundaki yardımlarından dolayı Dr. Salih Koralp GÜREŞİR'e, eserin S. Petersburg nüshasını getirme konusunda yardımlarını esirgemeyen Türk Tarih Kurumu Kütüphane Müdiresi Sayın Neşecen UYSAL ve kütüphane çalışanlarına, Ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi çalışanlarına da sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

ÖNSÖZ iii

İÇİNDEKİLER v

KISALTMALAR xi

1. GİRİŞ 1

1.1. Girit Adası'nın Coğrafi Konumu 1

1.2. Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Girit Adası 3

1.3. Girit'in Fethi 11

1.3.1. Girit'in Fethini Geciktiren Sebepler 11

1.3.2. Girit Seferi'nin Sebepleri 13

1.3.3. Fetih Hazırlıkları ve Sefere Çıkış 14

1.3.4. Hanya'nın Fethi 15

1.3.5. Deli Hüseyin Paşa'nın Girit'e Atanması ve Faaliyetleri 18

1.3.6. Girit Fethinin Uzama Sebepleri 21

1.1.7. Fazıl Ahmed Paşa'nın Sadrazamlığı ve Kandiye'nin Fethi 23

2. GİRİT'İN FETHİYLE İLGİLİ BAZI ESERLER VE ARŞİV BELGELERİNE GÖRE GİRİT SEFERİ 29

2.1. Girit'in Fethiyle İlgili Eseler 29

2.2. Temel Kaynaklarda ve Arşiv Belgelerinde Girit Seferinin Yer Alışı 32

2.2.1. Girit Seferi'nin Nedenleri 32

2.2.2. Girit Seferi'nin Hazırlıkları ve Sefere Çıkış 34

2.2.3. Hanya'nın Fethi 35

2.2.4. Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya Muhafızlığı ve Serdarlık Görevi 37

2.2.5. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Serdâr-ı Ekrem Olarak Girit Seferi'ne Görevlendirilmesi ve Kandiye'nin Fethi 39

2.2.6. Girit Seferi'ne Gönderilen Yardımlar ve Yardım Talepleri 43

2.2.6.1. Yardım Talepleri ve Gönderilen Bazı Yardımlar 43

2.2.6.2. Venedik'e Gelen Yardımlar 49

2.2.7. Girit Seferi'nin Maktul Paşaları 50

2.2.7.1. Yusuf Paşa'nın Katli 50

2.2.7.2. Deli Hüseyin Paşa'nın Katli 51

2.2.7.3. Serdar Tavukçu Mustafa Paşa'nın Katli 52

2.2.7.4. Kaptan Âmmarzâde'nin Katli 52

2.2.8. Sefer Sırasında Yapılan Yazışmalar 53

2.2.8.1. Hatt-ı Hümayun Örnekleri 53

2.2.8.2. Telhis Örnekleri 54

2.2.8.3. Talep ve Şikâyet Belgelerine Örnekler 55
2.2.8.4. Venedik'ten Gönderilen Nâme ve Mektup Örnekleri 57
2.2.9. Kahramanlıklar 59
2.2.10. Şehirler ve Kaleler 60
2.2.10.1. Hanya 60
2.2.10.2. Kandiye 61
2.2.10.3. Aya Todori Kalesi 62
2.2.10.4. Resmo Kalesi 63

3. YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ 64

3.1. Hayatı 64

3.2. Eserleri 65
3.2.1. Sefer-i Moskof 65
3.2.2. Tevârîh-i Cezîre-i Girid 66
3.2.2.1. Eserin Başlığı 67
3.2.2.2. Eserin Telif Tarihi 67
3.2.2.3. Eserin Dili 67
3.2.2.4. Eserin Muhtevası 68
3.2.2.5. Eserin Kaynak Değeri 79

3.3. Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in Nüshaları 80
3.3.1. St. Petersburg (P) Nüshası 80
3.3.2. Topkapı Sarayı (T) Nüshası 82
3.3.3.İki Nüshanın Karşılaştırılması 82

4. TEVÂRİH-İ CEZÎRE-İ GİRİD'İN KAYNAKLARI 86

4.1. Kaynakları 86
4.1.1. Târîh-i Na'îmâ 86
4.1.1.1. Birebir Aktarma 88
4.1.1.2. Konuyu Özetleyerek Verme 89
4.1.1.3. Şiirlerden Yapılan Alıntılar 91
4.1.1.4. Farklı Başlık Altındaki Bilgileri Yeni Bir Başlık Altında Verme 93
4.1.1.5. Eksik Veya Yanlış Aktarma 97
3.1.1.6. Kaynakta Gösterilen Referansları Aynen Verme 97
4.1.1.7. Konu Başlıklarında Yaptığı Değişiklikler 99
4.1.2. Kâtib Çelebi *Fezleke* 100
4.1.2.1. Birebir Aktarma 101
4.1.2.2. Özetleyerek Verme 102
4.1.2.3. Eksik veya Yanlış Aktarma 107
4.1.2.4. Şiirlerden Yapılan Aktarma 107
4.1.2.5. Farklı Başlıktaki Bilgiyi Yeni Başlıkta Verme 109
4.1.2.6. Yapılan Eklemeler 112
4.1.2.7. Konuların Bazılarına Yer Vermeme ve Konu Başlıklarında Değişiklik Yapma 113
4.1.3. *Raşid Tarihi* 114

4.1.3.1. Birebir Aktarma 114
4.1.3.2. Konu Başlığını Kısaltma 116
4.1.4. Hikayet-i Azîmet-i Kandiye 116
4.1.4.1. Birebir Aktarma 117
4.1.4.2. Değiştirerek Verme 119
4.1.4.3. Yapılan Eklemeler 120
4.1.4.4. Özetleyerek Verme 122
4.1.4.5. Konu Başlıklarını Verme 124
4.1.4.6. Kandiye Seferi ile İlgili Sayısal Veriler 125
4.1.5 *Tevârîh-i Ikrıtiş* 126
4.1.5.1. Birebir Yapılan Aktarmalar 127
4.1.5.2. Özetleyerek Verme 128
4.1.5.3. Yapılan Eklemeler 131
4.1.5.4. Kaynakların Verilme Şekli 132

5. METİN 133
Metin Tesisinde İzlenen Yol 133
TEVÂRÎH-İ CEZÎRE-İ GİRİD SENE 1055 135
Azîmet-i Asker-i İslâm [be-]Donanma-yı Yusuf Paşa 136
Azîmet-i Asker-i İslâm be-Cânib-i Girid 138
Feth-i Aya Todori 139
Âğāz-ı Muhâsara-yı Hanya 140
Vasf-ı Kal‘a-i Hanya 141
Azm-i Hisâr 142
Rûz-ı Küffâr der-Kühsâr ve Galebe-i Asker-i A‘dâ-Şikâr 143
Hurûc-ı Küffâr ez-Hisâr 144
Âmeden-i Küffâr be-imdâd-ı Hisâr ve Galebe-i İslâmîyân 144
Âmeden-i Küffâr Berây-ı İmdâd-ı Hisâr ve İnhizâm [u] Firâr 146
Ceng-i Tabya-ı Küffâr 147
Âmeden-i Hil‘ât-ı Pâdişâhî 148
Hücûm-ı Asker-i İslâm Be-Hendek 148
Tedbîr-i Tesviye-i Hendek 151
İnhizâm-ı Burc-ı Hisâr 151
Yürüyüş-i Sâni 154
Feth-i Hisâr-ı Hanya 155
Hıl‘at-ı Umûm-ı Zâbitân 157
Âmeden-i Sefâ’in-i Küffâr 157
Tevcîhât 158
Âmeden-i Hüseyin Paşa 159
Muhârebe-i Sefâ’in der-Balyabadra 159
Muhârebe der-Karlıili 160
Mukātele der-pîş-i Hisâr-ı Hanya 160
Rezm-i Küffâr der-Kûhsâr 161
İrsâl-i İmdâd be-Cezîre-i Girid 162

Ceng-i Küffâr-ı Venedik [be-]Ba‘zı Sefâ’in-i İslâm 162
Âmeden-i İtâ‘at-ı Kisamo Tâbi‘-i Hanya 164
Tedbîr-i Küffâr-ı Kandiye 165
Ceng-i Abokron ve Melakşe der-Girid 165
Feth ü Tahrîb-i Esterni 167
Ceng-i Âsiyâb der-Girid 167
Muhâsara-i Suda 168
Zabt-ı Hisâr-ı Abokron 168
Muhârebe der-Metris 169
Feth-i Granbusa 170
Ahvâl-i Muhâsara 170
Muhârebe-i Acısu 171
Muhâsara-i Resmo der-Girid Serdâr Hüseyin Paşa 171
Evsâf-ı Resmo 172
İbtidâ-i Ceng ve İnhizâm-ı Küffâr 173
Feth-i Kal‘a Milapotame 174
Hücûm-ı Asker-i İslâm ve Feth-i Kal‘a-i Resmo 174
Kışlak-ı Asker-i İslâm ve Tedbîr-i Muhâsara-i Kandiye 178
Şehâdet-i Kapudân Musa Paşa 179
Firâr-ı Deli Marko 179
Hedâyâ-yı Hüseyin Paşa be-Cânib-i Hüdâvendigâr 180
Vakāyi‘-i Girid 180
Ceng-i Deli Kethüdâ 181
Azîmet-i Hüseyin Paşa be-Muhâsara-i Kandiye 181
Ahvâl-i Donanma 182
Vusûl-ı Asker-i İslâm be-Hisâr-ı Kandiye ve İnhizâm-ı Küffâr 182
[Âmeden-i] Kapudân Musâhib Fazlı Paşa be-Cânib-i Girid 183
Ahvâl-i Asker der-Kandiye 184
Ceng-i Harb-i Sinan Bey ve Şahin Ağa 184
Âmeden-i Sefâ’in-i Küffâr be-Kandiye ve Avdet-i Donanma-yı Hümâyûn 186
Nakl-i Top be-Hisâr-ı Kandiye 186
Zikr-i Ahvâl-i Muhâsara ve Vasf-ı Kandiye 187
Âmeden-i Elçi-i Ceneral 188
Âmeden-i İstilâ-yı Küffâr ber-Hisâr-ı Meramilo 189
Âmeden-i Zikr-i Muhâsara-i Kandiye 189
Hücûm-ı Küffâr der-Hisâr-ı Selvi 191
Resîden-i Metris be-Hendek 192
Âmeden-i Hurûc-ı Küffâr-ı Ân Hisâr ve İnhizâm ü Firâr 192
Âmeden-i Zikr-i Ahvâl-i Metris ve Muhâsara 193
Âmeden-i Hurûc-ı Küffâr-ı Tabya 194
Âmeden-i Zikr-i Lağamhâ-yı Tabya 194
Âmeden-i Zikr-i Ahvâl-i Donanma 195
Âmeden-i Feth-i Tabya-i Kandiye 195
Âmeden-i Zikr-i Hücûm-ı Guzât be-Hisâr-ı Kandiye 196

Âmeden-i İmdâd-ı Küffâr ve Müte'ellim [Şüden-i] Asker-i İslâm _____ 198
Âmeden-i Katl-i Kapudân Ammârzâde _____ 199
Âmeden-i Ceng-i Tuzla der-Girid _____ 200
Âmeden-i Vakāyi'-i Girid _____ 202
Fesâd-ı Katırcıoğlu _____ 202
Âmeden-i Habs-i Balyos-i Venedik _____ 203
Âmeden-i Şehâdet-i Kapudân Voynuk Ahmed Paşa der-Girid _____ 204
Âmeden-i Tafsîl _____ 205
Âmeden-i Fitne-i Asker der-Cezîre-i Girid _____ 206
Âmeden-i Muhâsara-i Kandiye Sâniyen _____ 210
Âmeden-i Müşâvere _____ 216
Vakāyi'-i Sene Sittîn ve Elf _____ 217
Zikr-i Ahvâl-i Binâ-i Kal'a-i Cedîd der-Girid _____ 217
Âmeden-i Nakl-i Girid _____ 217
Âmeden-i Keyfiyyet-i Vusûl-i İmdâd be-Cezîre-i Girid _____ 218
Âmeden-i Serdâr [ve] Galebe-i Küffâr-ı Girid _____ 219
Âmeden-i Dimeş _____ 220
Âmeden-i Garîbe _____ 221
Âmeden-i Ahvâl-i Girid _____ 221
Vakāyi'-i Sene İhdâ ve Sittin ve Elf _____ 222
Vakāyi'-i Donanma Tevcîhi _____ 223
Muhârebe-i Donanma _____ 223
Vakāyi'-i Sû-i Tedbîr _____ 224
Âmeden-i Vakāyi'-i Elçi-i Venedik _____ 225
Vakāyi'-i Ahvâl-i Donanma _____ 226
Vakāyi'-i Ahvâl-i Cezîre-i Kandiye der-Girid _____ 226
Vakāyi'-i Sadâret-i Kā'immakām _____ 227
Vakāyi'-i Hikâye-i Garîbe _____ 228
Vak'a-i Ahvâl-i Donanma-yı Hümâyûn u Küffâr ve Muhârebe-i Azîme der-Cezîre-i Girid _____ 228
Vakāyi'-i Deli Hüseyin Paşa _____ 231
Vakāyi'-i Tebdîl-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid _____ 233
Nasb-ı Kā'immakam _____ 233
Da'vet-i Kā'immakam Ahmed Paşa be-Edirne _____ 233
Vefât-ı Sadr-ı Âli _____ 233
Vakāyi'-i Sadâret-i Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa _____ 236
Vakāyi'-i İrsâl-i Hıl'at ve Şimşîr be-Cânib-i Serdâr-ı Girid _____ 236
Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye berâ-yı Vazîr-i A'zâm Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa _____ 236
Venedik Cumhûrundan Gelen Nâme Sûretidir. _____ 238
Ezîn Cânib _____ 238
Azîmet-i Fâzıl Ahmed Paşa be-Cânib-i Kandiye _____ 244
Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir _____ 247
Ezîn Cânib _____ 255

Ezîn Cânib 258
Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir 260
Ezîn Cânib 261
Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir 262
Ezîn Cânib 264
Ezîn Cânib 265
Ezîn Cânib 269
Ezîn Cânib 275
Ezîn Cânib 276
Sûret-i Telhîs-i Sadr-ı A‘zam 276
Ezîn Cânib 278
Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn 279
Şenlik İçün Sudûr Bulan Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir 281
Feth-i Cedîd-i Girid Münâsebetiyle Târihî Ma‘lûmât 288

SONUÇ 297

BİBLİOĞRAFYA 301

EKLER 307

KISALTMALAR

AÜ	:Ankara üniversitesi
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B	:Receb
bknz	:Bakınız
C	:Cemâziye'l-âhir
Ca	:Cemâziye'l-evvel
Çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EÜ	:Ege Üniversitesi
EOÜ	:Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi
Haz.	:Hazırlayan
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
İA	:İslam Ansiklopedisi, MEB.
nşr.	:Neşreden
(P)	:St. Petersbug Nüshası
R.	:Ramazan
Ra	:Rebiü'l-evvel
s	:Sayfa
S	:Sayı
(T)	:Topkapı nüshası
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Ty.	:Türkçe Yazmalar
Yay. Haz.	:Yayına hazırlayan
vd.	:ve diğeri
vr.	:Varak

1. GİRİŞ

1.1. Girit Adası'nın Coğrafi Konumu

Akdeniz'in büyük adalarından birisi olan Girit, tarih boyunca farklı milletler tarafından farklı isimlerle adlandırıldı. Adayı Yunanlılar Krete (Kriti), Araplar Ekritiş (Ikritiş), İtalyanlar Kandia, Türkler ise Girit[1] olarak isimlendirdi. Akdeniz'in doğusunda yer alan Girit Adası, bir taraftan Mora'ya, diğer taraftan Anadolu'nun batı, güneybatı ve Afrika'nın da kuzey sahillerine bağlıdır[2].

Yüzölçümü 8261 km^2 olan Girit Adası'nın, batıdan doğuya uzunluğu yaklaşık 240 km ve genişliği de 50 km kadardır. Bu genişlik yer yer 15- 20 km'ye kadar düşer. En dar olduğu iki nokta sayesinde ada üç doğal kısma ayrılabildiği gibi, doğu-batı yönünde uzanan sıradağlar sayesinde de ikiye bölünmüş durumdadır[3]. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Girit Adası'nda, yazın gündüzleri ekseriyetle poyraz, geceleri keşişleme, kışın ise lodos rüzgârları esmektedir. Adanın iki kıyısında yağış durumu birbirinden oldukça farklıdır. Kuzey kıyısındaki Hanya'da 694 mm. kadar olan yıllık ortalama yağış, adanın güneydoğu bölgelerinde 200 mm'nin altına düşmektedir. Bu nedenle adada ziraat daha çok kuzey bölgelerde yoğunlaşmıştır. Zeytin ve keçiboynuzu ağaçları kıyılarda yaygın iken ovalarda ise buğday, mısır, tütün, pamuk, turunçgiller ve muz yetiştiriciliği yapılmaktadır. Dağlık bölgelerde ise genellikle kestane ve çam fıstığı yetişmektedir[4].

---

[1] Girit ismiyle ilgili Tevârîh-i Ikritiş'te şu bilgiler yer almaktadır. *"Cezâyir deryâ-yı Rumdan dördüncü iklimde Ikritiş ki tahfîf-i ibâret içün evvelinden hemze'ii hazf ve âhirinden kaf kâfa ve gâh dâl ve gâhî tâya kalb ü tebdîl kılınmakla Girid denilmiştir". Tevârîh-i Ikrıtiş (Girid),* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536, vr. 2a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 136a.

[2] Hüseyin Kami Hanyevi, *Girit Tarihi,* I, İstanbul 1288, s. 8; Şemsettin Sami, *Kâmüsül-a'lâm,* V, İstanbul 1314, s. 3752; *Girit'in (Mazisi-Hali-İstikbali),* I, İstanbul 1328, s. 3.

[3] *Girit'in (Mazisi-Hali-İstikbali),* s. 6.

[4] Cemal Tukin, "Girit", *DİA,* XIV, İstanbul1996, s. 85. Hanya'da yetişen ürünler ile ilgili Kâtib Çelebi şu şekilde bahsetmektedir. "*Bu şehrin havası temiz ve çevresi verimli bağ ve bahçelerle doludur. Verimli bağ ve bahçelerin olduğu yaylaklar şehre dört saatlik mesafededir. Eylül başına kadar meyvelerle dolu olan bu verimli topraklarda çam fıstığı, kestane, turunç ve limon yetişmektedir. Çamfıstığı ve kestane yaylalara özgü ağaç iken turunç ve limon ise genellikle sahillerdeki bahçelerden toplanmaktadır"* Kâtib Çelebi, *Fezleke,* Yay. Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, II, s. 863; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 8a-8b.

Adanın arazi şekli genellikle dağlıktır. Dağlar, doğudan batıya doğru uzanmakta, kuzey ve güney yönünde sahilde girinti ve çıkıntıları meydana getirmektedirler. Adanın batısından başlamak üzere dağ sırasının en göze batan yükseltisi Akdağlar'dır. Bu dağın yüksekliği yaklaşık 2400 metredir. Adanın orta kesimlerinde yer alan en yüksek dağı 2. 497 metre ile İdea (Psiloriti) Dağı'dır. Doğudaki dağ silsilesi ise Estiyye ve Laşid dağları ile çeşitli tepelerden oluşmaktadır[5].

Adanın kuzey ve güney kıyıları arasında fiziki coğrafya açısından farklılıklar olduğu gibi siyasi ve beşeri coğrafya açısından da farklılıklar görülmektedir. Güneyde dağlar denize dik olarak inerken kuzeyde kademeli bir biçimde inmektedir. Bundan dolayı kuzeyde, dağlık kesimle kıyı arasında küçük ovalar yer aldığı için ulaşım da daha elverişlidir. Bu coğrafi şekillerin bir sonucu olarak kuzey kıyılarında Suda[6], Kandiye, Hanya ve Kisamo gibi önemli doğal limanlar ile Kandiye, Hanya ve Resmo gibi önemli şehirler yer almaktadır[7].

Adanın ırmakları ise Kidonya'daki Platanya, Apokoron kazasındaki Kilyaris ve Kandiye yakınlarından geçen Yufirus nehridir. Girit Adası'nın etrafında irili ufaklı çeşitli adalar bulunmaktadır. Bu adaların çoğu kayalıklardan oluşmakla birlikte, bir kısmında da güzel meralar bulunmakta ve buralarda hayvancılık yapılmaktadır. Gerek coğrafi gerekse idari açıdan Girit'e bağlanan bu adacıkların en önemlileri Granbosa, Suda, Dia, Gavdos ve Todoro adalarıdır[8]. Granbosa, adanın batısında ve Granbosa Burnu karşısında yer almaktadır. Suda adası ise Suda Limanı'nın tam ağzında yer alır. Kandiye'ye yaklaşık yedi mil uzaklıkta bulunan Dia Adası, Kandiye için önemli bir mevkide bulunmaktadır. Gavdos Adası, adanın güney-batısında önemli bir ulaşım noktası üzerindedir. Girit'in korunması için stratejik bir öneme sahip Todora adası ise Hanya'nın kuzey batısında sahile yarım mil uzaklıkta bulunmaktadır[9].

---

[5] Hanyevi, *Girit Tarihi, s. 11-12.*
[6] Suda Limanı kapalı liman özelliğinde olup her çeşit harp ve ticaret gemilerinin korunması için elverişli bir yerdir. Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı,* III, İstanbul 1314, s. 661-662.
[7] Cemal Tukin, "Girit", *DİA,* XIV, İstanbul 1996, s. 85.
[8] Hanyevi, *Girit Tarihi,* s. 15-16.
[9] Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı,* Ankara 2000, s. 9.

1.2. Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Girit Adası

Coğrafi bakımdan önemli bir mevkide bulunan ve verimli topraklara sahip olan Girit Adası, tarih boyunca önemli uygarlıkların temellerinin atıldığı ve yaşatıldığı bir yer olmuştur. Adanın ilk sakinleri Küçük Asyalı Karlar'dır. Bunlar M.Ö. 3000 ile 1400 seneleri arasında bugünkü Avrupa medeniyetlerin başlangıcı kabul edilen Girit veya Minos olarak adlandırılan kültürü meydana getirmiştir. Bu medeniyetin izleri Kandiye'nin yakınlarında, Knossos'ta yapılan arkeolojik kazıda ortaya çıkarılmıştır [10]. Buna göre Girit uygarlığı Helen uygarlığından bir önceki dönemde yer alarak ona altyapı oluşturmuştur. Yapılan araştırmalarda aynı dönemdeki bu uygarlık ile Anadolu uygarlıkları arasında bir benzerlik görülmektedir. Bu benzerlik için arkeologlar iki bölge arasında bir göç olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadırlar[11].

M.Ö. 1400'den itibaren Peleponnes'ten gelen Akaların Girit'teki egemenliği iki yüz yıl kadar sürmüştür. M.Ö. 1200 yılından itibaren bütün Balkanları ve Yunanistan'ı istila eden Dorlar'ın akınları başlamıştır. Dorlar, büyük kalabalıklar halinde Girit'i istila ederek burada yaşayan yerlileri toprağa bağlamışlardır. Adada bundan sonraki dönemde aralarında her hangi bir bağ bulunmayan ve birbirleriyle mücadele eden şehir devletleri kurulmuştur. Romalıların adayı fethine kadar geçen bu dönemde, ada ne siyaset ne de kültür bakımından M.Ö. 2000 yılındaki önemini hiçbir zaman yakalayamamıştır[12].

Roma İmparatorluğu, Yunanistan ve Makedonya'yı kendi egemenliğine alırken Girit hemen Roma Devleti'nin egemenliğine girmemiştir. Adanın korsanlara ev sahipliği yapması nedeniyle Roma İmparatorluğu'nu tehdit eder hale gelmiştir. M. Ö. 67-66 yıllarında Girit'i işgal eden Romalılar, Minos Kanunlarını kaldırıp yerine kendi kanunlarını koymuşlardır. Adada korsanlığı önlemek için dört oturaktan büyük olan gemi kullanımını yasaklamışlar. Roma egemenliğinde kaldığı süre içinde

---

[10] Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları", *Belleten,* IX, S. 34, 1945, s. 164; Tukin, "Girit", *DİA,* s. 85.

[11] S. Maritanos, "İkinci Bin Yılında Girit Adası ve Girit Anadolu Dünyası", *II. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1937, s. 4; Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* Ankara 1984, s. 12.

[12] Tukin, "Girit", *DİA,* s. 85, Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı,* s.10; Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 84.

İmparatorluğun zahire ambarı durumuna gelen ada, iskân bölgesinden çok bir üs olarak kullanılmıştır. Romalılar, adanın ticaret yönünden gelişmesine önem vermişler, özellikle Mesera Ovası'ndan elde edilen tahılın çoğunu Roma'ya gönderip ihraç etmişlerdir. Ada, bu dönemde Barka ve Bingazi ile birlikte bir Roma eyaletini oluşturmuştur. Daha sonra ise Girit, Konstantin tarafından İllyria (Selanik) eyaletine katılmıştır. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra ise ada, Doğu Roma İmparatorluğunun egemenliğinde kalmış ve Makedonya eyaletinin altı vilayetinden birini oluşturmuştur[13].

Girit, İslamiyetin Bizans topraklarına doğru genişlemeye başlamasından itibaren Müslüman Arap akınlarına uğramıştır. Adaya yönelik ilk Arap akınları Emeviler zamanında olmuştur. Muâviye döneminde, Cünade Bin Ebu Ümeyye el-Ezdi kumandasındaki Arap ordusu (673-674) yılında Girit'e bir sefer düzenlemiş, köy ve kasabalarını yağmaladıktan sonra geri dönmüştür. Adaya yapılan bu ilk İslam akınlarını diğerleri de takip etmiştir. İtalya'nın fethinden sonra, Halife Velid bin Abdülmelik (705-715) döneminde de adanın fethi için akınlar yapılmıştır. Endülüs'ün fethinden sonra Tarık bin Ziyad komutasındaki İslam orduları, Akdeniz'deki Malta, Mayorka ve Minorka gibi bazı adaları da zapt etmişlerdir. Bu dönemde Girit'e de bir takım kuvvetler gönderilerek bazı mevkileri ele geçirmişlerse de buralar sonradan elden çıkmıştır[14].

Adanın fethiyle ilgili Emeviler döneminde yapılan akınlar, Abbasiler döneminde de devam etti. Halife Harun Reşid döneminde (786-809) adaya seferler düzenlenip bazı yerler ele geçirildi. 818 yılında Kurtuba'da çıkan Rabaz vakası üzerine Endülüs'ten sürülen binlerce kişiden bazıları İskenderiye'ye gitmiştir. Burada da olay çıkarmaları üzerine[15] Mısır Valisi İbn Tahir tarafından şehirden gönderilmişlerdir. İskenderiye'den ayrılanlar bu kişiler, Ebu Hafs Ömer liderliğinde kırk parça gemiyle Girit'e gelerek adayı 823 yılında fethettiler. Adanın Arap egemenliği altında kaldığı

[13] Tukin, "Girid", *DİA***,** s. 85.
[14] Tukin, "Girid"*, DİA,* s. 85.
[15] İskenderiye'deki olay Tevârîh-i Ikritiş'te şu şekilde yer almaktadır. *"Bir gün anlardan biri iştirâ-i lahm ederken kazâ ile aralarında nizâ' vâki' olup kassab mülevves bağarsağı ol şahsın yüzüne urmakla Endülüsyalılar kassâbı telef ettiler. Ve ehli İskenderiye ile anlar beyninde fitne-i azîme peydâ olup nice bin nefs hâk-i helâka düştü". Tevârîh-i Ikrıtiş (Girid),* vr. 3b.

yaklaşık 150 yıllık dönemde, Rabazulhandak (Kandiye) şehri kurulmuş[16] ve aynı zamanda birçok İslam eserleri meydana getirilmiştir. Şehirde yer alan büyük kale de bu eserlere bir örnektir[17].

Müslümanların adayı fethinden sonra, Doğu Roma'nın (Bizans) adayı tekrar ele geçirme mücadelesi başlamıştır. 961 yılında Roma İmparatoru Nikepheros'un *"Girit'de yaşayan Müslüman halka aman verilmesi, askerlerin ise kılıçtan geçirilmesi[18]"* emri ile başta Arap vali Abdulaziz olmak üzere askerler kılıçtan geçirilmiş ve ada tamamen Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde adadan Müslümanlığın izlerini silmek için büyük bir mücadele başlatılmıştır. Bu mücadele esnasında uygulanan baskılar nedeniyle adadan göçler olmuş ve adanın nüfusu azalmıştır. Bu dönemde ada halkının birçoğu, yönetimin Hıristiyanlaştırma girişimleri ve ağır vergilerden dolayı isyan etmiştir[19].

IV. Haçlı seferlerinde İstanbul'un Haçlılar tarafından işgalinden sonra Bizans İmparatorluğu toprakları Haçlılar arasında taksim edilmiştir. Bu taksimat sırasında Girit, Haçlı komutan Montferrat Markisi'ye verilmiştir. Ancak Markisi adadaki zorlukları bildiğinden dolayı adayı satmaya karar vermiştir. Cenevizliler adayı satın almak istedilerse de bu mümkün olmamıştır. Ada, 12 Ağustos 1204'te yapılan bir anlaşma ile 100.000 gümüş karşılığında Venediklilere satılmıştır[20].

Venedik, zamanla egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla Romalılar gibi adayı kolonize etmeye başladı. Bu amaçla Venedik'ten buraya bir kısım insanlar getirilip yerleştirildi. Bu gelenler asilzâdeler, burjuva sınıfı ve askerlerden oluşmaktaydı[21]. Venedik bu dönemde, sahil şehirlerinin tamamını tahkim ettiği gibi adanın iç kısmında da yeni kaleler yaparak küçük garnizonlar kurdu. Adanın idaresi, emrinde bir büyük komutan ve iki müşavir bulunan Dük unvanlı bir genel valiye verildi. Bu dönemde ada, Hanya, Resmo, Kandiye ve Sittia adlı idari bölgelere ayrıldı.

---

[16] Etrafı hendeklerle çevrili olan bu şehre *"El-Hendek"* adı verilmiştir.
[17] Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması,* İstanbul 2004, s. 4.
[18] *Tevârîh-i Ikrıtiş (Girid),* vr. 7b; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 140a.
[19] *Silahdar Târîhi,* Yay. Haz. Ahmet Refik, I, İstanbul 1928, s. 536; Tukin, "Girid", *DİA,* s. 86.
[20] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması*, s. 5; Tukin, "Girid", *DİA,* s. 86.
[21] Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I,* Ankara 2000, s. 37; Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması,* s. 5.

Kandiye bölgesi doğrudan doğruya umumi vali tarafından, diğer bölgeler ise emrinde birer müşavir bulunan idareciler tarafından yönetiliyordu. Ada yönetimine yardımcı olarak bir meclis, bir senato ve bir de Consilyum yer almaktaydı[22]. Savunma ve güvenliğinin temini için de 20.000 kişilik bir ordu vardı.

Venedik, ada halkının ürettiği tahıldan üçte bir oranında vergi aldığı gibi tahılın fiyatını belirlemiş ve bu tahılı ihraç edilmesi sürecinde bir çok prosedür getirmiştir. Diğer ürünlerden de ağır vergiler almakla beraber dönem dönem ilave vergiler koymuşlardır. Bu gibi uygulamalar, halkı zor durumda bırakarak huzursuzluğu arttırmıştır. Bu huzursuzluk Ortodoks kilisenin mallarına da el konulmasıyla iyice arttı. Adada, Cenevizlilerin de kışkırtmaları ile 150 yılda yirmiden fazla isyan çıktı. Çıkan bu isyanlar, Venedik'i oldukça uğraştırsa da her seferinde bastırılabildi. İsyan dönemlerinde Cenevizlerden istediği yardımı alamayan ve ayaklanmaların kendilerine zarardan başka bir şey getirmediğini gören ada halkı, nihayetinde Venedik egemenliğini benimsemek zorunda kaldı[23].

İlerleyen süreçte Girit, gerek büyüklüğü gerekse coğrafi konumu nedeniyle Venedik'in ileri karakolu olarak seçilecek ve Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ticari ilişkilerini yürüten bir merkez haline gelecektir. Venedik, gerek Anadolu Selçuklu Devleti dönemi ve gerekse de bu devletten sonra ortaya çıkan Anadolu sahillerindeki Aydınoğulları, Menteşeoğulları gibi Türkmen beylikleriyle siyasi ve ticari ilişkileri Girit Dükalığı aracılığıyla yapmıştır[24].

Venedik, Menteşe Beyliği ile siyasi ve ticari ilişkileri 1270'lerden başlayarak giderek arttırmıştır[25]. 1331'de Menteşe Beyliği topraklarında Venedikli tüccarların mallarının yağmalanması üzerine Girit Dükalığı misilleme olarak Türk mallarına yasaklama getirdi. Bu yasaklamalar uzun sürmeyerek iki taraf arasında görüşmeler yeniden başladı. Venedik, bu görüşmelere Kandiye Dükası Morosini'yi görevlendirdi.

---

[22] İlber Ortaylı *Türkiye İdare Tarihine Giriş,* Ankara 1996, s. 116.
[23] İsyanlar hakkında geniş bilgi için Bkz. Cemal Tukin, *"Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları",* s.174-176; Tukin, "Girit" *DİA,* s. 86.
[24] Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri,* s. 80, 202.
[25] Anadolu Selçuklu Sultanları, Kıbrıs Krallığı'na ve Venedikliler'e 1207 gibi erken bir tarihte ticari imtiyazlar tanıdı. Bize ulaşabilen en erken ahidnâme metni ise 1210 tarihlidir. Halil İanlcık, "İmtiyazat", *DİA,* İstanbul 2000, XXII, s. 247.

İki taraf arasında 13 Nisan 1332'de anlaşma yapıldı. Venedik, aldığı bu ahidnâmeler[26] ile Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Venedikli tüccarlara tanınan hakları Menteşe topraklarında da elde ederek ticaretin canlanmasını sağladı[27]. Girit Dükası Giovanni Sanudo bu anlaşmanın devamı niteliğinde önce Aydınoğlu Hızır Bey ile 9 Mart 1337'de bir anlaşmaya vardı. Birkaç hafta sonrada aynı anlaşma Menteşeoğlu İbrahim Bey ile yapıldı[28]. Bu anlaşma, 1358'te Menteşeoğlu Musa Bey döneminde de yenilendi[29].

Venedik, yapılan bu anlaşmalar neticesinde elde ettiği imtiyazlar ile Anadolu'dan ucuz hububat, pirinç, mısır, balmumu, kereste, üzüm ve kenevir almaktaydı. Aldıkları bu ürünlerin karşılığında ise daha çok para eden; yağ, limon, portakal suyu, kaba ipek, keten, bal, amber, sabun, kalay, şarap, sedir ve selvi ağacı ihraç etmekteydi. Girit özellikle hububat konusunda tamamen Anadolu'ya bağımlıydı. Ada yönetimi üzüm bağlarını söküp buğday ekmeyi sağlamaya çalışsa da buğdayın Anadolu'da daha ucuz olması ve bunun yerine satacakları ürünlerin daha pahalı olması nedeniyle bu pek mümkün olmadı. Venedik tüccarlarına yasaklama getirilip Anadolu'dan buğday alamadıkları dönemlerde adada açlık baş göstermiştir[30].

Menteşe ve Aydın Beylikleri'nin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da Venedik tüccarları, Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapma hakkı tanıyan imtiyazlar elde etmişlerdir. Ankara Savaşı'ndan sonra Aydın ve Menteşe Beylikleri'nin yeniden canlanmasıyla Menteşeoğlu İlyas Bey'le 24 Temmuz 1403'te yeni bir anlaşma yapıldı. 1416'da Gelibolu Deniz Savaşı'nı Venediklilerin kazanmasından sonra Çelebi Mehmed, Venedik'e 6 Kasım 1419'da öncekilerden daha

---

[26] Ahidnâme, yabancı devletlere verilen ticari imtiyazlar veya sulh antlaşmalarını ihtiva eden bir belgedir. Geniş bilgi için bkz Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâne", *DİA,* I, İstanbul 1988, s. 536-540.
[27] Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri,* s. 202; Tukin, *"Girid",DİA,* s. 86.
[28] Menteşeoğlu İbrahim Bey ile yapılan bu anlaşma ahidnâme biçimindedir. 13 Nisan 1331 tarihli anlaşma maddelerini yenilediği gibi kimi maddelerini de daha da genişletmektedir. Venedik, bu anlaşma ile daha önce kaybetmiş olduğu Balat(Milet)'ta yerleşme hakkı elde ederek burada yeni binalar yapabilecekti. Bu anlaşmada dikkat çeken bir diğer konu ise, Girit Dükası'nın Menteşe'nin düşmanlarıyla dost olamayacağı ve onlara yardım edemeyeceği gibi hükümlerinin yer almasıdır. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 208.
[29] Bu anlaşma, Girit Dükası'nın Balat (Milet)'a gönderdiği Bentivegna Traversio ile Musa Bey'in temsilcisi olan Milaslı Halil arasında yapıldı. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 211.
[30] Bruno Simon, "Onaltıncı Yüzyıl Otalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler,* IV, Ankara 1993, s. 1816-817.

geniş imtiyazlar içeren bir ahidnâme vermiştir. Venedik bu imtiyazlardan 1423'te Selanik meselesinin ortaya çıkışına kadar yararlandı. II. Murat'ın Selanik'i 1423 yılında kuşatmasıyla başlayan, hem karada hem denizde yedi yıl sürecek olan Osmanlı Venedik savaşı 4 Eylül 1430'da imzalanan anlaşma ile sona ermiştir. Bu anlaşma ile Venedik, Selanik'i Osmanlı Devleti'ne verirken, İnebahtı ve Arnavutluk'taki bazı bölgeler için haraç ödemeyi kabul etmiştir. Ancak Venedik, bazı topraklarını geri almak ümidiyle Varna Savaşı'nda Haçlı birliğine girdi. Varna Savaşı'da Haçlı birliği ağır bir yenilgiye uğrayınca iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı[31].

II. Murat'ın vefatı üzerine tahta çıkan II. Mehmet ile Venedik arasında 10 Eylül 1451'de daha önceki ahidnâmenin yenilenmesini sağlayan bir anlaşma yapılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra da Venedik'e, 18 Nisan 1454'te yeni bir ahidnâme verilmiştir. Venedik, Bu ahidnâme ile Adadolu'dan buğday ithalatını sağlayıp hububat ihtiyacını gidermiş, II. Mehmed ise verilen bu imtiyazlarla Venedik'i Haçlı birliğinden uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de genişlemeye başlamasıyla sıranın kendisine geldiğini bilen Venedik, Macarlar ve Arnavutluk beyi İsa Bey ile anlaşarak Osmanlıya karşı savaş ilan etmiştir. Uzun süren bu savaşın sonunda 25 Ocak 1479 tarihinde Venedik ile bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma göre Venedik, Osmanlı Devleti'ne yıllık 10000 duka altın verecek ve İstanbul'da da bir Balyos bulundurabilecektir[32].

II. Bayezid döneminde de Venedik ile Fatih döneminde yapılan anlaşmayı Venedik lehine genişleten yeni bir anlaşma 1482'de yapıldı. Fakat Venedik Osmanlı hazinesine vermekte olduğu yıllık 10.000 dukayı vermeyince Osmanlı-Venedik ilişkileri bozuldu. Bunun üzerine Bayezid, Venedik tüccarlarına yasaklamalar getirdi. Venedik'in Osmanlı Devleti'ne karşı Fransa ile ittifak yapması üzerine de İstanbul'daki Venedikli tüccarlar tutuklanıp mallarına el konuldu. Böylece dört yıl sürecek Osmanlı Venedik savaşı 1498'de başladı. Bu savaşta Osmanlı donanması, Modon, Koron limanlarını ele geçirdi. Venedik, Papa'nın çağrısı ile gelen destek ile Midilli ve Çeşme'ye saldırdıysa da desteğin yetersiz olması nedeniyle bir sonuç alamadı. Bunun

[31] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması,* s. 9-10.
[32] Halil İnalcık, "Mehmed II"*, DİA***,** XXVIII, İstanbul 2003, s. 402-403.

üzerine Venedik, Osmanlı Devleti'yle yeniden görüşmeler başlattı. Her iki ülke arasında 20 Mayıs 1503'te onaylanan bir anlaşma yapıldı. Venedik, bu anlaşmayla daha önceden Osmanlı Devleti'ne ödediği 10000 dukayı ödemeyi kabul ederek önceki ticari ayrıcalıklarını yeniden elde etti[33].

Yavuz Sultan Selim döneminde de Venedik'e verilen imtiyazlar yeni ahidnâmelerle yenilendi. Bu ahidnâmelerin birincisi 18 Ekim 1513 tarihinde, ikincisi ise 17 Eylül 1517'de yapıldı. Bu ahidnâmelerde önceki imtiyazlar aynen devam etmekle birlikte ikinci ahidnâmede buna ilave olarak Kıbrıs için Memlüklüler'e ödenen haracın Osmanlı Devleti'ne ödeneceği yer almaktaydı[34].

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de 17 Aralık 1521'de ahidnâme yenilenerek Osmanlı-Venedik ilişkileri 1537'e kadar iyi şekilde devam etmiştir. Venedik'in Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu arasındaki deniz savaşında Şarlken tarafını tutması, Venedik'e gönderilen Osmanlı elçisinin saldırıya uğraması gibi gelişmelerle iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden bozulmuştur. Osmanlı Devleti, bunun üzerine ilk önce Korfu'ya sefer yapar fakat başarısız olur. Daha sonra ise Kaptan-ı Deya Barbaros Hayrettin Paşa'nın, 1538 yılında çıktığı sefer ile Paros, Antiparos, Skyros, Egina (Ekin), Naksos (Nakşe), Andros, Scarpanthos (Kerpe) ve Kasos (Kaşot) adaları ile Girit açıklarındaki adacıklardan oluşan toplam yirmi sekiz ada ve iki kaleyi Osmanlı hâkimiyetine katmıştır. Böylece Venedik'in Sakız, Kıbrıs ve Girit dışındaki Doğu Akdeniz'deki üstünlüğüne son vermiştir[35]. Bunun üzerine Venedik, Osmanlı Devleti ile 3 Ekim 1540 tarihinde barış anlaşması yapmıştır.

II. Selim döneminde ise 25 Haziran 1567 tarihinde yenilenen ahidnâme ile Osmanlı-Venedik ilişkileri Kıbrıs'ın fethi dönemine kadar iyi bir şekilde devam etti. Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunan Kıbrıs'ta korsanlar yol güvenliğini zaman zaman tehlikeye atmaktaydılar. 1570 yılında da bir tüccar gemisinin bu korsanlar tarafından ele geçirilmesi adaya yapılacak seferi zorunlu kıldı. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu sırasıyla Limasol, Tuzla, Girne, Lefkoşa ve

[33] Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA,* V, İstanbul 1992, s. 235.
[34] Geniş bilgi için bakınız. M. Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili diğer Belgeler*", Belgeler,* V-VIIII, S. 9-12, ayrı basım.
[35] Şerafettin Turan, "Barbaros Hayrettin Paşa", *DİA,* V, İstanbul 1992, s. 66.

Magosa'yı aldı. Venedik'in yardım çağrıları üzerine hareket eden Papa, İspanya ve Malta'nın oluşturduğu 206 gemilik bir yardım gücü Kıbrıs'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesine engel olamadı ve 1571'de Kıbrıs tamamen Osmanlı hâkimiyetine girdi. Kıbrıs seferi sırasında oluşturulan bu Haçlı ordusu, Osmanlı donanmasını İnebahtı'da mağlup etmesine rağmen daha sonra aralarında anlaşmazlıklar çıkması üzerine Venedik, Osmanlı devleti ile 18 Mart 1573 tarihinde anlaşma yaptı[36].

II. Selim'den sonra da Osmanlı-Venedik ilişkileri genelde dostane yürütülmüş ve her padişah döneminde ahidnâmeler yenilenerek ilişkiler sürdürülmeye çalışılmıştır. Girit, Venedik'in Akdeniz'deki ileri karakolu ve korsanların sığınma merkezi olması nedeniyle Osmanlı Devleti adayı almak için uygun zaman için beklemeye başlamıştır. Sultan İbrahim zamanında gelişen Sümbül Ağa hadisesini değerlendiren Osmanlı Devleti, adaya sefer düzenleyecektir. 1645'te başlayan Girit seferi, Venediklilerin Çanakkale Boğazını kapaması nedeniyle adaya asker ve malzeme sevkiyatındaki aksamalar, İstanbul'da çıkan askeri isyanlar ve diğer nedenlerden dolayı 24 yıl sürecektir. Girit Seferi'ne serdâr-ı ekrem olarak atanan Fazıl Ahmed Paşa'nın 1669'da Kandiye'yi almasıyla sonuçlanan Girit'in fethi, Osmanlı tarihinin en uzun süreli savaşlarından biri olmuştur.

Girit seferi, gerek çeyrek asır sürerek Osmanlı tarihinde en uzun süren savaşlardan biri olması gerekse verilen kayıplar ve Osmanlı Devleti'ne getirdiği ekonomik yükten dolayı Osmanlı tarihinde büyük yankı uyandırmıştır. Bundan dolayıdır ki Girit seferini anlatan çalışmamızın esasını teşkil eden Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin kaleme aldığı *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* gibi özellikle de Kandiye'nin muhasarasını anlatan pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin çoğu, Girit'in fethini günü gününe anlatan fetihnâme ve gazavatnâme türü eserlerdir.

Çalışmamızın esasını teşkil eden eser incelemesine geçmeden önce Girit'in fetih süreci ile birlikte adanın fethini konu edinen eserler hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Söz konusu bu eserlerde yer alan bilgileri arşiv belgleriyle de teyit etmenin faydalı olacağı kanısındayız.

[36] Feridun Emecen, "Selim II", *DİA,* XXXVI, İstanbul 2009, s. 417.

1.3. Girit'in Fethi

İstanbul'u fethetmesinden sonra Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki hâkimiyetini geliştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Fatih döneminde, 1458'de Mora'nın alınması, 1462'de Midilli'nin fethi ve 1479'da Eğriboz'un fethi ile Ege'de tam bir hâkimiyet sağlanarak bunun ilk adımı atılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde, öncelikle 1517'de Mısır'ın fethi, arkasından Tunus ve Cezâyir'in alınması ile Osmanlı Devleti Akdeniz'de etkin olmaya başlamıştır. Kanuni döneminde; 1522'de Rodos, II. Selim döneminde de 1571 yılında Kıbrıs alınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki hâkimiyetini büyük ölçüde güçlendirmişse de Akdeniz'e tam olarak hâkim olabilmesi için Girit'i alması gerekmektedir. Fakat Girit'in fethi, Osmanlı Devletin'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sıkıntılar ve Venedik ile olan ticari ilişkilerin bozulmaması gibi sebepler neticesinde yaklaşık bir asra yakın bir süre gecikmiştir.

1.3.1. Girit'in Fethini Geciktiren Sebepler

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin, Akdeniz'de egemenlik kurma çalışmalarının son aşamasını Girit'in fethi oluşturmaktadır. İstanbul'un fethedilmesiyle ekonomik ve stratejik önemi bir kat daha artan Girit, XV. ve XVI. yüzyıllarda Türk akınlarına uğradıysa da bu akınların çoğu fetihten çok yağma amacı taşımaktaydı[37]. Osmanlı Devleti'nin bir kara devleti olması, bunun yanında Venedik ile olan ticari ilişkileri Girit'in fethini geciktirmiştir. Fakat Rodos'un 1522'de, Kıbrıs'ın 1571'de alınıp Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Malta'ya kadar uzanmasına rağmen Girit'in fethinin yaklaşık bir asır kadar geciktirilmesi mutlak surette incelenmesi gereken bir konudur.

Girit'in fethini geciktiren nedenleri birkaç grupta toplamak mümkündür. Birincisi, Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki ticari ilişkilerdir. Anadolu Beylikleri dönemi ve Osmanlı'nın ilk zamanlarında Venedik Anadolu'dan hububat ticareti

[37] 1560 tarihinde Karaca Ali ve Divane Yusuf ismindeki reisler Girit Adasını basıp, Venediklilerden aldıkları 200 esiri Midilli Adasında sattıklarından dolayı Balyoz'un müracaat etmesi üzerine bunların iade edilmesi kararlaştırılmıştır. BOA., *A. DVNSMHM.d., 4/1593*, 23 Safer 968(14 Kasım 1560).

yapmaktaydı. Hububat ticareti özellikle Girit Adası için büyük bir önem taşımaktaydı. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e hâkim olmasından sonra Uzak Doğu mallarını Avrupa'ya taşımak için yaptığı Levant[38] ticareti Venedik için büyük bir önem arz etmekteydi. Venedikli tüccarlar, Uzak Doğu ve Hindistan'dan aldıkları Şeker, Hurma, fildişi, kıymetli taşlar, boya, çeşitli madenler, ucuz elyaflı yün ve Avrupa için vazgeçilmez olan baharatları Avrupa'ya taşımaktaydı. Bu ürünler Akdeniz limanları vasıtasıyla Venedik gemileri ile önce Venedik'e oradan da Avrupa içlerine aktarılmakta ve bu ticaret tüccarlara büyük kârlar getirmekteydi. Venedik, bu ticaretten mahrum olmamak için Osmanlı Devleti ile ilişkilerini iyi tutmaya özen göstermekte, ilişkileri bozulduğu zaman mutlaka ilişkileri düzeltmenin bir yolunu bulmakta ve yeni ahidnâmeler ile ticari imtiyazlarını sürdürmekteydi[39].

Portekiz, XV. yüzyılın sonlarında coğrafi keşiflerle birlikte Ümit Burnu'nu dolaşarak Afrika sahilleri ve Hint Okyanusu bölgelerinde hâkimiyet kurmaya başlamasıyla Akdeniz ticaretinde Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Levant bölgesi önemini kaybedip Atlas Okyanus'unda bulunan Lizbon önem kazanmıştır[40]. Bu durum, hem Osmanlı Devleti ekonomisini hem de Venedik ekonomisini etkiledi. Osmanlı Devleti, Akdeniz ticaretini canlandırmak için Nil Nehri ile Kızıldeniz arasına bir kanal (Süveyş Kanalı) açma girişiminde bulunduysa da başarılı olamadı. Fakat Osmanlı'nın, hem Hint Okyanus'u bölgesinde Portekizlere karşı kazandığı askeri başarıları ve hem de Portekizli tüccarların Avrupa'ya taşıdığı malların uzun süren yolculuk sebebiyle özellikle baharat türü ürünlerin kalitelerini olumsuz etkilemesi gibi sebepler doğrultusunda tekrar Akdeniz limanları önem kazanmaya başladı[41].

---

[38] Latince "meydana çıkma, yükselme" anlamındaki levareden türetilen kelime İtalyanca levante Fransızca ve İngilizce'ye levant şeklinde girmiştir. Avrupa literatüründe X. yüzyıldan başlayarak Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkelere verilen bir isimdir. Levant kavramı içine hangi ülkelerin girdiği hususunda farklı görüşler olmakla birlikte başlangıçta Ege adaları ile Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyıları için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bakınız. Şerafettin Turan, "Levant", *DİA,* XXVII, İstanbul 2003, s. 143.

[39] Ersin Gülsoy, "Akdeniz'de Osmanlı-Venedik Savaşları", *CİEPO XIV. Sempozyomu Bildirileri,* (18-22 Eylül 2000), s. 259; Ersin Gülsoy, "Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler", *Türk Denizcilik Tarihi,* I, İstanbul 2009, s. 255-260.

[40] Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1990, II, s. 353-354.

[41] Cengiz Orhonlu, "XIV. Yüzyılın İkinci Yarısında Kızıl Deniz Sahillerinde Osmanlılar", *İÜTD,* XII/16, İstanbul 1962, s. 9-11.

Akdeniz limanlarından ticaret mallarının Avrupa'ya taşınması en büyük ticaret filosuna sahip Venedik gemileri ile yapılmaktaydı. Bundan dolayıdır ki Akdeniz ticaretinin canlanmasında ve malların Akdeniz limanlarından Avrupa'ya taşınmasında Venedik büyük önem taşımaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Girit'in fethini bir asra kadar varan süre geciktirmesi, Venedik ile ilişkilerini bozmak istememesinden kaynaklanmaktaydı. Fakat 1580 yılındaki ahidnâme ile Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazı elde eden İngilizler ve akabinde Hollandalılar da Akdeniz ticaretinde etkin olmaya başladılar. Böylece Venedik'in Akdeniz ticaretinde yaptığı taşımacılığın alternatifi bulunmuş oldu.

Girit'in fethini geciktiren ikinci neden ise XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan sosyal ve ekonomik sıkıntılardır. Bu sıkıntıların temelinde, hızlı nüfus artışı, bunun sonucunda oluşan enflasyon, tahıl sıkıntısının yarattığı iç isyanlar, köylünün toprağı ekmemesi nedeni ile üretimdeki düşüş, nihayetinde bütçe açıkları ve rüşvetin önlenemeyişi yer almaktadır. Üçüncü bir neden ise Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara ulaşması, batıda güçlü bir Avusturya ve doğuda ise güçlü bir İran ile komşu olması ve bu devletlerle yapılan uzun süren savaşların etkileridir[42].

1.3.2. Girit Seferi'nin Sebepleri

Akdeniz ticareti güvenliği için önemli bir noktada olan Girit Adası'na sığınan Malta ve Floransa korsanları Osmanlı ticaret gemilerine saldırmaktaydı. Akdeniz ticaretine önem veren ve adayı alma konusunda fırsat kollayan Osmanlı Devleti, bu korsan saldırılarını değerlendirecektir[43]. IV. Murat zamanında çıkan Avlonya hadisesi Osmanlı Devleti'ne fırsat vermişse de IV. Murat'ın Bağdat Seferi'ne çıkması ve aynı zamanda Venedik'in Osmanlı Devletine yüklü miktarda tazminat ödemesi ile bu olay sona ermiştir. Sultan İbrahim dönemindeki Sümbül Ağa olayı ise iki devlet arasında

[42] Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı,* s. 12-13.

[43] Venedik, Osmanlı Devleti'nin Girit'i alma konusunda fırsat kolladığını sezmektedir. Kıbrıs Savaşı sırasında Girit Generali olan Marin Cavalli bu konuda şöyle diyerek bunu göstermektedir: "*Türkler adayı elegeçirmek için sadece bir fırsat bekliyorlar. Emniyette kalmanın tek yolu ise onlara bu fırsatı vermemektir"*. Simon, "Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not", s. 1819-1820.

başlayacak olan savaşın görünürdeki sebebini oluşturmuş ve Osmanlı Devleti Girit'e sefer düzenlemek için bunu fırsat olarak değerlendirmiştir.

Daraüssaade Ağası olan Sümbül Ağa, görevinden azledilerek Mısır'a sürgün edildi. Sümbül Ağa'yı Mısır'a götürecek İbrahim Reis kalyonu, Sümbül Ağa'nın malları, cariyeleri ve seçkin atları ile birlikte Mekke-i Mükerreme'ye kadı tayin edilen Bursevî Mehmed Efendi ve o sene hacca gidecek olan üç bin kadar hacı adayını da alarak yola çıktı. Bu kalyonun sadece dört top ile yola çıktığını öğrenen Malta korsanları kalyona saldırdı. Malta korsanları ile girilen savaşta Sümbül Ağa, İbrahim Çelebi ve pek çok insan öldü. Bu geminin mallarına el koyan korsanlar, gemiyi Girit'in Hanya Limanı'na götürdüler. Korsanlar tarafından gasp edilen geminin malların bir kısmı Girit valisine hediye edildiği gibi bir kısım da Girit'te satıldı. Bu olay, bir çeyrek asır devam edecek olan Girit Savaşı'nın başlamasına neden oldu[44].

1.3.3. Fetih Hazırlıkları ve Sefere Çıkış

Sümbül Ağa olayının İstanbul'da duyulması üzerine hemen Malta[45] üzerine sefer ilan edildi. Serdarlık görevine Kaptan-ı derya Silâhdar Yusuf Paşa tayin olunarak sefer hazırlıkları başladı. Tersane-i Âmire'de de sefer hazırlıkları çerçevesinde kadırga, baştarda ve mavna[46] gibi yeni gemilerin yapımına başlandı. Baharda çıkılacak sefer için Rumeli askerlerine Selanik'te, Anadolu askerlerine ise Çeşme'de toplanmaları için emirler gönderildi.[47] Bunun yanında Cezâyir, Tunus beylerine de

---

[44] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II. Kitap, Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1998, s. 75.

[45] Seferin Girit üzerine değil de Malta üzerine şeklinde duyurulması, Girit üzerine yapılacak seferi gizlemek içindir. Venedik'te seferin Malta'ya olacağına inandı. Venedik'e ait olan Çuka Adası'nın önünden geçerken Venedik Valisi Osmanlı donanmasını selamladığı gibi Yusuf Paşa'ya şeker, kahve ve taze erzak gönderdi. Ekkehard Eickhoff, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", *Atatürk Konferansları II 1964-1968***,** Ankara 1991, s. 150.

[46] Osmanlı donanmasında yer alan bu gemilerden kadırga; XVII. Yüzyılın sonuna kadar Osmanlı donanmasında ençok kullanılan harp gemisidir. Kadırganın iki bodoslama arası 55-56 zira, anbar ağzı 22 karış, kıç yüksekliği 18 karış ve kuşak yüksekliği 6 karıştır. Baştarda ise 26-36 oturaklı olan ve her küreğinde 5-7 kürekçi bulunmaktadır. Büyüklükleri itibariyle Orta baştarda, paşa baştarda ve hünkar baştarda olarak üçe ayrılır. Mavna; baştardalardan daha geniş ve yüksektir. 26 oturaklı ve iki katlı olarak inşa edilen bir harp gemisidir. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı (XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire),* Ankara 2003, s. 85-87; İdris Bostan, "Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler", *Türk Denizcilik Tarihi,* I, İstanbul 2009, s. 323-325.

[47] Sefer için Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen emirler şöyledir. Rumeli ümerasına; *"evvelbahârda mahruse-i Selanik'e varıp âlât-ı piyâde ile mîr-i mîrânları yanında mevcûd ola".* Anadolu Eyâleti'ne

sefere katılmaları konusunda fermanlar gönderildi.

Hıl‘atler giydirilen Yeniçeri ve çorbacılar hazır olan donanmaya bindirildi. Donanma İstanbul’dan, Malta seferi adı altında 4 Rebi‘ü’l-evvel 1055 (30 Nisan 1645)’te padişahın da katıldığı törenlerle uğurlandı. Donanma 12 Rebi‘ü’l-ahir 1055 (7 Haziran 1645)’te Navarin Limanına geldi. Tunus ve Trablus askerleri de sekiz çektiri kadırga ile burada donanmaya katıldı. Yusuf Paşa, beyler ve kaptanları toplayarak seferin Malta’ya değil de Girit’e olduğunu bildiren Hatt-ı Hümayun’u burada duyurdu. Seferin Girit’e olduğunun duyurulmasından sonra Venedik’in olaydan haberdar olmaması için Venedik konsoloslukların bulunduğu yerlerdeki kadılara ferman gönderilerek konsoloslarının tutuklanması ve Venedik mallarına yasak uygulanması emredildi[48]. Seferin Girit’e olduğu emri çerçevesinde donanma buradan Manya Burnu’na doğru hareket ederek Hanya’yı muhasara hazırlıkları yapılmaya başlandı. Öncelikle Hanya muhasarası için önemli bir noktada olan ve güvenliğini sağlayan Aya Todori[49] kalelerinin muhasarasına başlandı. 28 Rebi‘ü’l-ahir 1055 (23 Haziran 1645)’te bu kaleler alınarak Hanya’nın muhasarası için önemli bir adım atıldı.

1.3.4. Hanya’nın Fethi

Girit’in fethine Hanya’dan başlanmıştır. Bunun temel sebebi, Hanya’nın konum itibariyle Mora sahilindeki iskelelere yakın olmasıdır. Bu iskelelerden kısa sürede malzeme desteği sağlanarak seferin devam ettirilebileceği düşünülmüştür.

Kastamonu ve Saruhan ve Hamid ve Teke ve Ankara ve Aydın sancaklarına ve Eyâlet-i Karaman Kırşehri ve Niğde ve Aksaray beylerine ve Eyâlet-i Sivas ve Çorum ve Amasya ve Bozok beylerine ve sâ’ir askerîye gönderilen hükümlerde; *“cümlesi Sakız mukābelesine Çeşme demekle ma‘ruf iskeleye varıp mîr-i mîrânlara me’mur olmağla serdârları olan mirahur-ı sâbık Amasya Beyi Ahmed Paşa yanında mevcûd bulunalar ve Vâli-i Vilâyet-i Karaman Durak Paşa bu cümlesi sefâ‘ine koyup göndere”. Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 2a, Nâimâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ,* Yay. Haz. Mehmet İpşirli, III, Ankara 2007, s. 1028; Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 855.

[48] Gülsoy, *Girit’in Fethi,*s. 31. Girit seferi çerçevesinde bazı yasaklamalar getirilmiştir. Bunlardan birinde; Gümilcine kadısına gönderilen hükümde, Marula iskelesinde bulunan hurda, şap ve yapağı almak için bekleyen Flemenk gemisinin Girid seferi dolayısıyla beklemeye devam etmesi ve zahire verilmemesi bildirildi. *91 Numaralı Mühimme Defteri***,** s. 201. BOA, *M.D., No: 91, Hk. 337*, İstanbul 2015, 201.

[49] Biri tepede biri sahilde bulunan Ayatodori kalelerinin birbirine uzaklığı bir mil kadardır. Her iki kale de birer yalın kaya üzerine bina olunmuştur. Duvarların genişliği altı, yüksekliği on ziradır ve mühimmat yönünden zengindir. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* vr. 5b; Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s. 860.

Adanın orta noktasında bulunan Kandiye'nin seçilmeme sebebi ise buranın savunma bakımından hem daha güvenli hem de buraya asker ve malzeme sevkinin daha zor olmasıdır. Dolayısıyla burada muhasaranın başarısız olma ihtimali daha yüksektir[50].

Hanya Kalesi ise dışarıdan gelecek tehlikelere karşı oldukça korunaklıdır. Her burcunda yirmişer balyemez topun yer aldığı yedi yüksek burcu, her birinde de on beşer balyemez top yer alan taştan yapılmış dokuz tabyası bulunmaktadır. Tabyaların iki yanı toprak doldurularak tepe oluşturulup her tepeye yirmişer büyük top yerleştirilerek şehir denizden ve karadan gelecek tehlikelere karşı korumuştur. Hanya Limanı'nın sadece bir kadırga girecek genişlikte bir kapısı ve kapının önünde de yüz kadar top yer almaktadır[51].

Hanya'nın fethine 3 Cemâziye'l-evvel 1055 (27 Haziran 1645)'te Hanya Kalesi'nin karşısında yer alan Konstantin Kilisesi Tepesi'ne metrisler açılarak ve kale toplarla dövülerek başlandı. 8 Cemâziye'l-evvel 1055 (2 Temmuz 1645)'te Trablus ve Mısır'dan yardım gemileri gelerek asker ve mühimmat takviyesinde bulunmuş[52] ve muhasara her geçen gün şiddetini arttırmıştır. Bunun üzerine Hanya Kalesi'nden yardım talepleri Girit'e ve Venedik'e ulaştırılmış, bu taleplere zaman zaman cevap verilip yardım gönderildiyse de bunlar karakol hizmetindeki Osmanlı askerleri tarafından geriye püskürtülmüştür[53]. Osmanlı ordularının sürdüğü tabyalar kale hendeği önüne kadar vardığında, kale hendeğinin çok geniş ve çok derin olduğu görüldü. Bunun üzerine Yusuf Paşa ve diğer komutanlar bu hendeğin toprakla doldurulmasının çok zaman alacağından dolayı orduya yürüyüş emri vermiştir. Bu

[50]Gülsoy, *Girit'in Fethi,* s.31. Kâtib Çelebi, Girit'in fethine Hanya ile başlanmasının bir hata olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir: Bir memlekete sefer söz konusu olduğunda o memleketin merkezi her neresi ise doğrudan oraya saldırılması gerekmektedir. 1565'teki Malta seferi sırasında Malta Kalesi'nden önce Santamaria'nın kuşatılması ciddi bir hata olduğu gibi, Hüsrev Paşa'nın Bağdat'tan önce Şehrizol ve Hille'yi ele geçirmesinde bir hatadır. Tarihi masal yerine koyup geçmişte yaşanan hadiselerden ders çıkarılmadığından Yusuf Paşa'nın Girit seferinde, Kandiye dururken diğer kalelerin fethi ile işe başlamasını da bir hatadır. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, Yay. Haz. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 107.

[51] Hanya Kalesi'nin duvarlarının genişliği, beş atlının yan yana yürüyebileceği kadardır. Hanya Limanı'nda ise yirmi üç tane kârgîr kubbeli tersanesi vardır. Bu tersanelerin bir benzeri yoktur. Hanya şehrinde saf mermerden yapılan binalar ve saraylar vardır. Şehrin her tarafının da kestane, turunç ve limon türlerinin yetiştirildiği bağ ve bahçelleri vardır. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 7b; Kâtib Çelebi, *Fezleke***,** s. II, 862-863; *Târîh-i Naîmâ* III, s. 1035-1036.

[52] Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 865; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 10a.

[53] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 12b; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1038.

yürüyüşler ile kale duvarına daha da yaklaşmak ve top atışları ve lağımlarla gedikler açılması amaçlanmıştır.

13 Cemâziye'l-âhir 1055 (6 Ağustos 1645) muhasaranın kırk birinci günü 150 kantar barut konularak bir lağım açılarak kalede büyük bir gedik açılmıştır. Fakat kaleden açılan topçu ateşi nedeniyle zaman zaman çok kayıp verilmiş ve kaleye girilememiştir. Yusuf Paşa, verilen bu kayıplar nedeniyle ordunun moralinin bozulup muhasaradan vazgeçilmesini engellemek için beylerbeyi ve ocak ağalarına hıl'atlar giydirerek ve askerlere hediyeler dağıtarak ve zaman zaman da metrislere girerek askerlere moral vermeye çalışmıştır[54]. Muhasaranın elli ikinci günü 24 Cemâziye'l-âhir 1055 (17 Ağustos 1645)'te yapılan ikinci yürüyüşte Osmanlı askerleri kale burçlarını almışlardır. Fakat tabyalar alınamadığından dolayı buradan yapılan topçu ateşi nedeniyle geri çekilmişlerdir.

Yeni bir yürüyüş hazırlığında olan Osmanlı ordularına karşı kaleyi koruyamayacaklarını anlayan Venedik, kaleyi teslim etmeye karar verdi. 26 Cemâziye'l-âhir 1055 (19 Ağustos 1645)'te yapılan barış görüşmeleri neticesinde kaleden ayrılacak olanların can ve mallarına dokunulmayacak ve istedikleri yere gitmelerine müsaade edilecekti. Kalede kalanların da can ve mallarına dokunulmayacağına dair amannâmeler verilerek elli dört günlük bir muhasaranın sonunda kale 29 Cemâziye'l-âhir 1055 (22 Ağustos 1645)'te teslim alındı[55].

Hanya'nın fethedilmesinden sonra adet olduğu üzere Hanya'nın en büyük kilisesi olan Santa Nikola Kilisesi camiye çevrilerek Sultan İbrahim'e atfen Hünkâr Camii olarak adlandırılıp ilk Cuma namazı burada kılındı. Bunun yanında iki kilise daha camiye çevrilerek bunlardan birine Serdar Yusuf Paşa'nın, diğerine ise Vezir Musa Paşa'nın isimleri verildi. Fetihten sonra Yusuf Paşa, Hanya'da iki hamam yapılmasını emrettiği gibi kalenin yıkık yerlerinin ve su kemerlerin onarılmasına da başlandı. Bu tamiratta ada halkı da çalıştırıldı[56]. Hanya'nın fethi haberinin İstanbul'a

---

[54] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 13b; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s.870; *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1041.

[55] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,*.P., vr. 20a-20b; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s.878-879; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1048.

[56] Hanya muhafızı olan paşaya ve Hanya kadısına gönderilen hükümde; Hanya Kalesi'nin tamirinde görevli kişiler ve bu işlerde kullanılacak malzemelerin teminiin gönderilen akçeden karşılanması istenmektedir. Ödenen ücretlerin ve gerekli kereste ve malzemenin deftere işlenerek gönderilmesi

ulaşmasıyla beraber padişah adaya çeşitli hıl‘atlar ve hediyeler gönderdiği gibi memleketin her yerinde üç gün üç gece kutlama yapılması emrini verdi. Sadrazam Yusuf Paşa, muhasara sırasında boşalan sancak ve alaybeylerinin yerlerine atamalar yaparak eksiklikleri giderdi. Kendisi de İstanbul’a doğru yola çıkarak 6 Şevval 1055 (25 Kasım 1645)’te İstanbul’a geldi[57].

1.3.5. Deli Hüseyin Paşa’nın Girit’e Atanması ve Faaliyetleri

Deli Hüseyin Paşa[58], Budin Beylerbeyliği’nden sonra Mora Sancağı kendisine arpalık olarak verilerek ikinci vezirlik payesiyle Hanya muhafızlığına atandı. 15 Zilhicce 1055 (1 Şubat 1646)’te Anabolu üzerinden Hanya’ya ulaştı[59]. Hüseyin Paşa, Hanya muhafazası yanında çevredeki kalelerin alınması konusunda da çalışmalara başladı ve 22 Muharrem 1056 (10 Mart 1646)’da Kisamo Kalesi’ni aldı. Resmo kuşatması sırasında Serdar Sultanzâde Mehmed Paşa hastalanıp vefat etti. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, Evâil-i Şa‘ban 1056’da beratını alarak serdar oldu.

Hüseyin Paşa, adadaki diğer komutanlarla istişare ederek Suda’nın denizin açıklarında olmasından dolayı öncelikle Resmo’nun alınmasını kararlaştırdı. Muhasara edilen Resmo Kalesi, Venedik’in barış istemesi üzerine 7 Şevval 1056 (16

---

emredilmiştir. BOA**,** *C.AS, 501/20935,* 29 Z 1055 (15 Şubat 1646), Kalenin kısa sürede onarılmasıyla ilgili *Tevârîh-i Cezîre-i Girid’*de şu bilgiler yer almaktadır. *“Fethin üçüncü günü hisâr meremmâtına tenbîh ve âğāz olunup herkes kale muhâsarasında ne yerden metrise girdi ise fermânı dahi öyle emr edip Murad Ağa feth olunan gediğe, Samsuncıbaşı lağım atılan duvara, Köstendil ve Tırhala askerleri Ali Ağa ile ebvâb-ı hisâra ve Amasya Beyi Ahmed Paşa Hanya’ya gelen su kemerlerine ta‘yîn olunup üstâd mî‘mâr ve neccârlar gedikler ve harâb olan yerleri tecdîd-i ihtimâm edip altmış günde bu maslahatı gāyete erdi”. Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 21b-22a.

[57] Bu kutlamalarla ilgili *Tevârîh-i Cezîre-i Girid’de* şu bilgiler yer almaktadır. “Üç gün üç gece donanma fermân olunup her yere emirler gönderildi. İstanbul şehri tezyîn olup Haliç Galata kanâdil ve tayarât ile müzeyyen zevraklar ile memlu olup barutlardan ma‘mûl kal‘alar ve toplar ve fişenkler ile müretteb atılıp azîm şenlikler olmuştur”. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 22a-22b.

[58] Bursa Yenişehir'de doğdu ve genç yaşta İstanbul'a gitti. Önce Eski Saray'da, ardından Topkapı Sarayı'nda eğitildi. Zülüflü baltacılar sınıfına girerek burada ağa dairesinde hizmet etti. Enderun'da bulunan pehlivanlar arasında adı geçen ve bedenen çok güçlü bir yapıya sahip olan Hüseyin Ağa, İran elçisinin kimsenin kuramayacağını iddia ettiği yayı kurunca IV. Murad'ın dikkatini çekti ve onun yakınları arasında yer aldı. Kendisine bu gücünden dolayı da Deli lakabı verilen Hüseyin Paşa, vezirlik rütbesiyle kaptan-ı deryalığa ve sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Mücteba İlgürel, “Deli Hüseyin Paşa”, *DİA,* XIX, İstanbul 1999, s. 4.

[59] Hüseyin Paşa’nın Hanya’ya ulaşması meşakkatli bir yolculuk sonrası olmuştur. Bunun için bakınız; *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1058-1059.

Kasım 1646)'da teslim alındı[60]. Hüseyin Paşa, Resmo muhasarası sırasında engel teşkil eden Milepotema Kalesi'ni de aldı.

Kandiye muhasarası beklenen yardım[61] gelmediğinden dolayı belirli bir süre için ertelendi. Bu dönemde Girit Adası'nın çevresinde yer alan Yerapetra ve Mirenbelo kaleleri de Osmanlı hâkimiyetine girdi. İstanbul'dan beklenen yardım Venedik'in Çanakkale boğazını kapamasından dolayı bir türlü gelemiyordu. Buna rağmen serdar ve komutanlar donanma ile yardım gelene kadar, Kandiye Kalesi'nin topla dövülmesi kararını verdiler. 6 Rebi'ü'l-ahir 1058 (30 Nisan 1648)'de iki balyemez ve altı kolonborna top ile kale dövülmeye başlandı. Venedik tabyaları kazılan lağımlarla etkisiz hale getirilip, kale duvarlarında küçük delikler açıldı. İstanbul'dan gelecek yardımların boğazdaki Venedik donanması nedeniyle sürekliliğin olmayışı, buna rağmen Venedik'in sürekli yardım alması nedeniyle istenilen başarı elde edilemediği gibi ordudaki huzursuzlukta giderek arttı[62].

---

[60] Resmo Kalesi leb-i deryâda ve iç kalesi bir yalın kaya üzerindedir. Dışarı kalesi tahminen Tophâne'den Südlüce mâbeyni kadardır. Ekseri hâneleri kârgîr binâ ve gayette şık ve ma'mûr olup on bin bâbdan mütecâviz hâne, kırk elli kilise ve yüz elliden ziyâde mükellef ve münakkaş saray gibi Frenk evleri vardır. Hüseyin Paşa kışlamak için burasını seçip burada ki bir saray tamir edilerek burada oturdu. Buradaki kiliseler camiye çevrilerek biri Sultan İbrahim, birine de kendi adı verildi. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 911-912.

[61] Boğazdan Venedik donanması geçilebildiği sürece Girit seferi için gerekli olan malzeme ve asker gönderilmeye çalışıldı. 1056-57 senesi Girit seferi Masraf Defteri kayıtlarına göre; Bu sefer için 5 bin Yeniçeri, Anadolu ve Rumeli'den toplam 10760 Yörük savaşa katılmıştır. Yeniçeri, Sipahi ve diğerlerine ödenen mevâcib miktarı olarak 29391085 Akçe gönderildi. 1000 bargir, 250 camus, 750 karasığır, 200000 kile hınta, 50000 kile Şair, 40000 kıyye Nemek, 27781 Kantar Peksimet, 250 tane Camus, 750 adet karasığır gönderildi. Eğriboz'dan 30 kadırga, Sakız'dan 5 Mavna, 22 kadırga, Akdeniz'deki gemi sahipleri 40 gemi, Ücretli tüccar gemilerinden 40 gemi, Cezâyir ve Tunus ve diğer yerlerden 18 çekdiri, 5 kıta zahîre gemisi ve zahîre taşımak için İstanbul'dan 20 Rençber gemisi gönderildi. Sefer için Budin, Temeşver, Bosna, Eğri, Kanije nüzül vergileri kullanılacaktır. BOA, *KK.d.5642,* Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 1-11, Yine Girid seferi ihtiyaçlarını gidermek için Valide Sultan'ın İzdin'deki paşmaklık haslarından elde edilen buğdaydan Girit Seferi için zahîre tedariki için görevlendirilen Mustafa tarafından üç bin kile satın alınıp Girid'e gönderilmesi emredildi. BOA, *M.D., No: 91, Hk. 453,* İstanbul 2015, s. 253.

[62] Girit seferi için gerekli olan peksimet ve zahîre ihtiyacını karşılamak amacıyla boğazdaki Venedik donanmasına yakalanmamak için ücretle gemi kiralama yoluna gidilmekteydi. Girit seferi için ferman olunan miri peksimetin Karaferye kazasına tabi olan Çitroz Nahiyesinde işlenen 1422 kile peksimedin Çitroz İskelesinden Sakız iskelesine götürmek için gemi kiralanmıştır. Kira ücreti ve diğer masraflar için 78600 akçe gemi Reisi Mehmed Ağa'ya ödenmiştir. BOA, *AE.SMMD. IV 94/11086,* 8 Receb 1061 (27 Haziran 1651); Sefer sırasında adaya geçiş Anabolu üzerinden gemilerle yapılmakta ve Anabolu halkı bu geçişi sağlamaktaydı. Bu geçiş sırasında zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Bunların birinde; Anabolu'dan Girit'e ferman gereğince beş kürekli kayık ile ulak götürmekteydi. Fakat bu ulaklar biz kayık ile geçmek itemiyoruz, çektiri veya fırkate istiyoruz diye kayıkçıları taciz etmişlerdir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 93/43,* 29 Şevval 1069 (26 Temmuz 1659)

Remeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, serdarlık makamını elde etmek maksadıyla ordudaki huzursuzluğu kullanarak askeri kışkırtması[63] Hüseyin Paşa'ya karşı bir isyan başlatmıştır. Surnazen Mustafa Paşa, yanına Sekbanbaşı Mahmud Ağa'yı da alarak Hüsyin Paşa'nın Venedik'le anlaştı gibi iddialar ile askerleri daha da kışkırtması ile 22 Receb 1059 (1 Ağustos 1649)'da Hüseyin Paşa'nın sarayı basıldı. Olayların büyümesi nedeniyle düşman karşısında zor durumda kalınacağını gören Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbanbaşı Mahmud Ağa'nın girişimleriyle olaylar yatıştırıldı[64]. Olayların yatışması ve Suda muhasarasında olan askerlerin de katılımıyla tekrar Kandiye muhasarasına girişildi ise de yardımın gelmemesi nedeniyle istenilen sonuç alınamadı. Hüseyin Paşanın isteği doğrultusunda Kandiye yakınlarına yeni bir kale inşası kararı alındı[65]. Bu karar üzerine masrafı Girit malından karşılanmak üzere kalelerin yapına başlandı.

Hüseyin Paşa, adada Kandiye dışındaki diğer kaleleri alarak Osmanlı Devleti'ne kattı. Kandiye'yi alamasa da Hüseyin Paşa'nın asıl başarısı, İstanbul'dan beklenen yardımlar tam olarak gelmediği halde ve içeride bazılarının fitnesine ve şikâyetlerine rağmen ordunun güvenini kazanıp, eldeki imkânları çok iyi değerlendirip Venedik'in saldırılarını bertaraf edebilmesi ve kazanılan yerlerin korunabilmesidir[66].

---

[63] Mustafa Paşa Rumeli beylerbeyisi olup Girid'e vardıkda *"eyâletim defterhânesi bana teslîm olunmak lâzımdır".* demesi üzerine Hüseyin Paşa'nın *"ben serdârım mahlûlât ve tevcîhât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir edebin ile otur"* demesiyle aralarında husumet başlamıştır. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 63b; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1238.

[64] Hüseyin Paşa, bu isyan sırasında askerlerin bir an önce adadan ayrılma isteklerini; Müslümânlar *"bu âna dek çekilen zahmet ve meşekkat hebâ olur ve kabza-i teshîre giren memleketlerde kâfire verilip bu kadar cebehâne ve toplar nice olur"* diyerek aralarında temsilci seçip durumlarını bizzat anlatmaları için İstanbul'a gönderdi. Hüseyin Paşa, kendisine Venedik ile anlaştı ithamında bulunan Surnazen Mustafa Paşa'ya; *"bire Allah'dan hayâ etmezler ırz-ı devlet ve nâmus-ı vüzerânın hürmet ve ri'âyetin bilmezler bu ettiğiniz bî-edeblik nedir ben pâdişâh-ı İslâmın vekîli ve vezîri ve cümlenizin serdârı ve müşîri değilmiyim benim cürmüm ve kusûrum nedir ki bu eziyyet ve hakârete müstahak oldum. Kâfire şâtır (casus) gönderdi demişsiniz tutulan şâtırı getirin göreyim".* diyerek cevap verdi *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 65a-66a, *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1240.

[65] Fermân-ı hümâyûn üzerine yapılan müşavereden sonra biri Kastera denilen küçük kale yakınına, biri Kandiye'nin doğu tarafında Nazarta denilen yere ve bir diğeri de Kandiye karşısına top erişir bir yere yapılması kararlaştırıldı. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 72b, Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 1024-1025.

[66] Hüseyin Paşa imkânsızlıklar içinde de olsa hiçbir zaman umutsuzluğa düşmemiştir ve her zaman bir çözüm üretmiştir. 1058 yılında cephanenin bitmesi üzerine Serdâr Hüseyin Paşa askerle beraber düşmana baskın verip düşmandan altı adet şayka topu, beş yüz tüfenk, yüz barut kesesi ve pek çok savaş malzemesi ele geçirerek belli bir süre yetecek malzeme ihtiyacını karşılamıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* III, Ankara 1988, s. 221.

1.3.6. Girit Fethinin Uzama Sebepleri

Girit Adası'nın fetih sürecinde Hanya'nın ve çevresindeki pek çok yerin alınıp Kandiye muhasarasının uzaması ve adanın tamamının fethinin yaklaşık çeyrek asır sürmesi mutlaka incelenmelidir. Fethi geciktiren sebeplere baktığımız zaman bunların başında kara ordusu bakımından üstün olan Osmanlı'nın deniz gücü bakımından üstünlüğü Venedik'e vermesidir. Venedik'in denizci bir millet olması, deniz stratejisindeki ileri görüşlülüğü ve Avrupalı devletlerin gönderdiği yardımlarla denizlerde daha da üstün duruma gelmesidir.

Venedik, Osmanlı Devleti'nin Girit muhasarasını başarısız kılmanın yolunun denizdeki başarıdan geçtiğini görüp bu doğrultuda strateji belirledi. Bu stratejiyi Morosini ailesine mensup olan Tommaso yaptı. Venedik Senatosu tarafından onaylanan bu plana göre: Osmanlı donanması Cezâyir, Tunus ve Trablus donanmaları ile buluşmadan Çanakkale Boğazı'ndan çıktığı anda Venedik donanması tarafından önleri kesilecektir. Böylece Osmanlı donamasının bir hat üzerinde gitmesi zorlanacağından dolayı yarım ay şeklindeki savaş düzeni alması engellenecekti. Bu durumda da Venedik donanması Osmanlı donanmasını iki yandan kuşatıp top ateşine tutabilecekti[67]. Böylelikle Girit Savaşının donanma muharebeleri, Girit'te değil de Boğaz'da olacaktı.

Boğazları kapatan Venedik, Osmanlı donanmasını buradan geçirmeme konusunda büyük ölçüde başarılı oldu. Bozcaada ve Limni, Venedik tarafından işgal edildiğinden dolayı Boğaz, Venedik ablukası altına alındı. Çanakkale Boğazı önlerinde bulunan Venedik donanmasını uzaklaştırmak için görevlendirilen Kenan Paşa, ağır bir yenilgiye uğradı, Osmanlı donanması önemli ölçüde tahrip edildi. Bazı kaynaklarda bu olay ikinci bir İnebahtı hezimeti olarak nitelendirilmektedir[68]. Venedik ablukasını geçmede zorlanan Osmanlı donanması, adaya asker ve malzeme sevk

---

Hüseyin Paşa ile ilgili zaman zaman şikâyetler de gitmekteydi. Bu şikâyetlerden biri; ellerinde erzak verilmesine dair emir yok iken, Hüseyin Paşa'nın adı kullanılarak bazı kimselerin yiyecek, menzil atı ve klavuz verin diye Gördös Kalesi ve buraya bağlı köy halkına baskı yapıldığı ile ilgilidir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/286,* 15 Cemâziye'l-âhir 1056 (29 Temmuz 1646)

[67] Eickhoff, *"Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi,* s. 153.

[68] Nejat Göyünç, "Kenan Paşa", *DİA,* XXV, İstanbul 2002, s. 254.

edemediği gibi İstanbul'da da yiyecek sıkıntısı yaşandı[69]. Osmanlı Devleti bu yüzden özellikle Kandiye muhasarası esnasında zor anlar yaşadı[70]. Adaya yeterli asker ve malzeme bulma ve sevk etmede zorlanılmasa idi belki de Kandiye Kalesi Hüseyin Paşa'nın yaptığı muhasaralarda alınacaktı. Böylece Girit seferi de bu kadar uzamayacaktı.

Seferi geciktiren önemli bir diğer sebep ise İstanbul'daki otorite boşluğu ve uzun süren savaşlar dolayısıyla çekilen ekonomik sıkıntılar nedeniyle Girit'e yeterince önem verilememesidir. Girit muhasarasında olan askerlerin yerlerine yenileri gönderilemediğinden askerler arasında huzursuzluk çıkmaktaydı[71]. Erdel Seferi ve bunun yanında Anadolu'da Abaza Hasan Paşa İsyanı meydana geldiğinden Girit Seferi'ne gerekli önem verilemedi[72]. İstanbul'daki bu sıkıntılar Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasına kadar sürdü. Köprülü Mehmed Paşa, gerek Vâlide Turhan Sultan'a gerek Padişah IV. Mehmed'e bazı şartlar ileri sürüp bunların kabul edilmesi ile tam yetkileri alarak sadrazam olmuştur. Bu dönemde Abaza Hasan Paşa İsyanının bastırılması, Bozcaada ve Limni'nin geri alınması ve Erdel meselesinin de halledilmesiyle Osmanlı, yeniden Girit'le ilgilenilmeye başladı[73].

---

[69] Nuri Adıyeke, "Girit Seferi'ne Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi,* III-I, Ankara 2002, s. 154.

[70] Serdar Hüseyin Paşa'nın asker ve mühimmat isteklerini yerine getirmek maksadıyla 18 Rabülahir 1059 (1Mayıs 1649)'da İstanbul'dan yola çıkan Kaptan Voynuk Ahmed Paşa, Kara Foça'da baskına uğrayarak büyük zayiat verdi. Bunun yanın da 5 Cemâziye'l-evvel 1060 (6 Mayıs 1650)'da Girit'e yardım götürmek için hareket eden donanma Çanakkale boğazını geçemedi. Kışı boğazda geçiren bu donanmanın peksimet ihtiyacı Selanik'ten on beş bin kantar peksimet gönderilerek karşılanmıştır. BOA**.** *İE.BH. 3/300,* 29 Zilhicce 1060 (23 Aralık 1650). Kaptan-ı Derya Âmmarzâde 1058'de Venedik donanmasını yarıp boğazdan çıkamaması üzerine görevinden azledilerek katli emr olundu. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 982-983.

[71] Girit'e asker bulunamıyor veya gönderilemiyordu. Yeniçerilerin Girit'e gönderilebilmesi için onlara büyük ayrıcalıklar tanınmaktaydı. Girit'e gidip üç sene muhâsarada kalmak şartıyla 1 Muharrem 1062 (14 Aralık 1651)'de ocak kanunlarına aykırı olmasına rağmen ellişer akçe yevmiye ile deftere yazılarak iki bin sipahi askeri gönderilebildi. Bu durum Girit'e asker bulmada zorlanıldığını ve bulabilmek için yeniçeri ocağı kanunların da çiğnendiğini göstermektedir. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid***,** P., vr. 79a.

[72] Kâtib Çelebi, önemli seferlerin bizzat padişah tarafından yönetilmesi gerektiğini padişahın katılmadığı bu tür seferlerde sonuç almanın imkânsız olduğunu belirtmektedir. Girit seferin uzamasına da padişahın sefere katılmamasına ve ilgisizliğe bağlamaktadır. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, Yay. İdris Bostan, Ankara 2007, s. 35.

[73] Mücteba ilgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA,* XXVI, s. 258-259.

1.1.7. Fazıl Ahmed Paşa'nın Sadrazamlığı ve Kandiye'nin Fethi

Avusturya ve Erdel meselelerini istedikleri şekilde halleden Osmanlı Devleti, çok uzayan ve devlete maddi ve manevi kayıplar yaşatan Girit savaşına kesin bir çözüm getirmek amacıyla bu zamana kadar serdarlarla[74] idare edilen Girit seferinin bizzat sadrazam tarafından idare edilmesi kararı alındı ve bu doğrultuda Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa görevlendirildi. Sadrazam, sefer için bütün hazırlıkları tamamlandıktan sonra 12 Ramazan 1076 (18 Mart 1666)'da hareket ederek karadan Termiş'e oradan da gemilerle 5 Cemâziye'l-evvel 1077 (1 Kasım 1666)'de Hanya Limanı'na vardı[75].

Fazıl Ahmet Paşa, adaya vardıktan sonra baharda yapılacak muhasara için incelemelerde bulunmak üzere 27 Cemâziye'l-âhir 1077 (15 Aralık 1666)'de Kandiye'ye gitti. Burada ordu ileri gelenleriyle görüşüp[76] onlardan muhasara hakkındaki görüşlerini dinleyip Cuhud Tabyası ve Ak Tabya bölgelerini gezdikten

---

[74] 25 yıl süren Girit Seferi sırasında on serdar görev yapmıştır. Bunlar;

Yusuf Paşa	4 Ra. 1055 (30 Mart 1645)
Siyavus Paşa	Evâhir-i L. 1055 (9-18 Ocak 1645)
S. Mehmed Paşa	Evâil-i Z. 1055 (18-27 Ocak 1646)
Deli Hüseyin Paşa	B. 1056 (Ağustos-Eylül 1646)
Siyavus Paşa	9 R. 1066 (5 Şubat 1656)
Deli Hüseyin Paşa	8 Ca. 1066 (5 Mart 1656)
Kör Hüseyin Paşa	20 B. 1068 (23 Mart 1658)
Tavukçu Mustafa Paşa	11 B. 1069 (4 Nisan 1659)
Ankebut Ahmed Paşa	3 B. 1071 (4 Mart 1661)
Fazıl Ahmed Paş	5 Ca. 1077 (3 Kasım 1666)

Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması***,** s. 76.

[75] Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Hanya'ya vardığında tören ile karşılandı. Burada ordu ileri gelenleri, iş erleri ve pek çok kişi yer almakta idi. Burada toplanan kalabalık hep bir ağızdan *"devletlü vezîr hoş geldin sefâ geldin yirmi dört seneden beri bizler bu cezîrede yetîm kaldık*" diyerek gözyaşları dökmüşlerdir. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 91b-93a.

[76] Bu görüşme sırasında Kandiye Kalesi muhâsarasında iki defa bulunan Kara Mustafa paşa, Rumeli Beylerbeyi Pehlivan Mehmed Paşa ve daha önce adada Serdarlık görevinde bulunan Freng Ahmed Paşa yer aldı. Abdulkadir Sıddık Yücel**,** *Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü't-Tevârih***,** Erciyes Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 327.

sonra tekrar Hanya'ya döndü[77].

Baharın gelmesiyle beraber muhasara hazırlıkları tamamlandı. Sadrazam, Kandiye karşısına İnadiye Kalesi yakınlarına kurulan ordugâhta ordu komutanlarını toplayarak muhasara stratejisini belirledi. Buna göre Kandiye Kalesi, Vire Tabyası, Yahudi Tabyası, Domuz Damı tarafından muhasara edilecek ve Ak Tabya tarafına da top yerleştirilerek kale dövülecekti. Kandiye muhasarası 4 Zilhicce 1077 (28 Mayıs 1667)'de başladı.

Lağım savaşlarıyla şöhret bulan Kandiye muhasarası sırasında Venedikliler, Kandiye'yi savunabilmek için kalenin etrafında ileriye doğru üçer kat üst üste lağımlar kazdılar. Osmanlı ordusunun metrisleri ileri sürmesiyle birlikte Venedik, bu lağımları ateşe vererek Osmanlı ordusuna büyük kayıplar verdirdi. Fazıl Ahmed Paşa, bu kayıpları önlemek için her üç kolda da ikişer tabaka olmak üzere üçer lağım kazdırarak Venedik lağımlarının bulunmasını emretti. Venedik lağımlarının bulunup iptal edilmesinden sonra metrisler yürütüldü. Kandiye muhasarası tamamen bir lağım savaşı olarak devam etmekteydi. İlk muhasarada iki taraftan 600'den fazla lağıma ateş verildi. Bu mücadelelerde çoğu lağımcı ve lağım döşeme işinde çalışan beldarlar olmak üzere 8000'den fazla Osmanlı askeri şehit oldu. Fazıl Ahmed Paşa, muhasaraya kış mevsimi dolayısıyla ara vererek orduya kışlama emri verdi. Aynı zamanda Sadrazam, İstanbul'dan da bahar döneminde yapılacak muhasarada kullanılmak için beldar, lağımcı ve mühimmat takviyesi talep etti[78].

İkinci muhasara başlamadan önce adaya asker, zahire, cephane ve mühimmat gönderilerek eksikler bir ölçüde giderildi[79]. Bunun yanında Venedik'ten kalan toplar tamir edildi ve İnadiye Kalesi'ndeki tophanede on bir balyemez top döküldü. Bununla birlikte muhasara sırasında Venedik'in Kandiye'ye yapacağı yardımı engellemek maksadıyla Kandiye Limanı giriş ve çıkışı kontrol edilmeye çalışıldı. Bu maksat

---

[77] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 93b.

[78] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması***,** s. 135-139, Nazire Karaçay Türkal, *Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* M.Ü. Doktora Tezi, s. 477-478.

[79] Bu dönemde adaya gönderilen askerlerin peksimed ve zahire paraların bir kısmı Bursa İzmir ve İstanbul Mizân-ı Harir mukataası 1077-1078 senesi malından karşılandı ve 396000 akçe kullanıldı. 18 Za 1079 (19 Nisan 1669)

doğrultusunda hem Güllük tarafı hem de batı tarafına tabyalar yapılarak toplar yerleştirildi[80].

Kandiye'ye ikinci muhasara 20 Muharrem 1079 (30 Haziran 1668)'da ordunun metrislere girmesi ile başladı. Küllük tarafındaki metrislerin kumluk olması burada lağım olma ihtimalini azalttı ve kale hendeklerinin başına kadar kolaylıkla varıldı. Venedik'in kum içerisinde sandıkları birbirine çatarak da lağım oluşturduğu öğrenilmesiyle lağım işletilerek hareket edilmeye başlandı. Rumeli sipahileri, Kızıl Tabya tarafında da metrisleri tabya duvarlarına kadar ilerlettiler. Burada da tabyanın içi boş olduğundan dolayı kazma sesini duyan Venedikliler, lağımları el humbarası ve top atışlarıyla etkisiz hale getirdi. Bunun üzerine lağımların temelden değil de temelin üç kulaç üstünden yürütülmesi kararlaştırıldı[81].

Kandiye muhasarasının her geçen gün uzaması Venedik'in işini zorlaştırmaktaydı. Bundan dolayı Kandiye Genarali Morosini çeşitli savaş hilelerine başvurma yoluna gitmiştir. Bu hilelerden biri de, kaleye günde 10-15 şayka yanaştırarak sanki Venedik'ten yardım geldi görüntüsü oluşturarak Osmanlı Devleti ile bir barış yapmanın yollarını aramaktı. Oysa Venedik'ten yardım gelmemekte ve her geçen gün adada barut, mühimmat ve yiyecek sıkıntısı artmaktaydı[82].

Venedik, bu muhasaradan kurtulmak için Avrupalı devletler ve Papalık nezdinde de yardım taleplerinde bulunmuştur. Fransa kralına yazılan mektupta: *"yardım gönderilirse Kandiye Kalesi'nin kendilerine verileceğini"* belirtilmektedir. Bu mektupta eğer yardım gönderilmeyecek olursa Fransız gemilerinin Akdeniz'de dolaşamayacağı da söylenmektedir. Bu yardım talepleri üzerine Fransa'dan 12 bin asker ve 70 parça kalyon, Papalık, Malta ve diğer devletlerden de yardımlar yola çıktı[83]. Bu yardım maksadıyla Fransız gemileri 20 Muharrem 1080 (20 Haziran

---

[80] Adadaki ihtiyacı gidermek için iki bin kantar barut ve iki bin gülle, iki bin kebîr humbara ve bin nefer silahdar serdengeçtisi ve bin nefer lağımcı Selanik Limanı'ndan adaya sevk edildi. Türkal, *Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* s. 504.

[81] Türkal, *Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* s. 506-507.

[82] Venedik barut yardımı karşılığında üç adasını Fransa'ya verdi söylentileri yaygınlaştı. Türkal, *Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* s. 521.

[83] Girit Seferi sırasında özellikle de Kandiye Muhâsarası sırasında Venedik'in Papalık nezdinde Avrupa'dan pek çok kez yardım talepleri oldu. Bu yardım talepleri çoğu zaman boş çevrilmiş veya beklentinin altında olmuştur. Dönem dönemde Papalık öncülüğünde ve Fransa'nın idaresinde yardımlar

1669)'de Hanya önlerine geldi. Osmanlı Devleti'nin, gelen Fransız yardımlarına karşı tedbir alması üzerine Fransız askerleri istediği başarıyı sağlayamayarak 29 Rebi'ü'l-evvel 1080 (27 Ağustos 1669)'de adadan ayrıldı[84].

Fransız askerlerinin[85] adadan ayrılmasından sonra Osmanlı Devleti bütün gücüyle kaleye saldırmaya başladı. Bu çerçevede yeni lağımlar açılması kararı alınarak kaleyi on üç farklı yerden lağım yürütüldü. Venedik, gelen dış yardımlarla istediği sonucu alamadığı için barış istemekten başka çaresi kalmadı. Bunun üzerine 1 Rebi'ü'l-ahir 1080 (29 Ağustos 1669)'de Sadrazam ile görüşmek için iki elçi gönderdi. Gelen elçilerin kaleye teslim etmeye yetkili olmadıkları anlaşılınca sadrazam bunları kabul etmeyerek geri gönderdi[86]. Geri dönen elçiler iki saat sonra tekrar gelerek kalenin teslimi için görüşmelere başlayacaklarını bildirdiler.

Bu görüşmeler iki taraf arasında 4 Rebi'ü'l-ahir 1080 (1 Eylül 1669)'de Atlı Tabya bölgesinde yapıldı. Görüşmelere sadrazam adına, Halep Vâlisi İbrahim Paşa, Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa ve Küçük Tezkireci Karakulak Ahmed Paşa ve Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Panayot katıldı[87]. İki devlet arasında 9 Rebi'ü'l-ahir 1080 (6 Eylül 1669)'de on yedi maddelik bir barış anlaşması imzalandı.

Girit'e ulaştırılmıştır. Avrupa tarafından ulaştırılan bu yardımlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Nuri Adıyeke, "Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", *Türkler,* IX, Ankara 2002, s. 1352-1364.

[84] Fransa, Malta, Düka, Algornas, Luka ve Venedik gemileri dahi bütün donanması tahmînen üç yüz kıt'a sefâ'in kalyon ve çekdirmeleri Kandiye önlerinde göründü. Gelen bu yardımlar Kandiye'deki Venedikliler tarafından sevinçle karşılmış ve şenlikler yapmışlardır. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* İzmir Milli Kütüphanesi No: 24/510, vr. 51a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 114b-116a; Türkal, *Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* s. 521-535.

[85] Fransız askerleri komutanı çekilirken Venedik Generaline söylediği şu sözlerden Venedik'in Osmanlı karşısında kaleyi koruyamayacağı anlaşılmaktadır. "*Âl-i Osman askeri bizim bu kadar cumhûrumuzu bozup ve karşı durup ve bunca âteşlerimize göğüs gerip bî-pervâ cevâb verip ve taşra hûlayan askerimizi kırdı. Ve donanma gemilerimizi bunca sakatlık edip ve dahi paturnamızı ve bir iki gemilerimizi gark ve ihrâk-bi'n-nâr eyledi. Ma'lûm oldu ki ziz bu Osmanlı askerine cevâb verip kal'a yı kurtaramazsınız husûsân Osmanlı Kızıltabya tarafından gedik açtı. Bir gün içerü hûlar sizi bütün kılıçtan geçirip evlâd u iyâllerinizi bütün esîr ve giriftâr eder ve hem sulhden dahi mahrûm olursuz. Hemân çâresi kal'ayı verip sulh olasız" Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 65b; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 122b.

[86] Sadrazamın, kalenin teslimi dışında başka bir şartı kabul etmediğini ve gelenin geri gönderilmesi gerektiğini şu ifadesinden anlamaktayız. *"bu gelen kayık Ceneral tarafındanmıdır su'âl edesin. Niçün gelmiştir eğer kal'a ahvâli içün geldik derler ise ne güzel kağıdların alıp cevâbları nedir göresin ve eğer bir gayri yüzden haber verirler ise i'tibâr etmeyip geri yollayasın". Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 70a, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 119a.

[87] BOA., *AE.SMMD. IV 106/12347,* 23 Safer 1080 (23 Temmuz 1669); *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 61a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 119b-120b.

Buna göre: Kandiye Kalesi bütün mühimmat ve cephanesiyle teslim olunacaktır. Suda, İsperlanka ve Granbusa Venedik'te kalacak ve iki tarafın esirleri serbest bırakılacaktır. Kandiye Kalesi'nden gitmek isteyen herkesin gitmesine izin verilecektir. Kilisenin mal ve eşyalarının ve halkın şahsi eşyalarının taşınması için on iki günlük süre verilecektir. Bu süre zarfında Osmanlı askeri kaleye girmeyecek ve iki tarafın askerleri oldukları yerde kalacaklardır. Kale aman ile teslim olduğundan dolayı kaledeki 304 toptan dördü Venedik'e verilecektir. İki taraf arasında barışı sağlamak için güvenilir kişiler tayin olunacaktır.[88].

Anlaşmayı her iki tarafın kabulünden sonra kaleye beyaz bayrak dikilmiştir. Kalenin Venedikliler tarafından boşaltılması sağlandıktan sonra üç Venedikli tarafından kalenin anahtarları 2 Cemâziye'l-evvel 1080 (28 Eylül 1669)'de Fazıl Ahmed Paşa'ya sunuldu[89]. Kandiye'nin alınmasıyla muhasarası çeyrek asır devam eden Girit tamamen Osmanlı hâkimiyetine girdi[90]. Kalenin teslim alınmasından sonra Fazıl Ahmed Paşa, kalenin fethini bildiren telhisi 7 Cemâziye'l-evvel 1080 (3 Ekim 1669)'de padişaha gönderdi[91]. Padişah, Kandiye'nin fetih haberini aldıktan sonra fetihten duyduğu memnuniyeti anlatan hatt-ı hümayun ile birlikte sadrazam ve diğer komutanlara da çeşitli hediyeler gönderdi[92].

Kandiye'nin fethedilmesinden sonra şehirdeki kiliselerin en büyüğü IV. Mehmed, diğerleri Sultan İbrahim, Valide Turhan Sultan, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa

---

[88] Anlaşma maddeleri için bkz. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 62b; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 120b-121a; *Muahedât Mecmuası,* II, Ankara 2008, s. 141-145.

[89] Kalenin anahtarlarını getiren Venedikliler Sadrazam'a, *"devletlü vezîr bunun takdîrde sâ'ati bugün imiş hak ta'âlâ hazretleri pâdişâhınıza ve sen ve cümle askerinize Kandiye kal'asın mübârek eylesin"* dediler. Sadrazamda gelenlere serâser hıl'atler giydirip ve şapkaların aldığı kadar altın ile doldurup onlar ile gelen beş Venedikli askere de birer kaftân ile ikişer yüz altın verdi. Kalenin anahtarlarını getiren Venedikliler, iyi donanmış atlara bindirilip şenlikler ve alaylar ile gönderildiler. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 71b, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 124a.

[90] Kandiye muhasarası sırasında 1115 paşa, 25639 Yeniçeri, 7796 yeniçeri beyleri, 27645 timâr erbabı, 4963 serdengeçti, 4962 cebeci, 2296 topçu, 29965 lağımcı şehit olmuştur. Bu rakamlarda kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Kandiye Kalesi'nden alınan malzeme listesi ve şehit sayılarıyla ilgili bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, Yay. Haz. Seyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003, s. 196-198; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 86b-87b; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* vr. 134b-135a; *Târîh-i Mu'teber,* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüp., Ty. No: 6062, vr. 86b-87a.

[91] Padişaha gönderilen telhis metni için bkz. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye***,** vr. 68a-68b, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 125a-126a

[92] Padişah'ın hatt-ı hümayunu için bkz. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 72a-72b; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 126b.

ve diğer komutanlar adına camiye çevrildi. Aynı zamanda Fazıl Ahmed Paşa, fetih dolayısıyla Kandiye Kalesi'ne de bir cami yaptırdı[93]. Fethin ilk Cuma günü Sadrazam bir teşekkür konuşması yapmış ve ilk cuma namazını da Hünkâr Camiinde kılmıştır[94]. O kışı Kandiye'de geçiren Fazıl Ahmed Paşa, kale duvarlarını tamir ettirerek adanın imar ve iskân işlerini tamamlatmıştır. Fetihten sonra tutulan tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre Kandiye şu yapılardan oluşmaktadır: elli altı mahallede 1051 ev 313 dükkân, 66 manastır, 5 adet kilise 37 mahzen, 12 cami, 10 bahçe, 10 sekiz bostan, dört kışla, 4 cephanelik, 7 değirmen, iki karakol, birer hapishane, debbağhane ve ambar binası bulunuyordu. Kandiye'nin en büyük mahalleleri sırasıyla Hristo İskuludi, Evdime Terya, Kera Ispata Polyotisa ve Hristo Kefale mahalleleridir[95].

Osmanlı hâkimiyeti altına giren Girit Adası, merkezi Kandiye olmak üzere imtiyazlı bir eyalet haline getirilerek beylerbeyliğine de Ankebut Ahmed Paşa atanmıştır. Adanın tekrar tahririnin tutulması için yeniçeri ocağı kâtiplerinden Defterzâde Mehmed Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan bu tahrire göre Girit, Kandiye, Hanya, Resmo ve İstiye olmak üzere dört sancağa ayrıldı. İlk iki sancağa gönderilen muhafızlar vezirlik rütbesini haiz olmakla birlikte bazen Hanya mutasarrıflığına mirimiranlar ve Resmo'ya da vezirler tayin edilmiştir[96].

---

[93] Kiliseden camiye dönüştürülen bu camilerin özellikleri ile geniş bilgi için bkz. *Seyahatnâme,* VIII. Kitap, s. 210-211.

Kandiye'nin fethinden sonra Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye Kalesi'nde bir cami yaptırdı. Ahmed Paşa'nın yaptırdığı bu cami için bazı yerler vakfedildi. Vakfedilen bu yerler, Kandiye sancağında Menekoça Nahiyesinde Ayavarvara, Ayatom ve Resmo sancağında Milapotama Nahiyesinde Makartes isimli köyleridir. Bu vakfedilen yerlerin gelirleri yapılan bu caminin görevli maaşları, tamir ve diğer masrafları için kullanılacaktır. BOA, *C.EV, 151/7533*, 29 Rebi'ü'l-ahir 1081 (13 Kasım 1670)

[94] Sadrazam bu yaptığı konuşmada; *"Ey hâzır-ı meclis olan ihvânlar elhamdülillâhi te'âlâ çekilen derd ve meşakkatler zâil olmayıp hak tebâreke ve te'âlâ hazretleri lütf ü kerem ve ihsân ü inâyetiyle dilhâhımız üzere maksad-ı merâmımızı atâ ve ihsân eyledi. Lillâhi'l-hamd ve'ş-şükr hazâ min-fazli rabbi ve lâkin bi-hasebi'l-iktizâ elbette tertîb-i nizâm içün nice def'a hâtırınızı hedm ettim. Karındaşlar cümlenizden ricâ ve niyâzım budur ki derûn-ı sâf ile ma'zûr görüp helâl edesiz. . İtâ'at-i ulü'l-emr ile dünya ve âhiret devletine nâil olup berhûdâr olasız. Kudretlü pâdişâhımın nân ü nemeki size helâl olsun…"* demiştir. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 73a-73b, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 126a-126b.

[95] Ersin Gülsoy, "*Kandiye", DİA,* XXIV, s. 304.

[96] Tukin, *"Girit",* s. 87.

2. GİRİT'İN FETHİYLE İLGİLİ BAZI ESERLER VE ARŞİV BELGELERİNE GÖRE GİRİT SEFERİ

2.1. Girit'in Fethiyle İlgili Eseler

Yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethi Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Kandiye'nin fethiyle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bizim çalışmamızı oluşturan Hasan Efendi'nin kaleme aldığı *"Tevârîh-i cezîre-i Girid"* isimli eser, bunlardan birisidir. Bu eserlerin çoğu sefere bizzat katılan kişilerin kaleme aldığı gazâvatnâmelerdir[97].

Girit'in fethiyle ilgili eserlerin çoğunluğunu uzun yıllar süren Kandiye'nin fethi ve bu fethi gerçekleştiren Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın mücadelelerini anlatan eserler oluşturmaktadır. Girit fethiyle ilgili yazılan bu eserler konu itibariyle birbirlerine benzeseler de her kaynağın Girit tarihinde ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Târîh-i Girid; Hanyalı Nuri'nin Girit'in fethinden bahseden eseridir. Bu eserin başında müellifin hal tercümesi vardır. Eserin son kısmında da Kandiye ve Hanya muhafızları yer almaktadır[98]. Kandiye muhâfızları, "Fethinden beri Kandiye kal'ası muhafızı olan vazir-i a'zam hazretlerinin ismi şerifi başlığıyla" *"Târîh-i Ikrıtiş"* (Girid) isimli eserde de yer almaktadır[99].

Fütühat-ı Hanya; 1055 (1645) Girit fethinde Hanya Kalesi'nin alınmasından bahseden müellifi belli olmayan bir eserdir[100]. Bu eser ile çalışmamızın esasını teşkil eden *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* adlı eser arasında Hanya'nın fethinin anlatıldığı ilk kısımda benzerlikler bulunmaktadır.

Girid Seferi; 1055 (1645) Kaptan-ı derya Yusuf Paşa'nın Girit seferini hikâye eden müellifi belli olmayan bir eserdir[101].

---

[97] Gazavatnâme özellikle Osmanlıların hıristiyan devletlere karşı yaptıkları savaşları anlatan eserlerin genel adıdır. Mustafa Erkan, *"Gazavatnâme", DİA,* XII, İstanbul 1996, s. 440.

[98] Agah Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler,* Ankara 2000, s. 125.

[99] *Târîh-i Ikrıtiş (Girid),* İ.Ü., Nadir Eserler Kütüphânesi, Ty. No. 2356, vr. 349.

[100] *Fütûhât-ı Hanya*, Hafız Ahmed Paşa (Köprülü Ktb.) No. 337/4.

[101] Levend, *Gazavât-nâmeler*, s. 114-15.

Girid Seferi; 1055 (1645)'de açılan Girit seferini ve 1065 (1655) yılına kadar Çanakkale'deki deniz savaşlarını anlatan eserin müellifi belli değildir. Bu eseri Agâh Sırrı Levend, *Gazavat-nâmeler* adlı eserinde Kâtip Çelebi'ye ait olduğunu iddia etmektedir[102]. Eserin giriş kısmı *Girid Fethi Tarihi* adlı esere benzemektedir.

Girid Fethi Tarihi; Girit seferinden bahseden bu eserin de müellifi belli değildir[103]. Giriş kısmı Kâtip Çelebi'ye atfedilen *Girid Seferi* adlı esere benzemektedir. TTK Kütüphanesi Yazmaları No: 3605'te kayıtlı olan eserde[104], kaynaklardaki ifadelerin çoğu zaman aynen aktarılmıştır. Yaptığı alıntılarda fazlasıyla yazım hatası yapmış olması müellifin devlet kademesinde yer alan bir kalem erbabı olmadığı izlenimi vermektedir. Satır aralarında yapılan ekler ve bazı cümlelerin üstünün çizilmiş olması eserin müsvedde olduğu izlenimini güçlendirmektedir[105].

Bu eserin, çalışmamızın esasını oluşturan *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserle de benzeşen kısımlar bulunmaktadır. Bu benzerlikler özellikle Kandiye'nin fethi kısmına kadar yoğundur. Bunun sebebi aynı eserin bir başka nüshası olduğundan değil, o dönem tarihçiliğinde bir metod olarak kullanılan aktarma yönteminden ve ortak kaynakların kullanılması geleneğinden kaynaklanmaktadır. Kandiye'nin fethi, fetih sırasında kullanılan malzeme ve şehit sayılarında da farklık göstermektedir. Bunun yanında *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in* son bölümünü oluşturan Osmanlı öncesi Girit tarihinin anlatıldığı kısım da farklıdır.

Fetih-nâme; Sipâhizâde Ahmed'in 1055 (1645)'te açılan Girit seferini ve 1658 yılına kadar geçen olayları anlatan eseridir[106].

Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa; Erzurumlu Osman Dede'nin, Fazıl Ahmed Paşa'nın zeferlerini tasvir ettiği bir eserdir. Eserin başında müellif *"Bende-i kemer-beste-i etkıyâ Erzenü'r-Rumi Osman Dede"* ibaresiyle adını verir. Eserin sonunda da

---

[102] Levend, *Gazavât-nâmeler*, s. 115.

[103] Ayşe Pul, *Girit Savaşı ile ilgili Bir Türk kaynağının Tahlili*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 1-240.

[104] Pul, *Girit Savaşı ile ilgili Bir Türk kaynağının Tahlili*, s. 1-240.

[105] Necdet Öztürk-Murat Yıldız, *Osmanlı Tarihçileri*, İstanbul 2013, s. 127.

[106] Levend, *Gazavât-nâmeler*, s. 116.

Baş Tezkireci Mezakki Süleyman Efendi'nin Kandiye fethi hakkında iki kasidesi yer almaktadır[107].

Târîh-i Mu'teber; Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1080 (1666-67)'deki Girit Seferini anlatan bir eserdir. Eserin müellifi "*Li mühürdâr-ı sadr-ı a'zam-ı esbak Fatih-i Kandiye"* olarak geçmektedir. Eserin başında 1076 (1665)'da Varat Kalesi'nin fethinden sonra Nemçe Çasarına gönderilen ahidnâme sûreti ile Nemçe Çasarı'ndan sulh için gelen ricânâme sûreti yer almaktadır. İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesindeki nüshasında eserin ismi *"Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa Feth-i Kandiye"* olarak yer almaktadır. Bu eserin sonunda da Girit fethi sırasında kullanılan malzeme ve verilen şehîd sayıları bulunmaktadır[108].

Bu eser *"Târîh-i Kandiye"* eseriyle benzeşmektedir. Çalışmamızı oluşturan *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* eseriyle de Kandiye fethi kısmı benzeşmektedir. Fakat eserin sonunda yer verilen Girit'in fethi sırasında kullanılan malzeme listesi ve şehit sayılarında farklılık göstermektedir.

Cevâhirü'l-Tevârîh der Beyân-ı Menâkıb-ı Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa; Körülü Fazıl Ahmed Paşa'nın uzun süre mührdârlığını yapan Hasan Ağa'nın yazdığı eserdir[109]. Bu eserin yazarının Osman Dede olabileceği ile ilgi görüşler bulunmakla beraber Osman Dede'nin eserin yazarı değil düzenleyicisi olduğu sanılmaktadır[110]. Eser beş fasıl ve ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü, Fazıl Ahmed Paşa'nın beylerbeyliğini, ikinci bölüm, Macaristan seferini, üçüncü bölüm, Kandiye seferi hazırlıklarını, dördüncü bölüm, Kandiye Muhasarasını ve muhasara sırasında yaşanan gelişmeleri, beşinci bölüm ise deniz savaşları ve Kandiye'nin fethini konu edinmektedir. Eserin sonunda hattı hümayun ve mektuplar yer almakta[111], bir de Fazıl Ahmed Paşa için Baştezkireci Mezakki Süleyman Efendi'nin yazdığı iki kaside

---

[107] Erzurumlu Osman Dede, *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa,* Süleymaniye kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, vr. 83a-86a.

[108] *Târîh-i Mu'teber,* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty. No: 6062.

[109] Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s. 238.

[110] Ebubekir Sıddık Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârihi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri, 1996, s. 2.

[111] Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârihi,* s. 487-89

bulunmaktadır[112]. Bu eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshası *"Tevârîh-i Feth-i Kal'a-i Kandiye li-Köprülü Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa"* adıyla kayıtlıdır[113].

Kandiye Fethi; Ahmed Hamdi'nin, Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye fethinden bahseden eseri I. Selim'in Mısır seferinden bahseden *"Tuhfetü'l-guzât"* adlı eserin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır[114].

Fetihnâme-i Kal'a-i Kandiye; Kandiye'nin fethi üzerine Fazıl Ahmed Paşa tarafından IV. Mehmed'e hitaben yazılan bir eserdir[115].

Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye; Fazıl Ahmed Paşa'nın 1666-1669 yılları arasında yaptığı Kandiye muhasarasına yeniçeri gediklisi olarak katılan Mustafa bin Mustafa tarafından kaleme alınan sefer günlüğü şeklinde tertip edilmiş bir eserdir[116].

2.2. Temel Kaynaklarda ve Arşiv Belgelerinde Girit Seferinin Yer Alışı

Çeyrek asır devam etmiş olan Girit Seferi kroniklerde geniş bir şekilde yer aldığı gibi seferi anlatan pek çok eser de kaleme alınmıştır. Kaleme alınan bu eserlerin çoğu sefere bizzat katılan kişilerin kaleme aldığı gazâvatnâme türü eserlerdir. Arşiv kayıtlarında da Girit Seferi ile ilgili pek çok belge yer almaktadır. O dönemi anlatan kronikler ve Girit Seferi ile ilgili yazma eserlerin Girit Seferi'ne bakışını verirken bu konuların arşiv belgeleriyle de doğruluğunu teyit etmeye çalışacağız.

2.2.1. Girit Seferi'nin Nedenleri

Akdeniz ticareti güvenliği için önemli bir noktada olan Girit Adası, Malta ve Floransa korsanlarının sığındığı bir yer olmuştur. Akdeniz ticaretine önem veren ve

---

[112] Öztürk-Yıldız, *Osmanlı Tarihçileri,* s. 127.

[113] Nural Tunalıoğlu, *Tevârîh-i Feth-i Kal'a-i Kandiye li-Köprülü Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 3-4.

[114] Leved, *Gazavât-nâmeler*, s.124.

[115] Leved, *Gazavât-nâmeler,* s. 125.

[116] Mustafa Bin Mustafa, *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye,* Yay. Haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016, s. XV.

adayı alma konusunda fırsat kollayan Osmanlı Devleti, Sümbül Ağa olayı üzerine Girit'e sefer düzenledi.

Girit Seferi'nin görünen nedenini oluşturan Sümbül Ağa'yı taşıyan gemiye Malta korsanları tarafından saldırılması olayı *"Tevârîh-i Cezire-i Girid"*'de yer almamasına rağmen *"Seyahatnâme", "Târih-i Nâîma", "Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr"* ve "*Fezleke*" de ise geniş şekilde yer almaktadır. Bu eserlerde; Daraüssaade ağası olan Sümbül Ağa'nın görevinden azledilerek Mısır'a sürgün edilmesi, Sümbül Ağa'yı Mısır'a götürecek İbrahim Reis kalyonunda Sümbül Ağa dışında yer alanlar, bu geminin Malta korsanları tarafından saldırıya uğraması ve saldırı sonrasında yaşananlar geniş bir şekilde yer almaktadır[117].

Sümbül Ağa Olayı'nın İstanbul'da duyulmasıyla Venedik Balyosu'nun çağrılması *"Seyahatnâme"*'de yer almaktadır. Burada, Osmanlı Devleti gemilerine

---

[117] Seyahannâme'de; Sultan İbrahim Han'ın Darüssaade ağalarından azat edilmiş olan Sümbül Ağa adlı zengin, beş Mısır hazinesiyle ve 50 adet güzel cariyeler, nice güneş parçası köleler ve 40 adet safinatü'l-ciyad (soylu atlar) cinsi küheylan atlar ile Cem-cenab pâdişâh İbrahim Han'dan adı geçen Ağa azatlı ve izinli olup İbrahim Çelebi adında bir denizci re'isin alh kat anbarlı karavana kalyonuna bütün metaını üç ayda doldurup 500 tam silahlı adamları, 300 adet diğer tüccar, 200 gemici ve Mısır'a sürgün esiri' Mehmed Efendi adamlarıyla tamamı 1.300 adet insan ile cuma günü Beşiktaş adlı yerde mütevekkilen alallah deyip yelkenleri açıp top ve tüfenk şenlikleri ederek Mısır'a doğru yola çıktılar. 6 pare Malta küffarı kadırgalarına rast gelip bir gün bir gece büyük savaş edip top darbelerinden kalyon içinde olan atlar boşandı. Atlar Müslüman gāzilere de şaşkınlık verdi. Yine bu hal ile mücahitler vuruşmaya devam ettiler. Liman havada kalyon denizin üzerinde karadağ gibi kalıp 6 adet uğursuz kadırga kalyanun sağını ve solunu döve döve kalyonun direği, kıçı, başı ve dümeni gidip kolu kanadı kırıldı. İçinde olan Müslüman gāzilerden ancak 200 adam kalıp diğerleri tamamen topun darbelerinden şehîd oldular. demektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II. kitap, s. 75.

SümbülAğa Olayı Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar'da *"Girid Seferlerinin Zuhûru ve Sebebi Beyânımdadır",* Naima ve Fezleke'de *"Vak'a-i Ağa-yı Dârüssa'âde der-Bahr"* başlığı ile şu şekilde yer almaktadır. Kızlar Ağası Sümbül Ağa'nın ba'zı vaz'ı tab'-ı pâdişâhîye muhâlif gelüp sarâydan ihrâc ve Mısır'a nefy fermân olundıkda emvâl ü erzâkı ile deryadan teveccüh mukarrer olıcak, alay gemileri gitmiş bulunmağla henüz Karadeniz'den cedîd yapılup gelmiş İbrahim Çelebi nâm re'îsin sefînesi hâzır bulunup bilâ-tevakkuf ol gemiye fermânla girüp cümle raht u bahtı ve hadem ü hasemi atlarını bile tahmîl idüp Mekke-i Mükerreme Kadısı Bursevî Mehemmed Efendi dahi ağa-yı merkūma refîk olmuşidi. Nice huccâc-ı Müslimîn dahi girüp ikdâmdan re'îs gereği kadar top ve sâ'ir âlât-ı harb tekmîline kadir olmayup ancak dört top komuş idi. Bu hâl üzre cumâdelûlâda deryâya salup bu geminin topsuz ve tüfengsiz bu denlü emvâl ile gitdüğü şâyi' olup Malta'nın altı pâre çekdirir ile korsanları adalar arasında gezerler idi. İşitdiklerinde fi'l-hâl Mısır yolu üzerinde Kerpe Adası'na varup bir muhtefî yerde vaz'-ı lenger eylediler. Ağa-yı merkūm dahi, bir muvâfık rûzgârla Rodos limânına varup, *"mezbûr gemiler Kerpe'de size muntazırdır"* diyü ba'zı ebnâ-i sebîl haber virüp ehl-i Rodos, *"birkaç eyyâm limânda ârâm eylen"* didiler. Re'îs dahi, *"ol gemiler yükrük gemilerdir. Önlerine düşersek yetişürler ve cengle başa çıkılmaz"* diye gördi. Müfîd olmayup, *"elbette sal, bu sene hacca yetişmek lâzımdır"* diyü ibrâmla bir rûz-ı menhûsda Rodos limânından çıkup Kerpe Adası'na vâsıl oldukda reh-zenân-ı küffâr belâ-yı nâ-gehânî gibi nümâyân olup fi'l-hâl irişdikte koğus toplarına gemiyi nişâne idüp ağa ve ehl-i sefîne nâ-çâr cenge ka'im oldılar. Nâimâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ,* Yay. Haz. Mehmet İbşirli, III, Ankara 2007, s. 1011; Kâtib Çelebi, *Fezleke,* Yay. Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, II, s. 846-847; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, s. 125.

saldıran korsanların Venedik limanlarına sığınmasının iki ülke arasında verilen ahidnâmelerde yer almadığı bildirilmektedir[118].

2.2.2. Girit Seferi'nin Hazırlıkları ve Sefere Çıkış

1055 senesinde gerçekleşecek sefer hazırlıklarıyla ilgili *"Tevârîh-i Cezire-i Girid, Na'îmâ ve Fezleke'de"* sancaklara gönderilen hükümlerde baharda Akdeniz'e yapılacak sefer için hazırlıkların yapılması emredilmiştir[119]. Bu duyurularda yapılacak seferin Girit'e olduğu gizlenerek Venedik şüphelendirilmemeye çalışılmaktadır. Bu sefer hazırlıklarıyla ilgili Seyehatnâme'de ise Tersâne-i Âmire'deki, Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki hazırlıklar da detaylı olarak yer almaktadır[120].

Girit Seferi'ne çıkış töreni *"Tevâri-i Cezire-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke'de"* daha kısa anlatılmıştır[121]. *"Seyahatnâme'de"* ise bu anlatım daha da

---

[118] Seyahatnâme'de Sümbül Ağa olayından sonra Venedik Balyozu'nun çağrılması şu şekilde yer almaktadır. *"Bre dinsiz mel'unlar, niçin sulha aykırı iş işleyip limanımıza bizim gemilerimizi alan düşmanları, gemilerimiz ile limanlarımıza kodunuz. Büyük atamız Süleyman Han sulhu böylemidir?"* deyince balyozlar, konsoloslar ve konsolozlar padişahın huzurunda yer öpüp dediler; *"Padişahım! Anlaşmamızda ve sözleşmemizde böyledir ki sizlerin donanınası da diğer kefere krallarının gemilerini alıp limanımıza girse misafirdir, diye riayet edip limanımıza koruz. Yoksa biz ahit bozanlık edip haşa sümme haşa kızlar ağanızın gemisiyle almış olamayız. Bu çirkinliği işleyip limanımıza giren Malta küffarıdır, biz de onlardan usanmışız"* deyip yerlere kapandılar. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II. kitap, s. 75.

[119] Rumeli ümerâsına ahkâm-ı şerîfe gönderildi ki *"evvelbahârda mahrusâ-i Selanik'e varıp âlât-ı piyâde ile mîr-i mîrânları yanında mevcûd ola."* Anadolu Eyâletinde Kastamonu, Saruhan, Hamid, Teke, Ankara, Aydın, Karaman, Kırşehri, Niğde, Aksaray, Sivas, Çorum, Amasya, Bozok beylerine ve sâ'ir askerîye hükümler gönderildi ki *"cümlesi Sakız mukābelesine Çeşme demekle ma'ruf iskeleye varıp mîr-i mîrânlara me'mur olmağla serdârları olan mirahur-ı sâbık Amasya Beyi Ahmed Paşa yanında mevcûd bulunalar ve Vâli-i Vilâyet-i Karaman Durak Paşa bu cümlesi sefâ'ine koyup göndere. Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 1b-2a; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1028; *Fezleke,* s. 855.

[120] Bütün adalardan usta marangozlar gelip tersanenin her gözünde birer kadırga bodostaması kurarak haftada birer kadırga yapılmaya başlandı. Bir başdarda-i hümayun ve on adet kara mavnalar inşa olunup Tersane-i amire insan deryası oldu. Bütün Anadolu ve Rumeli taraflarındaki eyaletlere kapucubaşılar ve asker sürücü vezirler gidip İslam ordusu toplanmada. Hünkâr hasekisi ve sancak beyleri ile Cezâyir, Tunus ve Trablus'a 12.000 altın barut ücreti gidip; "evvelbahârda kapdan paşaya gelip katılasız" diye fermanlar gitti. 200 pare kadırgayı bütün gereçleriyle hazırlayıp İslam askeri ile doldurdu. Ve 50 pare kadırga Unkapanı iskelesine yanaşıp donanma ağası, kul kethüdası, başçavuş, başkumandan muhzırı, tam 36 oda yeniçeri, toplam on bin mevcutlu isim ve resmli yeniçeri, on oda topçu ve on oda cebeci, bunlar da beş bin asker olup yeniçeriler kadırgalara, topçu ve cebeciler mavnalara girip hazır oldular. Beri taraftan Rumeli eyaletinden mutasarrıf 24 sancakbeyi askerleriyle bütün zeamet sahipleri ve timâr sahipleri 22.080 asker cebelüleri ve beldarları ile toplam 27.000 asker olup Boğazhisar'a gitmeye memur oldular. Evliya Çelebi, *Seyehatnâme*, II, s. 76.

[121] Mâh-ı Saferin yirmi ikinci Çehâr-şenbih günü vakt-i asrda sefere me'mur olan ocak ağalarına ve çorbacılara hıl'at-i sefer giydirilip hemen azîmet ferman ettiler. Kaptan Yusuf Paşa dahi mâh-ı Rebi'ü'l-evvelin dördüncü ruz-ı Yekşenbede ve mâh-ı urdu-behiştin yirmi biri idi. Azîm donanma ve şenlikler ile Malta seferi nâmıyla azm-i gazâ edip cânib-i Bahr-i sefîde bâd-bân-ı küşâya müteveccih oldu.

detaylandırılmıştır. Bu eserde Kaptan Yusuf Paşa'nın padişah ile görüşmesi de yer almaktadır. Bu eserdeki bilgilerden seferin Girit'e değil Malta'ya yapılacak bilgisi ile düşmanın yanıltılmaya çalışıldığını da öğrenmekteyiz[122].

Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke'de" Anadolu askerlerinin sefere katılımının Sakız'da olduğu bilgisi yer alırken[123] *Seyehatnâme'de* ise *"Gelibolu Kalesi menzili"* başlığı ile Gelibolu'da Rumeli askerleri, Çardak iskelesinden de Anadolu askerinin katıldığı bilgisi yer almaktadır[124].

2.2.3. Hanya'nın Fethi

Girit'in fethine Hanya'dan başlanmıştır. Hanya'dan başlanılmasının temel sebebi konum itibariyle Mora sahilindeki iskelelere yakın olması, bu nedenle desteğin kolay sağlanabilmesidir. Fakat Kâtib Çelebi, Girit'in fethini Hanya ile başlanmasının bir hata olduğunu söylemektedir. Bir memlekete sefer söz konusu olduğunda o memleketin merkezi her neresi ise doğrudan oraya saldırılması gerektiğini bildirmektedir[125]. Fakat adanın fethine, Hanya'dan değilde Kandiye'den başlanmış

Tevârîh-i Cezîre-i Girid, P., vr. 3a; *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1030; *Fezleke,* II, s. 857.

[122] Başkumandan Yusuf Paşa, Sadrıazam Kara Mustafa Paşa ve Şeyhülislam kalıp padişah, Yusuf Paşa kumandanın elini eline alıp ikisi bir köşeye çekildiler. İbrahim Han*; "Bak Yusuf, sen ne tarafa sefere gidersin" dedi. Yusuf Paşa; "İnşaallahu Taala Malta gazasına giderim"* dedi. İbrahim Han; *"İnşaallah Hayy ve Kayyum Allah'ın izniyle seni Girit gazasına memur eyledim. Olmaya ki bu cevabı bir kişiye açıklayasın…".* Bu minval üzere üç yaylım tüfenk ü top ve gülbang şenlikleri olup ilk başta başdarda-i hümayun avanta edip çalıcı mehterbaşısı segâh faslı ederek Sinan Paşa Köşkü önüne geldiğinde Musahib Yusuf Paşa padişahı ve Sadrıazam Kara Mustafa Paşa'yı selamlayıp geçince bütün gemiler alay alay turna katarı şeklinde Sarayburnu'ndan dışarı çıktılar. Bütün gemiler yelkenlerini açıp bir yaylım top şenlikleri de ettikten sonra bütün gemiler semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kalıp uygun rüzgâr ile Akdeniz'e doğru yola çıktılar. Bütün İstanbul halkı, bu kutlu günde uğurlu olması için dua etti. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II. kitap, s. 77.

[123] Ve Sakız'a dâhil oldukta Anadolu Seraskeri Ahmed Paşa Sivas ve Karaman ve Anadolu beyleriyle dâmen-bûsa gelip mazhar-ı iltifât oldular. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 3a; *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1031, *Fezleke,* s. 857.

[124] Burada bütün gemiler demir attılar. Kaleden hoş geldin topları ve bütün donanma gemilerinden selamet topları şenlikleri oldu. Bütün Müslüman gāzileri Gelibolu tersanesine çıkıp herkes kendi işiyle meşgul olup 50 pare Cezâyir, Tunus ve Trablus kalyonlarına Rumeli askerinin memur olanlarını kodular. Karşı Anadolu tarafında Çardak adlı iskeleden sefere memur olan Anadolu, Şam, Haleb ve gayrı on bir eyalet askerleri bütün gemilere yiyecekleri ve içecekleriyle bir gün bir gecede ağzına kadar dolup ikinci günde yine bir yaylım top ve tüfenk şenlikleri oldu. Top ve tüfenk sesinden ve gürültüsünden denizler ve gökler tir tir titredi. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II. kitap, s. 77.

[125] Kâtip Çelebi, Kıssadan hisse budur ki başlığıyla şöyle demektedir: *"Bir vilayetin önce hükûmet merkezine yapışmak gerek. Fethi mümkün olursa öteki yerler de kolaylıkla ele-gelür, yoksa ona bağlı olan yerlerle uğraşmak boşunadır. Hüsrev Paşa, Şehrizül'ü yapup Hille'ye asker kodu. Bu denlü kayıba uğradı, Bağdat alınmadıkça onları elde tutmak mümkün olmadı. O zaman asker ve serdar Malta*

olsaydı bazı sıkıntılar ortaya çıkabilirdi. Kandiye, savunma bakımından daha güvenli ve buraya asker ve malzeme sevki daha zor olduğundan dolayı muhasarada başarısız olunma ihtimali vardı. Seferin başında böyle bir başarısızlık durumunda da adanın fethi daha başlamadan bitebilirdi.

Hanya'nın muhasarası *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke'de" "Âğāz-ı Muhasara-yı Hanya"* başlığı altında benzer ifadelerle anlatılmaktadır[126]. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme'de* fetih hazırlıklarını daha detaylı anlatmaktadır. Hatta Hanya muhasarası sırasında kaleden iple inip aman dileyen bir kişinin kaledeki durumla ilgili bilgiler vermesini de anlatmaktadır[127].

Tevârîh-i Cezîre-i Girid'de Hanya'nın fetihinden sonra kalenin yıkık yerlerinin ve su kemerlerinin onarılması ve bunların bir an önce bitirilmesi çabası anlatılmaktadır[128]. Bu tamiratlarda askerlerin yanı sıra ada halkı da çalıştırılmıştır. Arşiv kayıtlarından bu tamirat işleri merkezi yönetim tarafından da yakinen takip

---

kıssasını bilseler ona göre davranırlardı ve Kapudan Yusuf paşa Girit'e vardıktan ilkin Kandiye Hisarını alırdı. Lakin dünya halkının çoğu tarih ilmini masal yerine koyup atasözünü söylerler, ondan ötürü böyle olur." Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, Yay. İdris Bostan, Ankara 2007, s. 107.

[126] Mâh-ı Cemâziye'l-evvel üçüncü günü akşâm vaktinde asker-i mansûr kal'a-yı Hanya'ya havâle olan kilisâ-yı Kostantin tepesinde metris kurmağa âğāz eylediler. Evvelâ tell-i merkūmda Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa ve sağ kol ve sol kol alaybeyleri ve Alacahisâr ve Avlonya ve İlbasan beyleri yedi kıt'a balyemez top ile âmâde olup pişgâh-ı tophanede yeniçeri kethüdâsı Murad Ağa yeniçeri askeri ile metrise girdi. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 6b; Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s.861, *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1035.

[127] Daha sonra başkumandan emriyle bütün çadırlar ve otağları Hanya Kalesi'nin doğu tarafı, batısı ve güney tarafına top menzili uzaklıkta İslam ordusu kat kat kurulup dört tarafa karavullar tayin olundu. Bütün beylerbeyileri ve İslam ordusunun ileri gelenleri, kumandanları çadırları, otağları ve eşyalarıyla tayin olunduğu yerlerde konakladılar. Taraf taraf çavuşlar uyarıp bütün gāziler gusl abdestleri alarak herkes helalleşip Bismillah ile ilk başta yeniçeri ocağı gün aydınlığında metrise girdiler. Evliya Çelebi, *Seyehatnâme,* II, s. 78.

Aman dileyen bu kişi; Sultanım! Küffar içeride iki bölük olup Rumlar kalede kırılmaktan kaleyi Osmanlıya verip haraç veren halk olalım derler…. Bütün küffar liman tarafı güvenli olduğundan orada toplanmışlardır. Şimdi doğru olan odur ki liman tarafına bakan taşrada bir tabya yapıp 10 adet balyemez top ile liman tarafını döğesiz ve içeri Rum mahallesinde birkaç ok ile Rumlara istimalet (gönüllerini çelme) kağıtları atasız. İnşaallah böyle etseniz kalenin fethi kolay olur diye kefere nice buna benzer güzel yollar gösterdi. Evliya Çelebi, *Seyehatnâme,* II Kitap, s. 79.

[128] Kalenin kısa sürede orarılmasıyla ilgili *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de şu bilgiler yer almaktadır; Fethin üçüncü günü herkes kale muhâsarasında ne yerden metrise girdi ise fermânı dahi öyle emr edip Murad Ağa feth olunan gediğe Samsuncıbaşı lağımdan atılan duvara Köstendil ve Tırhala askerleri Ali Ağa ile ebvâb-ı hisâra ve Amasya Beyi Ahmed Paşa Hanya'ya gelen su kemerlerine ta'yîn olunup üstâd mî'mâr ve neccârlar gedikler ve harâb olan yerleri tecdîde ihtimâm edip altmış günde bu maslahatı gāyete erdi. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 21b-22a.

edildiğini öğrenmekteyiz[129]. Kalenin alınmasından sonra kalenin onarılması, kiliselerin camiye çevrilmesi, ilk cuma namazı ve şehirde yapılanlar Seyehatnâme'de daha geniş bir şekilde yer almaktadır[130].

*Seyehatnâme'*de Girit Seferi'ne neden olan Malta korsanların ele geçirdiği Sümbül Ağa ve maiyetindekilerin bulunması ve bunların akıbetleri konusunda bilgilere yer verilmektedir[131]. *Seyehatnâme'*de yer alan bir diğer konu ise Hanya'nın fethinden sonra çevredeki yerleşim yerlerine teslim olmaları maksadıyla güven verici mektupların gönderilmesidir[132].

2.2.4. Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya Muhafızlığı ve Serdarlık Görevi

Hanya'nın fethinden sonra Hanya muhafızlığı için Deli Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. Hüseyin Paşa'nın Hanya muhafızlığı için görevlendirilmesi *Tevârîh-i Cezîre-i Girit'*te yer almaz iken *Târih-i Na'îmâ* ve *Fezleke'de "Reften-i*

---

[129] Hanya muhafızı olan paşaya ve Hanya kadısına gönderilen hükümde; Hanya Kalesi'nin tamirinde yer alan kişilerin, yerli halkın ve bu işlerde kullanılacak malzemelerin temini gönderilen akçeden karşılanması, ödenen ücretlerin ve gerekli kereste ve malzemenin deftere işlenerek İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. BOA, *C.AS, 501/20935*, 29 Zilhicce 1055 (15 Şubat 1646).

[130] Daha sonra bütün gemilerde olan mühimmatları ve forsa tutukluları gemilerden çıkarıp deniz kıyısında büyük surahi, uzun namlulu ve san'atlı toplar koyup ve nice büyük tabyalar yapıp kirpi gibi toplar ile süslediler. Öncelikle kalenin hendeklerini ve sürülen dağlar gibi topraklarını denizler gibi İslam askerleri, beldar, cerahor, teberdarlar, azebler, forsa ve prangalı esirler ile üç gün üç gecede hendekleri pisliklerden ve metris sıçan yollarından temizleyip kalenin yıkılan yerlerini sağlamlaştırdıktan sonra bütün İslam askerlerini yerli yerine yerleştirdiler. Kale evvelkinden bin kat fazla sağlamlık ve dayanıklılık kazandı, bütün kiliseleri Müslüman mabetleri olup Cenab-ı Allah'a ibadet edilmeye başlandı. İlk cuma Sultan İbrahim Camii'nde kılınıp bütün gāziler fethinde bulundukları için Huda'ya şükrettiler. Kale içinin imar edilmesine başlanıp herkes elinden geldiğince dükkânlarını süslediler. Karanlık gecelerde herkes evlerini ve dükkânlarını kandiller ve meşaleler ile süslediler. Kalenin içi Müslüman gāzilerle dolup yine Rum halkını limanın sol tarafında yerleştirip haraca bağlandılar. *Seyehatnâme,* II, s. 80.

[131] İbrahim Çelebi kalyonuyla alınan Kızlar ağasının bütün güzel cariyelerini ve bütün kıymetli mücevher esvaplarını buldular. Bütün küheylan atları alıp ve nice yüz Mısır hazineliği mal, cebehane ve mülk ü emlak alıp diğer şehîdlerin kanları intikamları alınıp bütün kiliseler Müslüman ibadethanesi oldu. *Seyehatnâme,* II, s. 81.

[132] Bu mektuplarda şöyle demektedir; *"Elbette gelip harac verici olup kalelerinizi padişaha teslim edip yine çoluk çocuğunuz ile evlerinizde ve yerlerinizde huzur içinde yaşayıp padişahın devletinin devamına dua edesiz. Yoksa bu ahde razı olmayanın bütün mallarının yağmalanması, çoluk çocuklarının esir edilmesi ve kendilerinin kılıçtan geçirilmesi kesindir." Seyehatnâme,* II, s. 81.

Hüseyin Paşa be-Girid" başlığıyla yer almaktadır[133]. Burada Budin Beylerbeyi olan Hüseyin Paşa'nın ikinci vezâret hâssı ve Mora sancağı arpalığı verilerek Hanya Muhâfazasıyla görevlendirilmesi ve Anabolu'dan Girit'e giderken fırtınaya yakalanması anlatılmaktadır. *Ravzatü'l-Ebrâr* da Hüseyin Paşa'nın Girit'e görevlendirilmesiyle ilgili bilgiler vermektedir[134].

Hüseyin Paşa'nın, Girit'e vardıktan sonra Hanya çevrsesindeki kaleleri fethetme girişimleri ve adadaki faaliyetleri de eserlerde yer almaktadır. *Tevârîh-i Cezîre-i Girit ve Târih-i Na'îmâ* 'da *"Feth ve Tahrib Esterni"* başlığı ile Esterni manastırının zabtedilmesi daha kısa anlatılırken *Fezleke'*de *"Muhârebe-i Esterni der-Girid"* başlığıyla Esterni kal'asıyla ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir[135].

Tevârîh-i Cezîre-i Girit ve Târih-i Na'îmâ 'da *"Muhârebe-i Acısu"* başlığı ile yer alan muharebeyle ilgili; "*Bi-avnillâh asker-i İslâm gâlib gelip küffârın aslah atları ganimet-i firâvân olduktan sonra yetmiş baş ve yirmiden mütecâviz esîr alınıp tamâmen orduya geldiler*" denilmektedir. *Fezleke'*de ise bu muhârebe anlatılırken esir sayısı yirmi binden mütecâviz olarak verilmektedir. Böyle küçük bir bölgede yirmi bin askerin bulunması mümkün olmadığından bu rakam muhtemelen yanlış verilmiştir[136].

Hüseyin Paşa döneminde yapılan Resmo muhasarası, *Tevârîh-i Cezîre-i Girit* ve *Târih-i Na'îmâ* 'da *"Muhasara-i Resmo Der-Girid Serdâr Hüseyin Paşa"*

---

[133] Budin Beylerbeyisi Hüseyin Paşa, Girid muhâfazasıyla me'mûr olup ikinci vezâret hâssı ve Mora sancağı arpalığı virilüp hazîne ve mühimmât ile gönderilmişidi. Karadan Anabolu'ya vardıkda geçirmek içün ta'yîn olunan on bir kıt'a bey gemileri yanaşup şevvâlin ikinci günü mevcûd olan kul tâ'ifesiyle süvâr olup zahîre şaykaları yedeğe alındı. Ve Benefşe tarafına giderken muhâlif rüzgâr çıkup beynde vâki' Çenaris? limânına girdiler. Üç gün mütevâliyen furtuna idüp bir zahîre şaykasına şikest vâki' oldı. Birinin dahi direği kırıldı. Biri dahi Keskin Paşazâde kadırgasıyla demirin kırup deryâya açıldı ve nâ-bûd oldı. Bu esnâda sâ'ir gemiler palamar demirler ve kürekler kırup hurde kayıklar pârelendi. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 891; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1058.

[134] Hüseyin Paşa şeref-i iltifât-ı sultânîye nâ'il olmak sevdâsıyla Budin'den yedi günde İstanbul'a vâsıl olup ba'de yevmîn mülakkıyân-ı şerr ü şûr ilkāsıyla dergâh-ı merâhim-destgâhdan dûr ve Girid Cezîresi'ne güzâr ile me'mûr oldı. İbrahim Özgül, *Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr Adlı eseri,* A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 379.

[135] Suda'nın Hanya cânibinde olan karşısında kâfirin İstorni nâm metîn kal'a mesâbesinde bir 'azîm manastırı var idi. Suda'ya havâle olmağla etrâfa meterisler kurup içine üç dört bin tüfeng-endâz kâfir girmiş idi. Fürce buldukca çıkup Hanya'dan Suda'ya top gidecek yollara taşlar döküp sedd itmek kasdında olmağla Saferin yirmi birinci günü ki, 'îd-i Nasârâ idi, Hüseyin Paşa bir mikdâr piyâde ve süvâr ile varup ol yolları tahliye iderken gürûh-ı küffâr cebe vü cevşen ve bayrakları ile çıkup meterise girdiler. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 901.

[136] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P ., vr. 33a; Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 909; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1086.

başlığıyla yer almaktadır. Bu konu iki kaynakta da *"vüzerâdan Bıyıklı Mustafa Paşa serdâr gāziyle hem'inân gidip ol gün Aristo nâm mahalle sahrâsına kondular*" şeklinde yer verirken *Fezleke*'de ise bu konuda geçen yer ismi *"Ermenev nâm karye"* şeklindedir[137].

Hüseyin Paşa'ya karşı adada başlatılan isyan hareketi *Fezleke, Târih-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de yer almaktadır. Eserlerde olayın nedenleri ve gelişimi anlatılmaktadır. Burada, Rumeli Beylerbeyi Surnazen Mustafa Paşa'nın, Rumeli beylerbeyisi olup Girit'e vardığında *"eyâletim defterhânesi bana teslîm olunmak lâzımdır. Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim""* demesi üzerine Hüseyin Paşa'nın *"ben serdârım mahlûlât ve tevcîhât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir. Edebin ile otur*[138]*"* demesiyle aralarında husumet başladığı anlatılmaktadır. Serdarlık makamını elde etmek maksadıyla Surnazen Mustafa Paşa, yanına Sekbanbaşı Mahmud Ağa'yı da alarak Hüseyin Paşa'nın Venedik'le anlaştı gibi iddialar ile askerleri kışkırtması ile isyanın başlaması ve isyan sonrası gelişmeler de bu eserlerde dile getitilmiştir[139].

2.2.5. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Serdâr-ı Ekrem Olarak Girit Seferi'ne Görevlendirilmesi ve Kandiye'nin Fethi

Avusturya ve Erdel meselelerini istediği şekilde halleden Osmanlı Devleti, çok uzayan Girit savaşına kesin bir çözüm getirmek amacıyla bu zamana kadar vezirlerle idare edilen Girit seferinin bizzat sadrazam tarafından idare edilmesi kararını

---

[137] Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s.910; *Târîh-i Naîmâ*, III s. 1086-1087; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, P.,* vr.33b.

[138] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 63b; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1238.

[139] Hüseyin Paşa, bu isyan sırasında askerlerin bir an önce adadan ayrılma isteklerini; "*Müslümânlar bu âna dek çekilen zahmet ve meşekkat hebâ olur ve kabza-i teshîre giren memleketlerde kâfire verilip bu kadar cebehâne ve toplar nice olur"* diyerek aralarında temsilci seçip durumlarını bizzat anlatmaları için İstanbul'a gönderdi. Hüseyin Paşa, kendisini Venedik ile anlaştı ithamında bulunan Surnazen Mustafa Paşaya; *"Bire Allah'dan hayâ etmezler ırz-ı devlet ve nâmus-ı vüzerânın hürmet ve ri'âyetin bilmezler bu ettiğiniz bî-edeblik nedir ben pâdişâh-ı İslâmın vekîli ve vezîri ve cümlenizin serdârı ve müşîri değilmiyim benim cürmüm ve kusûrum nedir ki bu eziyyet ve hakârete müstahak oldum. Kâfire şâtır gönderdi demişsiniz tutulan şâtırı getirin göreyim"* diyerek cevap verdi. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 1015-1016; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 65a-66a; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1240.

almıştır. Bu iş için Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa serdâr-ı ekrem olarak görevlendirilmiştir. Fazıl Ahmed Paşa'nın görevlendirilmesi *Silahdâr Tarihi'nde "İbtidâ-yı sefer-i zuhûr bi-sebeb-i feth-i kal'a-i Kandiye der-akab cezîre-i Girid ve Serdâr Vezîr Fâzıl Ahmed Paşa"* başlığıyla yer almaktadır[140]. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'*de ise bu konu*"Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye Berâ-yı Vezîr-i a'zâm Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa"* başlığı ile geçmektedir. *"Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye"'*de de bu konu aynı ifadelerle işlenmiştir. Burada, Engürüs Seferi'nden dönen Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye Seferi için izin ve icazet talep eylemesine ve yaptığı konuşmaya yer verilmiştir[141].

Ahmed Paşa, Girit Seferi'ne padişahın Edirne'de bulunması dolayısıyla buradan hıl'atlar giydirilerek uğurlanmıştır. Bu konuyu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiy*e'de[142] daha kısa yer verilirken *Silahdâr Tarihi*'nde ise *"Mânde-i pâdişâh-ı be-şehr-i Edirne ve reften-i Serdâr-ı a'zam Ahmed Paşa be-cezîre-i Girid"* başlığı ile daha geniş anlatılmıştır[143].

---

[140] Bir gün hazret-i şehriyâr-ı sipihr-i idâr hazretleri vezîr-i a'zam memâlik-güşâ Fâzıl Ahmed Paşa ve şeyhü'l-İslâm ve sadreyn efendileri vesâ'ir vüzerâ, erkân-ı devlet ve rü'esâ-yı askeri huzûr-ı hümâyûnlarına davet ve meclis-i şerîf-i izzetüyle yanlarında feth-i kelâm idüp, *"Cezîre-i Girid bi'l-külliyye taht-ı tasarrufumuzda olup, ancak Kandiye kal'ası bu âna değin kabza-i teshîre getirilmeyüp mâbeynde kalmak lâyık-ı gayret-i sultânî ve münâsib-i hamiyyet-i cihân-bânî değildir. Husûsa kal'a-i mezbûrun sükkânı olan küffâr-ı nâ-karâr-ı her-bâr Mısır'a ve cemî' deryâ-yı sefîde zihâb ü iyâb üzre olan hüccâc ü tüccâr gemilerin alup, halkın esîr-i beste-i zencîr ve niçe yerleri nehb ü gāret ve hasâret itdükleri mesmû'-ı hümâyûnum olup, bi-eyyi-vechin-kân kal'amız buranın feth ü teshîri ve sükkânı olan melâ'în-i hâsirinin kal' ü kam' murâd-ı şerîf-i mülûkânem olmuştur. İmdi sen ki, vezîr-i a'zamımsın umûm-i asâkir-i nusretme'âsirime seni serdâr ve cumhûr-ı umûr-ı saltanatımı keff-i kifâyetine menût ve kabzai iktidârına merbût eyledim ve bu umûrda sana bedreka-i tevfî-i hâli kün-fe-yekûn hadi olsun"* buyurup, yedine serdârlık hatt-ı şerîfi virdi. *Silahdar Târîhi,* s. 417.

[141] Gāzi ve mücâhid fi-sebîlillâh merhûm Köprülüzâde vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Fâzıl Ahmed Paşa hazretleri Engürüs cihâdından avdet ve rikâb-ı hümâyûna yüz sürdükten sonra pâdişâh-ı âlem penah hazretlerinin dergâh-ı saltanat medarlarından Kandiye seferine izin ve icâzet ricâ eyleyip *"nusretli pâdişâhım devletinde Nemçe'nin ahvâli murâd üzre görüldü. Lâkin Venedik keferesinden dahi intikām alınmak ve Kandiye kal'ası feth olunmağa sa'y-ı ihtimâm oluna olâki cenâb-ı bâri te'âlâ hazretleri ol kal'ayı feth ve teshîr edip zahmetînden ümmet-i Muhammedî halâs ede. Bu kadar senedir ki saltanat-ı Âl-i Osman'a bayağı velvele verdi. Ve dillere dâstân olup hemân pâdişâhımın yümn-i himmet ve duâ-yı hayrları ile bu mesâlihi dahi görmek gerekdir"* dedikde pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri dahi izîn verip andan levâzım-ı seferiyyeye mübâşeret olundu. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 89a-89b; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, İzmir Milli Kütüphanesi, 24/510, vr. 1a-1b.

[142] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. .90a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 3a.

[143] Serdâr-ı a'zam ve sipeh-sâlâr-ı mu'azzam Fâzıl Ahmed Paşa dahi mâh-ı mezbûrun beşinci Dü-şenbih gün tevdî' içün azîm alay ile sarây-ı hümâyûna gelüp Arz Odası'nda pâye-i serîr-i a'lâya yüz sürdükde avâtıf-ı aliyye şâhânelerinden semmûr kürkleri ve sâde iki kat hıl'at-ı fâhire ilbâs ve başına iki mücevher sorguç nasb ve miyânına bir kabza murassa' şemşîr ve tîrkeş ihsân ve bend olunup ve Sancak-ı Şerîf dahi du'â u senâ ile bizzât mübârek dest-i hümâyûn-ı pâdişâhîden serdâr-ı a'zam yedine teslîm olunup,

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Hanya'da törenle karşılanmıştır. Ahmed Paşa'nın törenle karşılanışı *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de anlatılmaktadır. Karşılama töreninde ordu ileri gelenleri ile pek çok kişi yer almıştır. Karşılama töreni için toplanan kalabalık Fazıl Ahmed Paşa'yı hep bir ağızdan *"Devletlü vezîr hoş geldin sefâ geldin yirmi dört seneden beri bizler bu cezîrede yetîm kaldık."* diye ağlayarak karşılamışlardır[144].

Girit seferi sırasında kalelerin muhasarasında en çok kullanılan silah top ile birlikte lağım olmuştur. Özellikle Kandiye muhasarası lağım savaşlarıyla ünlendiği için pek çok eserde bu konu yer almıştır. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve S*eyahatname'*de lağım savaşları, bu savaşlarda kullanılan yöntemlere ve verilen kayıplara geniş bir şekilde yer verilmiştir. Lağım savaşlarının en şiddetlilerinin yapıldığı yerlerden biri olan Kızıl Tabya ve Güllük tabyası yirmi beş bin kantar barut kullanılarak sekiz yüz yirmi dokuz lağım atılarak sekiz aylık bir muhasaradan sonra alınabilmiştir [145]. Muhasara sırasında atılan lağımların yapımında kullanılan temel madde baruttur. *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa* adlı eserde Fazıl Ahmed

---

rikâb-ı hümâyûna kā'im-makāmlık hizmeti yine sâbık kā'im-makām Vezîr-i sânî Kara Mustafâ Paşa'ya lâyık görülmeğin inâyet olduğı semmûr kürkli hila'-ı sultânîle ri'âyet buyuruldı. Ol gün bi'l-cümle sefere me'mûr olan rü'esâ-yı askere kānûn üzre umum hıl'atı giydirdükden sonra şehr-i mezbûrun onuncı Şenbih gün umum ordu-yı hümâyûn ve asâkir-i mansûre ile Timurtaş Sahrâsı'ndan nehzat ve me'mûr oldığı Girid cezîresinin fethi niyyetiyle Eğriboz'a doğrı azîmet eyledi. *Silahdar Târîhi,* s. 432.

[144] Ve selâmetle gelip Hanya'ya dâhil olup ümmet-i Muhammed mesrûr olup küffâr-ı dûzah-mekîn mahzûn oldu. Ba'dehuhu sâhib-i devlet Kandiye'yi tahmîn etmek içün bu levâzıma mübâşeret olunup yeniçeri ağası ve kul kethüdâsı ve âna göre bir mikdâr asker ile geşt-i güzâr ederek Kandiye'ye geldiler. Ordu-yı hümâyûna gelip yirmi dört seneden beri ve Kandiye altında taş yasdanıp ve toprak döşenen gāzi ve mücâhid-i fî-sebîlillâh asâkir-i İslâmı görüp ve azîm alaylar ile du'â ve senâ ederek ve gülbank-i Muhammedî çekerek Kandiye altına varıp cânib-i erba'asın gereği gibi geşt ü güzâr eylediler. Yine alaylar ile ordu yı hümâyûnda olan mîr-i mîrân ve alay beyleri ve sâir bellü başlı olan zâbitler ve iş erleri cümle ma'an gelip ve cümlesi bir ağazdan *"devletlü vezîr hoş geldin sefâ geldin yirmi dört seneden beri bizler bu cezîrede yetîm kaldık"* deyu bir mertebe gözyaşları dökdüler ki ta'bîri mümkün değildir. Ve sadr-ı a'zam hazretleri yağlığın yüzüne tutup belki bir sâ'at mikdârı ağladı. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 10b-11a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 93a.

[145] Kızıl Tabya ihdâs olunurken küffâr-ı hâksâr ekalli kırk lağım attı. Ve bu esnâda kal'adan kaçıp gelen kefereler tabya-i mezbûrdan küffârın gayet elemi olduğun haber verirlerdi. Ve kezâlik Güllük tarafı yalısından dahi takayyüd olunup netîce-i kelâm kal'ayı iki yalısı tarafından muhkem takayyüd ile sardılar. Ve bu zikr olunan tabyalar kemâkân sekiz ayda tamâm oldu. Ve müddet-i mezkûrede tarafeynden sekiz yüz yirmi dokuz lağım atıldı. Ve yirmi beş bin kantar barut sarf olunup ve tahmînen sekiz bin İslâm askeri şehîd oldu. Ve yeniçeri ocağından dört yüz elli yedi adam elsiz ve ayaksız amel-mânde olmakla etmek verilip müteka'id oldular. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 101b; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 29b.

Paşa serdâr-ı ekremliği döneminde iki sene dört ay dokuz gün süren Kandiye muhasarasında seksen bin kantar barut kullanıldığı bilgisine yer verilmiştir[146].

Fazıl Ahmed Paşa dönemindeki iki yıllık Kandiye muhasarasında kullanılan malzeme ve verilen kayıplarla ilgili *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve S*eyahatname'*de birbirinden farklı sayısal veriler bulunmaktadır. Bu verilerdeki abartılı rakamları bir kenara bırakıp baktığımızda bile Kandiye muhasarasının büyüklüğünü ve şiddetini anlayabiliriz[147].

Eserlerde yer alan bir diğer konu da Venedik ile yapılan barış görüşmeleridir. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, Tevârîh-i Cezîre-i Girid ve Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye'*de de Venedik'in Rebi'ü'l-ahir 1080 (29 Ağustos 1669)'de sadrazam ile barış görüşmesi yapmak için iki elçiyi göndermesi, gelen elçilerin kaleyi teslim etmeye yetkili olmamaları üzerine sadrazam tarafından geri gönderilmesi konusu yer almaktadır[148]. İki taraf arasında 4 Rebi'ü'l-ahir 1080 (1 Eylül 1669)'de Atlı tabya bölgesinde yapılan görüşmeler ve yapılan anlaşma maddeleri eserlerde yer alan bir başka konudur. İki taraf arasında yapılan görüşmeler *Seyahatnâme*'de, *Silahdâr Tarihi'nde, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Görüşmelere Sadrazam adına, Halep Vâlisi İbrahim Paşa, kul

---

[146] Erzurumlu Osman Dede, *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, vr. 82b.

[147] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber*'de şehîd olan lağımcılar 29965 iken atılan lağım sayısı 3960 olarak verilmiştir. S*eyahatnâme'*de ise şehîd olan lağımcılar 9080, atılan lağım sayısı ise 2660 olarak verilmiştir. Atılan top güllesi *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de 199775 olarak verilirken S*eyahatnâme'*de ise 146475 olarak verilmiştir. Atılan şişe humbarası *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber*'de 126885 olarak verilmiş iken *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'*de ise 185624 olarak verilmiştir. Muhâsara sıraasında kullanılan barut miktârı ise S*eyahatnâme'*de 111312, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de 119212 ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de ise 111313 olarak verilmiştir. Kandiye muhâsarası sırasında toplam verilen şehîd miktârı *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de 137210 olarak verilmiş iken *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de ise 244647 olarak verilmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* VIII. kitap, s. 196-198, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 86b-87b, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr.134b-135a; *Târîh-i Mu'teber,* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüp., Ty. No: 6062, vr. 86b-87a.

[148] Sadrazam, kalenin teslimi dışında başka bir şartı kabul etmediğini ve gelen elçinin geri gönderilmesi gerektiğini şu ifadesinden anlamaktayız. *"bu gelen kayık Ceneral tarafındanmıdır su'âl edesin. Niçün gelmiştir eğer kal'a ahvâli içün geldik derler ise ne güzel kağıdların alıp cevâbları nedir göresin ve eğer bir gayri yüzden haber verirler ise i'tibâr etmeyip geri yollayasın." Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 70a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr.119a.

Gelen elçilere verilen cevap ise *"Eger kâğıdınızda kal'ayı virmek var ise alub gönderiniz ve illâ evvelki gibi hîle ve kizb hemân olarak inşâallah birkaç güne dek hâlinüz görürsünüz."* Mustafa Bin Mustafa, *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye,* Yay. Haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016, s.136.

kethüdâsı Zülfikâr Ağa ve Küçük tezkireci Karakulak Ahmed Paşa ve Divân-ı Hümâyûn tercümanı Panayot katılmıştır[149]. İki devlet arasında 9 Rebi'ü'l-ahir 1080 (6 Eylül 1669)'de bir barış anlaşması imzalandı[150]. İki taraf arasında yapılan barış anlaşmasının maddeleri *Seyahatnâme*'de yer almaz iken, *Silahdâr Tarihi'nde* on dört madde *Târîh-i Fazıl Ahmed* Paşa'da 13 madde, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye'de* on dört madde ve *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de ise bazı maddeler birleştirilerek yazıldığından on maddeye yer verilmiştir. Maddelerin yer verildiği tüm kaynaklarda bunun gibi birkaç madde daha ifadesi yer almaktadır[151].

2.2.6. Girit Seferi'ne Gönderilen Yardımlar ve Yardım Talepleri

Yirmi beş yıl sürecek Girit muhasarası sırasında seferin gidişatını etkileyen en önemli konuların başında ordunun zahire, mühimmat ve asker ihtiyacının karşılanması gelmektedir. Bundan dolayıdır ki kaynaklarda en çok bahsedilen konular arasınada seferin ikmali yer almaktadır. Bu konu eserlerde muhasara ikmali için gönderilen malzemeler, yardım talepleri ve Venedik'e gelen yardımlar olarak yer almaktadır.

2.2.6.1. Yardım Talepleri ve Gönderilen Bazı Yardımlar

Girit Seferi'nin yer aldığı kaynaklarda belki de en çok yer alan konulardan biri hiç şüphesiz yardım talepleridir. Bu yardım taleplerin en yoğun olduğu dönem Hanya'nın fethinden sonra Kandiye muhasarası sürecinde Deli Hüseyin Paşa dönemidir. Bu yardım taleplerine çoğu zaman yanıt verilmemesi ordu içerisinde huzursuzluğa neden olmuştur. Bu dönemdeki yardım taleplerinin çoğunun boş çevrilmesi bizlerin şöyle bir kanıya varmamıza neden olmaktadır. Eğer Hüseyin Paşa

---

[149] BOA., *AE.SMMD. IV 106/12347*, 23 Safer 1080 (23 Temmuz 1669).

[150] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII. kitap, s. 204-208; *Silahdâr Tarihi*, s. 538-540; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 61a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 119b-120b.

[151] *Silahdâr Tarihi,* s. 541; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 63a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 121a; *Tarih-i Fazıl Ahmed Paşa,* vr. 74a.

döneminde adadan talep edilen yardımlar gönderilebilseydi Kandiye'nin bu dönemde fethedilmesi muhakkaktı.

Hüseyin Paşa'nın yardım talepleri *Seyahatnâme'*de yer almaktadır. Burada, adadaki askerlerin feryatnameleri dile getirilirken 1054 tarihinde iken bütün has ve harçlarının 1058 tarihiyle satıldığını belirtilerek Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak sıkıntılı bir dönemde olduğundan bahsetmektedir[152].

Serdar Hüseyin Paşa döneminde yardım talepleri için İstanbul'a gönderilen Prizren Alaybeyi'nin Girit'e döndüğünde getirdiği hatt-ı hümâyun ve mektup *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Târîh-i Na'îmâ ve Fezleke'de'*de yer almaktadır. Burada, ordunun yeni bir taaruza kalkmayıp savunmada kalmaları, fetih gerçekleşmese dahi bir adım geri atılmaması emredilmektedir. Yardım taleplerinin de peyderpey gelecek ifadeleriyle geçiştirildiği görülmüştür[153].

Serdar Hüseyin Paşa'ya gelen Rumeli ve Anadolu sancak beylerinin durumlarını arz etmeleri, Hüseyin Paşa'nın iki eyalet kolundan üçer kişi ve ocaktan da iki adam seçip durumlarını anlatmaları için bir heyet oluşturup İstanbul'a göndermesi ve onların durumlarını anlatmaları *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke*'de yer almıştır[154].

---

[152] 1054 tarihinde iken bütün has haraçlarını elli sekiz tarihiyle satmaya başladılar. Girdi yok, gelir yok, anlamsız gider çok olup askere mevacib çıkmaz, Girit Adası'na yardım ve hazine gitmez oldu. Girit Adası'nda Serdar Deli Hüseyin Paşa İslam askeri ile ağlayıp, sızlayıp, yanıp yakılarak; *"bre bize imdat el-aman diye feryat etmede."* Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II. kitap, s. 242.

[153] Ve mukaddemâ asker tarafından Asitâne'ye gönderilen Prizren Alaybeyi'si Girid'e varıp hatt-ı hümâyûn ve emr ve mektûb ibrâz ve kırâ'at oldukta mukaddemâ arz olunan umûrun cevâbına müte'allik *"aslâ ta'arruz olunmayıp ancak kal'a fethine mukayyed ve askere lüzumu kadar harclık zahîre verilip metrisden ayrılmayasız"* denmiş. Vezîr mektûbunda *"Çatalbaş bey ile dört beş bin kadar asker Girid'e imdâd ve zahîre gönderilip Bey gemileri ile ve birkaç kıt'a burton ol askeri geçirmeğe gönderesiz"* denilmiş *"hülâsâ-i kelâm kal'a-yı teshîre sa'y ve ikdâm edeler. Eğer fethi müyesser olmazsa bir kadem geri çekilmeyip yerlerinde bir karâr duralar. İmdâdları birbiri ardınca yetişdirilir bir şeye zarûret çekdirilmez"* denilmiş. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 70a-70b, *Târîh-i Naîmâ,* III, 1247; *Fezleke,* II, s. 1020.

[154] Muharremin beşinci günü Rumeli ve Anadolu ve sancak beyleri zu'emâ ve erbab-ı timâr serdâra gelip *"üç senedir cezîrede mahbûs gibi kaldık. İmdâd yok küffârın imdâdı gelirse hâl mükedder olur"* deyip şekvâ ettiler. Paşa dahi bunlara istimâlet verip *"ahvâl tafsîlen arz olunmuştur ve yine arz edelim"* deyip def`-i meclis eyledi. İki eyâlet kolundan üçer adam ve ocakdan iki adam gönderip ve ağızdan dahi bu mefhûmu sipâriş ettiler ki *"bize imdâd gelmediğinden gayri bin üç yüzden mütecâviz yeniçeriyi kaldırdılar ve firâr edenin nihâyeti yok murâdınız eğer dîn [ü] devlete hizmet ve ırz-ı saltanatı siyânet ise cümle asker gelip ittifakıyla sa'y olunmazsa iş görülmez cüz'i imdâd ile Kandiye alınmaz. Bunda olan Müslümânların durmağa tâkatleri kalmamıştır"* deyip arz eylediler. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 59b; *Fezleke,* II, s. 1005.

Osmanlı Devleti, zaman zaman Girit Seferi'ne gönderecek asker tedarikinde de zorlanmıştır. *Seyahatnâme*'de asker tedariki için yirmi iki ocaktan üç bin yeniçerinin kaküllerini keserek sipahi olup Girit Seferi'ne gönderildiği yer almaktadır[155]. Asker temin konusu *Târîh-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de *"vakâyi'-i Sû-i Tedbir"* başlığı ile yer alırken *Fezleke*'de ise aynı konuya *"İmdâd-ı Girid"* başlığı ile yer verilmiştir[156].

Girit Seferi'ne gönderilen malzeme, silah, mühimât ve askerlerle ilgili sayısal bilgiler arşiv kayıtlarında yer almaktadır. 1056-1057 senesi Girit Seferi Masraf Defteri kayıtlarında bahsedilen senedeki sefer masrafları için Budin, Temeşver, Bosna, Eğri, Kanije nüzül vergileri kullanılmıştır[157]. Bu defterdeki bilgilerde; beş bin yeniçeri, on dört sancaktan timârlı sipahi ve Anadolu ve Rumeli'den 10760 yörük Girit Seferi'ne katılmıştır[158].

Bu Masraf Defteri kayıtlarında; askerin maaşı için ödenen para miktarı[159] ile sefere katılan gemi çeşitleri, sayıları ve gemilerde görev yapacak kürekçi sayılarına da

---

[155] Harem-i hasdan kilar, hazine, hasoda, büyükoda, küçükoda, seferliden, zülüflü baltacı, helvahan, aşçı, bostancı ve Galatasarayı'ndan ve İbrahim Paşa Sarayı'ndan kısacası yirmi iki ocaktan üç bin has gılman kanunları üzere sipahi olup Girit yardımına gitmek şartıyla kâküllerini keserek yetişmiş çırak oldular. Bunlar Murtaza Paşa çıkmabaşı oldu. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II. Kitap, s. 244.

[156] Gurre-i Muharremde Girid imdâdı içün üç sene muhâfaza şartıyla icâb ve iktizâ eder bir hâl yok iken iki [bin] nefer sipâhi yazılıp hilâf-ı kānûn altışar akçe ile deftere kayd olundu. Mukaddemâ yazılan üç bin nefer dahi minvâl ve muharrer üzere oldu. Selefde serhad kullarının kānûnı başka defter yazılıp edâyı hizmet ettikten sonra yoklanıp mevcûdu asıl deftere geçerdi. Devlet-i Aliyye'nin sâir kānûnları bu vakitlerde ilgâ olduğu gibi bu husûsda dahi beş bin neferi Girid bahânesiyle kanûn-ı kadîme mugāyir deftere kayd ettiler. *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1375-1376; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr.79a; *Fezleke*, II, s.1053.

[157] *BOA,* KK.d.5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 11.

[158] Bu sefer için 5 bin Yeniçeri gönderilmiştir. Halep, Kilis, Üzeyir, Hama, Nablus, Ruha, Birecik, Divriğ, Sivas, Kütahya, Karahisar-ı sahib, Ankara, Çankırı, Sultanönü dahil 14 sancaktan Timârlı Sipahi gönderilmiştir. Girit Seferi'ne Anadolu ve Rumeli'den toplam 10760 Yörük savaşa katılmıştır. Rumeli'den katılanlar; Tırhala'dan 790, Karlıili'nden 307, Eğriboz'dan 298, İnebahtı'dan 178, Köstendil'den 827, İpek'den 700, Avlonya'dan 247, Delvine'den 28, Yanya'dan 611, İlbasan'dan 124, Sofya'dan 300, Şehirköy'den 172, İhtiman'dan 25, Cumapazarı'ndan 94, Menlik'ten 31, Çağlayık'tan 12, Timurhisarı'ndan 190; Karadağ'dan 17, Sarıgöl'den 177, Hurpeşte'den 100, Bihlişte'den 63, Filorina'dan 181, Serfice'den 142, Manastır'dan 286, Prespe'den 68, Kaza-i Kefelonya'dan 18, Eğribucak'tan 18, Nesliç'ten 100 olmak üzere Rumeli'den Toplam 5899 kişidir. Anadolu'dan ise; Aydın'dan 1155, Saruhan'dan 614, Karasi'den 386, Suğla'dan 639, Kütahya'dan 556, Karahisar-ı sahip'ten 110, Hamit İli'nden 643, Teke'den 159, Alaiye'den 44, Ankara'dan 210, Menteşe'den 748 olmak üzere toplam 4760 kişidir. *BOA,* KK.d.5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 3.

[159] 1056 Reşen Mevâcibin 9796695 akçe, 1057 Masar mevâcibin 19593390 akçe olmak üzere Yeniçeri, Sipahi ve diğerlerine ödenen toplam mevâcibinin miktarı olarak 29391085 akçe ödenmiştir. *BOA,* KK.d. 5642, Zilhicce1057, (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 8.

yer verilmiştir[160]. Bu defter kayıtlarında ordunun kullanımı için gönderilen hayvanlar ve bunların beslenmesi için gönderilen malzemelerle bunlara ödenen meblağlar da bulunmaktadır[161].

Yine bu defter kayıtlarına göre donanma gemileri için ihtiyaç duyulan malzemelerin tedariki cephaneden ve tophaneden verilen malzemeler başlığı altında yer almaktadır[162]. Bu konu başka arşiv kayıtlarında da bulunmaktadır. Bu belgelerde, Girit Kalesi topları için alınan ve Sakız'a gönderilen ham demir için 176000 akçe ödendiği bilgisi yer almaktadır[163]. Kandiye Kalesi cephanesindeki tüfek ve tamirat masraflarının Hazine-i Âmire'den karşılanması için 27000 akçe gönderildiğini öğrenmekteyiz[164].

Girit Seferi sırasında ordunun temel ihtiyacı olan peksimet ve buğday miktarıyla ve bunlar için yapılan harcamalar Arşiv kayıtlarında yer alan bir başka konudur. 1056-1057 senesi Girit Seferi Masraf Defteri kayıtlarında peksimet miktarı ve nerelerden toplandığı bilgisi yer almaktadır[165]. Bu konuyla ilgili Arşiv belgelerinde

---

[160] Eğriboz'dan gelen 30 kadırga, Sakız'dan gelen 5 Mavna, 22 kadırga, Akdeniz'deki gemi sahiplerinden 40 gemi, her gemide 40 kişi olmak üzere toplam 1000 nefer ile katılmışlardır. Ücretli tüccar gemileri 40 gemi ve 6200 nefer, Cezâyir ve Tunus ve diğer yerlerden 18 çekdiri ve 5000 nefer, 5 kıta zahîre gemisi, zahire taşımak için İstanbul'daki 20 rençber gemisi katılmıştır. Toplam kürekçi 13960 kişi, Sakız'da gemide çalışan 15464 nefer, Anadolu'dan gelen kürekçi: 4860, İstanbul'dan gelen kürekçi 600, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'nın gönderdiği 200 kürekçi olmak üzere toplam gelen kürekçi 4872 kişidir. Eksik olan kürekçi ise 592 kişidir. *BOA, KK.d.5642*, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 4-6.

[161] Bargir 1000, Camus 250, Karasığır 750, Hınta 200000 kile, Şair 50000 kile, Nemek 40000 kıyye, Hınta 200000 kiledir. Hınta 4000000 akçe, şair 800000 akçe, koyunlar 2000000 akçe, nemek (Tuz) 40000 akçe, bargirler 1000000 akçe, camus ve karasığırların maliyeti de 300000 akçedir. BOA, *KK.d.5642,* Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 7.

[162] Donanma gemileri için ihtiyaç duyulan malzemelerin bazıları; kirpas 9009 kıta, Zift 1720,5 kantar, katran 233 kantar, üstüpü 784 kantar, lenger 197 tane, misir (çivi) 211160 adet, resen (ip) 4580 adet, pamuk ipliği (pembe) 506,5 adettir. Sefer için cebehaneden verilen malzemelerin bazıları ise şunlardır; Barut 3500 kantar, küre 4000 adet, tüfenk 400 adet, küllük 310 adet, tataryayı 500 tane, elkeseri 378 adet, ham demir 100 kantar, burgu 566 adet, balta 380 adet, küskü 10 adet, kazma 8000 adet, ravgan (yağ) 1 adet, urgan 8000 adet, meşin kese 4300 adet, kurşun 400 kantardır. Sefer için Tophaneden verilenler malzemelerin bazıları ise demir kundak 10 adet, demir tekerlek 20 tane, tahta tekerlek demirli 20 adet, demirli tombazlık 20 adet, yuvarlak (gülle) 13200 adettir. BOA, *KK.d.5642,* Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 8-9.

[163] BOA, *İE.AS 5/435,* 6 Şevval 1076 (11 Nisan 1666).

[164] BOA, *AE.SMMD. IV 106/12346,* 20 Safer 1080 (20 Temmuz 1669).

[165] Selanik'ten 20000 kantar, Eğriboz'dan 20000 kantar, Galos'dan 10000 kantar, Ezdin'den 10000 Mübaşir Mustafa tarafından da 20000 kantar, İstanbul ve Gelibolu'dan 35113 kantar, Mısırdan 5000

yer alan diğer bilgilerden bazıları şunlardır; Girit Seferi'ne zahire tadariki için görevlendirilen Mustafa tarafından üç bin kile buğday satın alınıp Girit'e gönderilmiştir[166]. Ferman çerçevesinde sefer için talep edilen miri peksimetin 1422 kilesi Karaferye kazasına tabi olan Çitroz Nahiyesinde işlenerek Çitroz İskelesinden Sakız iskelesine götürmek için gemiye yüklenmiştir. Bu peksimetlerin taşınması ve diğer masraflar için gemi Reisi Mehmed Ağa'ya 78600 akçe ödenmiştir[167]. 1077 senesinde Sığla sancağına gönderilen bir hükümde ise Girit Seferi için 1077 senesi nüzul bedelinden toplanacak hınta paralarından olan 15555 Esedi kuruşun bir an önce toplanması emredilmiştir[168]. Girit cezıresindeki askerlerin peksimed ve zahire paralarının karşılanması için Bursa, İzmir ve İstanbul Mizân-ı Harir mukataası 1077-1078 senesi gelirinden 396000 akçe kullanılmıştır[169]. Mısır Valisi Ömer Paşa'ya hitaben yazılan bir buyrulduda ise Girit'e Mısır'dan gönderilecek olan buğday ve peksimet miktârını ve bunların gemiyle yapılacak taşıma ücreti hakkında bilgiler yer almaktadır[170]. Girit seferinde peksimet yapımında kullanılacak 280 çuval buğday 29 Zilhicce 1080 (20 Mayıs 1670)'de kiralanan Konstantin'in gemisiyle İzmir'den Çanak Limamı'na gönderilmiştir[171]. Adada un ihtiyacını gidermek için 8 Cemâziye'l-evvel 1060 (9 Mayıs 1650)'ta Galos kadısına gönderilen ferman ile Galos'tan 60 bin İstanbul kilesi buğday talep edildiğini öğrenmekteyiz[172].

Girit'te görev yapan ordununn diğer ihtiyaçlarını gidermek için yapılan yazışmalar Arşiv kayıtlarında yer alan bir diğer konudur. Yeniçerilerin çuha ihtiyacını gidermek maksadıyla Selanik Çuha Eminine gönderilen mektup bu konuya

---

kantar, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa tarafından tahsis edilen 15275 kantar olmak üzere toplam 27781 Kantar peksimet gönderilmiştir. *BOA***,** KK.d.5642, Zilhicce1057, (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 4-6.

[166] BOA, *A. DVNSMHM.d*. 91/453, 9 Şevval 1056 (18 Kasım 1646**)**

[167] BOA, *AE.SMMD. IV 94/11086,* 8 Receb 1061 (27 Haziran 1651).

[168] BOA, *C.AS 69/3238,* 5 Muharrem 1077 (8 Temmuz 1666)

[169] BOA, *AE.SMMD. IV 54/6296,* 18 Za 1079 (16 Nisan 1669).

[170] Girid cezıresine irsali ferman olunan buğday ve peksimetlerin İskenderiye Limanı'nda mevcut bulunan Şeytanca Mehmedin Patariç tabir olunan gemisine 217 rub mısıri buğday, 535 İstanbul kilesi olup ve peksimet darasıyla bayat 200 kantar ve 79 kantar-ı istanbuli olup daradan başka 1234 kantar peksimet bu gemiye yüklenmiştir. Gemiye yüklenen buğday ve peksimedin navul bedellerinin İskenderiye Limanı'nın gümrük emini olan Yahudi Avraham tarafından ödenmiştir. BOA, *C.ADL 9/570,* 10 Ramazan 1073 (2 Temmuz 1656)

[171] BOA, *AE.SMMD. IV 58/6755,* 29 Zilhicce 1080 (20 Mayıs 1670).

[172] BOA, *İE.ML 19/1813,* 8 Cemâziye'l-evvel 1060 (9 Mayıs 1650)

örneklerden biridir. Burada Girit'e gönderilmek maksadıyla Selanik'te işlenmesi emrolan çuhanın eksik olanların tamamlanıp bir an önce gönderilmesi emredilmektedir[173].

Hanya muhasarası esnasında yardım talepleri ve yapılan yardımlar dönemi anlatan eserlerde de yer almaktadır. *Târih-i Na'îmâ, Fezleke ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid'*de yardım talepleri ile iki bin yeniçeri askeri, cebhane ve zahirenin gönderildiği bilgisine yer verilmiştir[174].

9 Muharrem 1061(2 Ocak 1651)'de donanma tarafından adaya getirilen zahîreler *Fezleke ve Tevârîh-i Cezîre-i* Girid ve *Ravzatü'l-Ebrar*'da yer almaktadır. Burada gelen bu zahireler Ayakasra Limanı'na ve Hanya Limanı'na indirilmiştir. İndirilen zahirelerin kiralanan beygirler ile taşınmıştır[175]

Kaynaklarda Kandiye muhasarası sırasında kaptan Musa Paşa'nın hazine ve zahire naklettiği *Fezleke, Târih-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid'*de *"Kışlak-ı Asker-i İslâm ve Tedbîr-i Muhâsara-i Kandiye"* başlığı ile yer almaktadır. Bu gelen yardımlardan dolayı adadaki askerler büyük bir sevinç yaşadığı belirtilmektedir.[176]. Gönderilen bir fermân ile Hanya Kalesi muhafazasına gidecek olan defterdar paşa ve

---

[173]BOA, *M.D., No: 91, Hk. 476*, İstanbul 2015, s. 265.

[174] Ertesi yürüyüş ahvâlini rikâb-ı hümâyûna arz edip asker ve hazîne ve zahîre ricâ eyledi. Ve ümerâ-i bahrdan Şaban Bey çekdirmesiyle gönderdi. Bu haber-i nâ-mülâyim lâhık-ı sem'-i pâdişâh oldukta ve Van'dan gelen Ahmed Paşa'yı ve Sekbânbaşı Hasan Ağa'yı Mora'ya gönderip *"altı bölük halkından ve yeniçeriden ol tarafta olanlar ile muhâfazada olalar. Ve Anadolu ve Karaman Beyleri dahi Gelibolu'dan geçip Benefşe iskelesinde fermân-ı serdâra nâzır duralar"* deyû fermân olundu. Yeniçeriye kapı olup iki bin cedîd nefer dört kalyon ile gönderildi ve cebhâne ve zahîre ile mâl-a-mâl burtonlar peyderpey irsâl olundu. *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1046; *Fezleke*, II, s. 876-877; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr.18b-19a.

[175] Muharremü'l-hârâmın dokuzunda devletten gönderilen donanmayı hümâyûn elli günde Girid'in Ayakasra nâm limânına varıp asr vaktinde lenker-i endâz oldular. "*Akşâmadek cümle askeri taşra çıkarıp kapudan paşa gemiler ile Sakız'a avdet eyledi"* deyû serdâra haber gelince taşra dökülen asker ol mahâll-i vahşet-engîzde on bir gün oturup sekizer guruşa bârgirler tutup ekseri piyâde levâzımı arkasında on gün gidip mâh-ı mezbûrun yirmi birinde orduya dâhil oldular. Evâhir-i şehirde Mısır'dan gönderilen on kıt'a kalyon dahi gelip Hanya'ya zahîre dökdü. Bi-avnillâhi te'âlâ me'kulât-ı müstevfî yığılıp Girid halkına refah ve gınâ geldi. *Fezleke,* II, s. 1037; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid***,** P., vr.77a-77b; *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 380.

[176] Hüseyin Paşa Resmo ve Kisamo ve Ab-ı Koron ve Milapotame nâm kal'alara müstevfî asker ve zahîre koyup levâzımını gördükten sonra kapudan paşanın gelecek vakti olmakla kalkıp Hanya'ya teveccüh etti. Ve kapudan Musa Paşa zahîre nakli içün Rumeli yakasına varıp Zi'l-ka'ade evâhirinde altmış kadırga ve iki kalyon ve yirmi şayka ile hazîne ve zahîre ve yüz elli bârgir nakl edip Hanya limânına gelmekle asker mesrûr oldular. *Fezleke,* II, s. 919-920; *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1092-1093; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 40a-40b.

bağlı sipahilerin mevacibleri, hıl‘atleri ve diğer ihtiyaçların yerinde tespit edilmesi istenmektedir[177].

2.2.6.2. Venedik’e Gelen Yardımlar

Osmanlı Devleti Girit muhasarasına yardım göndermede sıkıntı çekmesine rağmen Venedik ise her zaman yardım alabilmiştir. Adaya yapılan Venedik yardımlarını iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan biri Venedik’ten gelen yardımlar, bir diğeri de Papalık önderliğinde Avrupa devletlerinden gelen yardımlardır.

Venedik yardımlarının adaya her zaman düzenli bir şekilde ulaşması adadaki Venedik savunmasını güçlendirdiği gibi Osmanlı ordusunda moral bozukluğuna neden olmuştur. Bu yardımlar kaynaklarda geniş bir şekilde yer almaktadır. Venedik’e gelen yardımlardan biri *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*’de *“Âmeden-i Feth-i Tabya-i Kandiye”* Fezleke’de[178] ise *“Feth-i Tabya”* başlığı ile verilmiştir. Burada Venedik’e her bahar olduğu gibi yardım geldiğini anlatmakta ancak yardım gelmeyen Osmanlı ordusunun moralinin bozulduğundan bahsetmektedir[179]. Yine Venedik’ten Girit’e gelen bir diğer yardım *Târih-i Na‘îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*’de *“Âmeden-i İmdâd-ı küffâr ve Müte’ellim”* başlığı ile verilmiştir. Burada Venedik’in adada Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak üzereyken yardımın gelmesi nedeniyle Kandiye Kalesi’ni savunmaya devam ettiğini de öğrenmekteyiz[180].

Girit’e gelen dış yardımlar, *Târih-i Na‘îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*’de yer bulmuştur. Burada Kandiye Kalesi’nde Venediklilerin yaptığı kutlamanın sebebinin

---

[177] BOA, *AE.SMMD. IV 41/4662*, 12 Cemâziye’l-evvel 1077 (10 Kasım 1666)

[178] *Fezleke,* II, s. 971.

[179] Küffârın her bâr zahîre ve imdâdı gelip taraf-ı ehl-i İslâmdan imdâd münkati‘ olmakla metrisler hisâra karîb varmışiken askere fütûr gelmişti. Lâkin serdâr-ı gayret-şi‘âr envâ‘-ı istimâlet ile askeri tahrîs edip gayret ve hamiyet getirdi. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 54a

[180] Asker-i İslâm zikr olunan ceng günü akşâma karîb Aktabya dedikleri tabyadan küffâr beden başına çıkıp *“sizinle sözümüz var top ve tüfenk atılmasın şimden sonra hisârı rızâmız ile veririz deyip tarafeynden serd u sürûr olup yarın adem çıkar sabâha dek dahî ceng olmaya. Yarınki gün sulh vardır”* deyip içeriden haber verilip akşâmdan gāziler dahi cengden fârig olup ve mesrûr sabâha muntazır oldular. Ol gece Venedik’den on yedi çekdirme ve sekiz kalyon imdâdı ve zahîresi geldiğinden mâ‘adâ Malta ve Düka ve Papa gemileri dahi gelip kal‘a limânında lenger-endâz olup küffâra kuvvet-i kalp hâsıl olup ke’l-evvel cenge şüru’ eylediler. Bundan sonra asker-i İslâma kelâl gelip elleri ve ayakları işden soğudu. *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1126;*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 56a-56b.

Fransa ve İspanya'dan gelecek yardım haberi olduğu anlatılmaktadır[181]. Venedik'e gelen dış yardımlarla ilgili bir başka bilgi *Fezleke ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de yer bulmuştur[182]. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiy*e *ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de de adaya gelen Fransız yardımları anlatılmaktadır[183].

2.2.7. Girit Seferi'nin Maktul Paşaları

2.2.7.1. Yusuf Paşa'nın Katli

Hanya fatihi Yusuf Paşa'nın katli, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'de* yer almaz iken *Fezleke'de "Vefeyât Yusuf Paşa[184]"* başlığı ile olay, detaylandırılmadan sadece vefatı anlatılmaktadır. Bu olay *Târih-i Na'îmâ* 'da ise, *"Katl-i Kapudân Yusuf Paşa, Fâtih-i Hanya"* başlığıyla yer almaktadır. Burada; padişahın Yusuf Paşa'ya hemen gidip adanın tamamını almasını istemesi üzerine Yusuf Paşa'nın hazırlıkların daha bitmediğini, hazırlıklar bitmeden bunun mümkün olamayacağını bildirmesi üzerine başlayan tartışmanın neticesinde Yusuf Paşa'nın katledildiği anlatılmaktadır[185]. *Vecihi Tarihi* de padişah ile olan tartışmaya *"Padişahtan her gelen söze karşı koymaya cüret eder olmuştu"* ifadeleriyle yer vermiştir[186].

---

[181] Sabâhadek nâkus ve tabıllar çalındı. Adamlar ta'yîn olunup bir yarâr dil ahz olundukda mezbûr gemi Venedik'den gelip müjde haberi getirdi ki mukaddemâ Frınçe ve İspanya mâbeyn idi. Hâlâ yarışıp musâlaha ettiler. Ve anlardan ziyâdesiyle imdâd olunup mu'accelen gönderilmek üzeredir. Bu şenlik anın içündir deyip haber verdi. Ve câsûs dahi gönderilmişidi. Ol dahi bu haberi getirdi. *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1203-1204; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 59b.

[182] Şa'banın on üçüncü günü Kandiye'[ye] beş pâre sefîne ile yüz yirmi beş at ve sekiz yüz Frenk imdâda gelip taşra çıkmakla geri tevekkuf iktizâ eyledi. Ol semte muhâfızada olanlara imdâd içün Aşcı Ali Ağa'ya biraz yeniçeri koşulup gönderildi. *Fezleke,* II, s. 1033, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 70a.

[183] Bundan akdem Frınçe'den beş yüz nefer beyzâdeler kendi ihtiyarlarıyla Kandiye imdâdına gelmiş idi. Mahzâ bunlar ceng ahvâlini bilirler. Ve mutlak Kandiye'yi kurtarırız iddi'âsıyla gelmişler idi. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 50a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 111b.

[184] Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s. 896-897.

[185] *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1067-1068.

[186] *Vecihi Tarihi***,** Yay. Haz. Buğra Atsız, İstanbul 2016, s. 55.

*Seyehatnâme'*de ise Yusuf Paşa'nın katledilmesi daha geniş bir şekilde yer almaktadır. Burada; kinci ve kıskanç ikiyüzlüler Yusuf Paşa'yı şikâyet ederek padişahı dolduruşa getirdikleri anlatılarak Yusuf Paşa'nın katledilmesi eleştirilmektedir[187].

2.2.7.2. Deli Hüseyin Paşa'nın Katli

Hüseyin Paşa'nın katli konusu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Fezleke, Târih-i Na'îmâ'*da yer almazken *Silahtâr Tarihi'*nde *"Katl-i Vezîr Deli Hüseyin Paşa ve tevcîh-i menâsıb-ı ümerâ" başlığı* geniş bir şekilde yer almıştır. Burada, Hüseyin Paşa'nın önce katl kararı verildiği sonra kapudânlık inayetiyle affedildiği, daha sonra da Girit'te görevli olduğu süre zarfında Hazîne-i Âmire'den aldığı parayı yerinde kullanmadığı ve adaya yapılan kale inşası sırasında ihmali bulunduğu suçlamaları ile önce Yedikule'de habsedilmesi ve sonrada idam edilişi anlatılmaktadır[188]. *Vecihi Tarihi*'nde de Hüseyin Paşa'ya atfedilen suçlamalar yer almaktadır[189]. *Silahtâr Tarihi'*nde Hüseyin Paşa hakkında idam kararı verilmesinde Köprülü Mehmed

---

[187] Yusuf Paşa ile ilgili şikâyetlerde; *"Padişahım Yusuf Paşa lalan, Hanya hazinesinden üç husrevâni küp altın, üç milyon Karun malı ve bir keçelerle sarılmış altın direk aldı, padişahıma denizde damla ve güneşte zerre vermeyip onları gizledi"* derler. Öldürüldükten sonra maldan mülkten bir şey çıkmadı. O keçe ile sarılmış altın direk dedikleri bir sarı renkli taş direk idi. Hazineye koyup gerçeğe aykırı bilgi verenlerin dünyada ve ahirette yüzleri kara oldu. Sultan İbrahim Han Sarayburnu'nda Yusuf Paşa ile Girit görüşmesini yaptığında; *"Hanya'yı feth ettikten sonra inşaallah sağ salim ve ganimetlerle geldiğinde sana karşılığını veririm diye yemin ettiğinde meğer Şehit ederim demek imiş."* Evliya Çelebi, *Seyehatnâme,* II, s. *82*.

[188] Paşa-yı müşârün-ileyh mukaddemâ Girid'den geldükden sonra, vezîr-i a'zam Yanova kal'ası üzerinde iken Edirne'den pâdişâh hazretlerine mülâkāt idüp, işâret-i sadr-ı âlî üzre katl olunmağa karâr virilmişiken taraf-ı hümâyûndan kapudanlık inâyetiyle mazhar-ı iltifât olunmuşidi. Mâh-ı Rebî'ü'lâhir idi, fermân-ı âlî-şân ile huzûr-ı şehinşâhı cihâna ihzâr olunup vardukda, bi'l-müşâfehe hitâb-âmiz ve itâb-âlûde mübâşeret idüp, On beş sene mikdârı zamândan berü, Girid'de olan askerime serdâr olup, beher sene Hızâne-i âmireden mevâcib ü mühimmât nâmıyla aldığın meblağ-ı firâvânın öşr-i âşirin mahalline sarf itmeyüp, iddihâr eylemek ile ta'tîl-i hizmete bâ'is olduğundan kat'-ı nazar muhâsara olunan kal'anın teshîri mir'ât-ı zuhûrda cilve-ger olmuş iken, teba'iyyet-i huzûz-ı nefsânî ile ihmâl ü müsâhele itdüğin huzûr-ı hümâyûnumda bi'lkülliyye zâhir ü nümâyân ve beytü'l-mâl-i Müslimînden bu tarî ile ahz itdüğin emvâlin teftîş ve tahsîl-i mevkūf ve fermân iken ihtiyâr ve emekdârlığına binâ'en takayyüd olunmayup, yine nevâle-i hûn-i ihsânımdan hisse-mend ve mansıb-ı Rûm-ili ile behremend itmişidim. Ahz-ı emvâl içün fukarâya itdüğin eziyyet husûsunda hükkâm-ı vilâyetten vârid olup, arz-ı mahzar-ı cerâyim sâbıka ki, ser-defter olup, binâ-i vücûdın tîşe-i kahr ile zîr ü zeber eylemek mûcebdir" buyurdukda, teskîn-i âteş-kîneleri olıcak cevâba kādir olmamağla, bâ-fermân-ı hümâyûn ol sâ'at bostancıbaşı, Kādrullâh mülakkab Boşnak Uzun İbrâhîm Ağa mübâşeretiyle Yedikule'ye habse gönderilüp, iki günden sonra yine ağa-yı müşârün-ileyh yediyle ol mahalde emr-i pâdişâhî mûcebince mahnûkan katl ve yine andan bâğçelikdeki Mücevher Kapu mukābelesinde defn olundı. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* M.Ü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 165-166.

[189] *Vecihi Tarihi*, s. 108.

Paşa'nın hasımlığının etkili olduğu ve sahte şikâyetlerle bu kararın verildiği dile getirilmektedir[190].

2.2.7.3. Serdar Tavukçu Mustafa Paşa'nın Katli

1659'da Girit'te serdar olan Tavukçu Mustafa Paşa'nın katli konusu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'de "Serdârî-i Vezîr Ankebûd Ahmed Paşa be-Cezîre-i Girid ve katl-i Vezîr"* başlığıyla çok kısa olarak yer almaktadır. *Silahdâr Tarihi'*nde ise *"Serdârî-i Vezîr Ankebûd Ahmed Paşa be-cezîre-i Girid ve katl-i Vezîr Tavukcı Mustafâ Paşa ve küsûf-ı küllî"* başlığıyla yer verilmiştir. Burada Mustafa Paşa'nın katledilme sebebi olarak Venediklilere karşı aciz kaldığı gibi iddialar yer almaktadır[191].

2.2.7.4. Kaptan Âmmarzâde'nin Katli

Donanmayı boğazdan çıkarıp Girit'e yardım götürmede ihmâli olduğu gerekçesiyle idam edilecek olan kaptan Âmmarzâde konusu *Târîh-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de geniş bir şekilde yer almıştır[192]. *Fezleke'*de ise sadece idam

---

[190] Köprülü Mehmed Paşa hasm-ı cânı idi. Vezîr-i a'zam oldukda, mezbûrun vücûdın dünyâdan zâ'il itmek fikriyle Girid serdârlığından azl idüp, bin altmış sekiz Şevvâli'nde Edirne'de rikâb-ı hümâyûna gelüp, katline karâr-dâde olunmuşiken pîr ve emekdârlığına binâen merhamet-i pâdişâhî olup, kapudanlık virildi ve bin altmış tokuzda Rûm-ili eyâleti tevcîh ve az zamânda vezîr-i a'zam ilkāsıyla zuhûr iden sâhte şekvâcılar sebebiyle azl olunup, sene-i mezbûre mâh-ı Rebî'ü'lâhiri'nde İstanbul'a geldükde, huzûr-ı hümâyûna ihzâr ve bi'l-müşâfehe mezâlim [ü] cerâyiminden istifsâr olundukdan sonra Yedikulle'de habs ve katl olunup, cenâzesi Yedikulle dâhilinde olan bâğçede medfûndur. *Silahdar Târîhi,* s. 204-205.

[191] Mâh-ı Receb'in on üçünci Cum'a gününde, vezîr-i güzîde-tedbîr Ankebûd Ahmed Paşa, Girid Cezîresi'ne serdârlığa yollanup vardukda, selefi serdâr-ı ma'zûl Vezîr Tavukcı Mustafâ Paşa mukaddemâ basîret üzre olmayup, Hanya etrâfına düşmen ayağın basdırdıp, hasâret itdirtmek töhmetiyle hakkında mûceb-i gazab-ı sultânî olıcak ba'zı cerâyim-i sâbıkası arz olunmağın, fermân-ı hümâyûnla cezîre-i mezbûrede katl eyleyüp, başını Âstâne-i sa'âdete irsâl eyledi. *Silahdar Târîhi,* s. 246; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 86a.

[192] Girid'de serdâr olan Gāzi Hüseyin Paşa'dan feryâd nâmeler gelip *"askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre ve imdâd ile bir gün evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir"* deyu i'lâm ederdi. Donanma gemileri ise boğazda küffâr gemileri sedd-i râh etmeleriyle mahsûr olup taşra çıkamayıp müdded-i medîde kaldılar. Âsitâne-i Aliyye tarafından mü'ekked emr-i âlî gönderilip kapudana taşara çıkmak ve a'dâ ile mukābill olmak teklîf olundukça tahvîfi müş'ir cevâb ile i'fâl ve Girid'e imdâd erişdirmeğe taksîr ve emr-i gazâda ihmâl eyledi. Sadr-ı a'zam gördüğü sefâ'in-i küffâr havfiyle bu kadar eyyâm donanma-yı hümâyûnu mahsûr kalıp bir işe yaramadı. Kapudanın katlini telhîs edip kapıcılar kethüdâsı gönderilip Âmmarzâde katl ve Boğaz hisârı muhâfazasında olan Voynuk Ahmed Paşa kapudan nasb olundu. *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1127; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 57b-58a.

edildiği ve yerine de Voynuk Ahmed Paşa'nın kaptan olduğu bilgisine yer verilmiştir[193].

2.2.8. Sefer Sırasında Yapılan Yazışmalar

Sefer sırasında gönderilen hatt-ı hümayunlar, telhisler ve mektuplar gibi belgelerin suretleri kaynaklarda yer almaktadır.

2.2.8.1. Hatt-ı Hümayun Örnekleri

Girit Seferi sırasındaki başarılardan sonra ve muhasara esnasında askerlerin ve komutanların motivasyonunu arttırmak maksadıyla hatt-ı hümayunlar gönderilmiştir. Padişahtan gelen bu hatt-ı hümâyûnlar yetkililer tarafından okunarak askerin motivasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Hanya'nın fethinden sonra Padişahın Serdar Yusuf Paşa'ya 5 Şa'ban 1055 tarihinde gönderdiği hatt-ı hümayun, *Târih-i Na'îmâ, Fezleke ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid'de* yer almıştır[194].

Girit Serdarı Hüseyin Paşa'ya gönderilen diğer bir hatt-ı hümayunda Kandiye muhasarası için elzem olan üç yere kale yapılması emredilmektedir. Bu hatt-ı hümayun, *Târih-i Na'îmâ, Fezleke ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid'de* yer bulmuştur[195].

Fazıl Ahmed Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayunlar, *"hatt-ı hümayun sûreti"* başlığında *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye ve Cevâhirü't-Tevârîh*'de görürüz. Bu hatt-ı hümayunlarda Fazıl Ahmed Paşa için padişah *"Göreyim seni lalam!"* ifadesiyle onu Kandiye Kalesi'nin fethi konusunda şevklendirmeye çalışmaktadır[196]. Kandiye Kalesi'nin fethinden sonra da Ahmed Paşa'ya gönderilen

---

[193] *Fezleke,* II, s. 982-983.

[194] Şa'banın beşinci günü deryâdan Cafer Çelebi kadırgasıyla Hüseyin Ağa gelip hil'ât ve şimşir ile hatt-ı hümâyûn getirip ümerâ ve ağayân iskelede istikbâl edip tevkīr ve ta'zîm ile huzûr-ı serdâra getirdiler. Hatt-ı hümâyûn kırâ'at olup cümle asker pâdişâha du'âlar eylediler. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 882-883, *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1051, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 23b.

[195] *"Mefhûmunda kal'a binâsına icâzet ve bir mahâll-i münâsibde iki üç yere kal'alar binâ olunup ve cedîd askeri vardıkda ol kal'alara girip muhâfaza edeler. Ve dört beş seneden beri zahmet çeken askere icâzet verile"* deyû fermân olunmakla cümle asker mesrûr olup du'âlar ettiler. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 1022; *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1255; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 72b.

[196] *"Senki Vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın. Selâm selâmet encâm-ı şahânem ve peyâm-ı meserret resân-ı mülûkânem ile seni teşrîf buyrulduğumdan sonra ma'lûmun olsun ki hâliyâ sen ve kullarım ne halde ve ne ahvâldesiz. Dergâh-ı vâhibü'l-atayadan tazarru' ve niyâz ederim ki seni ve dîn [ü] devletim uğurunda taş yastanup ve toprak döşenen gāzi ve mücâhid fî-sebili'llah kullarımın cümlesini mansûr ve muzaffer eyleye. Ve küffâr-ı düzeh-karârı dâ'imâ müdemmer ve makhûr eyleyip*

hatt-ı hümâyun, eserlerde *"suret-i hatt-ı hümayun"* başlığı ile yer almıştır. Burada yirmi beş yıl süren mücadelenin fetih ile neticelendirilmesi nedeniyle duyulan memnuniyet dile getirilmiştir[197].

2.2.8.2. Telhis Örnekleri

Cevâhirü't-Tevârîh'te Sadrazam Ahmed Paşa'nın padişaha gönderdiği telhis örnekleri yer almaktadır. *"Telhisnâme-i Sadr-ı A'zam Ahmed Paşa be-Rikâb-ı Humâyûn Sadr-ı A'zam hazretlerinün kendü eliyle müsvedde eyledüği telhis sûretidür"* başlığı ile yer alan telhiste sadrazam, Kandiye muhasarasının durumu ve yapılan çalışmalarla ilgili padişaha bilgiler vermektedir[198].

Ümmet-i Muhammedî envâ'-ı fütuhât-ı cemile ile mesrûr eyleye. Benim lalam göreyim seni Devlet-i Âliyyemin ve vüzerâ ve mîr-i mîrân ve ümerâ ve sâi'r bu gaza-yı ekberde olan sunûf-ı asâkir kullarımı cümlenizin hazret-i Allah celle şânuhu mu'în ve nasrınız ve yâver-i dest gîriniz olup cümle müşkül işlerinizi asân ve cünûd-ı aliyyesin mu'în ve meded-re'sân eyleye. Benim lâlâm hâliyâ hakkında mezîd-i inâyed-i mülûkânem pertev endâz olup hâssa kürklerimden bir top serâsere kaplı sammur kürk ve bir sâde serâser kaftân ve esyâf-ı fâtihatü'l-eknâfdan bir kabza-i murassa' şimşîr add ve ve tedmîr-i sâhib kırânı ile seni teşrîf ve i'zâz eyleyip küçük mirâhor kulum ile ihsân ve irsâl olunmuştur." Tevârîh-i Cezîre-i Girid, P., vr.98b-99a, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 44b-45a; Abdulkadir Sıddık Yücel**,** *Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü't-Tevârih***,** Erciyes Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 330.

[197] *"Senki vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşa'sın. Seni selâmet-i selâmbahşâ-yı Pâdişâhânem ile teşrîf ve tevkīr [ü] ikrâm buyurduğumdan sonra hatt-ı hümâyûn ve sa'âdet-makrûnum vusûlünde ma'lumunuz olsun ki hâliyâ vüzerâ-yı izâm ve vükelâ-yı kirâmımsın sen cümleden a'kal ve erşedi ve a'del [ve] emcedi müdebbir-kârdan ve dilîr-i şecâ'at-nişân olduğundan gayri me'mûr olduğun hıdemâta tedbîr-i dil-pezîrinle intizâm verilip zabt u rabtlarında merdâne ve dilirâne hareket edip düşman-ı dîn [ü] devlete göz açtırmayıp muhâsara olunan Kandiye kal'asının feth ve teshîrine nice tedbîrler edip her husûsun muvâfık-ı rızâ-yı yümn-i iktizâ-yı mülûkânem ve lâyık-ı nâmus-ı saltanat-ı pâdişâhânem üzre himmetler eylediğin ecilden du'â-i hayr-ı icâbet-eserime nâil ve inâyet-i aliyye-i meymenet-perverime mazhar olmuşsundur. Yüzün ak olsun ve nân [ve] nemeğim sana helâl olsun ve seninle ma'an me'mur olan vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân ve ümerâ-yı kirâm ve yeniçeri ağası ve bölük ağaları ve alaybeyleri ve zü'emâ ve erbâb-ı timâr ve sipah ve yeniçeri ve sâir umûmen asâkir-i İslâm kullarım uğur-ı dîn [ü] devletimde cân ve başların bezl ve fedâ edip yirmi beş yirmi altı seneden beri muhâsara ettikleri Kandiye kal'asının teshîrine ettikleri ikdâm ve ihtimâm şumûl-i ilm-i hüsrevânem olup cümlesi duâ-yı hayrıma mazhar olmuşlardır. Yüzleri ak ve iki cihânda berhüdâr olsunlar…." Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 113a-113b; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 48b-49a; *Cevâhirü't-Tevârih, ,* s. 464; *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa,* vr. 78b-79a.

[198] *"Hakk subhânehû ve te'âlâ hazretleri, şevketlü ve azametlü padşâhımun rûh-ı âlem olan vücûd-ı hümâyûnları ve hâtırlarından masûn u mahfuz idüb, serîr-i se'âdet-masîr-i sâhib-kirânilerinden dâ'imâ zevk u safâ eyleyüb sâye-i se'âdetlerin âmme-i ibâdu'llâh üzerinden bir an kul etmeğe imkân olmamış idi. Bu sene li'llâhi'l-hamd melâ'inde evvelki mertebe kesret olmayup guzât-ı İslâm sene-i sâbikadan himmet-i humâyunları ile dahî ziyâde olmağın bu def'a Güllük'de başka kol ayrılub liman tarafına karîb olan kal'a tabyasına doğru meters yolın yürüdüb ve liman ağzına karîb suya berâber toplar vaz' olınmak içün bir kıt'a tabya dahî mübâşeret olınmışdur. Himmet-i hümâ-hemtâlarıyla mahall-i mezbûre top konduktan sonra gicelerde küçük kayık dahî limana gelmeden kalur. Ancak Kızıl Tabya ta'bîr olınur mahall ki, kal'anun cânib-i garbîsidür, onun öginde vaz' olunan toplar biraz dolay şeklidür. Deryâ kenarına munbasıt olmağın uzak düşmişdür. Gice karanlığında küçük kayık gelüp kal'anun divvârına*

8 Receb 1079 (12 Aralık 1668)'da padişah'ın Yenişehir'de bulunduğu sırada Venedik elçisi padişah ile görüşmek maksadıyla gelmiştir. Padişah, Venedik elçisini huzura kabul etmeden Kandiye muhasarasının durumunu öğrenmek maksadıyla Sadrazam Ahmed Paşa'ya hatt-ı hümayun göndermiştir. Ahmed Paşa'nın bu hatt-ı hümâyuna verdiği cevap *Cevâhirü't-Tevârîh*'te *Âmeden-i hatt-ı şerîf-i mükerrer ve Hikâyet-i Telhisât"* başlığı ile yer almıştır. Burada, "*kalenin bir tarafından üç yüz zira' kadar yıkıldığı, kaleye girilmesi için on kulaç yer kaldığı, on kulaç yer geçilirse kalenin alınacağı"* bildirilmiştir[199].

2.2.8.3. Talep ve Şikâyet Belgelerine Örnekler

Girit Seferi sırasında adada bulunan askerlerin sosyal hayattaki sorunlarını çözmek için verdikleri yazılar, bunlarla ilgili verilen kararlar ve şikâyetler arşiv kaynaklarında yer almaktadır. Bunlar, adada görevli askerlerin kendilerine bırakılan gelir kaynaklarının işletilmesi ile ilgili yaşanan sorunlar, şehit olan asker çocuklarının babalarına ait malların durumları ile ilgili verdikleri talep yazıları ve bazı konularda verilen şikâyet yazılarıdır.

Arşiv belgelerinde yer alan konulardan biri şikâyetler ve bunlarla alakalı hükümlerdir. Girit Seferi'ne giderken Marmara adası yakınlarında gemisi batan kaptanın gemi eşyalarının yağmalandığıyla ilgili verdiği şikâyet yazısı ve bununla ilgili verilen hükümdür[200]. Bir diğer şikâyet belgesi Girit Muhafızı Hüseyin Paşa ile ilgilidir. Burada, Gördös Kalesi ve çevresindeki köylerde Girit muhafızı Hüseyin Paşa adına bazı kimselerin ellerinde emir yok iken yiyecek, menzil atı ve kılavuz talebinde bulunulduğu ve bu durumla ilgili verilen hüküm yer almaktadır[201]. Bir diğer şikâyet belgesi ise Anabolu halkının kendilerinden kanunlar dışında istekte bulunulması ile

---

yanaşmak mümkün olmagile kumbara, havan ile atılur meş'âl şekli ru-yı aydınlık ider…" *Cevâhirü't-Tevârih,* , s. 398.

[199] *Cevâhirü't-Tevârih,* , s. 419-420.

[200] Yusuf'un batan gemisinin kurtarılmasına engel olunduğu, kendisinin İstanbul'a gelip buyruk alıp döndüğünde ise geminin eşyalarının yağmalanması nedeniyle verdiği şikâyet yazısı üzerine Galata kadısına gönderilen hükümde batık geminin çıkarılıp bütün alet ve eşyaların kaptana teslim edilmesi emredilmektedir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/183,* 11 Rebi'ü'l-ahir 1056, (27 Mayıs 1646), BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/202,* 27 Rebi'ü'l-ahir 1056 (12 Haziran 1646).

[201] BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/285*, 15 Cemâziye'l-âhir 1056 (29 Temmuz 1646).

ilgili şikâyetleri ve bununla ilgili verilen karardır[202]. Eskiden Beyrut zabiti olarak görev yapmış ve Girit Seferi'nde bulunan Mehmed'den Beyrut halkının şikâyeti ve bununla ilgili verilen karar arşiv kayıtlarında yer alan bir diğer belgedir[203].

Girit ile ilgili arşiv belgelerinde yer alan bir diğer konu ise adada görevli kişilerin kendilerine gelir tahsis edilen vergilerin usulüne uygun toplanmadığıyla ilgili belgelerdir. Girit Seferi'nde memur olan Beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın bu konuyla ilgili İstanbul'a gönderdiği iki yazı bu duruma örnektir. Bunların birinde Siyavuş Paşa'nın gelirlerinin eskiden olduğu gibi toplanmadığı iddiası[204] yer almakta, diğerinde ise Siyavuş Paşa'nın görevlendirdiği mütesellimlere Kastamonu sancağı kadısı tarafından engel çıkarıldığı yer almaktadır[205].

Buna benzer bir diğer arşiv belgesi de Girit muhafızı olan Hüseyin Paşa'ya aittir. Bu belgede Hüseyin Paşa'nın sefere gider iken kendi adına görevlendirdiği mütesellimin görevini yapmadığı ve bunun yerine yeni birinin görevlendirildiği ile ilgilidir [206].

---

[202] Anabolu reayasından bazıları ferman gereğince beş kürekli bir kayık ile Girit'e ulak götürmekte ve bu işten dolayı vergilerden muaf olmakta idiler. Bu ulaklar bu kişileri çektiri veya fırkate istiyoruz diye taciz ettikleri bildirilmiştir. Anabolu kadısına verilen hükümde ise bu kişilerden kanunun dışında bir şey talep edilerek rencide edilmemesi, bu kişilerin yaptıkları işler kadar vergiden muaf olmaları bunun dışındaki vergilerini vermeleri emredilmektedir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 93/43,* 27 Şevval 1069 (24 Temmuz 1659); BOA, *A. DVNSMHM.d., 93/44,* 29 Şevval 1069 (26 Temmuz 1659).

[203] Eskiden Beyrut zâbiti olan ve Girit seferinde bulunan Mehmed'den Beyrut halkın şikâyetçi olması üzerine Girit Seferinde serdâr olan Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde Sipahi Mehmed'in Beyrut halkıyla Divân-ı Hümâyunda yüzleşmek için İstanbul'a gönderilmesi gerektiği bildirilmektedir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/205,* 27 Ramazan 1056 (6 Kasım 1646).

[204] Girit Seferinde memur olan Beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazıda kendisine arpalık olarak verilen Kastamonu'da kendisine gelir kaydedilen vergilerin daha önce olduğu gibi toplanmayıp çeşitli bahanelerle azaltıldığı ve kendi gelirinin azalmasına yol açtığını bildirmesi üzerine verilen hükümde kanun ve deftere göre gereğinin yerine getirilmesi bildirilmiştir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/133,* 15 Rebi'ü'l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646); BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/134,* 15 Rebi'ü'l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646).

[205] Siyavuş Paşa'ya ait Kastamanu'daki çeşitli şer'i ve örfi vergilerin Siyavuş Paşa'nın mütesellimleri tarafından toplanmasına Kastamonu sancağı kadıları tarafından engel olunduğu ve el konulduğu anlatılmaktadır. Bununla ilgili verilen hükümde gereğinin uygulanması emredilmiştir. BOA, *M.D., No: 91, Hk. 240*, İstanbul 2015, s. 153.

[206] Hüseyin Paşa, İstanbul'a yazı ile başvurup Kırşehri Sancağı beyi Mehmed Bey'den dokuz bin altı yüz on kuruş alacağı olduğunu, adı geçen beyin sefere giderken mütesellimine bu borcu ödemesini söylediğini, ancak mütesellimin ödemeyi üzerine aldığı halde parayı göndermediğini bildirmektedir. Bundan sonra kendisinin belirleyeceği bir mütesellime ödeme yapılmasını istemektedir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/260,* 25 Camaziyelevvel 1056 (9 Temmuz 1646).

Arşiv belgelerindeki yer alan konulardan biri de taleplerdir. Bunlardan biri, Beyşehri sancağında yaşayan iki kardeşin şehit olan babalarının malları ile ilgili taleplerini içeren belgedir[207]. Buna benzer bir başka belge de Girit Seferi'nde oğlu şehit olan bir babanın oğlundan kalan malların kullanımıyla ilgili yazdığı talep yazısıdır[208].

2.2.8.4. Venedik'ten Gönderilen Nâme ve Mektup Örnekleri

Venedik'in Girit Seferi sırasında gerek muhasarayı durdurmak, gerekse Osmanlı Devleti ile barış yapabilmek maksadıyla bazı girişimleri olmuştur. Bu girişimler elçiler veya gönderilen name ve mektuplar vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Fazıl Ahmed Paşa'nın serdar-ı ekrem olarak Girit Seferi'nde görevlendirilmesi üzerine Venedik Cumhuru Osmanlı Devleti'ne name göndererek barış yapma girişiminde bulunmuştur. Bu nâme sûreti *Tevârîh-i Cezîre-i Girid ve Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye'de "Venedik Cumhûrundan Gelen nâme Sûretidir"* başlığı ile yer almaktadır[209].

---

[207] İkiside Mehmed ismini taşıyan iki kardeşin İstanbul'a yazdıkları mektupta babalarının Girit'te şehîd olduğunu Beyşehri sancağında bulunan eşya, erzak ve hayvanların kendilerine verilmesi talepleri üzerine Karaman Beylerbesisi ve Defterdârı ile Konya kadısına gönderilen hükümde bunun yapılması emredilmiştir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/466,* 9 Zilka'de 1056 (17 aralık 1646), BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/467,* 9 Zilka'de 1056 (17 Aralık 1646)

[208] Girit seferinde şehîd olan askerin babası olan Mehmed Seci'nin İstanbul'a bir talep yazısı göndermiştir. Yazdığı yazıda ölen oğluna ait olan Sofya'da emanet bıraktığı on iki at ile katırların ve diğer eşyaların şer'an kendisine intikal ettiğinden dolayı bunların kendi adamına teslim edilmesi istenmektedir. Sofya Mollasına yazılan hükümde Mehmed'in isteğinin aynen yapılması emredilmiştir. BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/423,* 12 Şevval 1056 (21 Kasım 1646).

[209] "*Şevketlü ve kudretlü ve nusretlü şehin-şâh Sultân Mehemmed Şâh öteyaka ve Rumeli'nin ve Arab ve Acem ve Bağdad ve Basra ve Mısır ve Haleb ve Şam-ı cennet meşâm ve şark ve garp ve dahi buna göre nice memleketlerin ve vilâyetlerin pâdişâhı hazretlerinin hümâyûnlarına bir Allah'ın inâyetiyle Venedik Doj'u Kontarino tarafından tekrîm ve ta'zîm ile du'âlar takdîmininden sonra allâmü'l-guyûb olan Allahu azîmü'ş-şân hazretine ma'lûmdur ki bu ceng esnâsında Devlet-i Aliyye ile kadîmî dostluğu ve meveddeti tecdîd eylemek arzusu cumhûrumuzdan karâr-dâde olup ve derûnumuzdan dûr olmamışdır. Ve bedhâhların elemi ve re'âyanın tesellî-i hâtırı içün sulh u salâhın muhabbeti tarafımızdan bu kadar sene hıfz olunup ol sebebden hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumuz ile Âsitane-i sa'âdetinize irsâl olunan Cüvanbaşta nâm gulâm-ı mergûb elçimizi müddet-i medîd ol câniblerde kalmıştır ki ahvâl-i sulh u salâhı göre ve lâkin nice mevâni' zuhûr edip bu âna değin husûle gelmemiştir. Biz hod devlet rağbet ve tekrîminde ve ırz-ı nâmus-ı saltanatınızda lâyık-ı kemâl-i ri'âyet ve tâm ve*

Yine sulhu sağlamak maksadıyla Venedik tarafından Sadrazam Ahmed Paşa'ya bir mektup gönderilmiştir. Gönderilen bu mektup, *Cevâhirü't-Tevârîh*'te *"Venedik Cumhurunun Sadrazam Ahmed Paşa'ya Gönderilen Mektup sûretidir"* başlığı ile yer almaktadır[210]. Bunun yanında *Cevâhirü't-Tevârîh*'te *"suret-i mektûb-ı Sadr-ı Azam be-Doju Venedik"* başlığı ile Sadrazam Ahmed Paşa'nın Venedik Dojuna yazdığı mektup, *"Mektûb-ı General be-Doja-i Venedik"* başlığı ile de Kandiye Generalinin kaledeki sıkıntıları Venedik'e anlattığı bir mektup yer almaktadır. Aynı eserde, *"Mektûb-ı Elçi-i Venedik"* başlığı ile tutsak olan Venedik elçisinin Sadrazam Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektup ve *"Sadr-ı azam Hazretleri dahî Elçi-i mezbûra yazdığı mektûbıdır"* başlığı ile sadrazamın elçiye verdiği cevap gibi birçok mektup yer almaktadır[211].

---

tesellî-i hâtır olmalarına ve kendi memleketinizi hıfz etmek muktezâsınca takayyüd olunup imkân-ı vech üzre sa'y ve dikkat eylemişiz ki Devlet-i Aliyye'nize lâyık rağbet ve tekrîmimiz taraf-ı hümâyûnları merrebü'l-bâl olup şân-ı şevketiniz âfâkta âlî olmak arzumuz olduğu ma'lûm-ı hümâyûnları ola. Ve geçen senelerde askeriniz Nemçe ve Macar seferlerine meşguller iken Kandiye ve sâir yerlerde olan askerlerimizi hareket ettirmeyip sükût eylemeleri şâhid ve kâfîdir ki derûnumuzda olan rağbet ve muhabbetinizi herkes bildi. Ve lâkin cumhûrumuzun hıfzına halel verdin. Ve mümkün olmayan ahvâlleri terk olunup kīl ü kāl def' ü ref' olmasına şefkat-i hümâyûnları ricâ olunur. Ve bundan akdem bu ceng [ü] cidâle bâ'is olan şimşîr-i kazâ cûyânınız ile haklarından geldiğiniz gibi sulh ve salâhın itmâmına merhamet-i hümâyûnları bî-dirîğ buyurula bâkī vesselâm." Tevârîh-i Cezîre-i Girid, P., vr. 90b-91a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 3b-4a.

[210] *"Âsitane-i devlet ile kadîmî ve menfa'atlü dostluk ve mahabbeti tecdîd eylemek arzusı cumhurumuzda karâr-dâde olmak ile her vakitte bu arzumuzı izhâr etmeden hâlî olmamışuzdur. Ol sebebden baş kapıcılarımuz izzetli ve muhabbetlü civan bilârin sulh içün elçi ta'yin olınup söyleşmeden hâli olmamışdur ve hâlâ yine tarafımuzdan dostluk talep etmeden kusûrumuz olmadığın âfâka bildürmek içün mümkin olduğu mertebe ve büyük ve dakik maslahata lâzım olduğı imkân u takayyüdi yerine getürüb işbu muhabbet nâmemüz ile ma'an şevketlü ve azametlü pâdişâh hazretlerine ahvâlimüzi bildürmişizdür. Cenâb-ı se'âdetinüzden ve Devlet-i Aliyenün sâ'ir ukalâ ve vükelâsından mercûdur ki bu esnâlarda bizüm dahî dostlığumızı yabana bırakmayup kadîmî dostluğumuz tecdîd olmasına sa'y buyurasız. Zîrâ ol Dev let-i aliyenün reğbet ü izzetini kalplerimizde dâi'mâ mübeyyendür ve bu kîl ü kâl esnâsında kendüleri müntefi' olmak kıyâsında olanlarun igvâlarına kulağımızı dutmayup ıslâh-ı hâle takayyüd idevüz. Bâki ömr ü devlet-bâd." Cevâhirü't-Tevârih,* , s. 291-292.

[211] *Cevâhirü't-Tevârih,* , s. 368,374,426.

2.2.9. Kahramanlıklar

Girit Seferi sırasında gösterilen kahramanlıklar eserlerde yer alan bir başka konudur. Bolpaça ve Kanca isimli kahramanların hikâyeleri *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Cevâhirü't-Tevârîh*'te yer almaktadır.

Hanya Kalesi'nde fırkate kaputanı olan Bolpaça'nın Kandiye çevresinde iki düşman firketesine karşı verdiği mücadele, bu mücadele esnasında pek çok adamının şehit oluşu, fırkatesinin zarar görmesi ve gördüğü zararların devlet tarafından ihsanlarda bulunularak karşılanması anlatılmaktadır[212]. Bolpaça ile ilgili kaynaklarda yer alan bir diğer kahramanlık olayı, Girit'e yardım getiren gemilere Venediklilerin saldırılması üzerine Bolpaça'nın yardıma gitmesi, bu esnada verilen kahramanca mücâledir. Bolpaça'nın bu mücadelesine bizzat Fazıl Ahmed Paşa tarafından da şahitlik edilmiştir[213].

---

[212] Ve bu esnâda Hanya kal'asında Bolpaça denmekle ma'rûf bir yarâr fırkate kapudanı dil almak arzusuyla fırkatesin donatıp Hanya limânından kalkıp Kandiye etrâfında gezerken nâgâh küffârın iki fırkatesi rast gelip fırâra âr etmekle mütevekkilen alellah küffârın fırkatelerine çatıp üç sâ'at mikdârı azîm ceng edip ikisin dahi söyündürüp zapt eylemiş iken Kandiye karşısında olan Tavşan Adası'ndan küffârın çekdirmeleri görüp imdâdlarına gelip yetişdiler. Bu sebeble Bolpaça derdmend dahi kaçıp güç belâ gelip Küçük kal'a altında baştan kara edip kurtulmuştur. Merkūm Bolpaça'nın teknesinde yüz yirmi kadar levendi var idi. Yekûnu otuz levend kurtuldu. Anlardan dahi nısfi mecrûh idi. Ve kendi Bolpaça dahi iki yerinden mecrûh olup netîce-i kelâm küçük kal'adan bunların cengini görenler bi'l-cümlesi tahsîn ettiler. Ve Bolpaça gelip sâhib-i devlete buluştuğundan sâhib-i devletin bu cengden haberi olmakla Bolpaça'ya vâfir in'âm ve ihsân eyledi. Ve kendisine bir fırkate ta'mîrine fermân edip ihdâs olundu. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 93b-94a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 12a-12b; *Cevâhirü't-Tevârih,* , s. 312-313.

[213] Bu esnâda kapudan Bolpaça büyücek yedi pâre furkata ile Yalıpetra'dan gelirken Kandiye karşısına gelince gördüler ki Fodula önlerinde ceng vardır. Merkūm bir müdebbir yarâr adam olmakla anlayıp bildi ki *"Allahu a'lem küffâr bizim zahîre getiren çekdirmelerimizi rast getirip ceng ederler"* deyip hemân alavanta edip imdâdlarına gelirken küffârın bir filukası Kandiye'yi isteyip? giderken rast getirip tuttu. Meğer küffârın ser-askeri olan kâfir mürd olmuş. Mesfûrun cesed-i mürdârını Kandiye'ye getirir imiş. Hele mezbûr filukayı esîr edip ve bu muhârekeden haberdâr oldu. Netîce-i kelâm filukayı yedeğine alıp Fodula'ya gelince gördü ki kayalarda âteş vardır. Aceb bu âteşler bize alâmetmidir deyu kayalara geldi. Sâhib-i devlet furkataları görünce düşman tekneleri kıyâs edip elem çekdi. Hele ma'an olan askerden ses verip haberdâr olunca sâhib-i devlet göz karartıp Bolpaça'ya *"tîz beni ve yanımda olan askeri gemilerin imdâdına yetiştir"* deyince Bolpaça *"devletlü vezîr âdet [ü] kānûn değildir ki seni böyle âteşe götürem. Ancak fermânın olursa seninle hâzır bulunan askerden alıp giderim"* dedikte sâhib-i devlet hazretlerini gitmeden güçle men' edip her furkataya tahammülüne göre bir mikdâr asker alıp gitti. Ceng eden gemiler kayalardan top menzili ancak var idi. Netîce Bolpaça yedi tekne ile varınca gece karanlığında gemileri fark edemeyip ancak gördü ki kılıç cengi ederler. Bol Paça dahi kelime-i tevhîd getirip meğer Memi Paşa'nın gemisi altına varmış. Hele Memi Paşa gemisine yüz kadar asker kıç tarafından döktü. Ba'dehu Memi Paşa'yı muhâsara eden üç pâre düşman gemilerinin birine Bolpaça çatıp ve içine döküldüler... Ve bu muhârebede üç bin adam şehîd oldu. Ve Ser'asker Halil Paşa üç yerinden mecrûh oldu. Netîce-i kelâm ancak bu esnâda Bolpaça'nın geldiği lütf-i hak oldu. Zîrâ

Girit Seferi sırasında kahramanlıklarından bahsedilen bir diğer kişi Kanca isimli gazidir. Eserlerde yer alan bilgilerden Kanca'nın Aydınlı olduğu ve yirmi seneden beri Girit Seferi'nde olup yararlı işler yaptını öğrenmekteyiz[214].

2.2.10. Şehirler ve Kaleler

Girit'in Osmanlı Devleti tarafından fethini anlatan eserlerde adanın şehirleri ve kaleleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Tevârîh-i Ikritiş ve *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'de* Girit ismiyle ilgili bilgiler yer almaktadır[215]. *Ravzatü'l-Ebrâr*'da adanın coğrafi konumu ve adanın özellikleri ile ilgili tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir[216].

2.2.10.1. Hanya

Adada Osmanlı Devleti tarafından ilk fethedilen yer olan Hanya, eserlerde geniş bir şekilde yer almaktadır. *Fezleke, Târih-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezire-i*

çekdirmelere imdâd yetiştirdi. Bizim üç pâre gemiyi düşman zabt eylemiş halâsına bâ'is oldu. Çünki gemilerimiz bu üslub üzere Resmo'ya gittiler. Bolpaça yine doğru fırkateler ile sâhib-i devlete gelip buluştu. Sâhib-i devlet Bolpaça'ya azîm lütf [ü] ihsânlar edip ve küffârdan alınan çekdirme'i Bolpaça'ya fermân olunup Hanya'ya götürdü. Ve filuka ve içinde ma'an alınan kefere'i sâhib-i devlet Bolpaça'ya in'âm eyledi. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 105a-106a, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 34b-35a.

[214] cebecilerbaşı Kanca nâm gāzi kendi yoldaşları ile kal'a altından birkaç kelle ve birkaç dil getirip sâhib-i devlet âna dahi hıl'at giydirip ve üç yüz altın ihsân eyledi. Bu Kanca dedikleri gāzi dilâver aslı Aydınlı idi. Yirmi seneden beri Kandiye altında bayrağıyla[214] eşer idi. Ve çok yararlılıkları var idi. Ba'dehu ertesi gün kal'adan iki nefer kefere firâr edip geldiler. Ve haber verdiler ki küffâr gāyet zebûndur ve zahîreleri dahi yokdur. Ve lâkin lağımlarına ziyâdesiyle mukayyed olmuştur. İki günde bir üçer beşer kefere kaçıp gelirlerdi. Ve gelen keferelerden Müslümân olanlara iktizâsına göre ri'âyet ve ikrâm olunurdu. Ve Müslümân olmayanlara dahi ta'yîn verilip çadır mehter başısı yanında olurlardı. Ve ba'dehu küffâr-ı la'în mezbûr Kanca'nın metrisin basmak üzere hücum eyledikte Gāzi Kanca gâfil bulunmayıp gelen kâfirlere kılıç urdu ki iki yüz mikdârı Hırvat keferelerinden ancak beş altı kadar kâfir güçle kurtuldu. Ertesi gün ale's-sabâh Gāzi Kanca bunca kelle ve esîrler ile sâhib-i devlete gelip sâhib-i devlet dahi kendisine hıl'at-i fâhire giydirip vâfir in'âm ve ihsân eyledi. Ve bu kadar ceng ve mu'ârekede Kanca'nın yalnız üç adamı şehîd olup ve on dört ademisi dahi mecrûh oldu. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P, vr. 97b-98a*; Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 21a-21b.

[215] Cezâyir deryâ-yı Rumdan dördüncü iklimde Ikritiş ki tahfîf-i ibâret içün evvelinden hemze'i hazf ve âhirinden kaf kâfa ve gâh dâl ve gâhî tâya kalb [ü] tebdîl kılınmakla Girid denilmiştir. *Tevârîh-i Ikrıtiş (Girid),* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536, vr. 2a; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 135b.

[216] Husûsan ol dost sûret ve düşmen sîret memleketleri muzâfâtından Girid adası ki, dâ'iresi cezire-i Kıbrıs kadar yedi yüz mîl olup envâ'-ı mezrû'ât ve esnâf-ı fevâkih ile zemîni reşk-i âsmân ve derecât-ı arzdan otuz sekizinci derecede vâkı' olduğı cihetten letâfet-i hevâsı râhat-bahş-ı dil ü cândır. *Ravzatü'l-Ebrâr,* s. 373.

*Girid'*de Hanya'nın tarihi ve coğrafi özelllikleri ile ilgili bigiler yer almaktadır. Burada havası, yaylakları, verimli bağ ve bahçelerinden ve yetişen ürünlerinden bahsedilmiştir[217].

Hanya Kalesi'nin özelliklerine *Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke'de "Vasf-ı kal'a-i Hanya"* başlığı ile yer verilmiştir. Burada, kaleyle ilgili bilgilere yer verilmiş ve kalenin dünyada bir eşi ve benzeri olmadığı anlatılmıştır[218].

2.2.10.2. Kandiye

Kandiye'nin fethedilmesinden sonra şehirdeki kiliselerin camiye çevrilmesi *Silahdâr Tarihi'nde "Binâ-yı cevâmi' ü mesâcîd der-i dâhil-i Kandiye"* başlığı ile yer almaktadır[219]. Burada, en büyük kilisenin IV. Mehmed, diğerlerinin ise Sultan

---

[217] Tevârîhden haberdâr olan ba'zı rü'esâ-yı küffârdan nakl olunur ki *"Hanya bu vechile binâ olunalı seksen sene olup ol hemân hisâr-ı enderûn var idi ki büyük kal'a binâsından sonra kapıları kaldırılıp burûc ve kuleleri birer kimesneye mesken kılındı"*. Bundan akdem şehri tabyalar ve toprak ve hendek muhâfaza ederdi. Hattâ İspanya askeri gelip ol hâl üzere muhâsara eyleyip almağa kādir olmadılar. Sonra ümerâ-yı Venedik bezl-i makdûr edip bu hisâr-ı refi'i çevirdiler. Ve bu şehrin sahrâsı latîf ve âbı hoşgüvâr ve hâki münbit[217] ve kühsârı pür enhâr bağ u bağçeleri bî-nihâye ve eşcârı pür-esmâr ve yaylakları dört sâ'atlik yoldur ki Eylül'ün evveline dek berg-i sefîd ile mestûrdur. Hâkinde sanavber ve kestâne ve turunç ve limon biter. Sanavber ve kestâne yaylak yerlere mahsûs eşcârdır. Turunç ve limon ise ekser sevâhilde olurken bunun bağçelerinde cem' olmuştur. Servistân ve gülistân ile bağ ve bağçelerini müzeyyen kılmışdır. *Fezleke,* II, s. 863; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 8a-8b.

[218] Kal'a-i mezbûre binâsında akl-i ukelâ kāsır ve bir hisârdır ki rûy-ı zemînde mânendi yokdur. Ve memâlik-i mahrûsede bu tarz üzere kal'a görülmemişdir. Ümerâ-i Venedik dört yüz seneden beri bu hisârın imâret ve binâsına ve sâ'ir cebehâne ve mühimmâtına bezl-i makdûr eyleyip kemâl mertebe istihkâm ve metânet vermişler idi. Gerçi irtifa' ve vüs'at ve metânedde memâlik-i mahrûsada kılâ'ı çokdur. Lâkin bu hisâr-ı mu'teberin tarzı ve şekli yoktur. Ol bir düz yerde Galata kadar tûlanî vaki' olup yedi burç-i refî'i var ki her biri vüs'at ve irtifâ'da birer hisâra benzer. Ve her birinde yirmişer balyemez top konup bin nefer ceng eri adam[218] alır. Duvarının arzı beş atlı hem-rikâb reftâ edecek kadardır. Ve duvarda olan dolma toprakda hod yirmi atlı murâd üzere yürür. …. Ve kârgîr kubbeli kurşun örtülü yirmi üç hâne tersânesi vardır ki rûy-ı zemînde bir dahi nazîri yoktur. Her birine nice hazîne sarf olunmuştur. Husûsan buyût ve saraylar ki şehir içinde sâfî mermerden kesilmiş şeddâdî binâlar ve hüsrevânî kâşâneler ki Kasr-ı Havernak yanlarında bir şey değildir. Musanna' çeşmeler ve esvâk ve dekâkîn ki gözler görmemiştir. Halk ashâb-ı emvâl ve ehl-i cemâl olmakla ma'rûflardır. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 7b-8a; Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s. 862; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1035.

[219] Kal'a-i Kandiye dâhilinde olan on dört büyük manastırın en mu'azzamı pâdişâh hazretleriçün ve biri merhûm Sultân İbrâhîm Han ve biri Vâlide Sultân ve biri serdâr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa ve biri kethudâsı Mahmûd Ağa ve biri vekîl-i harcı Receb Ağa ve biri merhûm Deli Hüseyin Paşa ve biri Ankebûd Ahmed Paşa ve biri Kapudan Kaplan Mustafâ Paşa ve biri Defterdâr Ahmed Paşa ve biri Şişmân İbrâhîm Paşa ve biri Yeniçeri Ağası Abdi Ağa ve biri Kul Kethudâsı Zülfikār Ağa ve biri Zağarcıbaşı Burunsuz Ahmed Ağa içün câmi' ve tezyîn-i ma'bed kılınup vesâ'ir a'yân-ı devletten dahi gönli isteyen mahalle münâsib yetmiş dört kilîsâyı mesâcid idüp, derûnlarında çirk-âb-ı küfr-i asnâmı tahîr-i kilâb ile gasl ve ûd u anberle tathîr idüp mahalline göre mihrâb, minber ve mahfil yapılup şirk ü

İbrahim, Valide Turhan Sultan, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve diğer komutanlar adına camiye çevrildiği bilgisine yer verilmiştir. Bu camilerin özellikleri ile ilgili en geniş bilgi *Seyahatnâme*'dedir[220]. Aynı zamanda arşiv belgelerinde de Fazıl Ahmed Paşa'nın, fetih dolayısıyla Kandiye Kalesi'ne de bir cami yaptırdığı ve bu cami için bazı yerleri vakfettiği bilgisi de yer almıştır[221].

Kandiye Kalesi'nin tasviri *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye'de* yer almaktadır. Burada, kalenin uzunluğunun sekiz bin arşın, genişliğinin de dört bin arşın olduğu, kale duvarları ve tabyalar üzerinde iki yüz atlının cirit oynayabileceği söylenmektedir. Hatta kalenin fethinden sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın yanındaki iki yüz atlı ile kale duvarlarına çıkıp gezdiği bilgisini de yer verilmiştir[222].

2.2.10.3. Aya Todori Kalesi

Hanya'nın muhasarasından önce Hanya için stratejik bir noktada olan Aya Todori kalelerin muhasârasına başlandı. Biri tepede biri sahilde bulunan Aya Todori kalelerinin özellikleri "*Tevârîh-i Cezîre-i Girid ve Fezleke"* yer almaktadır[223].

---

dalâl ile memlû iken nû r-ı İslâm ile münevver olup ve mâh-ı mezbûrun sekizinci Cum'a gün serdâr-ı a'zam alay ile varup, Hünkâr câmi'inde cem' olunan on beş binden mütecâviz guzât-ı Müslimîn cümle esnâ-i du'âda nâle-giryân ile gözyaşları döküldi. *Silahdâr Tarihi***,** s. 546-547.

[220] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* VIII. Kitap, s. 210-211.

[221] Kandiye'nin fethinden sonra Fazıl Ahmed Paşa Kandiye Kalesi'nde bir cami yaptırdı. Ahmed Paşa'nın yaptırdığı bu cami için bazı yerler vakfedildi. Vakfedilen bu yerler, Kandiye sancağında Menekoça, Ayavarvara, Ayatom ve Resmo sancağında Milapotama Nahiyesinde Makartes adlı köylerdir. Bu vakfedilen yerlerin gelirleri yapılan bu caminin tamir ve onarımı için kullanılacaktır. BOA, *C.EV 151/7533,* 29 Rebi'ü'l-ahir 1081 (13 Kasım 1670), BOA, *C.EV 332/16899,* 29 Ramazan 1081 (9 Şubat 1671).

[222] kal'anın uzunluğu sekiz bin arşun imiş ve eni dört bin arşun imiş ölçmüşlerdir. İki başı gelüb deryaya karuşur ve ortasınun arz iki bin arşun başlarından ziyâde ve bu dolma kal'a divarına muttasıl içerüsünden hendek amîkine taşraya gözedüb çıkmış yirmi dört cebel-i râhib gibi tabyaları vardur. Ve bazısının üsti bir dönüm yerden ziyadedir ve andan aşağı iç tarafı kal'a divarı mâbeyni dolma toprak anın dahi eni elli arşundan ziyadedir. Ve ol mahallerde kal'a dîvârı üstünden ve tabyalar üstünde bir iki yüz atlu cirid oynaması mümkündür. Ve ba'del'l-feth seyrine sadr-ı âli hazretleri bir iki yüz atlu kendiler ile me'an kal'anın içerüsünden girüb, ol dağ misâlinde olan kal'a divarının üzerine çıkub gezüb ve etrafın üzerinden atla gezüb seyr eylemişlerdir. *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye,* s. 151.

[223] Her iki kalede birer yalın kaya üzerine bina olunmuş, birbirine uzaklığı bir mil kadardır. Duvarların genişliği altı, yüksekliği on ziradır ve mühimmat yönünden zengindir. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 5b, Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s. 860.

2.2.10.4. Resmo Kalesi

Resmo Kalesi'nin özellikleri de kaynaklarda yer alan bir diğer konudur. *Fezleke, Târih-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de *"Evsâf-ı Resmo"* başlığıyla yer almaktadır. Kaynaklarda, Resmo Kalesi'nin denizde bir yalın kaya üzerine yapıldığı, hanelerinin çoğunluğu kârgîr olan on bin hanesi ve kırk-elli kilisesi olduğundan bahsetmektedir[224].

[224] Evvelâ Resmo kal'ası leb-i deryâda vâki' ve iç kal'ası bir yalın mürtefi' kaya üzerinde Galata hisârı vüs'atinde taşrada kal'ası tahmine[n] Tophâne'den Sütlüce mâbeyni kadar ve ekser hâneleri kârgîr binâ ve gāyet sık ve ma'mûr olup on bin bâbdan mütecâviz hâne ve kırk elli kilise ve yüz elliden ziyâde mükellef ve münakkaş saray gibi Frenk hâneleri olup hisârı dahi arîz ve müstahkem ve mühimmâtı mükemmel olduğundan gayri azîm hendeği dahi olup önlerine serâpâ üç âdem boyundan mürtefi' hisâr peçe çevrilip azîm direklerden iki üç seren boyunca kazıklar nasb olunup ânın hâricine dahi bir vâsi' hendek hafr olunmuş ve önünde kûh gibi tabyalar binâ olunmuştur. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s.911-912; *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1087; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 34b.

3. YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

3.1. Hayatı

Eserin müellifi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Babinger, müellifi Hasan Giridî[225] olarak belirtirken eserin bir nüshasını Rusya'ya götüren Simirnov ise Hasan Kürdî olduğunu iddia etmektedir. Babinger'in, Girit'in fethinden sonra adada görev yapan ve Girit tarihiyle ilgili bir eser kaleme alan kişinin Giridî mahlasını kullanacağından yola çıkarak bunu iddia ettiği sanılmaktadır[226]. Simirnov ise bu iddiasını *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserin devamında yer alan *Sefer-i Moskof* eserin sonunda müelllifin kendini tanıttığı bilgide Kürdî mahlasını kullanmasına dayandırmaktadır[227]. Hiçbir kaynakta ve arşiv kayıtlarında Hasan Giridî'ye ait bir bilginin yer almaması ve her iki nüshada da Hasan Kürdi'ye ait olduğu kesin olarak görülen *Sefer-i Moskof* isimli eserin varlığı, müellifin Hasan Kürdî olabileceği kanaatini güçlendirmektedir.

Hasan Kürdî'nin otobiyografisi ile *Târîh-i Moskof* eserinde kendisiyle ilgili bilgiler yar almaktadır[228]. Buna göre; Hasan Kürdî annesinin, babası gibi yeniçeri olmasını istemesiyle 1067 (1656–1657) senesinde yeniçeri olmuştur. Yeniçeri olduktan sonra 1082 (1671)'de Yaylak Seferi'ne, 1083 (1672)'te IV. Mehmed ile Kamaniçe Seferi'ne ve 1085 (1674)'te Umman Seferi'ne katılmıştır. Umman Seferi'nden döndükten sonra İsakçı'da yeniçeri kalemine şakird olarak girmiştir.

1093 (1682) senesinde Girit'te Hanya Kalesi'ne Yeniçeri Kâtibi olarak atanmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki Ru'us Kalemi'ne ait belge ve defterde, Hasan Efendi'nin Girit'e Yeniçeri Kâtibi olarak atanmasıyla ilgili bir kayıt bulunamamıştır. Müellifin, adada görev yaptığı dönem içerisinde Yeniçeri Yoklama Defterleri'nde

---

[225] Frans Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 335.

[226] Babinger, *"Eserin sonunda bir otobiyografi varsa da Simirnov bundan kısmen bahsetmemiştir"* demektedir. Bu bilgi de bize Babinger'in bu eseri görmediği sadece Simirnov'un hazırladığı katalog bilgisinden yola çıkarak bu iddiada bulunduğunu göstermektedir.

[227] *Sefer-i Moskof,* P., vr. 167a.

[228] *Sefer-i Moskof,* P., vr. 167a-.167b.

kâtib olarak görev yapan baba adları farklı olan birkaç Hasan ismi yer almaktadır[229]. Bunlardan birinin eserin müellifi olan Hasan Efendi olması muhtemeldir. Hanya'da beş sene görev yaptıktan sonra yine beş sene Resmo'da, ardından beş sene Kandiye'de bulunmuştur. Midilli'ye yine yeniçeri kitabetiyle gönderilmiş ve üç sene burada kalmıştır. 1109 (1697–1698) yılında Eğriboz'a gitmesinin ardından İnebahtı'da Yeniçeri Kâtibi olarak yedi sene görev yapmıştır. 1116 (1704) senesinde yeniçeri ocağı kâtipliğine terfi etmiştir. 1711 yılında ise tahminen yetmiş yaşlarında iken Prut Seferi'ne katılmıştır[230].

Hasan Kürdî, hayatını anlattığı bölümün sonunda; Hz. Muhammed döneminde dünyaya gelen biri olarak Hz. peygamberin yüzünü görüp, onun emrinde gaza yapma şerefine erememiş olması, ayrıca osmanlı padişahları içerisinde ayrı bir yer verdiği Fatih Sultan Mehmed zamanına yetişememiş olmasına hayıflanır [231].

3.2. Eserleri

Yeniçeri kâtibi Hasan Efendi'nin iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri Yeniçeri Kâtibi olarak görev yaptığı yer olan Girit'in fethini anlatan *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'dir. Bir diğeri de katıldığı Prut Seferi'ni anlatan *Sefer-i Moskof*'tur.

3.2.1. Sefer-i Moskof

Sefer-i Moskof, 1711 yılında Osmanlı Rus Savaşı'na (Prut Seferi) Yeniçeri Kâtibi olarak katılan Hasan Kürdî'nin sefer günlüğü şeklinde tertib ettiği eseridir. Eserin üç nüshası vardır. Bunlardan biri, St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha çalışmamızda esas aldığımız *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserin ikinci bölümünü oluşturmakta ve vr. 143-163 arasında yer almaktadır. Eserin ikinci nüshası ise; Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde 1627 numarada kayıtlı olan

[229] Yeniçeri Yoklama Defteri'nde; Hasan b. Abdullah, Hasan b. Selim, Hasan b. Hüseyin, Hasan b. Ali isimlerinde görev yapan Yeniçeri Kâtipleri vardır. BOA, *D. Ynç. d. 34011,* 1100 (1688-1689)

[230] Hakan Yıldız, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, İstanbul 2008, s. Xİİ.

[231] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 167a-167b.

Keyfiyet-i Rusya'dır. Bu eser de vr. 1a-32b arasında yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise; Münih'te Bayerische Staatsbibliot-hek, Cod. Turc. 91'de kayıtlı *Târîh-i Moskof* adlı eserin vr. 1b-32b arasındadır[232].

3.2.2. Tevârîh-i Cezîre-i Girid

Hasan Efendi'nin, kaleme aldığı *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1055'te (M. 1645-46) başlayan Girit Seferi'ni konu edinen bir eserdir. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır.

Eser *"İşbu bin elli beş senesi ibtidâ-i gazâvat-ı cezire-i Girid ve Serdâr Kapudân Yusuf Paşa sene-i sâbıkda zikri mürûr eden Malta gemileri Âsitâne'den Mısır'a giden Dârüssa'âde Ağâsı sefinesine müstevlî olup aldıkları sem'-i hümâyûn-ı pâdişâh oldukda küffârdan ahz-ı intikām ü sâra himmet-i şehriyârî olup Akdeniz'[e] sefer fermân eylediler[233]."* şeklinde başlamaktadır.

Eser *"Bâkī fi'l-cümle Venedik'de sâkin olan keferelerin a'lâsı gadâsı ve bây ü gedâsı kezâlik kırk gün yas tuttular. Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretleri dâ'imâ düşman dîn ü devleti makhûr ve müdemmer eyleye amin, bi hurmeti seyyidi'l-enbiyâ ve'l-murselîn[234]"* şeklinde son bulmaktadır. Metnin sonunda Fazıl Ahmed Paşa'nın üç senelik serdarlığı döneminde Kandiye muhasarasında kullanılan malzemeler ve verilen şehit sayıları yer almaktadır[235]. Ayrıca *"Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târihî ma'lûmât[236]"* başlığında Girit'in coğrafi konumu, ismi ve Osmanlı öncesi tarihinden bahsedilmektedir.

---

[232] Bu eserle ilgili iki farklı çalışma bulunmaktadır. Bu iki çalışmada da St. Ptersbug Nüshası görülmemiştir. Hakan Yıldız, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*; Öznur Tübençokrak, *Keyfiyet-i Rusisye'nin Traskripsiyon ve Tahlili*, E.O.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisanz Tezi, Eskişehir 2007.

[233] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 1b.

[234] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 134b.

[235] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 134b-135a.

[236] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 135b-143a

3.2.2.1. Eserin Başlığı

Eserin her iki nüshasında vr. 1b'de başlık olarak *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid sene 1055"* yazmaktadır. (P) nüshasının iç kapağında da farklı bir kalemle ve muhtemelen sonradan yazılmış olan eserin başlığı ve eserin müellifi Hasan Kürdî ismi yer almaktadır. Bundan dolayı eserin isminin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* olması konusunda herhangi bir tereddüte mahal bulunmamaktadır.

3.2.2.2. Eserin Telif Tarihi

Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli Petersburg nüshası, 1197'te (1783) yazılmıştır. Müellifin 1711 Prut Seferi sırasında tahminen 70 yaşında olduğu düşünülürse eserin yazıldığı tarihte 140 yaşlarında olması muhtemeldir. 140 yaşlarında yaşayıp yaşamadığı bilinmediğinden ve yaşasa dahi bu eseri yazması mümkün olmadığından Ptersbug nüshası da müellif nüshası değildir. Bu nüsha da Topkapı nüshası gibi kimin tarafından istinsah edildiği belli olmayan müstensih nüshasıdır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlı nüshası 1208 (1793-94)'de istinsah edilmiştir. İstinsah edeni belli olmayan bu nüsha Petersburg nüshasından on sene sonra yazılmış ve Petersburg nüshasından istinsah edildiği sonraki kısımda yer vereceğimiz nüsha karşılaştırmasından çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

3.2.2.3. Eserin Dili

Tevârîh-i Cezîre-i Girid sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Müellif, eserini yazarken faydalandığı kaynaklardaki bilgiyi çoğu zaman aynen aktardığından Hasan Girîdi'nin kendi dil özelliklerinden çok yararlandığı müelliflerin dil özellikleri dikkat çekmektedir. Bu müelliflerin başında Na'îmâ, Kâtip Çelebi, Mehmed Raşid Efendi gelmektedir. Metinde, aynı kelimenin farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Örnek olarak, metnin bazı yerinde *"filuka"* yazılırken bazı yerinde de *"filika"* olarak yazılmıştır. Bu, müellifin aktarım yaptığı kaynaktaki bilgiyi aynen kullanmasından kaynaklanmaktadır. Yani bu eserde müellifin kendi dili ve üslubundan çok aktarım yaptığı eserlerin müelliflerinin dilleri hâkimdir diyebiliriz.

Eserin (P) nüshası eksiksiz diyebileceğimiz düzgün bir şekilde yazılmıştır. İki yerde vr. P25a ve vr. P42a'da atlanan birkaç kelime metnin yan tarafına düzgün bir şekilde yazılmıştır. Kelime tekrarları yoktur. vr. P6a *"ceng [ü] cidâl*, vr. P16b *"sa'y[u] makdûr"* gibi harf atlamaları, vr. P18a'da *"kimi mecrûh kimi mecrûh oldu"* gibi yanlış yazım ve vr. P 119b'de *"Karakulak Ahmed Ağa" "Karakulak Ahmed"*, vr. P105b'de *"tekne ile varınca gece karanlığında" "tekne ile varınca karanlığında"*, vr. P 52b'de *"altı pâre balyemez top" "altı balyemez top"* şeklinde kelime atlamaların dışında pek eksik yazım da yoktur.

Eksiksizlik konusunda eserin (T) nüshası için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. (T) nüshasını istinsah eden kişiden kaynaklanan bu nüshada pek çok eksiklik dikkat çekmektedir. Bunlar; vr. T68a ve vr. T88b'de üzeri çizilmiş kelimeler, vr. T73a'da *"teslîm"*, vr.T81a'da *"vezîr"*, vr. T69a'da *"imdâd"*, vr. T69a'da *"bölük"*, vr. T69b'de *"paşa"*, vr. T70a'da*"altı"*gibi atlanan kelimeler, vr. T2a'da *"ve elli bin âhenin yuvalak"*, vr. T 47b'de "*Rumeli kolundan iki lağım ve Anadolu kolundan bir lağım atılıp"*, vr. T87b'de *"mübâdele olunmağa tâlib olup ve vârid olan mektûbunda şevketlü kudretlü pâdişâhımızın başıçün Yedikule'de olan mesfûr kral oğlu ile"*, vr. T 95b'de *"yedi pâre gemisin ilerü gönderip mâ bâkī yirmi pâre gemisin"* gibi atlanan satırlar ve vr. T6a'da *"Aya[To]dori"*, vr.T10a'da *"küffâ[r]"* gibi atlanan pek çok harf bulunmaktadır.

3.2.2.4. Eserin Muhtevası

Osmanlı tarihinde fetihle neticelenen uzun süreli savaşlar arasında sayılan Girit Harbi, Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* eserinde, ayrıntılı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Seferin düzenlenme nedenleri, sefer kararının alınması, Kaptan Yusuf Paşa'nın komutasında yürütülen savaş hazırlıkları, komuta kademesinde yapılan görevlendirmeler, sıcak savaş sahneleri, savaş sırasında sarf edilen savaş malzemelerinin özellikleri ve miktarı, verilen şehit sayıları, tabiat kaynaklı yaşanan bazı aksaklıklar, casusluk faaliyetleri, elçi ziyaretleri, savaş hileleri, görevinde ihmal gösteren komutanların cezalandırılmaları, plan ve strateji konularında yaşanan ihtilaflar, yıllar içerisinde değişen serdarlar, bunlar arasında bilhassa Kandiye fatihi olarak bilinen Fazıl Ahmet Paşa'nın verdiği mücadele ve ardından izlediği siyaset,

önemli kaleler hakkında verilen genel malumat, Osmanlı'nın fethettiği yerlerde izlediği hoşgörü siyaseti, fetihlerin ardından girişilen imar ve iskân faaliyetleri gibi vaka ve meseleler müellifin Girit Harbi'ne dair dikkatlerini teşkil etmiştir.

Savaşı hemen tüm yönleriyle ele almak gayretinde olan Hasan Efendi, *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* adlı eserinde öncelikle savaşın çıkma nedeni hakkında bilgi vermektedir. Buna göre savaş, İstanbul'dan Mısır'a giden, Dârüssa'âde Ağası Sümbül'ün bulunduğu gemiye Malta korsanlarının saldırmasının devlette yarattığı infial üzerine başlar. Ardından kaptan olan Yusuf Paşa'nın, Girit'e sefer kararını alması ve sonrasında sefer hazırlıkları anlatılır. Söz konusu edilen sefer hazırlıklarından bazıları şunlardır: Sancaklara haber salınması, sefer için yapılan görevlendirmeler, gemi tedarikleri, gemilere yüklenen çeşitli mühimmatın tedarikidir. Bu hazırlıklardan sonra sefere me'mur olan ocak ağalarına ve çorbacılara sefer hıl'ati giydirilmesi ve donanmanın sefere çıkışı anlatılır[237].

Bunun ardından, Termiş sahilinde karaya çıkan ordu serdarı Kaptan Yusuf Paşa'nın Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa ve Rumeli ordusunu kabulü anlatılır. Bu kabulde Kaptan Yusuf Paşa, komutanların gönüllerini hoş ederek, gaza ve cihada şevklendirmiştir. Bunun akabinde Benefşe'de fırtınaya yakalanan donanmanın durumuyla ilgili bilgi verilir. Bu fırtına sonrası; bazı gemiler Manya burnuna, bazı gemiler de Çuka Adası'na sığınmıştır. Bu sırada Çuka Adası'na sığınan gemiler, Venedik'ten Girit'e mühimmat taşıyan bir kâfir gemisine de el koymuşlardır[238].

Müellif, Hanya'nın muhasarasıyla ilgili gün gün bilgiler vermektedir. Bu sayede Hanya'nın fethiyle ilgili detaylı bilgi sahibi olmamız sağlanır. Buna göre; Cemâziye'l-evvelin üçüncü günü Kostantin Tepesi'ne metris kurulmuştur. Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa ve sağ kol ve sol kol alaybeyleri ve Alacahisâr ve Avlonya ve İlbasan beyleri yedi kıt'a balyemez top ile ve yeniçeri kethüdâsı Murad Ağa yeniçeri askeri ile metrise girmiştir[239].

Muhasaranın dokuzuncu gününde Dukakin, Tunus ve Mısır askerlerinin düşman ile yaptığı ceng anlatılmaktadır. Bu ceng sırasında Serdengeçti Ağası Yahyalızâde Arnavud Hasan şehit olmuş ve serdengeçtiler elliden fazla düşmanı

[237] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 1b-2a.
[238] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 3b.
[239] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 6b.

kılıçtan geçirmiştir. Bu başarıların sonunda serdar da Ali Bey'e ve serdengeçdi ağalarına hıl'atlar giydirmiş ve şehit olan Hasan Ağa'nın yerine Hasan Paşa ağalarından Yusuf Ağa atanmıştır[240].

Muhasaranın yirmi birinci gününde, Rumeli erleri ve Mağrib dilâverlerinin mücadeleleri ve gösterdikleri kahramanlıklar anlatılır. Mücadele sırasında denize düşen düşman askerlerinden bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınıp zincire vurulmuştur[241].

Müellif, zaman zaman savaşta kahramanlık gösteren komutanların mücadelelerinden ve komuta ettikleri gemilerin özelliklerinden de bahsetmektedir. Memiş Re'is, Çavuş Re'is ve Caferoğlu, söz konusu komutanlardan bazılarıdır. Değirmenlik Limanı yakınında gerçekleşen bir mücadelede Ebûzer Cafer, kırk iki pâre topçeker gemisi ile görev alır. Bu mücadelede Memiş Re'is öyle bir ceng eyledi ki *"felekler ve melekler tahsîn ve aferin okudular"* der. Cafer Reis ise bütün gün ve gece sürdürdüğü mücadelenin sonunda birçok adamıyla birlikte şehit düşmüştür[242].

Müellif, savaş devam ederken ordu kademesindeki bazı yeni atamalar ve yer değiştirmelerle ilgili bilgi vererek konunun daha iyi öğrenilmesini sağlamış ve yaşanabilecek isim karmaşasının önüne bu suretle geçmiştir. Niğde Beyi kapıcılar kethüdâsı olan Hasan Bey'in vefat etmesi üzerine yerine Rum Mehmed Bey'in atanması, Hanya fethinin müverrihi Pîri Paşazâde Fahri Bey'in Rumeli Defterdâr Kethüdâsı olması, Bosnevi Mahmud Ağa'ya Kethüdâlık verilmesi, katl olunan Âmmarzâde'nin yerine Voynuk Ahmed Paşa'nın kaptan olması söz konusu atamalardan birkaçıdır[243].

Harp eden askerin moral ve motivasyonu bazı uygulamalarla yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Hanya'nın muhasarası sırasında padişahtan gelen hatt-ı hümayunun okunması, serdarın bizzat hendeğe girerek askere moral vermesi, bu uygulamalarrın en dikkat çekici olanlarıdır. Ordunun morali bazen teamüllere aykırı uygulamalarla da yüksek tutulmaya çalışılmıştı. Hanya'nın fethi sırasında şehit

[240] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 10a.
[241] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 12b.
[242] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 27b.
[243] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 23a, 57b, 49a.

olanların ze'âmet ve timârlarının kanun olmamasına rağmen evlat ve biraderlerine verilmesi söz konusu uygulamaya örnek teşkil etmektedir[244].

Savaş sırasında şehit düşen beyler ve paşalar hakkında verilen bilgiler, müellifin savaşa dair bir diğer dikkatidir. Kuşatmanın otuz dördüncü günü Hüseyin Paşa ve bazı beylerin bulunduğu sırada düşmanın açtığı ateş sonrası Mirlivâ-yı Üsküb Alaybeyisi Ali Bey ve bu fethin müverrihi Pîri Paşazâde Fahri Bey yaralanmış ve birçok asker şehit olmuştur[245].

Muhasaralar sırasında Cezâyir kolundan Prizren Ahmed Bey, Sağ Kol Alaybeyi Mustafa Bey, Alacahisâr Beyi Mahmud Bey, Serdengeçti Ağası Yusuf ve Yeniçeri Serdengeçti Ağası Deli Kurd ve Kaptan Musa Paşa komuta heyetinden şehit düşen askerlerden bazılarıdır[246].

Söz konusu Hanya muhasarası elli dört gün sürmüş, nihayetinde Hanya Kalesi 1055 senesinin Cemâziye'l-âhirin yirmi dokuzunda teslim alınmıştır. Eserde fethin ardından Hanya'da yapılan değişikler ve uygulamalar yer almaktadır. İlk olarak şehirde yaşayan ahalinin can ve mal güvenliği sağlanmış, isteyenlerin gemiler ile memleketlerine gitmelerine izin verilmiştir. Saat kulesi ve hisara çıkılıp ezân-ı Muhammedî'nin okunması, şehrin güvenliğini sağlamak için her köşeye birer çorbacı bölükleri tayin edilmesi, serdarın bizzat şehri ve pazarı dolaşıp, dükkânların açılmasını sağlaması, Hanya'da bulunan Santa Nikola kilisesine mihrap ve minber konulmak sûretiyle camiye dönüştürülmesi, camiye Hünkâr Camii ismi verilmesi, iki hamam için bir mutemet tayin edilmesi, savaşta zarar gören su kemerleri ve kalenin onarılması gibi hadiseler fethin ardından yapılan uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Fetih, İstanbul'da da sevinçle karşılanmış, haberin ulaşmasının ardından üç gün üç gece müddetince atılan toplar ve fişenklerle kutlanmıştır[247].

Eserde Türklerin izlediği hoşgörü siyaseti, fethettikleri yerlerdeki düzeni bozmama ilkeleri gibi bilgileri de bulmaktayız. Bu olaylardan biri Hanya muhasarası sırasında yaşanmıştır. Türk askerleri tarafından Hanya Kalesi yakınlarında olan bağ ve bahçelerden bazı mal ve esirlerin alınması üzerine, Serdâr tedbir amaçlı bu esirleri

---

[244] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr.23b.
[245] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 16.
[246] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 16a, 40b.
[247] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 21a-b.

serbest bırakmıştır. Bunun yanında malların yakılmayıp, ağaçların kesilmemesi ve esirlerin öldürülmemesi yolunda emir buyurmuştur[248].

Hanya'nın fethinden sonra çevresindeki küçük adaların alınması yolunda mücadeleler başlar. Hanya'nın kuzeyinde yer alıp iki yüz soltat askeri bulunduğu Kisamo Adası, uğrunda mücadele verilen söz konusu adalardan birisidir. 20 Muharrem 1056 (8 Mart 1646)'da alınan adadan dört yüz kadar kadın ve kız esir alınmıştır. Ardından da Cemâziye'l-âhirin sekizinci günü Abakron Adası fethedilmiştir[249].

Müellif eserinde, casuslar aracılığıyla düşmanın yaptığı hazırlıklar hakkında bilgiler de vermektedir. Hüseyin Paşa'nın elde ettiği casusların ona bildirdiklerine göre; düşman en ziyade kalelerin istihkâmıyla uğraşmış, küçe bendler ve tabyalar yaptırmış, toplar, cebhane, barut vesair levazımlar tedarik eylemiştir. Casusların bildirdikleri doğrultusunda düşmanın bir diğer hazırlığı ise; etraftaki köylerden on beş bin kadar reaya ve Venediklilerden de on beş bin kadar soltat ve sekiz yüz atlı asker toplamak olmuştur[250].

Savaş sırasında esir olanlarla ilgili bilgiler de eserde yer alan bir diğer konudur. Bunlardan biri Osmanlının esir aldığı düşman generalinin oğludur. Korfu sahrasında Leftere isimli köy civarında on bir kaptan ile birlikte sonradan generalin oğlu olduğu anlaşılan bir çocuk esir alınır. Ardından General, oğlunun serbest bırakılması için Gazi Hüseyin Paşa'ya elçi göndererek ricada bulunur. Generalin özrü kabul edilmeyerek, ricası reddedilmiştir. Bu arada gelen elçiye Rumeli ve Anadolu yeniçeri alayları gösterilerek güç gösterisi yapılmıştır. Venedik'te esir olan Ayamavra Beyi ile çocuğun mübadele edilmesi teklifiyle gelen ikinci elçi de kalenin teslimi dışındaki bir teklifin kabul edilmeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir[251].

Diğeri ise Türk tarafından düşman tarafına esir düşen yedi sekiz yaşlarında bir çocuğun etrafında şekillenir. Bir süre yetiştirilen çocuk nihayetinde generalin hazinedarı olmak gibi yüksek bir payeye erişir. Fakat generalin hizmetinde olan diğer Müslüman esirlerin *"Sen sulb-i Müslümân evlâdı iken seni aldayıp kendilerine mutâba'at ettirip müşrik ettiler. Rûz-ı cezâda huzûr-ı Mevlâda senin hâlin nice olur*

[248] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 5a.
[249] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 28a.
[250] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 28b.
[251] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 48a, 71b.

dediklerinde" bu oğlan çâresi nice olur deyince Müslüman esirler" *bir gece seninle firâr edip ehl-i İslâma gideriz."* şeklindeki sözleri üzerine hep birlikte firar ederler. Bu oğlan daha sonra sadrazam huzuruna çıkarılmış ve Kandiye Kalesi savunmasıyla ilgili bildiklerini anlatmıştır. Kendisinden çok fazla istifade edilen bu kişi daha sonra Enderun Ağa'sı olmuştur[252].

Sefer sırasında Venedik ordusu birçok kez dış yardım almıştır. Eserde yapılan bu yardımlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Malta, Düka ve Venedik'den gelen otuz yedi burton ve dokuz çekdirme söz konusu dış desteğin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Fransa Kralının önderliğinde donatılan Malta, Düka, Algornas, Luka ve Venedik'e ait üç yüz kalyon ve çekdirmelerinin Kandiye önlerine gelmesi, Girit'in aldığı bir diğer dış yardım olarak dikkat çekmektedir[253].

Venedik'in Osmanlıların Girit'e malzeme ve asker sevkiyatını engelleme maksadıyla Çanakkale Boğazı'nda bulundurduğu donanma, eserde Osmanlı'yı zorlayan başlıca engel olarak gösterilmiştir. Bu sayede İstanbul'dan gönderilen yardım gemilerinin Girit'e girişi engellenmiş ve bu Osmanlı Devleti üzerinde psikolojik bir baskı unsuru olarak da kullanmıştır. Bin beş yüz yeniçeri ve otuz kadırga ile Girit'e doğru yola çıkan Yeni kaptan Fazlı Paşa, Sakız yakınlarında Malta gemileri ile karşılaşmış ve Girit'e dahil olamamıştır. Eserde bu konu hakkındaki casus ifadelerine de yer verilmiştir. Burada; *"Venedik donanması boğaza varıp kapatmışlardır. Bir kayık geçmek ihtimâli yokdur. Bütün cezîrede olan Türkler yakında me'yûs olup göçerler*" demektedir[254].

Boğaz'da söz konusu engelle karşılaşan Voynuk Ahmed Paşa, Girit'e gönderdiği mektupta durumu şöyle izah etmiştir: "*Küffârın boğazı sedd eylediğinden donanma gemilerini boğazdan çıkarmak mümkün değildir*"[255]. Nihayetinde bu engel, farklı devletlerden kiralanan gemilerle aşılmıştır. Bu durum eserde şu ifadelerle yer bulmuştur: *"Voynuk Ahmed Paşa, Foça vak'asından sonra İzmir'de ücretle tutulan İngiliz kalyonları ve sâ'ir donanma gemileri ile Girid'e varmıştır"*[256].

---

[252] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 100b-101a.
[253] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 29b, 106a.
[254] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 50a.
[255] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 53b.
[256] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 52a.

Eserde söz konusu zorluklarla mücadele eden Osmanlı Devleti'nin sıcak mücadele safhasında da en ziyade Kandiye Kalesi'nin fethi ile uğraştığının altı çizilmiştir. Kandiye Kalesi'nde Venediklilerin yaptığı yığınak miktarı, Türk tarafına kaleyi alabilmesi için gerekli olan mühimmat ve Türk ordusunun malzeme eksikliğinden dolayı yaşadığı sıkıntılar eserde yer almaktadır. Söz konusu hususlar eserde şu ifadelerle yer bulmuştur: *"Kandiye hisârı sağlam bir kal'a olup üç dört seneden beri küffâr kal'aya mühimmat yığmıştır. Lağımları, sekiz yüz kadar topları, on iki bin Frenk cengçi soltatdan gayri otuz bin kadar yerli cengçisi vardır. Muhâsaranın gerçekleşmesi için Türk ordusunda en az kırk balyemez top lazımdır. On beş pâre top ile bu kal'a muhâsara edilemez".* Girit'te serdâr olan Gazi Hüseyin Paşa, malzeme ve adam eksikliğiyle ilgili İstanbul'a gönderdiği mektupta, *"askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre ve imdâd ile bir gün evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir"* diye bildirmektedir[257].

Adadaki yaşanan asker ve mühimmat eksikliği ordunun şikâyetlerini de arttırmıştır. Bu şikâyetler üzerine Paşa iki eyalet kolundan üçer adam ve ocaktan iki adam seçip merkeze göndermiştir. Malzeme eksikliği kaynaklı sıkıntılar seçilen temsilcilerin ağzından şu sözlerle ifade edilmiştir: *"Bize imdâd gelmediğinden gayri bin üç yüzden fazla yeniçeriyi kaldırdılar. Ve firâr edenin nihâyeti yok murâdınız eğer dîn [ü] devlete hizmet ve ırz-ı saltanatı siyânet ise cümle asker gelip ittifâkıyla sa'y olunmazsa iş görülmez cüz'î imdâd ile Kandiye alınmaz. Bunda olan Müslümânların durmağa tâkatleri kalmamıştır"*[258].

İstenen yardımın bir türlü gelmemesi üzerine gönderilen bir başka mahzarda ise; *"bu cânibin ahvâli perişândır ve asker kılletinden mevcûd olanların dahi ulûfeleri vakt ü zamanıyla gelip erişmediğinden za'af-ı hâl kemâlde olup kal'a almak değil şimdiye dahi alınan kılâ'ı dahi muhâfazaya iktidâr yokdur ..."* denmektedir[259].

Eserde, sefer sırasında düşmandan alınan silah ve mühimmat hakkında da bilgi bulunmaktadır. Yaşanan malzeme sıkıntısı bir ölçüde bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Düşmandan alınan malzemeler arasında; on altışar vukıyye gülle atan altı

[257] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 47a, 57b.
[258] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 59b.
[259] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 81a.

aded şayka topu, beş yüz tüfenk, yüzden fazla humbara ve barut keseleri yer almaktadır. Ayrıca top haneleri ve üç aded kale misâli tabya da alınmıştır[260].

Kandiye Kalesi'nin fethinde lağım savaşları büyük önem arzetmektedir. Yoğun olarak kullanıldığını da öğrendiğimiz lağımlar hakkında eserde şu ifadeler yer almaktadır: *"Kandiye kal'ası lağım ile şöhret bulmuş bir kal'adır ki yirmi dört seneden beri cânib-i etrâfını üç kat birbirinin altından lağım eylemiştir. Kal'a-i mezbûrun cânib-i erba'asında lağımdan hâli el ayası kadar yer yoktur"*[261].

Eserde Kandiye Kalesi muhasarası sırasında gösterilen kahramanlıklar da anlatılmaktadır. Askerlerin, karşı taraftan casus elde etmeleri, karşı taraftan aldıkları kelleri sadrazama getirmeleri gibi faaliyetleri şöyle anlatılmıştır: *"Rumeli gāzilerinden bir dilâver yiğit kal'a altından bir kâfirin başın kesip ve kılıcın dahi ma'an alıp sadr-ı a'zam hazretlerine getirdi. Ol kâfirin kılıcında yâ fettâh yazılı bulunup fethe işâret-i fal-ı mübârek ve alâmet-i hayırdır. Feth ve nusrete delâlet add edip ol gāziye yüz altın ve bir eyü timâr ihsân olundu. Ve ertesi gün cebecilerbaşı Kanca nâm gāzi kendi yoldaşları ile kal'a altından birkaç kelle ve birkaç dil getirip sâhib-i devlet âna dahi hıl'at giydirip ve üç yüz altın ihsân eyledi"*[262].

Girit'e asker nakliyle ilgili bilgiler, müellifin eserde değindiği bir diğer konudur. Kaptan Ali Paşa 1060 senesinde üç sene Girit muhâfazası şartıyla altışar akçe ile yazılan bin nefer sipâhiyi, yeniçeri ocağından dört oda neferi ve ulûfeci bölüklerinden tahmînen dört bin kadar askeri alıp Girit'e götürmüştür. Bir diğer nakil ise; 1061 senesinde gerçekleşmiştir. Donanma-yı Hümâyûn elli günde Girit'in Ayakasra limânına asker indirmiştir. Ayrıca Mısır'dan gönderilen on kıta kalyon Hanya'ya zahire getirmiştir[263].

Müellif, Girit seferi sırasındaki ihmaller ve bu ihmallerden dolayı yapılan cezalandırmalardan da bahseder. Bir an önce boğazdaki düşman donanmasını yarıp, Girit'e yardım götürme emirlerine uymayıp ihmal eden kaptan Âmmarzâde katledilmiş, yerine de Voynuk Ahmed Paşa getirilmiştir. Yine Sakız muhâfazasında olan Vezîr Şaban Paşa, ada ahâlisine zulüm etmesinden dolayı idam edilmiştir[264].

---

[260] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 54b.
[261] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 100a.
[262] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 97a-97b.
[263] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 77a.
[264] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 57b-58a.

Eserde, Girit seferi sırasında komuta kademesi arasında zaman zaman sürtüşme olduğuyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bunlardan biri Rumeli Beylerbeyisi Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbânbaşı Mahmud Ağa ile Serdar Hüseyin Paşa arasında yaşanmıştır. Adanın geliri ve dağıtılması hakkında yaşanan tartışmada Surnazen Mustafa Paşa "E*yâletim defterhânesi bana teslîm olunmak lâzımdır. Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim"* demiş ve Hüseyin Paşa: *"ben serdârım mahlûlât ve tevcîhât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir. Edebin ile otur"* diyerek defterhâne sûretini vermemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa'yı askerin gözünde küçük düşürmek isteyen Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbânbaşı Mahmud Ağa; "*Düşen mahlûlâtı satar müstahıkkına vermez"; "Hüseyin Paşa'nın içeri Kandiye'ye gider şâtırın tuttuk. Serdârın küffâr ile gizli işi vardır"* şeklindeki ithamlarla bir ölçüde hedeflerine ulaşırlar[265].

Eserde Deli Hüseyin Paşa'nın kişiliği ve idamıyla ilgili bilgiler *"Vakāyi'-i Deli Hüseyin Paşa"* başlığında verilmektedir. "*Kapısı mükemmel etba'ı çok masrafı ziyadedir"* ifadesiyle tanıtılan Hüseyin Paşa hakkındaki suçlamalarla ilgili delil bulunamadığından idamıyla ilgili şeyhülislâmdan fetva alınamaz. Hüseyin Paşa önce azledilmiş, daha sonra Rumeliden gelen şikâyetler üzerine idam edilmiştir[266].

Komuta kademesi bünyesinde yaşanan bir diğer ihtilaf, Sadrazam Ahmed Paşa ile Serasker Halil Paşa arasındadır. Sadrazamın *"Zinhâr sakın keferenin yedi gemisinden ziyâde olursa ve yâhud küffârın imdâdı gelir görünürse alarga olup yan çalasız ve gecelik hâlinde ceng etmeyesiz"* şeklindeki emrine itaat etmeyen Halil Paşa, düşmanın tuzağına düşmüş, yaralı oluşu ve bazı devlet adamlarının araya girmesi ile idamdan son anda kurtulmuştur[267].

Müellif, eserinde Girit meselesine müdahil olan devletlerin aracılığı ile Venedik'ten gelen elçi ziyaretlerine de yer vermiştir. Doksan yaşında olan Venedik elçisi Saferin on dokuzunda Galata'ya gelmiş, *"Her sene Kandiye'den yirmi bin guruş cizye nâmına verilip dört yüz bin guruş dahi donanma harcı gönderilip sulh olalım"*

[265] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 63a-64a.
[266] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 85b-86a.
[267] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 106a-106b.

teklifinde bulunmuştur. Elçinin bu teklifi kabul edilmemiş ve elçi Edirne'ye gönderilip burada habsedilmiştir[268].

Eserde haklarında bilgi verilen Köprülü ailesinden iki devlet adamı; Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşadır. Müellif "Vefât-ı Sadr-ı Âli" başlığında Köprülü Mehemed Paşa'dan bahsetmektedir. Buna göre; Köprü isimli kasabada doğan Mehmed Paşa, hâs oda ağaları zümresine gimiş ve oradan mirâhorluk mensıbı almıştır. Ardından Şam-ı Trablus eyaletine vali olarak atanmış, Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın azlinden sonra sadrazamlık görevine getirilmiş ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Divanyolu'nda bir hamam, bir dârü'l-hadis, bir kütüphane ve defnedildiği türbe Paşa'nın hayratı arasında sayılmaktadır[269].

Babasının vefatının ardından sadrazam olan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, eserde Girit Seferi merkezinde boy gösterir. Engürüs seferinden sonra da Girit'e sefer kararı almış, Venedik elçisinin sulh teklifini ve Venedik'ten barışın devam etmesi adına gelen mektubu da reddedip sefere çıkmıştır[270].

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'e çıkışı eserde geniş şekilde anlatılmıştır. Buna göre; Ahmed Paşa, Bin Yetmiş Altı senesi Zilka'desi'nde Timurtaş menziline oradan Selanik'e ve Yenişehir'e varmış, oradan da İstefe'ye, Eğriboz'a ve Benefşe'ye ulaşmıştır. Sadrazamın Girit'e geçmesine bazı vezirler donanmamızın kalyonları yok diyerek engel olmak istemişlerdir. Sadrazam bunlara dikkate almayarak kırk sekiz pâre çekdirme ve birkaç fırkate ile Girit'e çıkarak Hanya kalesine ulaşmıştır[271].

Hasan Efendi, Fazıl Ahmed Paşa'nın görev yaptığı üç sene zarfında Kandiye kalesi muhasarasında kullanılan malzeme ve şehîd sayılarıyla ilgili bilgiler de vermektedir. Verilen bu tabloda şehîd sayısı 137212 gibi ciddi bir rakamdır. Verilen bu bilgilerin sonunda müellif *"Üç senede bu kadar ise yirmi dört senede olanı siz kıyas edin"* diyerek Girit fethi boyunca verilen kayıpların çokluğuna dikkat çekmiştir[272].

Eserde Fazıl Ahmet Paşa'nın basiretli oluşu ve zafer uğrunda her fırsatı değerlendirmesini bilen zekâsı bir hikâye ile örneklendirilmiştir. Buna göre; düşman

---

[268] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 106a-106b.
[269] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 87b-88b.
[270] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 89b-90a.
[271] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 91a-92a.
[272] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 135a-135b.

tarafının çok önemsediği büyük bir topun zincirlerinden koparılarak Türkler tarafından zaptedilmesi sonucu, düşman generali tarafından *"niçün sen bu halka'i bir gereği gibi kavî yapmadın"*diyerek azarlanıp elleri kesilen demir ustası bir de kaleden aşağıya atılmıştır. Türk tarafına sığınıp Fazıl Ahmed Paşa'nın huzura çıkarılan demirci ustası söylediği; *"devletli vezîr ben kulun temircilik san'atında gāyet mahâretim olduğundan gayri top dökmede ve top falyaları ta'mîr etmede ve buna göre dahi nice cebehâne âlâtları ta'mîrine mahâretim vardır"* sözleri sonrasında tedavi edilmiş, kendisine topçular ocağından kırk akçe ulûfe verilmiştir. Söz konusu demirci bir süre sonra Müslüman olmuş ve taş ve kaya delmek için saban demirleri gibi burgular ve nice aletlerin yapımını tarif etmek suretiyle fethe yardımcı olmuştur. Bu aletler bilhassa lağımların kazılmasında kolaylıklar sağlayıp karşı tarafa büyük kayıplar verilmesine neden olmuştur. Bu olay üzerine demirciyi kaleden atan General, *"Kartala bir ok dokundu yine kendü yelesindendir. Bu musîbet-i uzmîmi dahi bizim kendü amelimizdir"* sözleriyle pişmanlığını dile getirmiştir[273].

Müellif, Kandiye Kalesi'nin teslimiyle ilgili de bilgi vermektedir. Eserde Venedik'ten gelen heyet ile sulh müzakereleri ve yapılan anlaşma metni de yer almaktadır. Bu görüşmelere Karakulak Ahmed Ağa ve tercüman Panayot katılmıştır. Bu anlaşmada Kandiye'nin teslim edilmesi, esirlerin karşılıklı serbest bırakılması gibi birçok madde yer almaktadır[274]. Cemâziye'l-evvelin ilk Cum'a günü Venedik tarafından gelen heyet Seksen kıt'a anahtarları iki altın tepsi üstünde getirip sadr-ı a'zam hazeretlerine teslîm ettiler. Sadr-ı a'zam gelen kâfirlere hıl'atler giydirip ve şapkaları aldığı kadar altın hediye vermiştir. Kalenin anahtarları sadrazamın telhisiyle birlikte İstanbul'a padişah'a gönderilmiştir[275].

Müellif, yer verdiği bilgileri desteklemek ve daha etkili kılmak için ayet, hadis ve yer yer veciz sözlere de yer vermiştir. Bunlardan biri; نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *"Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri müjdele"* ayetidir. Bir diğer ise;ستفتح عليكم الامصار *"Önemli şehirler size açılacaktır"* hadisidir[276].

---

[273] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 108b-110b.
[274] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 120b-121a.
[275] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 124a-125b.
[276] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 115a,135b.

Müellif, eserin sonunda *"Feth-i Cedîd-i Girid Münâsebetiyle Târihî Ma'lûmât"* başlığı ile Osmanlı öncesi Girit; Girit ismi, Adanın coğrafi konumu, yeraltı kaynakları ve Abdullah bin Sa'd bin Ümeyye'nin Mısır valisi iken adayı fethetmesi ve İslam idaresinde adada yaşananlardan bahsetmektedir[277].

Müellif, Girit Adası'ndaki bazı kaleler hakkında bilgilerde vermektedir. Bu kalelerden ilki Hanya'ya üç dört mil uzaklıkta, şehrin koruyucu konumunda olan Aya Todori Kalesi'dir[278].

Bir diğer kale Hanya Kalesi'dir. Osmanlı Devleti'nde bir benzerinin olmadığının vurgulandığı Hanya Kalesi'nin hisara benzeyen yedi burcu vardır. Her birine yirmişer top konulup, bin asker almaktadır. Duvarları beş atlı yan yana gidecek kadar kalındır. Kârgîr kubbeli kurşun örtülü 23 hane tersanesi ve eşi benzeri olmayan çeşmeleri vardır. Verimli toprakları, kestane, turunç ve limon ağaçlarının bulunduğu bağ ve bahçeleri ile dikkat çekmektedir[279].

Resmo Kalesi, eserde hakkında bilgi verilen son kaledir. Deniz kıyısına inşa edilen kale şu ifadelerle anlatılmaktadır: *"bir yalın kaya üzerinde yükselen Galata hisârı şeklindedir. Hâneleri kârgîr binâ olup ve gāyet yenidirler. On bin bölümlü hâneleri, kırk elli kilisesi ve yüz elliden fazla işlenmiş saray gibi Frenk hâneleri vardır"* Kalenin fethinden sonra kilisenin biri fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve Sultân İbrahim Camii adı verilmiştir. Zi'l-hiccenin beşinci günü cum'a namazı burada edâ olunmuştur. Caminin yakınlarına bir medrese ve bir hamam, kalede de yeni bir cami yaptırılmış ve pek çok bina da tamir ettirilmiştir. Bu cami ve yaptırılan diğer eserler için beş köy vakf olunmuştur[280].

3.2.2.5. Eserin Kaynak Değeri

Hasan Efendi, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken kendi anlatımından çok konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerini görerek onlardan aktarmalar yapma yoluna gitmiştir. Hasan Efendi'nin, *Târîh-i Na'îmâ*, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'si, *Raşid Tarihi*, Kandiyenin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i*

[277] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 135-143a.
[278] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 5b.
[279] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 7b-8a.
[280] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 34b.

sefer-i Kandiye ve *Târîh-i Mu'teber* ve Osmanlı öncesi Girit tarihinden bahseden *Târîh-i Ikritiş* gibi eserlerden aktarımlar yaptığı görülmektedir.

Müellif, bu kaynaklardan yararlanırken bütün bu eserleri harmanlayıp, özümseyip, irdeleyeyip vermekten ziyade o konuyla ilgili o bilgiyi ya olduğu gibi ya da biraz daha özetleyip vermeye çalışmıştır. Bu aktarımı yaparken her konuyu ayrı bir başlık yapmış ve başlıkları kırmızı kalemle yazarak daha belli olmasını sağlamıştır. Bunları yaparken farklı bir konu içindeki Girit'le ilgili bir bilgiyi ayrı bir başlık yaparak vermeyi de ihmal etmemiştir. Buna örnek verecek olursak, *Târîh-i Na'îmâ*'da yer alan *"Ferâgat-i Murad Paşa ve Sadâret-i Melek Ahmed Paşa"* konusu içindeki Giritle ilgili kısmı *"Âmeden-i Nakl-i Girid"* başlığı altında vermiştir[281].

Müellif, Girit'in fethi döneminde yaşayıp, olayları görüp yazan biri değildir. Fakat farklı kaynaklardan aktarım şeklinde de olsa Girit'in fethinin başından sonuna kadar yaşanan bütün olayları vererek, Girit'in fethi konusunda bir eser oluşturmuştur. Özellikle de metnin son kısmında yer alan Girit'in Osmanlı öncesi döneminden bahseden bir bölümün yer alması bu eseri ada tarihi açısından daha farklı kılmıştır.

3.3. Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in Nüshaları

Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1055 (1645-46) te başlayan Girit Seferi'ni anlatan bir eserdir. Bu eserin bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri; St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numadara kayıtlıdır.

3.3.1. St. Petersburg (P) Nüshası

The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlı olan St. Petersburg (P) nüshası aharlı çerçeveli kâğıt 215 mm boy ve 160 mm eninde 167 varakdan oluşur. Nüshanın yazı çeşidi nesihtir. Yazı ebatı; 175 mm boyunda, 95 mm genişliğinde ve 19 satırdan oluşmaktadır[282]. Nüsha,

[281] *Târîh-i Naîmâ*'da III, s.1267; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 73b.
[282] http://yazmalar.gov.tr/eser/tevar%C3%AEh-i-cezire-i-girid/90462.

siyah mürekkep ve başlıklar ise kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kapağın iç kısmında sonradan yazıldığı belli olan farklı bir kalemle *Tevârîh-i Cezire-i Girid* ve *Hasan Kürdi* ismi yazılmıştır. Eser sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Kapak sayfasında ise II. Mahmud'un tuğrası yer almaktadır. Tuğranın altında tuğrayı çeken kişinin Giridî Mehmed Emin olduğunu gösteren iki mısra ve Fi 25 Cemâziye'l-evvel 1233 tarihi yer almaktadır:

Resm-i tuğra-yı şeh-i şevket-karîn

Eser-i hâme-i Giridî Mehmed Emîn

Muhtemelen eseri Rusya'ya götüren Simirnov'un[283] yazdığı Osmanlıca mahrusa-i Bursa'dan alınmış notu ve "Pablof" rumuzu ve *"Pablof"* yazan mühür yer almaktadır. Yine kapak sayfasında Rusça muhtemelen kütüphane kaşesinde 1936 N 107 yer almaktadır. Ayrıca sayfanın üç ayrı yerine basılmış *"Bravazalı Murad Rüstem"* adlı şahsın mührü bulunmaktadır[284].

Eserin (P) nüshasında vr. 1b'den başlayarak vr. 134a'ya kadar olan kısmında *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* vr. 134b'den vr. 143a'ya kadar *"Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târihî Ma'lumât"* kısmı, vr. 143b'den vr. 167b'ye kadar *"Târîh-i Moskof"* kısmı yer almaktadır.

Eserin (P) nüshası eksiksiz diyebileceğimiz düzgün bir şekilde yazılmıştır. İki yerde atlanan birkaç kelime metnin yan tarafına düzgün bir şekilde yazılmıştır[285]. Kelime tekrarları yoktur. vr. P66b'de *Ağa,* vr. P23b'de *"iltizâmen",* vr. P22b'de ise *"gitti"* gibi birkaç kelime eksiği, vr. P6a *"ceng [ü] cidâl"* ve vr. P16a'da *"zîr [ü] zemînden"* gibi harf eksiklikleri bulunmaktadır.

---

[283] Vasili Dimitriyeviç Smirnov, 1871 yılında Petersburg Üniversitesi, Doğu Dilleri Fakültesi, Arapça-Farsça-Türkçe Bölümü'nü bitirdi. 1873 yılında Petersburg Üniversitesi'ne Doçent olan Smirnov, ölümüne kadar burada tam 49 yıl görev yapmıştır. Burada Türk Edebiyatı ve Tarihi, Osmanlıca ve Türkiye Tarihi dersleri veren Smirnov, Osmanlı coğrafyasına sık sık seyahat etmiştir. İlk seyahatini 1875'de, sonuncusunu ise 1911'de yaptı. Her seyahatinde beraberinde bulduğu elyazmalarını ve yeni çıkan eserleri götürmüştür. Sadece 1892 yılında İstanbul'a yaptığı ziyarette Arapça, Farsça ve Türkçe 75 el yazmasını satın alarak St. Petersburg Devlet Kütüphanesine kazandırmıştır. Böylece çok değerli bir Osmanlıca eserler koleksiyonu oluşturmuştur. Bu eserlerin kataloğu St. Petersburg Şarkiyat Enstitüsü tarafından "*Türkçe El Yazmaları Katalogu" adıylayla yayınlanmıştır.* 1674 adet el yazmasıyla ilgili olarak 2432 açıklamayı içermektedir. İhsan ÇOMAK, "Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, S. 21, s. 279-281.

[284] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., iç kapak.

[285] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., 25a, 42a.

3.3.2. Topkapı Sarayı (T) Nüshası

Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlı nüshası (T) 1208'de (1793-94) kaleme alınmış istinsah nüshasıdır. Müstensihi belli değildir. Bu nüsha, aharlı kâğıt 225 mm boy ve 156 mm eninde 196 varaktan oluşur. Nesih ile 80 mm uzunluğunda 21 satır siyah müerekkeb ve başlıklar kırmızı mürekkeb ile yazılmıştır[286]. Eser yeni harflerle sonradan numaralandırılmıştır. Bu numaralandırmada 39 numarası iki kez verilmiştir. Bunu metinde gösterirken ikinci tekrar edeni [mükerrer 39a] şeklinde gösterdik. Kapağın iç kısnında üç beyit yer almaktadır. İki beyit şiir tekniği, anlam ve imla bakımından ciddi derecede sorunludur[287].

Birinci beyit: *biz bela meydanına……..*
İkinci beyit: *kimsenin yok bunda ……..*
Üçüncü beyit: *her işe kıl besmeleyle ibtida*
Zikrin olsun dâ'imâ hamd-i hüdâ

(T) Nüshası'nda vr. 1b'den vr. 134a'ya kadar *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* yer almaktadır. vr. 134b'den vr. 158a'ya kadar *Tevârîh-i Moskof* yer almakta vr. 160a'dan vr. 196a'ya kadar *"Acem Şahı ile Hüseyin Şah arasındaki Muharebe"* hakkında bir bölüm yer almaktadır.

Eserin (T) nüshasını istinsah eden kişiden kaynaklanan yazım yanlışlıkları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; vr. T68a ve vr. T88b üzeri çizilmiş kelimeler, vr. P95b'de mübâdele olunmağa tâlib olup ve vârid olan mektûbunda *"şevketlü kudretlü pâdişâhımızın başıçün Yedikule'de olan mesfûr kral oğlu ile mübâdele olunup bu bîçâre"* gibi satır atlamaları vr. T73a'da *"teslîm"*, vr. T81a'da *"vezîr"* gibi atlanan kelime, vr. T6a *"Aya [To]dori"*, vr. T10a'da *"küffâ[r]"* gibi atlanan pek çok harfdir.

3.3.3.İki Nüshanın Karşılaştırılması

Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in daha eski tarihli olan nüshası, 1197 (1783)'te yazılan St. Petersburg (P) nüshasıdır. Topkapı (T) nüshası 1208 (1793) de istinsah

[286] http://yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEh-i-cez%C3%AEre-i-girid/94331.
[287] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, T., iç kapak.

edilmiştir. Bundan dolayı metinde esas aldığımız nüsha (P) nüshası olmuştur. (P) nüshası 19 satır (T) nüshası ise 21 satır olmasından dolayı sayfa geçişleri birbiriyle aynı değildir. Her iki nüshanın sayfa geçişleri metinde [P5a] [T5a] şeklinde belirtilerek metni iki nüshaya göre takip etme imkânı sunulmuştur.

Nüsha karşılaştırılmasındaki farklılıklar dipnot numarası verilerek sahife altında gösterilmiştir. Harf farklılıkları nüsha karşılaştırılmasında dikkate alınmamıştır. Nüsha karşılaştırılmasında metin için hangi nüshadaki uygun ise o metne alınmış bu farklılık dipnotda belirtilmiştir. Bu farklılıklar sadece kelime farklılığı ise farklı olan kelime *"tâbi' P:-T."* şeklinde gösterilmiştir. Burada "*tâbi'"* kelimesinin (P) nüshasında olduğunu (T) nüshasında ise olmadığını ve metne bu kelimenin dâhil edildiğini gösterir. Bir başka gösterme şekli ise "*ikişer sıçan yolu yürütmek P: ikişer sıçan yürütmek T."* şeklinde cümleden birkaç kelime birden verilerek farklılığın daha iyi görülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

(T) Nüshasında (P) Nüshasına göre daha fazla yazım yanlışlıkları yer almaktadır. Bu yazım yanlışlıkları özellikle harf eksiklikleri, kelime atlamaları ve satır atlamaları şeklindedir. (T) nüshasında, (P) nüshasındaki bazı eksiklikler düzeltilerek tamamlanmıştır.

Harf eksikliklerine birkaç örnek verecek olursak "P" nüshasında *"lenger-ndâz", "getirilten", "dâü'l-bevâr", "küffâ"* gibi atlanan harfler "T" nüshasında *"lenger-endâz", "getirildikten", "dârü'l-bevâr", "küffâr"* şeklinde düzeltilerek yazılmıştır[288].

Satır atlamalarına örnek verecek olursak; (P) nüshasında "*içinde otuz kadar çantalım dedikleri beyzâdeleri olduğundan mâ 'adâ donanmayı menhûsunun ulûfesi olmak üzere"* şeklindeki ifade (T) nüshasında *"içinde otuz kadar ulûfesi olmak üzere"* şeklinde yazılmıştır[289]. Yine (P) nüshasında yer alan *"hareket edip kalyonlar oltaya muhtâc oldular. İmdi kalyonlar gayri firâra"* ifadesi (T) nüshasında ise *"hareket edip kalyonlar gayri firâra"* olarak yazılmıştır[290]. Bir başka örnekte ise (P) nüshasında *"her âlatlar ve üstâd yarar topcular tertîb ve ta'yîn olundu. Fi'l-cümle levâzımât-ı umur-ı*

[288] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, T., vr. 4a, 4b, 9b, 10a.
[289] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 118a; T., vr. 109b.
[290] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 117a; T., vr. 108b.

cengiye" ibaresi (T) nüshasında *"her âlatlar umur-ı cengiye"* şeklinde yazılmıştır[291]. Bu konuya son örnek ise (P) nüshasında *"düşman kefereleri kahırlarından çatlayıp başlarında olan şapkaların çıkarıp bedenden aşağı hendeğe atarlardı. Birkaç gün mürûrundan sonra haber alındı ki muhârebe-i mezkûrede küffârdan ekall-i mâ-yekûn binden mütecâviz kefereler helâk oldular"* şeklinde iken (T) nüshasında *"düşman kefereleri helâk oldular"* şeklinde yer almıştır[292].

Nüsha karşılaştırılmasındaki bir diğer farklılık ise kelime eksikliği şeklindedir. Buna örnek verecek olursak; (P) nüshasında *"Yalnız üç yüz doksan beş"* iken (T) nüshasında *"Yalnız yüz doksan beş"* şeklindedir[293]. Bir başka örnek de (P) nüshasında *"Ohri Beyi Ahmed Bey bir pîr"* şeklinde iken (T) nüshasında "*Ohri Beyi bir pîr"* şeklindedir[294]. Diğer örnekde ise, (P) nüshasında *"kavm-i zâl ile sabâhtan vakt-i zevâle"* şeklinde yer alırken (T) nüshasında *"kavm-i zâl ile vakt-i zevâle"* şeklinde yer almıştır[295]. Son örnekde ise, (P) nüshasında "*muvâfakat ile me'mûr kılınıp zikr olunan"* olarak yer almışken (T) nüshasında ise *"muvâfakat ile zikr olunan"* olarak yer almaktadır[296].

Nüsha karşılaştırılmasındaki bir diğer farklılık kelimelerde yapılan değişiklik veya eş anlamlı kelimenin kullanılması şeklindedir. (P) nüshasında *"ta'yîn olundu"* şeklinde yazılmışken (T) nüshasında ise *"ta'yîn buyruldu"* şeklinde yazılmıştır[297]. (P) nüshasında yer alan *"yelkenleri ile pâre pâre olup altında bulunan"* şeklinde iken (T) nüshasında *"yelkenleri ile pâre pâre olup elinde bulunan"* şeklinde yer almıştır[298]. (P) nüshasında *"hınzırı geri yanından silkip aşağı yıktı"* şeklinde yazılmış iken (T) nüshasında *"hınzırı geri yanından silkip aşağı aldı"* şeklinde yazılmıştır[299]. Kelime farklılığı ile ilgili son örneğimiz ise (P) nüshasında yer alan *"humbara dokunmaz menzilde"* şeklinde iken (T) nüshasında *"humbara dokunmaz yerde"* şeklindedir[300].

---

[291] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 116b; T., vr. 108a.
[292] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 119a; T, vr. 100b.
[293] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 8a; T., vr. 7a.
[294] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 12a; T., vr. 10b.
[295] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 24b; T., vr. 22b.
[296] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 26b; T., vr. 23b.
[297] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 21b; T., vr. 19b.
[298] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 27a; T., vr. 24b.
[299] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 45a; T., vr. 40a.
[300] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 101a; T., vr. 93a.

Nüsha karşılaştırmasında dikkatimizi çeken bir diğer farklılık ise rakamsal verilerle ilgilidir. (P) nüshasında *"Rumeli koluna yedi lağım"* şeklïnde iken (T) nüshasında *"Rumeli koluna iki lağım"* şeklindedir[301]. (P) nüshasında *"Rebî'ü'l-âhirin on altısında"* şeklinde yazılmışken (T) nüshasında *"Rebî'ü'l-âhirin altısında"* şeklinde yazılmıştır[302]. Bu konuyla ilgili bir başka örnek (P) nüshasında *"lâşelerin dahi üç gün"* şeklinde iken (T) nüshasında *"lâşelerin dahi on gün"* şeklindedir[303]. Bu konuyla ilgili son örneğimiz ise (P) nüshasında yer alan *"iş bu bin seksen senesi"* şeklinde yazılmışken (T) nüshasında *"iş bu bin yüz seksen senesi"* şeklinde yazılmıştır[304].

(T) nüshasında, (P) nüshasındaki yazım yanlışların düzeltilmesine birkaç örnek verecek olursak (P) nüshasında *"Eyâletimde düşen mahlûlâtı tevcîh ederim"* şeklindeyken (T) nüshasında *"Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim"* şeklindedir[305]. (P) nüshasında *"kimi mecrûh kimi mecrûh oldu"* cümlesi (T) nüshasında *"kimi mecrûh kimi şehîd oldu"* olarak düzeltilmiştir[306].

[301] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 53b; T., vr. 50b.
[302] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 60a; T., vr. 53b.
[303] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 95a; T., vr. 87a.
[304] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 119a; T., vr. 110b.
[305] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 63b; T., vr. 56b.
[306] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 18a; T., vr. 15b.

4. TEVÂRİH-İ CEZÎRE-İ GİRİD'İN KAYNAKLARI

4.1. Kaynakları

Müellif, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken kendi anlatımından çok konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerini görerek onlardan aktarmalar yapma yoluna gitmiştir. Hasan Efendi'nin, *Târîh-i Na'îmâ*, Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*, *Raşid Tarihi*, Kandiye'nin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber*, Osmanlı öncesi Girit dönemiyle ilgili ise *Târih-i Ikritiş* gibi eserlerden aktarımlar yaptığı görülmektedir.

Hasan Efendi, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken Kandiye'nin fethi bölümüne kadar büyük ölçüde *Târîh-i Na'îmâ*'dan yararlanmıştır. *Na'îmâ*'dan yararlanmaya 1055 senesi *"İbtidâ-i gazavât-ı Cezîre-i Girid ve Serdârî-i Kapudân Yusuf Paşa*[307]*"* başlığıyla başlar ve en son yararlandığı konu ise 1658 senesi *"Kapudân Şuden-i Deli Hüseyin Paşa"* başlığıdır[308]. Müellif, *Târîh-i Na'îmâ*'nın bittiği yerden itibaren *Raşid Tarihi*'nden faydalanmıştır. *Raşid Tarihi*'nden iktibas etmeye *"Tebdil-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid*[309]*"* ile başlar ve son olarak da *"Sedâret-i Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa"* konusuyla bitirir[310]. Hasan Efendi, Kandiye'nin fethi kısmını yazarken büyük oranda *"Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye"* isimli eserden yararlanmıştır. *"Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târîh-i Ma'lumât"*[311] kısmını da *Tevârîh-i Ikritiş*'ten yararlanmıştır.

4.1.1. Târîh-i Na'îmâ

Mustafa Naima Efendi, 1655 yılında Halep'te doğmuş, 1704 yılında teşrifatçı ve vak'anüvislik görevi verilmesi ile Osmanlı Tarihi'nin ilk resmî vak'anüvisi olarak tarihe geçmiştir. 1591-1659 yılları arasındaki olayları ayrıntılarıyla anlattığı Mustafa

---

[307] Naima Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ,* Yay. Haz. Mehmet İpşirli, III, Ankara 2007, s.1028; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 1b.

[308] *Târîh-i Naîmâ*, IV., s. 1784, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 84b.

[309] *Râşid Tarihi,* I, s. 13.- *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 86a.

[310] *Râşid Tarihi*, s. 18, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 89a.

[311] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 134b.

Naima Efendi'nin temel eseri *Târîh-i Na'îmâ* olarak da bilinen *"Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn"*dir[312].

Târîh-i Na'îmâ adlı eserinde genellikle sade fakat nükteli bir dil kullanan Na'îmâ, olayların iç yüzünü aydınlatarak bir devrin tarihini ve aynı zamanda sosyal hayatını tasvir etmiştir. Mustafa Naima Efendi eserini yazarken Karaçelebizade, Hüseyin Vecîhî, Ahmed Şârihülmenârzâde ve Katib Çelebi gibi tarihçilerin eserlerinden yararlanmıştır[313]. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmakta olup Osmanlı döneminde üçü tam olmak üzere dört defa İstanbul'da basımı yapılmıştır. Eserin iki büyük ciltten oluşan birinci baskısı 1147 (1734)'de 500 nüsha olarak Müteferrika Matbaası'nda yapılmıştır. Eksik olan ikinci baskı ise 1259 (1843)'da yapılmıştır. Üçüncü baskısı Matbaa-i Âmire'de 1280 (1863-1864)'de sayfaları çerçeveli olarak yapılmış ve altı cilttir. Çerçevesiz baskı olarak bilinen dördüncü baskı da 1281 (1864-1865)'de Matbaa-i Âmire'de altı cilt olarak yapılmıştır. Bu baskıda bazı ifadelerin basitleştirildiği, anlaşılmayı kolaylaştıracak küçük ibarelerin eklendiği görülmektedir[314]. Günümüzde Mehmet İpşirli tarafından hazırlanan çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından 4 cilt olarak basılmıştır[315].

. Çalışmamızın müellifi, *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* adlı eserini yazarken Kandiye'nin fethi bölümüne kadar büyük ölçüde Na'îmâ Tarihi'nden yararlanmıştır. Na'îmâ'dan yararlanmayı 1055 senesi *"İbtidâ-i gazavât-ı Cezîre-i Girid ve Serdârî-i Kapudân Yusuf Paşa"*[316] başlığıyla başlar ve en son yararlandığı konu ise 1658 senesinde *"Kapudân Şuden-i Deli Hüseyin Paşa"*[317] Deli Hüseyin Paşa'nın kaptan tayin edilmesidir.

Hasan Efendi, *Na'îmâ Tarihi*'nden yararlanmayı farklı yöntemlerle yapmıştır. Bunların başında birebir aktarma, konuyu kısaltıp özetleyerek aktarma ve azda olsa bazı değişiklikler yaparak aktarma şeklindedir.

---

[312] Mehmed İbşirli, *Târîh-i Naîmâ*, I, Ankara, 2007, s. XVI-XVIII.
[313] Babinger, s. 269.
[314] Mehmed İbşirli, "Naima", *DİA.*, XXXII, İstanbul 2006, s. 316-318
[315] *Târîh-i Naîmâ*, I-IV.
[316] *Târîh-i Naîmâ,* III, s.1028.
[317] *Târîh-i Naîmâ,* IV, s.1782.

4.1.1.1. Birebir Aktarma

Hasan Efendi, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'i yazarken Na'îmâ'dan yararlanma yöntemlerinden birisi de birebir aktarmadır. Müellif, Na'îmâ'daki konuyu, ifadeleri değiştirmeden olduğu gibi aktarmıştır. Bu yönteme birkaç örnek verecek olursak;

Tedbîr-i Tesviye-i Hendek

Lağımlar bulunmakla böyle tedbîr olundu ki leb-i hendekte beş top koyup yürüyüş yerine torba ve harar ve zeytun eşcârı ile dolup yüksek olmuştu. Ancak bir mikdâr duvarı kalmışdı. Anı indirmeğe ve andan yürümeğe ikdâm oluna. Mir-i mîrân ve ağa tabyası ortasında tertîb ü âmâde olunup ale's-sabâh duvara havâle olundu. Ve bir vechile harâb eylediği küffârın derûnuna ateş düşüp ol dahi top ve humbara ve tüfenk ile topları ibtâline sarf-ı mikdâr eyledi. Ancak bir topa bir mikdâr dokundurub ana dahi zarar olmadı ve Avlonya askeri gece kapu önünde olan tabyaya yürüyüp vardıklarında top ve tüfenkle hayli gāzi şehîd oldu. Cümleden biri Hasan Beyzâde Hüseyin Bey Avlonya'dan bir mâh-ı cihân ârâ ve şecî' vü bahâdır mahbûb-ı zibâ ol cengde düştü. (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1044)

Tedbîr-i Tesviye-i Hendek

Lağımlar bulunmakla böyle tedbîr olundu ki leb-i hendekte beş top koyup yürüyüş yerine torba ve harar ve zeytun eşcârı ile dolup yüksek olmuştu. Ancak bir mikdâr duvarı kalmışidi. Anı indirmeğe ve andan yürümeğe ikdâm oluna. Mir-i mîrân ve ağa tabyası ortasında tertîb ü âmâde olunup ale's-sabâh duvara havâle olundu ve bir vechile harâb eylediği küffârın derûnuna âteş düşüp ol dahi top ve humbara ve tüfenk ile topları ibtâle sa'y[u] makdûr eyledi. Ancak bir topa bir mikdâr dokundurub ana dahi zarar olmadı ve Avlonya askeri gece kapu önünde olan tabyaya yürüyüp vardıklarında top ve tüfenkle hayli gāzi şehîd oldu. Cümleden biri Hasan Beyzâde Hüseyin Bey Avlonya'dan bir mâh-ı cihân ârâ ve şecî' vü bahâdır mahbûb-ı zibâ ol cengde düştü. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 16b)

Hıl‘at-ı Umûm-ı Zâbitân	**Hıl‘at-ı Umûm-ı Zâbitân**
Serdâr-ı ekrem meremmât-ı hisârda iken ve fethin sekizinci günü deryâ beylerinden beş adet bey kadırgalarıyla ve beş şayka ile Eğriboz’a gönderildi ki anda olan beylik zahîreyi askere yetiştireler ve bu fethin on beşinci günü serdâr saraydan çıkıp otağa geldi. Evvelâ yeniçeri askerinin ulûfeleri verilip divân tertîb olundu. Vüzerâ ve ümerâ ve ağayân ve sâ’ir zâbitler fetih hıl‘atleri giyip tamâm nevâziş ve eltâftan sonra cümlesi dâmen-bus edip yerli yerlerine gittiler. (*Târîh-i Na‘îmâ*, III, s.1050)	Serdâr-ı ekrem meremmât-ı hisârda iken ve fethin sekizinci günü deryâ beylerinden beş adet bey kadırgalarıyla ve beş şayka ile Eğriboz’a gönderildi ki anda olan beylik zahîreyi askere yetiştireler. Ve bu fethin on beşinci günü serdâr saraydan çıkıp otağa geldi. Evvelâ yeniçeri askerinin ulûfeleri verilip divân tertîb olundu. Vüzerâ ve ümerâ ve ağayân ve sâ’ir zâbitler fetih hıl‘atleri giyip tamâm nevâziş ve eltâftan sonra cümlesi dâmen-bus edip yerli yerlerine gittiler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. P22b)

4.1.1.2. Konuyu Özetleyerek Verme

Müellif’in *Târîh-i Na‘îmâ’dan* yararlanma yöntemlerinden bir diğeri de Na‘îmâ’da anlatılan konunun teferruatına girmeden özetleyerek vermesidir. Bu yönteme vereceğimiz örnekler ise;

Nakl-i Top be-Hisâr-ı Kandiye	**Nakl-i Top be-Hisâr-ı Kandiye**
…Ba‘dehu Hanya’dan on sekiz merhâle de dokuz aded top dahi hezâr zor zâr ile nakl ettiler. Bu bâbda çekilen zahmet ve olan ikdâm u ihtimâma dost değil belki düşman bile ta‘accüb ider idi. (*Târîh-i Na‘îmâ*, III, s.1108)	…….Ba‘dehu Hanya’dan on sekiz merhâle de dokuz aded top dahi hezâr zor zâr ile nakl ettiler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 46b)

Azîmet-i Karden-i Asker-i İslâm bâ-Sefâ'in-i Donanma

…… Lütfu kirdikâr ile mezbûr beyler üzerine düşüp bî-zahmet ve bî-ceng ahz u kabz edip hakkâ bu husûs bir fâl oldu ve geminin içinden hayli kâfir çıkıp küreğe kodular. Ve hem esnâ-i râhda merhum Kapudân Bekir Paşa'nın oğluna eyâlet-i Tunus verilip icâzetle payitâht-ı Mağrib zemîne azîmet eyledi. Rebiü'l-âhirin on ikinci günü yevm-i Cum'a idi. Debdebe-i şâhâne ile Navarin'e varılıp yedi kıt'a kalyon anda hazır bulundu (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1031-32)

Azîmet-i Asker-i İslâm [be] Donanmayı Yusuf Paşa

……. Lütfu kirdikâr ile mezbûr beyler üzerine düşüp bî-zahmet ve bî-ceng ahz u kabz edip hakkâ bu husûs bir fâl oldu. Ve geminin içinden hayli kâfir çıkıp küreğe kodular ve andan Avarin'e varılıp yedi kıt'a kalyon anda hâzır bulundu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 2b-4a)

Azîmet-i kerden-i asker-i İslâm bâ-sefâ'in-i donanma

Serdar-ı ekrem Yusuf Paşa Tersâne-i Âmirede leşker-i bahrî ki Cezâyir kalemi ile müsemmâdır, yoklanıp mavnalara ve kadırgalara tevzî' ü taksîm ettiler. Kürekçiler ve sâ'ir mühimmât tekmîl olunup evvel bahâr-ı hücceste-âsârın dahi evâ'ili erişmiş idi. ……. (*Târîh-i Na'îmâ,* III, s.1030)

Azîmet-i Asker-i İslâm [be] Donanmayı Yusup Paşa

Tersâne-i Âmirede leşker-i bahrî Cezâyir kalemi ile müsemmâdır yoklanıp mavnalara ve kadırgalara tevzi' ü taksîm ettiler. Kürekçiler ve sâ'ir mühimmât tekmîl olunup evvelbahârın dahî evâ'ili erişmiş idi. ……. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 2b)

Âmeden-i Katl-i kapudân Âmmarzâde	**Âmeden-i Katl-i kapudân Âmmarzâde**
…. ve Sakız muhâfazasında olan vezîr Şaban Paşa dahi Cezîre ahâlisine zulm ü teaddî etmekle ve ba‘zı umûr-ı gazâya müte‘allik hizmette taksîri olmağın bostancılar hasekisi gönderilip cezâsı verildi. Kezâlik Anadolu'ya asker sürmeğe ta‘yîn olunan Vezîr İbrahim Paşa'nın fukâraya ta‘addîsi zâhir olmakla ihzâr ve habs ba‘dehu Yedikule'de katl olundu…….. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s. 1127-28)	….. ve Sakız muhâfazasında olan vezîr Şaban Paşa dahi Cezîre ahâlisine zulmü teaddî etmekle ve ba‘zı umûr-ı gazâya müte‘allik hizmette taksîri olmağın bostancılar hasekisi gönderilip cezâsı tertîb olundu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 57b-58a)

4.1.1.3. Şiirlerden Yapılan Alıntılar

Hasan Efendi, Na‘îmâ'dan yararlanırken Na‘îmâ'daki ayrı yazılan mısraları bazen almamıştır. Buna örnek verecek olursak;

Bu husûsda serdâra asker hayli elem verdi. *Çünin est resmi sarây-ı duder* *Zünyâl mutrib resed nevhager* Küffâr-ı hâksâr gurûr bağlayıp Perşenbe günü hendekte bir hüner arzına sa‘y eyledi. Ya‘ni gafil basup gāzileri girü redd etmek kasdında oldı. Gāziyân-ı Rüstem neberd ise kemîn-gâhda hâzır dururlar idi. Melâ‘ine hücûm edip yine hisâra koydular. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s.1041)	Bu husûsda serdâra asker hayli elem verdi. Küffâr-ı hâksâr gurûr bağlayıp Penç-şenbih günü hendekte bir hüner arzına sa‘y eyledi. Yâ‘ni gâfil basıp gāzileri küdûrda geri red etmek kasdında gāziyân-ı rüstem ise kemingâhda hâzır dururlar idi. Melâ‘ine hücûm edip yine hisâra koydular. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 13b)

Bazen de mısraları metin içine almıştır. Buna örnek verecek olursak;

Kal‘ada olan toplar ve eslihâ defter ile kabz olundu. Alât-ı harb ve silâh makūlesinden ashâbına şey’ verildi.

Mısra: “Feth-i kebîr ve lütf-ı amîm”

tarih düşüp bâb-ı hisâra nakş olundu. Münhedim olan burç-ı hisâr teremmüm ve tecdîd olundu. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s.1091)

Toplar ve eslihâ defter ile kabz olundu. Alât-ı harb ve silâh makūlesinden ashâbına şey’ verildi. *“Feth-i kebîr ve lütf-ı amîm”* tarih düşüp bâb-ı hisâra nakş olundu. Münhedim olan burç-ı hisâr termim ve tecdîd olundu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P.,vr. 38b)

Bazende Na‘îmâ’daki mısraları Tevârîh-i Cezîre-i Girid’de yeni bir konunun başlığı olarak vermiştir. Buna örnek ise;

Çünîn bâd hemîşe düşmen-i dîn
Mazhar şüden-i şüce‘ân u hüner-verân be-lutf u
İhsân ve mihân şuden-i cebbânân ve bi-gayretân

İbtidâ kabzâ-i küffâra giriftâr olan mavnayı kayık ile varıp tahlîs edip getiren Küçük Mehemed huzur-ı serdâra gelip dâmen-bûs oldukda serdâr-ı ekrem iskemle üstünde oturur idi. Gel şehbâzım pâdişahın etmeği sana helâl olsun. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s.1744)

Mısrâ‘: Çünîn Bâde Hemîşe Duşmen-i Dîn Şecâ‘at ve Hünerverân-ı Asker-i Lütf [u] İhsân

İbtidâ kabzâ-i küffâra giriftâr olan mavnayı kayık ile vârıp tahlîs edip getiren Küçük Mehmed huzur-ı serdâra gelip dâmen-bûs oldukta serdâr-ı ekrem iskemle üstünde oturur idi. *“Gel şehbâzım pâdişahın etmeği sana helâl olsun.”* (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 83a)

4.1.1.4. Farklı Başlık Altındaki Bilgileri Yeni Bir Başlık Altında Verme

Müellifin yararlandığı bir başka yöntem ise Na‘îmâ’nın ayrı başlıklar altında verdiği iki bendi tek başlık altında toplayarak nakletmektir. Müellif, Na‘îmâ’daki Serdâr Mehmed Paşa’nın vefatını yeni bir başlıkta *“Muharebe-i der-Metris”* başlığı altında vermiştir. Bu örneklere bakacak olursak;

Vefât-ı Serdâr Mehemmed Paşa

…. Girid’e müte‘allik iştigâl tehallülü ile işgâl ettim dedi. Tâki sadâretten azl olunup Girid’e gitmekle unutturdu. Çün serdâr Mehmed Paşa fevt oldu. Defterhâne mühürlenip Hüseyin Paşa ve Kapudân Musa Paşa umûra nâzır olup Küçük Hasan Paşa Rumeli kolunda ve Çiftelerli Osman Paşa Anadolu kolunda olan toplar üzerine durup umûr-ı muhâsara ve muhârebe de aslâ kusûr ve fütûr getirmeyip belki evvelkiden ziyâde sa‘y ve ihtimâm ettiler. Küffârın çekdirir ve burtona ve mavna makūlesi yüzden mütecâviz sefâ’ini Suda imdâdına dönüp durur ve ekseri Hanya karşısına çıkıp görünür idi. (*Târîh-i Na‘îmâ*, III, s. 1084)

Muhârebe der-Metris

……. Çün serdâr Mehmed Paşa fevt oldu. Defterhâne mühürlenip Hüseyin Paşa ve Kapudân Musa Paşa umûra nâzır olup Küçük Hasan Paşa Rumeli kolunda ve Çiftelerli Osman Paşa Anadolu kolunda olan toplar üzerine durup umûr-ı muhâsara ve muhârebe de aslâ kusûr ve fütûr göstermeyip belki evvelkiden ziyâde say‘-i ihtimâm ettiler. Küffârın çekdirme ve burtona ve mavna makūlesi yüzden mütecâviz sefâ‘in Suda imdâdına dönüp durur ve ekseri Hanya karşısına çıkıp görünüverdi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 31b-32b)

Mezbûr Mehmed Paşa küffâr tabyasına mukābil bir tabyaya binâ ettirip esnâ-yı cengde mecrûh ve şehîd oldu. ……

Garîbe

Surnazen Mustafa Ağa'ya Rumeli Eyâleti verilip karadan Girid'e me'mûr olup yolda rast geldiği tezkire ile alınan emvâl-i ummâlden yüz binden otuz binini alıp harc-i râh etmeğe buyruldu verilip mîrîsi kapanmış ummâl ve cizyedârlar paşa-yı mezbûrun cevrinden havfa giriftâr oldular. (*Târîh-i Na'îmâ,* III, s. 1200-1203)

Ferâgat-i Murad Paşa ve Sadâret-i Melek Ahmed Paşa

……mah-ı mezburun on dördünde Sun'izâde azl ve Hocazâde Ali Efendi İstanbul kadısı oldu. ….. Evâsıt-ı Şa'banda Serdâr Hüseyin Paşa'dan Deli Bayram nâm kimesne geldi ki sâbıka silahdâr Paşa'nın çaşnigir başısı imiş. . (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1267)

Mezbûr Mehmed Paşa küffâr tabyasına mukābil bir tabyaya binâ ettirip esnâ-yı cengde mecrûh ve şehîd oldu. Surnazen Mustafa Ağa'ya Rumeli Eyâleti verilip karadan Girid'e me'mûr olup yolda rast geldiği tezkire ile alınan emvâl-i ummâlden yüz binden otuz binini alıp harcırâh etmeğe buyruldu verilip mîrîsi kapanmış ummâl ve cizyedârlar paşa-yı mezbûrun cevrinden havfa giriftâr oldular. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 59a)

Âmeden-i Nakl-i Girid

Evâsıt-ı Şa'banda Serdâr Hüseyin Paşa'dan Deli Bayram nâm kimesne geldi ki sâbıka silahdâr Paşa'nın çaşnigir başısı imiş. Mektûblar götürüp mazmûnunda Zadra'dan Kandiye'ye üç bin mikdârı kâfir geçip serdâr dahi asker ile Kandiye mukābelesinde yeni binâ olunan kal'a önünde mâbeynleri dört bin adım tamâm bir mil-i şer'îdir. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 73a)

Âmeden-i Muhâsare-i Kandiye Sâniyen

……..Vusûl buldukta ashâb-ı devlet nâçar sükût ettiler ve illâ su'i-kasd mukarrer idi.

Garîbe

…….Şevvâlin üçüncü günü Haydar Ağazâde Mehmed Paşa kapudân olup sekbanbaşılık verilen Kör Hüseyin Ağa ile ma'an Girid'e me'mûr oldular. Zîrâ Haydar Ağazâde'ye Sultân verilip şânı terfi' olundu. Vezîr olacaktır deyip erâcif şüyû'undan vezîr-i a'zam müsteşîr olup kapudânlığa def' eyledi. (*Târîh-i Na'îmâ,* III, s. 1243-46]

Âmeden-i Muhâsare-i Kandiye Sâniyen

……..Vusûl buldukta ashâb-ı devlet nâçar sükût ettiler ve illâ sû'i-kasd mukarrer idi. Şevvâlin üçüncü günü Haydar Ağazâde Mehmed Paşa kapudân olup sekbanbaşılık verilen Kör Hüseyin Ağa ile ma'an Girid'e me'mûr oldular. Zîrâ Haydar Ağazâde'ye Sultân verilip şânı terfi' olundu. Vezîr olacaktır deyip erâcif şüyû'undan vezîr-i a'zam müsteşîr olup kapudânlığa ref' eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 66b-70a)

Ahvâl-i Cezîre-i Kandiye der-Girid

….Silistre eyâletini vezîr Sarı Kenan Paşa'ya verdiler.

Azl-i Vezîr-i a'zam Süleyman Paşa

……..Cemâziye'l-evvelin ikinci günü Süleyman Paşa azl ve mühr-i hümâyûn kapıcılar kethüdâsıyla serdâr Hüseyin Paşa'ya ihsân buyrulup eğer senin vücûdun Girid Cezîresi'nde lâzım değil ise karadan gelesin….. Kâ'immâkâmlık hıl'ati Surnazen Mustafa Paşa'ya ilbâs olundu.

Defterdârlık

Çün Süleyman Paşa izhâr-ı acz ile pençe-i mihned tahlis-i girîbân oldu. Defterdâr Halıcızâde Mehmed Paşa dahi maslahatgüzârlıkdan izhâr-ı acz edip nefsinde elinden iş gelmeyeceği cânib-i saltânatın ma'lûmu olmağın ertesi azl olup defterdarlık merhûm vezîr Mustafa Paşa kethüdâsı Laffâf Karagöz Mehmed Ağa dedikleri laza tevcih olundu. (*Târîh-i Na'îmâ*, IV, s. 1644-48])

Vâkiyi'-i Ahvâl-i Cezîre-i Kandiye der-Girid

…. Ve Silistre eyâletini vezîr Sarı Kenan Paşa'ya verdiler. Cemâziye'l-evvelin ikinci günü Süleyman Paşa azl ve mühr-i hümâyûn kapıcılar kethüdâsıyla serdâr Hüseyin Paşa'ya ihsân buyrulup *"eğer senin vücûdun Girid Cezîresi'nde lâzım değil ise karadan gelesin. Eğer hareketinde dîn ü devlete zarar terettüb edecek mahzûr ihtimâli var ise hizmet-i muhâfazada olasın"* deyip hatt-ı hümâyûn ısdâr olunup mühür ile ma'an irsâl olundu. Kâ'immâkâmlık hıl'ati Surnazen Mustafa Paşa'ya ilbâs olundu. Defterdarlık çün Süleyman Paşa izhâr-ı acz ile pençe-i mihned tahlis-i girîbân oldu. Defterdâr Halıcızâde Mehmed Paşa dahi maslahatgüzârlıkdan izhâr-ı acz edip nefsinde elinden iş gelmeyeceği cânib-i saltânatın ma'lûmu olmağın ertesi azl olup defterdarlık merhûm vezîr Mustafa Paşa kethüdâsı Laffâf Karagöz Mehmed Ağa dedikleri laza tevcih olundu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 80b-81b)

4.1.1.5. Eksik Veya Yanlış Aktarma

Müellif, bazı yerlerde Na‘îmâ’daki bir bilgiyi aktarırken ya eksik aktarmış ya da atlamıştır. Bu konuyla ilgili örnekler ise şöyledir:

Azîmet-i Asker-i İslâm be-Cânib-i Girid	**Azîmet-i Asker-i İslâm be-Cânib-i Girid**
On üç gün evvel makāmda murâd üzre mühimmât görülüp Rebi‘ü’l-âhirin yirmi beşinci günü Çehâr-şenbih idi. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s. 1032)	On gün ol makāmda murâd üzre mühimmât görülüp Rebi‘ü’l-âhirin yirmi beşinci günü Çehâr-şenbih idi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 4a)
Âmeden-i Habs-i Balyos-i Venedik	**Âmeden-i Habs-i Balyos-i Venedik**
…… Bu mektûblardan küffârın za‘fı ve Cezâyir ve Mağrib guzâtının vusûlde te’hirlerinin hikmeti ma‘lûm olmağın balyos demire urulup her nesi vâr ise mîrîye kabz olundu ve tercümanları boğulup deryâya atıldı. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s. 1206)	…… Bu mektûblardan küffârın za‘fı ve Mağrib guzâtının vusûlde te’hirlerinin hikmeti ma‘lûm olmağın balyos demire urulup her nesi vâr ise mîrîye kabz olundu. Ve tercümanları boğulup deryâya atıldı. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 60a-60b)

3.1.1.6. Kaynakta Gösterilen Referansları Aynen Verme

Müellif, Na‘îmâ’yı kullanırken çoğu defa onun referans olarak verdiği kaynak bilgilerini de aynen aktarmıştır. Buna örnek verecek olursak;

Âmeden-i Tafsîl

Müverrih der ki vezâretle kapudân olan şehîd-i müşarün-ileyh Hezargradî ve Voynuk Ahmed Paşa ki Voynuk lakâbıyla şöhret şi‘ârdır. Foça vak‘asından sonra İzmir’de ücretle tutulan İngiliz kalyonları ve sâ’ir donanma gemileri ile Girid’e vardıkta kâfirin donanması deryâya açılıp nâ-bedîd oldu. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s. 1237)

Âmeden-i Tafsîl

Müverrih der ki *“vezâretle kapudân olan şehîd-i müşarün-ileyh Hezargradî ve Voynuk Ahmed Paşa ki Voynuk lakâbıyla şöhret şi‘ârdır.”* Foça vak‘asından sonra İzmir’de ücretle tutulan İngiliz kalyonları ve sâ’ir donanma gemileri ile Girid’e vardıkta kâfirin donanması deryâya açılıp nâ-bedîd oldu. **(***Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 62a)

Katl-i kapudân Âmmarzâde

Vecihî merhum der ki Girid’de serdâr olan gāzi Hüseyin Paşa’dan feryâd nâmeler gelip askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre ve imdâd ile bir gün evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir deyu i‘lâm ederdi. (*Târîh-i Na‘îmâ,* III, s. 1127)

Âmeden-i Katl-i kapudân Âmmarzâde

Vecihî merhum der ki Girid’de serdâr olan Gāzi Hüseyin Paşa’dan feryâd nâmeler gelip *“askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre ve imdâd ile bir gün evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir”* deyu i‘lâm ederdi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 57b)

4.1.1.7. Konu Başlıklarında Yaptığı Değişiklikler

Hasan Efendi *Na'îmâ Tarihi*'ndeki bazı başlıkları değiştirmiştir. Bu değiştirme ya kelimeyi yanlış yazma veya ilave kelime ekleyerek kendine göre bir düzenleme şeklindedir. Bu konuya örnek ise;

Mukātele-i Küffâr der-pîş-i Hisâr-ı Hanya (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1052)	Mukātele-i der-pîş-i Hisâr-ı Hanya (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 24b)
Hurûc-ı Küffârân-ı Hisâr ve İnhizâm ve Firâr (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s.1 121)	Âmeden-i Hurûc-ı Küffârân-ı Hisâr ve İnhizâm ve Firâr (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 51a)
Hurûc-ı Küffâr ve Kâr-zâr der-Tabya (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1122)	Âmeden-i Hurûc-ı Küffâr-ı-Tabya (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 53a)
Rezm-i Küffâr-ı der-Kühsâr ve Galebe-i Asker A'dâ-i Şikâr (*Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1037)	Rûz-ı Küffâr-ı der-Kühsâr ve Galebe-i Asker-i A'dâ-Şikâr (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 9a)

4.1.2. Kâtib Çelebi *Fezleke*

XII. yüzyıl âlimlerinden olan Kâtip Çelebi'nin pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemli eseri olan *Fezleke*'yi hem Türkçe hem de Arapça yazmıştır. Tarih alanında yazdığı ilk eser olan *Fezleke*'yi Kâtip Çelebi ilk olarak Arapça yazmıştır. 1642′de tamamladığı Arapça *Fezleke*'nin tam adı, *Fezleketi Akvâlü'l-Ahyâr fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar* dir. Mukaddimenin ardından üç bölüm ve bir de hatimeden oluşmaktadır[318]. Dört bölümden oluşan kitapta tarihin anlamı, konusu ve yararı anlatıldıktan sonra bu alandaki temel eserlerin bir bibliyografyası verilmiş, ardından da klasik İslam tarihçiliğine uygun olarak dünyanın yaratılışından 1639′a kadar kurulan devletler ve meydana gelen önemli olaylar kısaca sıralanmıştır. Arapça *Fezleke*'nin devamı niteliğindeki Türkçe *Fezleke* 1591-1654 arasındaki olayları anlatan bir Osmanlı tarihidir. Olayların kronolojik sıralamasının ardından her yılın sonunda o yıl içerisinde ölen devlet adamları ve bilginlerin yaşam öykülerinden ve eserlerinden de kısaca söz eder[319].

Hasan Efendi *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken Kâtip Çelebi'nin *Fezlekesi*'nden yararlanıp yararlanmadığını incelediğimiz zaman Na'îmâ'da olduğu gibi bazı konuların *Fezleke* ile de aynı olduğunu görmekteyiz. Na'îmâ'da olmayan bir bilgiyi *Fezleke*'den aktardığı görülmektedir. *Fezleke*, müellifin asıl yararlandığı kaynak olan Na'îmâ'nın ana kaynakları arasında yer almaktadır. Hatta birçok bendde Na'îmâ, bazı ufak degisiklikler hariç, aynen Katib Çelebi'den nakilde bulunmuştur[320]. Bu durum *Fezleke* ile *Na'îmâ Târîhi* arasındaki benzerlik bazı yerlerde okuyucuda, neredeyse aynı eserin iki farklı nüshasını okuyormuş hissi uyandıracak kadar yakındır. Bundan dolayı *Fezleke* ile de *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'*i karşılaştırma gereği duyduk. Bu karşılaştırmayı yaparken Zeynep Aycibin'in *"Kâtip Çelebi Fezleke"* isimli eserinden yararlandık.

Tevârîh-i Cezîre-i Girid müellifi *Fezleke*'den birkaç farklı yöntemle yararlanmıştır. Bunlara bakacak olursak;

---

[318] Kâtib Çelebi, *Fezleke,* Yay. Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2017, I, s.LVI-LVII.
[319] Orhan Şaik Gökyay, "Kâtib Çelebi", *DİA.*, XXV, İstanbul 2002, s. 38.
[320] Kâtib Çelebi, *Fezleke,* I, s. CLXXXIII.

4.1.2.1. Birebir Aktarma

Hasan Efendi'nin Na'îmâ'da olduğu gibi *Fezleke*'deki bazı konuları değiştirmeden aynen aktardığını görmekteyiz. Bunlara örnek verecek olursak;

Âmed-i Sefâ'in-i Küffâr

Fethin on dördüncü günü küffâr-ı hâksârın donanması kılâ'-i Girid'den Grambusa nâm mahalle gelmiş idi. Donanmanın yarar beyleri Eğriboz'a gidip ümerâdan İskenderiye-yi Mısır Beyi Kasım Paşa ve salyâne beylerinden Mustafa Ağrako oğlu vefât edip sâ'ir sefâ'in yağlanmağa çıkıp Cezâyir ve Tunus ve Trablus askeri sahrâ-nişîn bulunmağa rûz-ı merkūmda muvâfık rüzgâr ile arz-ı şevket ederek seksen kadar çekdiri ve kadırga ve dört mauna ve hayli burton kal'a önünden geçip Suda kal'âsı limânına gitti. Malta ve Düka ve Françe ve Papa ve İspanya ve Venedik gemileri anda vaz'-i lenger ettiler. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 881-882)

Âmed-i Sefâ'in-i Küffâr

Fethin on dördüncü günü küffâr-ı hâksârın donanması kılâ'-i Girid'den Grambosa nâm mahalle gelmiş idi. Donanmanın yarar beyleri Eğriboz'a gidip ümerâdan Mısır-ı İskenderiye'si beyi Kasım Paşa ve salyâne beylerinden Mustafa Ağrako oğlu vefât edip sâ'ir sefâ'in bağlanmağa çıkıp Cezâyir ve Tunus ve Trablus askeri sahrâ-nişîn bulunmağa rûz-ı merkūmda muvâfık rüzgâr ile arz-ı şevket ederek seksen kadar çekdiri ve kadırga ve dört mavna ve hayli burton kal'a önünden geçip Suda kal'âsı limânına gitti. Malta ve Düka ve Françe ve Papa ve İspanya ve Venedik gemileri anda vaz'-i lenger ettiler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 22b-23a)

Muhâsara-i Suda

Cumâdelûlânın yirmi sekizinci günü yümn ü ikbâl ile donanmâ-yı hümâyûn limânına dâhil olup Serdâr-ı ekrem vezîr-i sâbık Mehmed Paşa, "Suda fethi cümleden ehemdir" deyip muhâsarasına sa'y ve ihtimâm eyledi. Gemilerden toplar çıkarılıp karadan piyâde askeri ile Melakşe yolundan üç günde sürüp Suda kenârına îsâl eylediler. Kâfir donanması mukaddemâ Düka ve Malta ve Venedik gemileri ile cengde bile olup "Türkleri bozduk" deyu haber göndermişler. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 906)

Muhâsara-i Suda

Cemâziye'l-evvelin yirmi sekizinci günü yümn ü ikbâlle donanmâ-yı hümâyûn limânına dâhil olup Serdâr-ı ekrem vezîr-i sâbık Mehmed Paşa Suda fethi cümleden ehemdir deyip muhâsarasına sa'y ve ihtimâm eyledi. Gemilerden toplar çıkarılıp karadan piyâde askeri ile Melakşe yolundan üç günde sürüp Suda kenârına îsâl eylediler. Kâfir donanması mukaddemâ Düka ve Malta ve Venedik gemileri ile cengde bile olup Türkleri bozduk deyu haber göndermişler idi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 31a)

4.1.2.2. Özetleyerek Verme

Fezleke'yi kaynak olarak kullanırken başvurduğu yöntemlerden biri de Kâtip Çelebi''nin süslü ve uzun cümlelerini kendi üslubunca sadeleştirip kısaltmış, mümkün olduğunca kısa bir metin sunmaya gayret göstermiştir.

Azimet Kerden-i Asker-i İslâm bâ-Sefâ'in-i Donanma

Hazret-i serdar-ı ekrem Tersâne-i Âmirede leşker-i bahrî ki Cezâyir kalemi ile müsemmâdır, yoklanıp mavnalara ve kadırgalara tevzi' ü taksîm itdi. Kürekçiler ve sâ'ir mühimmât tekmîl olunup evvel bahar-ı hücceste-âsârın dahi evâ'ili erişmişidi. ……. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 856)

Azîmet-i Asker-i İslâm Donanmayı Yusup Paşa

Tersâne-i Âmirede leşker-i bahrî Cezâyir kalemi ile müsemmâdır. Yoklanıp mavnalara ve kadırgalara tevzi' ü taksîm ettiler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 2b)

Rezm-i Hisâr

Mâh-ı merkūmun dördüncü günü ki rûz-ı seh-şenbih ve Haziranın on yedisi idi. Ale's-sabâh toplar ile kal'a döğülmeğe mübâşeret olundı. Hisâr-ı mezbûrun burûc-ı ref'i ve küngüreleri yer yer yere indirilmeğe başlanup küffâr-ı hâksâr dahi pâyı ve vakārı muhkem basıp top ve tüfeng urmada asla kusur etmediler. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 942**)**

Azm-i Hisâr

Mâh-ı merkūmun dördüncü günü ki rûz-ı Seh-şenbih ve Hazîrânın on yedisi idi. Ale's-sabâh toplar ile kal'a döğülmeğe başlayıp küffâr-ı hâksâr dahi pâyı ve vakārı muhkem basıp ceng ve muhâsarada asla kusur etmediler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 8b)

Lütfu kirdikâr ile mezbûr beyler üzerine düşüp bî-zahmet ve bî-ceng ahz u kabz edip hakkâ bu husûs bir fâl oldu ve geminin içinden hayli kâfir çıkıp küreğe kodular. Ve hem esnâ-i râhda merhum Kapudân Bekir Paşa'nın oğluna eyâlet-i Tunus verilüp icâzetle payitâht-ı Mağrib zemîne azîmet eyledi. Rebi'ü'l-âhirin on ikinci günü yevm-i Cum'a idi. Debdebe-i şâhâne ile Avarin'e varılıp yedi kıt'a kalyon anda hazır bulundu. Ehl-i sefere Malta seferi tedârükün eylen deyü fermân olundu ve asker-i İslâm hıyâmla sahrâya çıkup sefâ'in-i donanmayı bağlamağa başladılar. Ve anda iken Tunus ve Trablus paşası Abdurrahman Paşa sekiz pâre çekdiri ve kadırgaları azîm kerr ü ferr ile gelip donanma-yı nusret peymâna mülâkat ettiler. Ümerâ-i Mağrib serâser ve dîbâ hıl'atler ile ser-bülend oldılar. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, 858)

Lütfu kirdikâr ile mezbûr beyler üzerine düşüp bî-zahmet ve bî-ceng ahz u kabz edip hakkâ bu husûs bir fâl oldu. Ve geminin içinden hayli kâfir çıkıp küreğe kodular ve andan Avarin'e varılıp yedi kıt'a kalyon anda hâzır bulundu. Ehl-i sefere *"Malta seferi tedârükin eylen"* deyü fermân olundu. Ve asker-i İslâm hıyâm ile sahrâya çıkıp sefâ'in-i donanmayı bağlamağa başladılar. Ve anda iken Trablus ve Tunus paşası Abdurrahman Paşa sekiz pâre çekdiri ve kadırgaları azîm alayı ile gelip donanmaya mülâkat ettiler. Ümerâ-yı Mağrib ve sefîne kapudânları ve ocak zâbitleri serâser dîbâ hıl'atler ile ser-bülend oldular. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 4a)

Muhâsara-i Kandiye Sâniyen

Mâh-ı mezbûrun on dördünci güni Konakçı Ali Ağa ile Hüseyin Paşa'ya gönderilen hıl'at ve hatt-ı humâyûn vâsıl olup mefhûmu ma'lûm oldukda, bundan akdem kapudândan defe'ât ile imdâd taleb olunup müsâ'ade göstermeyüp gitmişidi. Hanya'ya vardikta askere ye's gelüp serdâr emvâlini garet itmişidiler. Lâkin sonra Kara Hoca ve deryâ beyleri kapudân düşdükden sonra bir yere gelüp müşâvere eylediler. Mektûb yazdılar ki, *"biz deryâ 'askeri ile taşra çıkup size imdâd itmekle meterise girerseniz gemi levendi ve kürekçi ve Cezâyir ve Tunus yiğitleri ile balyemez topları çeküp size imdâd ideriz.."* (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 1018)

Âmeden-i Muhâsara-i Kandiye Sâniyen

Çün zümre-i leşkeriyân edebsizlik edip serdârın emvâl ve eşyâsını gāret eylediler. Ve tevassut-ı muslihîn ile fitne mündefi' olup Hüseyin Paşa serdarlık makāmında mekîn oldu. Kara Hoca ve derya beyleri bir yere gelip meşveret edip *"kapudân paşa düştü bâri bu seferimiz hebâ olmayıp bir hizmette bulunmağa bel-i makdûr edelim"* deyu serdâr-ı ekreme kağıd yazdılar ki *"biz deryâ askeriyle taşra çıkıp size imdâd etmekle metrise girseniz gemi levendi ile ve kürekçi ve Cezâyir ve Tunus gemileriyle balyemez topları çekip size imdâd ederiz.."* (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 66b)

Ahvâl-i ‘Asker der-Kandiye

Küffâr-ı hâksâr cibilletlerinde olan hebâset ve mel‘anetleri üzre asker-i İslâm üzerine çıkup leyl ü nehâr kârzârdan hâlî olmadığından gayrı karyeleri ızlâl içün sa‘yda bezl-i makdûr iderler idi. Guzât-ı Müslimîn dahi rûz u şeb muhârebe ve muhâsara ile düşmene karşuluk kıyâm idüp bir ân ârâm görmezler idi. Serdâr-ı gazî Resmo’ya ‘avd ideli iki aya karîb her ân ve her sâ‘at mukatele olmadık bir gün yoğidi. Bi’d-defe‘ât Rumeli dilâverleri hendeke dek küffârı sürüp kırarlar ve ekser evkatda çıkan küffâr hâ’ib ü hâsir hisâra firâr bin iderler idi. Miranbele nâm kastelde Habib Ağa dahi ‘ısyân iden re‘âyâyı darb-ı şemsîr ile tekrâr teshîr eyledi. Bu haberler serdâr-ı şevket-si‘âra vusûl bulıcak bir ân tevakkuf itmeyüp süvârân-ı ma‘reke-azmâ ile mâh-ı şa‘banın beşinci günü tekrâr Kandiye’ye ‘azm idüp Rumeli Beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa menziline nâzil oldı. A‘yân-ı ‘asker merâsim-i istikbâl ve tekrîmi yerine getürdiler. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 940-941)

Ahvâl-i Asker der-Kandiye

Serdâr Gāzi Resmo’ya avdet edeli iki aya karîb zamanda küffâr-ı nâ-bekâr asker-i İslâma dahi mutî‘ olan karye re‘âyâsına kasd-i mazarratdan hâli olmayıp asker-i İslâma dahi mukātele ve müdâfa‘ada ihtimâm edip ceng ve harbden aslâ fârig olmadılar. Ve hisârdan küffâr çıkdıkça darb-ı şimşîr ile hendeğe dek sürüp baş ve dil almakdan gahî değil idiler. Meramilo Kasteli nâm mevzi‘ re‘âyâsı isyân edip Habib Ağa darb-ı şimşîr ile tekrar teshîr eyledi. Bu haberler serdâr-ı nâmdâra mün‘akis olup aslâ tevakkuf etmeyip Şa‘banın beşinci günü Kandiye’ye azîmet ve Rumeli beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa menziline nüzûl eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 44b)

4.1.2.3. Eksik veya Yanlış Aktarma

Hasan Efendi, *Fezleke*'deki bir bilgiyi aktarırken bazen eksik aktarmıştır. *Fezleke'*de, yer alan *"Azîmet-i Asker-i İslâm be-Cânib-i Girid"* konusunda *"On üç gün ol makāmda murâd üzre mühimmât görülüp"* şeklinde ifâde edilirken *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de "*On gün ol makāmda murâd üzre mühimmât görülüp"* şeklinde yer almıştır. *Fezleke*'de yer alan üç ifadesi *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de yer almamıştır[321]. Buna başka örnek verecek olursak;

Çün feth-i celîl müyesser oldu. Serdâr-ı zafer-rehber mâh-ı mezbûrun yirmi dokuzuncu günü rûz-ı firûz-ı Yekşenbihde gemiden çıkıp Hanya karşısında kurulan bargâha nüzûl eyledi. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 861)	Çün bu feth müyesser oldu. Serdâr-ı ekrem mâh-ı mezbûr[un] selhindeki yevm-i ahad idi. Gemiden çıkıp Hanya karşısında kurulan bargâha nüzûl eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 6b)

4.1.2.4. Şiirlerden Yapılan Aktarma

Girîdi, *Fezleke*'den yararlanırken *Fezleke*'deki ayrı yazılan mısraları bazen almamış bazen de metin içine almıştır. Bunlara örnek verecek olursak;

Eğer ikdâm ve ihtimâm ile dolmak dahi olur ise Kâkülün müddet-i medîd ister Ömr ise ol zemâna katlanmaz (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 870)	Gerçi ikdâm ve ihtimâm ile dolmak mümkün olur ise müddet-i medîd ister ömr ise ol zamana katlanmaz. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 14a)

[321] Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 937, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 4a.

Bu husûsda serdâra asker hayli elem verdi.

Çünin est resmi sarây-ı duder
Zünyâl mutrib resed nevhager

Rûz-ı fîrûz-ı Penç-senbihde küffâr gurûr baglayup hendekte bir hüner arzına sa‘y eyledi. Ya‘ni gafil basup gazîleri girü redd itmek kasdında oldı. Gāziyân-ı Rüstem-tüvân bîdâr ve âmâde kemîn-gâhda durup ol gürûh-ı dalâletsükûhu biri birine urup yine hisâra koydılar. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 869-870)

İçinde olan silâh ve toplar ve barut defter ile ashâbına teslîm olunup,

mısra‘:

oldı feth-i kebîr ve lutf-ı ‘amîm

târîh dinildi, bâb-ı hisâra da nakş olundı. Yıkılan burc ve hisâr tecdîd ü termîm ve mâh-ı şevvâlde otuz nefer diri kâfir, ki on dânesi kapudân ve yirmisi bellü başlular idi, ve on nefer güzîde câriyeler der-i devlet’e gönderilüp Ali Ağa vesâtetiyle huzûr-ı humâyûna ‘arz olundı. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 918-919)

Bu husûsda serdâra asker hayli elem verdi. Küffâr-ı hâksâr gurûr bağlayıp perşenbe günü hendekte bir hüner arzına sa‘y eyledi. Yâ‘ni gâfil basıp gāzileri küdûrda geri red etmek kasdında gāziyân-ı rüstem ise kemingâhda hazır dururlar idi. Melâ‘ine hücûm edip yine hisâra koydular. Sahrâda dahi ol gün vâfir kâfirin başı kesildi. Ve onlardan bir esp alınıp huzûr-ı serdâra arz olundu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* vr. P113b)

Toplar ve eslihâ defter ile kabz olundu. Alât-ı harb ve silâh makūlesinden ashâbına şey’ verildi. Feth-i kebîr ve lütf-ı amîm târih düşüp bâb-ı hisâra nakş olundu. Münhedim olan burç-ı hisâr teremmüm ve tecdîd olundu. Evâil-i Şevvâlde otuz nefer zinde kâfir yine on dânesi kapudân ve yirmisi belli başlular idi ve on nefer câriyeler ile der-i devlete hediye tertîb olunup ve feth haberi ile Ali Ağa Dârü’s-Saltana’ya gönderildi (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 38b-39a)

4.1.2.5. Farklı Başlıktaki Bilgiyi Yeni Başlıkta Verme

Hasan Efendi, bazen Kâtib Çelebi'nin ayrı başlıklar altında verdiği iki bendi tek başlık altında toplayarak nakletmiş, bazen de *Fezleke*'deki tek bir bendi ikiye bölerek ayrı başlıklar halinde vermiştir. Bunlara örnekler verecek olursak;

Kırk dördüncü gün askerden ba'zı dilîrler bâm-ı hisâra çıkıp azîm muhârebe eylediler. Hem ol gün yürüyüş olmakla müşâvere olunup ümerâ ve emirân-ı alay ve sâ'ir yeniçeri ve askere sabâh yürüyüş için tenbîh olunup herkes âmâde oldı.	Kırk dördüncü gün askerden ba'zı dilîrler bâm-ı hisâra çıkıp azîm muhârebe eylediler. Hem ol gün yürüyüş olmakla müşâvere olunup ümerâ ve alaybeyleri ve yeniçeri ve sâ'ir asker tenbîh olundu ki *"sabâh yürüyüş içün herkes âmâde ola"*.
Yürüyüş-i Evvel	
Yürüyüş ol muhâsaranın kırk beşinci günü Cemâziye'l-âhirin on yedisi rûz-ı pençşenbe idi. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 875-876)	Yürüyüş ol muhâsaranın kırk beşinci günü Cemâziye'l-âhirin on yedisi rûz-ı Penç-şenbih idi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 18a)
Gerçi kānûn değil idi. Lâkin bu fetihde bulunanlara re'aya ve tekmîl iltizâm olundu. Şa'banın beşinci günü deryadan Cafer Çelebi kadırgasıyla Hasan Ağa gelip hil'ât ve şimşir ile hatt-ı hümâyûn getirip ümerâ ve ağayân iskelede istikbâl edip tevkīr ve ta'zîm ile huzûr-ı serdâra getirdiler. (Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 882)	Gerçi kânûn değil idi. Lâkin iltizâmen bu fetihde bulunanlara ria'yet ve ikrâm-ı iltizâm etmişler idi.
	Âmede-i Hüseyin Paşa
	Şa'banın beşinci günü deryâdan Cafer Çelebi kadırgasıyla Hüseyin Ağa gelip hil'ât ve şimşir ile hatt-ı hümâyûn getirip ümerâ ve ağayân iskelede istikbâl edip tevkīr ve ta'zîm ile huzûr-ı serdâra getirdiler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 23b)

Feth-i Hisâr-ı Hanya

……. ağaları alıp cenâb-ı pâdişâhiye götürüp arz-ı serdârı huzûr-ı hümâyuna ulaştırdıkda pâdişah şükürler edip gelenlere hüsrevânî hıl‘atler ile behremend buyırdı. Fi’l-hâl şehir donanması emr idüp serhadlere ve Memâlik-i Mahrûsa hükkâmına evâmir irsâl buyuruldu ki, bu feth-i celîl içün üç gün donanmalar ideler. Ba‘dehû Kapucular Kethüdâsı Hasan Ağa kılıç ve kaftan ile cenâb-ı serdâr-ı devlet-yâra irsâl olundı**.** Ve asker Benefşe iskelesine varup serdârdan ne haber gelür ise münkad olmağa Vezîr Ahmed Paşa’ya ve sekbân-başıya hatt-ı humâyûn varup Anadolu ve Karaman ümerâsı askeri ile girü döneler. Serdâr meremmât-ı hisârda iken fethin sekizinci günü ümerâ-i bahrdan beş bin kadırgaları ile ve beş şayka ile Eğriboz’a gönderildi ki anda olan beylik zahîreyi askere yetişdireler. Fethin on beşinci günü serdâr sarâydan çıkup otağa geldi. …. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 878-879)

Feth-i Hisâr-ı Hanya

…..gelen ağaları alıp huzûr-ı hümâyûna götürüp arz-ı serdârı cenâb-ı pâdişâha îsâl etdikte şükürler edip gelenlere hüsrevânî hil‘atler giydirildi. Ve üç gün üç gece donanma fermân olunup hükkâm-ı bilâda evâmir-i aliyye gönderildi ve İstanbol şehri tezyîn olup Haliç Galata kanâdil ve tayarat ile müzeyyen zevraklar ile memlu olup barutlardan ma‘mûl kal‘alar ve toplar ve fişenkler ile müretteb atılıp azîm çırağan olmuştur. Ve ba‘dehu kapıcılar kethüdâsı Hüseyin Ağa’yı murassa‘ seyf ve hıl‘at-ı semmur ile serdâr-ı ekrem cânibine irsâl ettiler.

Hıl‘at-ı Umûm-ı Zâbitân

Serdâr-ı ekrem meremmât-ı hisârda iken ve fethin sekizinci günü deryâ beylerinden beş adet bey kadırgalarıyla ve beş şayka ile Eğriboz’a gönderildi ki anda olan beylik zahîreyi askere yetiştireler. Ve bu fethin on beşinci günü serdâr saraydan çıkıp otağa geldi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 20a-22b)

Vefât-ı Serdâr Mehemmed Paşa

Çünki vezîr-i mezbûr nâzik tab‘ ve çelebî-meşreb kimse idi, Sâlih Paşa’nın mekr ü hud‘ası ile mansıb-ı sadâretten dûr ve mesken-i me’lûfundan mehcûr olduğundan gayrı kemâl-i menfûru olan deryâ cengi ve serdârlık bârını tahmîl ile nefy sûretinde paşa-yı mezbûrun rengi te’sîr idüp gamm-ı mefrata bâ‘is ve bu sebebden vücûdunda emrâz-ı hâ’ile hâdis olup gitdikçe zücâc-ı mizâcı münkesir ve mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü hummâ-yı muhrikaya mübtelâ olup selhi gicesi ‘ömr-i ‘azîzi âhir oldı. Defter-hâne mühürlenüp Hüseyin Pasa ve Kapudân Musa Pasa nevbetle umûra nâzır olup Küçük Hasan Paşa Rumeli kolunda ve Çiftelüli Osman Paşa Anadolu kolunda olan toplar üzerine durup umûr-ı muhâsara vü muhârebede aslâ kusûr u fütûr göstermeyüp belki evvelkiden ziyâde sa‘y u ihtimâm itdiler. Küffârın çekdirir ve burtun ve mavna makūlesi yüzden mütecâviz sefâ’in Suda imdâdında dönüp durur ve ekseri Hanya karsuşuna çıkup görünürdi. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 908)

Muhârebe der-Metris

Çün Melakşe yolundan serdâr ve asker Abokron sahrâsına varıp nüzûl eylediler. ……Çün serdâr Mehmed Paşa fevt oldu. Defterhâne mühürlenip Hüseyin Paşa ve Kapudân Musa Paşa umûra nâzır olup Küçük Hasan Paşa Rumeli kolunda ve Çiftelerli Osman Paşa Anadolu kolunda olan toplar üzerine durup umûr-ı muhâsara ve muhârebe de aslâ kusûr ve fütûr getirmeyip belki evvelkiden ziyâde sa‘y [u] ihtimâm ettiler. Küffârın çekdirme ve burtona ve mavna makūlesi yüzden mütecâviz sefâ‘in Suda imdâdına dönüp durur. Ve ekseri Hanya karşısına çıkıp görünüverdi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 31b-32b)

Sehâdet-i Kapudân Musa Pasa

….Bu haber der-i devlet'e vâsıl oldukda mansıb-ı kapudâni sâbıka yeniçeri ağası ve defterdâr olan Kapucu Musa Paşa'ya tevcîh olunup Hüseyin Paşa Hanya'da nâhoş iken sâbıka aktarma itdüği Marko nâm pelîd-i anîd müddet-i medîd idi ki cebeci-başı yanında mahbûs idi, fursat bulup bir kayık ile Kandiye'ye firâr eyledi. Ardınca Satır Mustafa gönderilüp bir limânda basmış iken kurtılup Kandiye kal'asına dâhil oldı. İki üç nefer huddâmın esîr itdiler. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 921-922)

Şehâdet-i Kapudân Musa Paşa

….. Bu haber der-i devlete vâsıl oldukda kapudânlık sâbıka yeniçeri ağası ve defterdâr olan kapıcıbaşı Musa Paşaya tevcîh olundu.

Firâr-ı Deli Marko

Hüseyin Paşa Hanyada sâbıka esir ettiği Deli Marko nâm pelîd-i anîd müddet-i medîde cebecibaşı yanında mahbûs idi. Fırsat bulup bir kayık ile Kandiye'ye firâr eyledi. Ardınca Şatır Mustafa birkaç adam ile gönderilip limânda basmış iken kurtulup Kandiye kal'asına dâhil oldu. Ancak iki üç hüddâmını esîr ettiler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 40b-41a)

4.1.2.6. Yapılan Eklemeler

Bazen de müellif, *Fezleke*'deki konuya kelime olarak da olsa cüz'î eklemeler yapmıştır. Bu örneklere bakacak olursak;

Cümleden biri Hasan Beyzâde Hüseyin Bey Avlonya'dan bir mâh-ı cihân ârâ ve dil-rübâ idi, anda düştü. **(**Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 874)

Cümleden biri Hasan Beyzâde Hüseyin Bey Avlonya'dan bir mâh-ı cihân ârâ ve şecî' vü bahâdır mahbûb-ı zibâ ol cengde düştü. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 16b)

Rumeli ve Anadolu kenârlarından murâd itseler kış eyyâmında bir vechile nakl iderlerdi. Mezbûr beylerin her vecihle taksîri mukadderdir" diyü serdâr pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerine 'arz eyledi. (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 971)	Rumeli ve Anadolu kenârlarında nevbetle zahîre nakl ederlerdi. Lâkin ihmâl ve tekâsül ettikleri mukarrerdir deyip serdâr gāzi pâdişah-ı âlem-penâh hazretlerine ve sadr-ı a'zama ve şeyhu'l-islâma arz [u] i'lâm edip herbirine şekvâ eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 54a)

4.1.2.7. Konuların Bazılarına Yer Vermeme ve Konu Başlıklarında Değişiklik Yapma

Hasan Efendi, *Fezleke*'de yer alan "*İnhizâm-ı Küffâr der-Ceng-i Kastaru"*, "*Ceng-i Sakalıgüzel"*[322] başlıklarını yer vermez iken *Fezleke'*de yer almayan *"Vusûl-ı Asker-i İslâm be-Hisâr-ı Kandiye ve İnhizâm-ı Küffâr"*[323] konusuna da yer vermiştir. Müellif, bazen *Fezleke*'deki başlığı kısaltmış veya bazen de değiştirmiştir. Bunlara örnek verecek olursak;

Mukābele-i Küffâr der-pîş-i Hisâr-ı Hanya (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 884)	Mukātele-i der-pîş-i Hisâr-ı Hanya (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 24b)
Reften-i Fazlı Paşa Kapudân-ı Cedîd be-Girid (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 940)	Kapudân Musâhib Fazlı Paşa be-Cânib-i Girid (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 44a)
Hurûc-ı Küffâr ve Kâr-zâr der-Tabya (Katib Çelebi, *Fezleke,* II, s. 970)	Âmeden-i Hurûc-ı Küffâr-ı Tabya (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 53a)

[322] Katib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 928-929.
[323] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 42a.

4.1.3. *Raşid Tarihi*

Râşid Efendi'nin en önemli eserlerin başında, vakanüvisliği döneminde (1126-1135) (M. 1714-1723) kaleme aldığı *Vekâyi'nâme*'si olan *Târih-i Râşid'*dir[324]. *Târih-i Râşid* Vakânüvis Na'îmâ Mustafa Efendi'nin bıraktığı 1071/1660 yılından 1134/1722 sonlarına kadar gelir. Râşid Mehemed Efendi geleneksel Osmanlı Vākayi yazımına sadık kalarak, örnek aldığı selefi Na'îmâ Mustafa Efendi'nin takip ettiği metotla hadiseleri kronolojik olarak kaleme almıştır. Genel olarak padişahların tahta çıkışları bunların dönemlerinde veziriazamlık, şeyhülislamlık, Anadolu ve Rumeli kazeskerliği ve İstanbul kadılığı gibi yüksek mevkilerde görev yapmış devlet adamlarından kısaca bahsetmektedir. Eser asıl olarak muhasara ve fetihler, galebe ve hezimetler, çeşitli ülkelerle yapılan barış anlaşmaları, elçi kabulleri, azil ve tayinler, yangın, fırtına sel gibi doğal olayları yer vermektedir[325]. Târih-i Râşid ve Zeyli günümüzde üç cilt olarak yayınlanmıştır[326].

Hasan Efendi'nin *Raşid Tarihi'*nden faydalanması, *Târîh-i Na'îmâ*'nın bittiği yerden *"Tebdil-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid"* ile başlar. *"Nasb-ı kâimmakām-ı Âsitâne Köprülüzâde Ahmed Paşa, Da'vet-i Kâimmakām Ahmed Paşa be-Edirne"*, *"Vefât-ı Sadr-ı âlî Köprülü Mehmed Paşa ve Sadâret-i püser-i vey Ahmed Paşa"* ve son olarak da *"Sedâret-i Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa"* konusuyla bitirir[327].

4.1.3.1. Birebir Aktarma

Raşid Tarihi'nden bu kısa faydalanma genel olarak bire bir aktarma şeklinde olmuştur. Bunlara örnek verecek olursak;

---

[324] Fatih Günay, "Raşid Mehmed Efendi", *DİA.,* XXXIV, İstanbul 2007, s. 464.

[325] Raşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Raşid ve Zeyli,* Yay. Haz. Abdülkadir Özcan vd., I, İstanbul 2013, s. XXVI-XXVII.

[326] *Târîh-i Raşid ve Zeyli,* .I-III.

[327] *Târîh-i Raşid ve Zeyli,* .I, s. 13-18.

Vakāyi‘-i Tebdîl-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid

Girid Cezîresi’nde serdâr olan Tavukçu Mustafa Paşa bi’l-iktizâ serdarlık rütbesinden tenzîl ve ol maslahat-ı azîme Ankebut Ahmed Paşa’nın uhde-i kifâyetine tahmîl olunup cezîreye vardıkda serdâr-ı sâbık hakkında bâ‘is-i iştigâl-i gazab-ı padişâhî olacak ba‘zı mevâd arz ve îrât olunmağın sâdır olan fermân-ı hümâyûn mûcebince katline isti‘câl ve ser-i maktû‘u der-i Devlet-i Aliyye’ye irsâl olundu. (*Târîh-i Raşid,* I, s. 13)

Girid Cezîresi’nde serdâr olan Tavukçu Mustafa Paşa bi’l-iktizâ serdarlık rütbesinden tenzîl ve ol maslahat-ı azîme Ankebut Ahmed Paşa’nın uhde-i kifâyetine tahmîl olunup cezîreye vardıkta serdâr-ı sâbık hakkında bâ‘is-i iştigâl-i gazab-ı padişâhî olacak ba‘zı mevâd arz ve îrât olunmağın sâdır olan fermân-ı hümâyûn mûcebince katline isti‘câl ve ser-i maktû‘u der-i Devlet-i Aliyye’ye irsâl olundu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 86a)

Nasb-ı Kā’immakam

Âsitane’de Köprülüzâde vezîr-i a‘zam Mehmed Paşa hazretlerinin mizâcları münharif ve zimâm-i azimeti Üngürus Seferine mutasarrıf olmakla Şam vâlisi olan oğlu vezîr-i mükerrem Ahmed Paşa’nın mülākatına kemâl-i şevk ve garâmından nâşi menzil ile getirdip vakt-i harekette Âsitâne-i sa‘âdete kā’immakam nasb eyledi. (*Târîh-i Raşid,* I, s. 14)

Âsitane’de Köprülüzâde vezîr-i a‘zam Mehmed Paşa hazretlerinin mizâcları münharif ve zimâm-i azimeti Üngürus Seferine mutasarrıf olmakla Şam vâlisi oğlu vezîr-i mükerrem Ahmed Paşa’nın mülākatına kemâl-i şevk ve garâmından nâşi menzil ile getirdip vakt-i harekette Âsitâne-i sa‘âdete kā’immakam nasb eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 86a-b]

4.1.3.2. Konu Başlığını Kısaltma

Girîdi, *Râşid Tarihi*'nden faydalanırken bazen konunun başlığını kısaltmıştır. Buna örnek ise;

Vefât-ı Sadr-ı Âli Köprülü Mehmed Paşa ve Sadâret-i Püservi-i Ahmed Paşa

Vezîr-i a'zam Köprülü Mehmed Paşa hazretlerinin sinni doksanı mütecâviz olup ilâve-i illet olan inhirâf-ı mizâcına bu denlü hâzık ve etıbbânın müdâvât ve tedbîrleri kat'a te'sîr etmeyip ecel-i müsemmâsı hulûl etmekle sene-i mezbûre Rebi'ü'l-evvelinin yedinci gecesi terk-i kâr-ı bâr-ı hayât eyledi. (*Târîh-i Raşid,* I, s. 16)

Vefât-ı Sadr-ı Âli

Vezîr-i a'zam Köprülü Mehmed Paşa hazretlerinin sinni doksanı mütecâviz olup ilâve-i illet olan inhirâf-ı mizâcına bu denlü hâzık ve etıbbânın müdâvât ve tedbîrleri kat'a te'sîr etmeyip ecel-i müsemmâsı hulûl etmekle sene-i mezbûre Rebi'ü'l-evvelinin yedinci gecesi terk-i kâr-ı bâr-ı hayât eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 86b]

4.1.4. Hikayet-i Azîmet-i Kandiye

Müellifi belli olmayan İzmir Milli Kütüphanesi'nde kayıtlı olan *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* [328] adlı eser, Kandiye'nin fethini gün gün anlatan bir eserdir. *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa* ve *Târîh-i Muteber* [329] adlı eserlerle de çok benzeşmektedir. Muhtemelen bu eserler birbirinin farklı nüshalarıdır[330].

Hasan Efendi, *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"* adlı eserinde, Kandiye'nin fethi kısmını yazarken bazı ufak değişiklikler haricinde, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*

[328] Nuri Adıyeke, *Hikâyet-i Azimet-i Seferi Kandiye,* E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.
[329] *Târîh-i Mu'teber,* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüp., Ty. No: 6062.
[330] Erhan Afyoncu, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi,* İstanbul 2009, s. 71.

eserinden nakilde bulunmuştur. Hatta *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'in Kandiye fethi kısmı ile *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* arasındaki benzerlik bazı yerlerde okuyucuda, neredeyse aynı eserin iki farklı nüshasını okuyormuş hissi uyandıracak kadar yakındır.

Kandiye'nin fethi sonunda Venediklerle yapılan anlaşma maddeleri *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin İzmir nüshasından farklıdır. Bu kısım daha çok *Târîh-i Muteber*[331]'e benzemektedir. Bu da bize Müellifin Kandiye'nin fethiyle ilgili yazılan farklı kaynaklar veya *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin farklı nüshalarından da yararlandığını göstermektedir. Bu karşılaştırmayı İzmir nüshasını esas alarak yaptık.

Müellifin, bu eserden faydalanırken yaptığı birkaç farlı aktarma yönteminden bahsedecek olursak;

4.1.4.1. Birebir Aktarma

Hasan Efendi, esere yazarken büyük ölçüde *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* adlı eserine bağlı kalarak aynı aktarımlarda bulunmuştur. Bunlara örnek verecek olursak;

Hatt-ı Hümâyûn Sen ki Vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın. Selâm selâmet encâm-ı şahânem ve peyâm-ı meserret resân-ı mülûkânem ile seni teşrîf buyurduğumdan sonra ma'lûmun olsun ki hâliyâ sen ve kullarım ne halde ve ne ahvâldesiz. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 23b-24a)	**Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir** Sen ki Vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın. Selâm selâmet encâm-ı şahânem ve peyâm-ı meserret resân-ı mülûkânem ile seni teşrîf buyurduğumdan sonra ma'lûmun olsun ki hâliyâ sen ve kullarım ne halde ve ne ahvâldesiz. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 98b)

[331] *Târîh-i Muteber*, İ. Ü. Nadir Eserler Kütp., Ty. No: 6062.

Ve Çuka Adalarında küffârın kal‘asından dört pâre yan cânibe âteş işâretleri gösterdiler. Ve’l-hâsıl ol gece sabâha değin kürek çektirip sabâh gün doğarken selâmetle gelip Hanya’ya dâhil oldular. Gerçi gece yarısında küffârın donanması bizi görüp üzerimize estiler. Ve lâkin bizim donanmamız mahsûs kürek çekmeğe mükemmel donanmış olduğundan bir sâ‘at mikdârı ancak olmadan gözümüzden gâib oldu. Ve Hanya’ya dâhil olduğunda azîm şenlikler oldu. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 7a)

E’l-hâsıl Mısır beyi gördü ki cebehâne ve asker tükendi. Bi’z-zarûrî gayri kendi eliyle kalyonu âteşe yakıp düşmana vermedi. Ve içinden üç adam yüze yüze gelip kenâra çıkdılar. Ve Mısır beyi dahi birkaç adam ile sandala süvâr olup kayalara kaçıp gelirken düşman filukaları yetişip ve tutup esîr eylediler. Zîrâ sandalları dahi sakatlanıp su ederdi. Ol ecilden kaçıp gelemediler. Eğer çekdirmeler mahall-i mezbûrda bulunmuş olalar idi elbette ol vakitte belki alırlar idi. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 16a)

Ve Çuka Adalarında küffârın kal‘asından dört cânibe âteş işâretleri gösterdiler. Ve’l-hâsıl ol gece sabâha değin kürek çektirip sabâh gün doğarken selâmetle gelip Hanya’ya dâhil oldular. Gerçi gece yarısında küffârın donanması bizi görüp üzerimize estiler. Ve lâkin bizim donanmamız mahsûs kürek çekmeğe mükemmel donanmış olduğundan bir sâ‘at mikdârı olmadan geride gâib oldular. Ve Hanya’ya dâhil olduğunda azîm şenlikler oldu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 91b-92a)

Ve’l-hâsıl Mısır beyi gördü ki cebehâne ve asker tükendi. Gayri bi’z-zarûrî kendi eliyle kalyonu âteşe yakıp düşmana vermedi. Ve içinden üç adam yüze yüze gelip kenâra çıkdılar. Ve Mısır beyi dahi birkaç adam ile sandala süvâr olup kayalara kaçıp gelirken düşman filukaları yetişip ve tutup esîr eylediler. Zîrâ sandalları dahi fenâ-pezîr olup su ederdi. Ol ecilden kaçıp gelemediler. Eğer çekdirmeler mahall-i mezbûrda olalardı elbette ol vakitte beyi alırlardı. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 95a)

4.1.4.2. Değiştirerek Verme

Hasan Efendi, "*Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye"* adlı eserinden aktarmalar yaparken ya kısaltmış ya da bazı ifadeleri değiştererek aktarmaya çalışmıştır. Bunlara örnek verecek olursak,

Venedik keferesinden gelen nâme sûretidir. Şevketlü ve kudretlü ve nusretlü şehin-şâh Sultân Mehemmed Şâh öteyaka ve Rumelinin ve Arab ve Acem ve Bağdad ve Basra ve Mısır ve Haleb ve Şam cennet meşâm ve meşrik ve mağrib ve dahi buna göre nice memleketler ve vilâyetlerin pâdişâhı... (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 3b)	**Venedik Cumhûrundan Gelen Nâme Sûretidir** Şevketlü ve kudretlü ve nusretlü şehin-şâh Sultân Mehemmed Şâh öteyaka ve Rumelinin ve Arab ve Acem ve Bağdad ve Basra ve Mısır ve Haleb ve Şam cennet meşâm ve şark ve garp ve dahi buna göre nice memleketlerin ve vilâyetlerin pâdişâhı… (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 90a)
Ordu-yı hümâyuna gelip yirmi üç seneden beri ve Kandiye altında taş yaslanıp (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 10a)	Ordu-yı hümâyuna gelip yirmi dört seneden beri ve Kandiye altında taş yaslanıp (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 93a)
Bu Kanca dedikleri gāzi dilâver aslı Aydınlı idi. Yirmi seneden beri Kandiye altında işlerdi ve çok yararlılıkları var idi. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 21b)	Bu Kanca dedikleri gāzi dilâver aslı Aydınlı idi. Yirmi seneden beri Kandiye altında bayrağıyla eşer idi ve çok yararlılıkları var idi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 97b)

4.1.4.3. Yapılan Eklemeler

Hasan Efendi, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'den yararlanırken bazı yerlerde ise ondan farklı olarak bazı ilaveler yapmıştır. Bu ilavelerin bazısı birkaç kelime ve satırdan ibaret iken bazıları ise uzundur. Buna örnekler;

bu zikr olunan tabyalar kemâkân sekiz ayda tamâm oldu. Ve müddet-i mezkûrede tarafeynden sekiz yüz yirmi lağım atıldı. Ve yirmi beş bin kantar barut sarf olunup tahmînen sekiz bin İslâm askeri şehîd oldu. Ve yeniçeri ocağından dört yüz elli adam elsiz ve ayaksız amel-mânde olmakla etmek verilip müteka'id oldular. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 29b)	Ve bu zikr olunan tabyalar kemâkân sekiz ayda tamâm oldu. Ve müddet-i mezkûrede tarafeynden sekiz yüz yirmi dokuz lağım atıldı. Ve yirmi beş bin kantar barut sarf olunup ve tahmînen sekiz bin İslâm askeri şehîd oldu. Ve yeniçeri ocağından dört yüz elli yedi adam elsiz ve ayaksız amel-mânde olmakla etmek verilip müteka'id oldular. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 101b)
donanmâ-yı hümâyun küşâ-yı azîmet olundu. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 7a)	Ve donanmâ-yı hümâyûn kırk sekiz pâre çekdirme ve birkaç fırkateler ile Girid Cezîresi'ne teveccüh ve bâdbân-küşâ-yı azîmet eylediler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 91b)

Tercümân Panayot dahi cevâb verdi ki *"iki sene değildir İslâmı askeri ömürleri oldukça bu kal'a'i terk etmezler. Bizzât eğer pâdişah ve vezîri dahi murâd etse bile asker-i İslâm bu kal'adan çıkaramazlar. Zirâ kal'anın içerisindedir ve ale'l-husûs nice yüz bin adamın kanlısıdır…"* (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 60b)

Tercümân Panayot dahi *"iki sene ceng etmek değil bu kal'a uğrunda İslâm askeri öyle ceng eder ki bi'l-cümle Âl-i Osmân memleketinde ya Venedik Doju memleketinde baykuşlar ötse cengden fâriğ olunmaz. Ya'ni bu kal'a'i asker-i İslâm bırakıp gidermi zan edersiz. Yok bizzât pâdişâhımız ve serdâr-ı ekremim murâd etseler bile asker-i İslâm bu cezîreden çıkmazlar. Zirâ derûn-ı kal'ada bu kadar katîlleri vardır..."* (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 120a)

Sâhib-i devlet ağlayu ağlayu ayak üzere durup ve el kaldırıp ve bunca in'âm ve ihsânlar edip kırk kurbân kesti. Ve küffâr zincirinden kırk esîr istihlas ve nezr eyleyip ve ol mezkûr yirmi esîrin bahâlârına iktifâ edecek kadar akça hazînesinden ihrâc edip Ankebut Ahmed Paşa'yı vekîl nasb eyleyip akçe'i merkūme teslîm eyledi. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 41a)

Sâhib-i devlet ağlayu ağlayu ayak üzerine kalkıp ve el kaldırıp gāzilere du'â ve senâlar eyledi. Ve münasib olanlarına hıl'atler giydirip ve kurbân kesti. Ve küffâr zincirinden kırk esîr ibunca in'âm ve ihsânlar edip kırk stihlas ve âzâd olmasına nezr eyleyip ve ol gün mezkûr kırk esîrin bahâlârına kifâyet edecek kadar akça hazînesinden ihrâc edip Ankebut Ahmed Paşa'yı vekîl nasb eyleyip akçeyi merkūme teslîm eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 108b)

4.1.4.4. Özetleyerek Verme

Bazı yerlerde müellif, kaynağından yararlanırken kelime bazında da olsa atlama ya da kısaltmalar yaparak nakletmistir. Mesela;

On yedi aded balyemez topçu üç havân topları vaz‘ edip gayri mezbûr tabyadan kal‘anın içerisi görünür ve hem Kumkapısuna küffârın zahîre sefineleri gelemez oldular. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 29a)	On yedi aded balyemez topçu üç aded havân topları vaz‘ edip mezbûr tabyadan kal‘anın içerisi görünür ve hem Kumkapısına zahîre sefîneleri gelemez oldular. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 101a]
ve cebeciler ocağından dahi iki yüz nefer ifrâz edip ve üzerlerine ocaklarından iki çavuş ta‘yîn olunup ve bu asker üzerine Halil Paşa ser‘asker ta‘yîn olunup ve gece mahfice ordu-yı hümâyûndan çıkıp Resmo’ya vardılar. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 31b)	ve cebeciler ocağından dahi iki yüz nefer ifrâz edip ve üzerlerine ocaklarından iki çavuş ta‘yîn olunup ve gece mahfice ordu-yı hümâyûndan çıkıp Resmo’ya vardılar. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, vr. P102b-103a)
Birkaç gün mürûrundan sonra küffâr-ı düzâh-ı karar edip esîr tutulan beyzâdelerini bahâ ile taleb eyledi. Sâhib-i devlet dahi vermeyip ve cevâb eyledi ki biz bâzirgân değiliz ve hazîneye dahi muhtâcımız yoktur. Bizim şevketlü ve kudretlü pâdişâhımızın eyyâm-ı devletinde akçaya müzâyakamız yokdur dedi. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 58a)	Birkaç gün mürûrundan sonra küffâr vire edip esîr tutulan beyzâdelerini bahâ ile taleb eyledi. *“Sâhib-i devlet dahi şevketlü pâdişâhımızın eyyâm-ı devletinde akçaya müzâyakamız yokdur”* dedi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 118b)

kal‘a’i Küçük kurbunda bir münâsip yere yanaşdı. Beriden sâhib-i devlet Karakulak Ahmed Ağa’yı ve tercüman Panayot zımmiyi ve bir iki söz anlar adamları koşup gönderdi. Çünki varıp birbirine mülâki oldular. Selâm ve kelâmdan sonra feth-i kelâm olunup gelen kefereler cevâba agâz edip dediler ki biz size bir kal‘a vermeğe murâd eyledik ki böyle metîn bir kal‘a cihân içinde misli yokdur. Ve biliriz böyle bir cevâhir vereriz ki bir pâdişah mâlik olmuş değildir. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 60a-b)

Küçük kal‘a kurbuna yanaştı. Ordu-yı hümâyûn tarafından yine Karakulak Ahmed Ağa ve divân-ı hümâyûn tercümânı Panayot mahall-i mezbûra varıp gelen kâfir ile mükâlemeye başladıklarında *“size bir kal‘a veririz ki dünyada misli yokdur ve öyle bir cevâhir veririz ki bir pâdişah mâlik olmuş değildir.”* (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 119b)

ve hâlâ mahz-ı atiyye-i celile-i hüsrevânem ve inâyet-i seniyye-i şahânemden bir sevb serâ-sere kaplı sammur-ı fâyikü’z-sürûr bir sevb-i sîn serâser ve bir kabza-i şimşîr add ve tedmîr ve bir kabzâ-i murassa‘ hançer sana ihsân-ı hümâyûnum olup hâssa musâhiblerimden Yusuf Ağa kulum ile gönderilmişdir. Ve vüzerâ ve mîrimîrân ve ümerâ ve sâ’ir kullarıma dahi birer sevb hıl‘at gönderilmiştir. Envâ‘i i‘zâz ve ikrâm ve ta‘zîm [ü] ihtirâm ile istikbâl edip… (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 49b)

Ve hâlâ mahz-ı atiyye-i celîle-i hüsrevânem ve inâyet-i seniyye-i şahânemden bir sevb serâ-sere kaplı sammur-ı fâizü’s-sürûr ve bir top serâser ve bir kabza-i şemşîr add ve tedmîr ve bir kabzâ-i murassa‘ hançer sana ihsân-ı hümâyûnum olup hâssa musâhiblerimden Yusuf Ağa kulum ile gönderilmişdir. Envâ‘-ı i‘zâz ve ikrâm ile ve ta‘zîm [ü] ihtirâmla istikbâl edip… (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid, ,* P., vr. 113b)

4.1.4.5. Konu Başlıklarını Verme

Müellif, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'den yararlanırken yararlandığı eserde konu başlığı ayrı şekilde verilmemesine rağmen Na'îmâ'nın ve Kâtip Çelebi'nin anlatım şeklinde olduğu gibi çesitli ara başlıklara bölmüştür. Böylece konunun okuyucuya daha derli toplu bir şekilde sunulması sağlanmıştır. Bunlara örnek ise;

Ezîn cânib Kızıl Tabya Cânibden deryâ civârında vâki' olan metrislerde me'mûr olan yeniçeri askeri ittifâk edip karşılarında küffârın bir küçük tabyası var idi. (*Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 42b)

Ezîn Cânib

Kızıl Tabya cânibinden deryâ civârında vâki' olan metrislerde me'mûr olan yeniçeri askeri ittifâk edip karşılarında küffârın bir küçük tabyası var idi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 109b)

Azîmet-i Kandiye iş bu bin yetmiş yedi senesinin mah-ı Zilka'denin yirmi ikinci hams günü Vezîr-i a'zam Fazıl Ahmed Paşa hazretleri Hanya'dan Kandiye'ye azîmet edip asker-i firâvân gelip düşmana gürlük içün Kandiye karşısında tahminen bir buçuk sâ'at Selvili çeşme dedikleri yerden bir ucu Kandiye altına gelince sancaklar ve bayraklar ve mehterhânele …. (*Hikayet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* vr. 17b-18a)

Azîmet-i Fazıl Ahmed Paşa be-Cânib-i Kandiye

Bin yetmiş yedi senesinde mah-ı Zilka'de-i şerîfin yirmi ikinci Hamîs günü Vezîr-i a'zam Fazıl Ahmed Paşa Hanya'dan Kandiye'ye teveccüh ve azîmet edip asker-i firâvân ile gelip düşmana gürlük içün Kandiye karşısında bir buçuk sâ'at Servili çeşme dedikleri yerden bir ucu Kandiye altına varınca bunca sancaklar ve bayraklar me[h]terhâneler … (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 96a)

4.1.4.6. Kandiye Seferi ile İlgili Sayısal Veriler

Hasan Efendi'nin eseri ile *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* eserinin sonunda yer alan Kandiye'nin fethi sırasında kullanılan hazine ve cebhane ve mühimmat ve şehitlerle ilgili verilen bilgiler farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar hem sayısal verileri tanıtan metinde hem de sayısal verilerde yer almaktadır. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* eserinde toplam şehîd olan sayısı 244647 iken *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de 137210'dur. Buradaki veriliş sırası da farklıdır. Sayısal verilerdeki farklılıkları daha iyi analiz etmek için iki eserdeki verileri belli bir sıraya koyarak tablo olarak verdik:

Hikayet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye		**Tevârîh-i Cezîre-i Girid**	
Şehîd olan paşalar aded	15	Şehîd olan paşalar aded	15
Şehîd olan çorbacılar aded	84	Şehîd olan çorbacıyân aded	84
Şehîd olan çavuşlar aded	164	Şehîd olan çavuşlar aded	164
Şehîd olan yeniçeri beytü'l-mâla teslîm olunan aded	25639	Şehîd olan yeniçerilerin beytü'l-mâla teslîm olunan aded	25639
Şehîd olan zu'emâ ve erbâb-ı timâr beyleri aded	37645	Şehîd olan zu'emâ ve erbâb-ı timâr aded	27645
Şehîd olan serdengeçti sipâhileri aded	49635	Şehîd olan serdengeçti sipâhileri aded	4962
Şehîd olan alaybeyleri aded	1048	Şehîd olan alaybeyleri aded	796
Şehîd olan cebeciler aded	69850	Şehîd olan cebeciler aded	6975
Şehîd olan topçular aded	22965	Şehîd olan topçular aded	22965
Şehîd olan lağımcılar aded	29965	Şehîd olan lağımcılar aded	29965
Şehîd olan garîb yiğitler aded	7900	Şehîd olan garîb yiğitler aded	7900
Şehîd olan cem'i yekûn aded	244647	Şehîd olan aded	137210
Atılan top gülleleri aded	199775	Atılan top güllesi aded	199775
Sarf olunan barut kantar aded	111313	Barut kantar aded	119212

Atılan kazan hunbarası aded	75324	-	-
Atılan şişe hunbarası aded	126885	Şişe hunbarası aded	185624
Atılan top hunbarası aded	185852	-	-
Atılan havan taşı aded	132822	Havan taşı aded	133822
Atılan lağımlar aded	3960	Atılan lağımlar aded	3960
Dil baş getiren gāzilere verilen bahşîş kise aded	160	Dil baş getiren gāzilere bahşîş kîse aded	800
Yaralulara verilen bahşîş guruş	48812	Yaralulara verilen bahşîş guruş	48812
Kâfirden atılmayıp boş kalan lağımlar aded	2429	Kâfirden atılmayıp boş kalan lağımlar ki fethinde bulundu aded	3429
Kâfirden alınan gülleleri aded	22925	Kâfirden alınan gülle aded	22925
Kâfirden alınan dil aded	1979	Kâfirden alınan dil aded	1965
Kâfirden halâs bulan müslimîn aded	187	Kâfirden halâs bulan Müslümân aded	188
Kandiye'den kâfirin aldığı toplar	482	-	-
Kandiye'den kâfir alığı havan topları aded	237	-	-
-	-	Kandiye'den alınan havan topları	324
Kandiye'de kâfirden kalan toplar aded	482	Kandiye'den alınan toplar	484
Kandiye'nin içinde hâneler harâbesiyle aded	82000	Kandiye'de harâb olan hâneler aded	73000
Cümle kiliseler	300	Harâb olan kilise aded	300
Kal'adan firâr eden kefereler aded	1925	Kal'adan kaçıp gelen kefereler aded	1922

(*Hikayet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 86b-87a-b)-(*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 134b-135a)

4.1.5 *Tevârîh-i Ikrıtiş*

Girit'in tarihinden ve Türkler tarafından zaptından bahseden eserin müellifi belli değildir. 1-13 varak arasında Girit'in Osmanlı fethinden önceki dönem yer

almaktadır. Çalışmamızı oluşturan Hasan Efendi'nin eserin son tarafında[332] yer alan *"Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târih-i ma'lûmât"* başlığıyla yer alan bölümle benzeşmektedir[333].

Eserde vr. 13'ten sonra Girit'e yapılan sefer ve adanın fethi anlatılmaktadır. Girit'in fethinde verilen şehit sayıları ve savaşta kullanılan malzeme miktarlarını gösteren tablolar yeralmaktadır. Bu kısım yer yer *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* ile benzerlikler göstermektedir. Bunun dışında eserin sonunda Girit için yazılan gazeller ve türküler, 1233'e (M. 1817-18) kadar Kandiye muhafızı olan veziriazamların isimleri yer almaktadır. Yine eserin sonunda 1325 (1907) senesinde Girit'te meydana gelen depremden bahseden bir not ile *"İslambol-Kostantiniye"* başlığını taşıyan ayrı bir kısım yer almaktadır[334].

Eserin vr. 11b'de I. Mahmud'un ölümüne tarih düşülmüştür[335]. Bu durum bu eserin *"Tevârîh-i Cezîre-i Girid"*'den daha eski olduğunu göstermektedir. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de yer alan Osmanlı Devleti'nin adayı fethinden önceki dönemi anlatan *"Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle târih-î ma'lûmât"* başlığı ile verilen kısımda *Tevârîh-i Ikritiş*'ten yararlandığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'in son bölümünü bu eserle de karşılaştırma yapmayı gerekli gördük.

4.1.5.1. Birebir Yapılan Aktarmalar

Müellifin *"Tevârîh-i Ikritiş"*'ten yararlanırken genel olarak değiştirmeden aynen aktarım yapmıştır. Bunlara birkaç örnek verecek olursak;

---

[332] *Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 135b.
[333] *Tevarih-i Ikrıtiş (Girid),* İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536, s. V.1-13.
[334] *Tevarih-i Ikrıtiş (Girid),* vr.336-352.
[335] *Tevarih-i Ikrıtiş (Girid),* vr. 11b.

Nakd-i bihîn hamd ü senâ ve genc-i semin şükr-i icâbet-intimâ ol cenâb-ı kibriyânın serâ perde-i bârgâh-ı azamet celal ve mukassim-i erzâk dergâh ber-cûd-i nevâline pâşide kılınır ki feth-i cedîd-i Girid ile dîn ü devleti te'yîd ve şevket-i İslâmı te'bîd ve tahlîd eyledi. (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 1b)

Nakd-i bihîn hamd [ü] senâ ve genc-i semin şükr-i icâbet-intimâ ol cenâb-ı kibriyânın serâ perde-i bârgâh-ı azamet celal ve mukassim-i erzâk dergâh ber-cûd-i nevâline pâşide kılınır ki feth-i cedîd-i Girid ile dîn [ü] devleti te'yîd ve şevket-i İslâmı te'bîd ve tahlîd eyledi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 135b)

Ba'dehu sitte ve hamsînde bi'd-defa'ât ve nice bin istîsâlden sonra Ab-ı Koron'u ve Resmo'yu ve nice kılâ' vü bukā'ı teshîr ve harbîleri gılaf-ı şimşîr kılınıp ekber kıla'ı olan Kandiye ve cânib-i şarkīsinde bir iki hisâr dahi kalmıştır. Hâlâ küffârı makām-ı hayret ve inkisârda hezâr havf bîn ile hücûm-ı guzât-ı İslâma müterakkiblerdir. .(*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 11a)

Ba'dehu sitte ve hamsînde bi'd-defa'ât nice bin istîsâlden sonra Ab-ı Koron'u ve Resmo'yu ve nice kılâ' vü bukā'ı teshîr ve harbîleri gılaf-ı şimşîr kılınıp ekber kıla'ı olan Kandiye ve şarkīsinde bir iki hisâr dahi kalmıştır. Hâlâ küffârı makām-ı hayret ve inkisârda hezâr havf bîn ile hücûm-ı guzât-ı İslâma müterakkiblerdir. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 142b)

4.1.5.2. Özetleyerek Verme

Hasan Efendi'nin *"Tevârîh-i Ikritiş"* adlı eserden yararlanma yöntemlerinden biri de Ikritiş'deki konuyu kısaltarak verme şeklindedir. Bu kısaltmalar bazen cümle bazen de kelime olmuştur. Bunlara örnek verecek olursak;

Ve etbâğına bi'l-külliye tiğ'i kadri yürütüp Cezâyir emvâlini bi't-tamâm gemilere doldurup kaysere gönderdi. (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 7b)

Ve etbâğına bi'l-külliye tiğ'i kadri yürütüp kaysere gönderdi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 140a)

Cezâyir deryâ-yı Rumdan dördüncü iklimde Ikritiş ki tahfîf-i içün evvelinden hemze-i hazf ve âhirinden şîn terhim olunup gayri bu mahreç münasebetiyle kaf ve kâfa ve gâh dâl ve gâhî tâya kalb ü tebdîl kılınmakla Girid denilmiştir.(*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 2a)

Cezâyir deryâ-yı Rumdan dördüncü iklimde Ikritiş ki tahfîf-i ibâret içün evvelinden hemze-i hazf ve âhirinden kaf kâfa ve gâh dâl ve gâhî tâya kalb[ü] tebdîl kılınmakla Girid denilmiştir. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 136a)

Hükemâ ve e'imme tahkîki üzere bu cezîrede ma'den-i zeheb ve fizza mevcûddur. Ve hâlis antimon ve cümle mahsul-i güzîdesi hâsıl olur. Aslı zaferân ve ladin bunda olur. Ve ilm-i musikî bu cezîrede istinbâd olunmuştur. Ve dahi belinbus eder mevzi canavarlardan kurt ve tilki olmaz. Ve baykuş âhir yerden getirseler fi'l-hâl mürd olur. Anda mâ-i sa'leb ta'ayyüş etmezler.(*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 2b-3a)

Hükemâ ve e'imme tahkîki üzere bu cezîrede ma'den-i zeheb ve fizza mevcûddur. Ve hâlis antimon bunda olur. Ve ilm-i musikî bu cezîrede istinbâd olunmuştur. Ve dahi anda mâ-i sa'leb ta'ayyüş etmezler. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 136b)

Ve ol cezîre serâpâ dâr-ı kâfir olup mürûr-ı eyyâmla helâk olduklarında evlâd zerârîleri gittikçe îmân ve İslâmdan ba'îd ve ümmet-i Muhammed aleyhi's-selâm adâvetleri mezîd oldu. (*Tevârîh-i Ikritiş*, vr. 9a)

Ve ol cezîre serâpâ dâr-ı kâfir olup mürûr-ı eyyâmla helâk olduklarında evlâd zerârîleri gittikçe îmân ve İslâmdan ba'îd ve ümmet-i Muhammed'e adâvetleri mezîd oldu. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, P., vr. 141a)

Venedik hissesine düştü. Ve sâbıka Sultân Süleyman zamânında Hayreddin Kapudân Paşa dahi dokuz yüz kırk beş Saferinin on beşinci günü yüz kırk pâre gemi ile Girid'e varıp evvelâ Milepotamo ve Milonyo nâm hisâra çıkılıp ve er döktüler. …… Ekseri esîr ve bâkīsi tu'me-i şimşîr oldu. Ba'de Eskilatye ve Estilo nâm iki hisâr dahi alınıp nahiyelerinden seksen pâre karye gāret ve ol sene Girid ceziresine küllî hasâret olundu. Bir haftada cümle etrafı devr-i gāret olunup onbeş binden ziyâde esîr alınıp ve İstanbul'a gönderildi. Ba'dehu ba'zı avâ'ik hasebiyle ta'arruz olunmayıp Kıbrıs fethinden sonra sulh mün'akid olmakla bu âna dek Venedik Beyleri yedinde kalmışidi. (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 9a-b, 10a)

Venedik hissesine düşüp bu âna dek kalmış idi. Sâbıka Hayreddin Paşa Girid'den beri ekser cezâiri aldıktan sonra dokuz yüz kırk beş Muharreminde Girid'e varıp Meramilo ve Ab-ı Koron kal'alarını gāret ve tahrîbten sonra hısn-ı hasîm Hanya'ya asker döküp kal'anın metânetinden fethi müyesser ve mümkün olmamakla etrâfını gāret [ü] hasâret edip ba'dehu Menolgo ve Estiye nâm iki hisârı alıp etrâfında seksen karye halkını esîr etmekle cezîrenin imâretine ve intizâmına ol sene olan külli rahne vermiş idi. Ba'dehu ba'zı avâ'ik hasebiyle ta'arruz olunmayıp Kıbrıs fethinden sonra sulh mün'akid olmakla bu âna kadar Venedik Beyleri yedinde kalmış idi (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 141b)

Her sâl bezl-i emvâl ve cem'-i ricâl ve tertîb-i sefîne emsâli tekellüfât-ı sakkâki kendüğünde nisbet-i it'âb nefs-i beden ve irtikâb-ı mihendir terk buyrulur ise ol mukābelede her sene tahammül-i esfâr ve ahtârdan (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 6a)

Her sâl bezl-i emvâl ve cem'-i ricâl ve tertîb süfün ve beden ve irtikâb-ı mihendir terk buyrulur ise ol mukābelede her sene tahammül-i esfâr ve ahtârdan kendülere hâsıl olan mâlik-i iz'âfın tayyib-i hâtır ile bizden alsınlar. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 139a)

4.1.5.3. Yapılan Eklemeler

Hasan Efendi, *Tevârîh-i Ikritiş*'ten yararlanırken bazen kendine göre eklemeler yaptığı gibi kimi zamanda değişiklikler yapmıştır. Bunlara örnek verecek olursak;

Bir zaman ehl-i İslâm zarûrî küffârın taht-ı yedinde kalıp mürûr-ı eyyâmla kibâr-ı meşâyıh ve ulemâdan çok kimesne zuhûr eylemişti (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 3b)	Bir zaman ehl-i İslâm zarûrî küffârın taht-ı yedinde kalıp mürûr-ı eyyâmla kimi hicret eyledi ve kimi hâşa reddet-i ihtiyâr edip ânda kaldı. Ol müddette kibâr-ı meşâyıh ve ulemâdan çok kimesne zuhûr eylemişti. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 137a)
…..cümle dâr u diyâra mâlik-i hakīki ancak olur. Kâh muti'a temlîk eder….(*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 10a)	…..cümle dâr [u] diyâra mâlik-i hakīki ancak Mevlâ-yı zü'l-celâldir. Kâh muti'a temlîk eder… (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 141b)
Bir rivâyette anlar mezbûrun teveccühün istimâ' ettikte çıkıp havflarında Ikritiş'ine gittiler ve ânda sâkin oldular. (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 4b)	Bir rivâyette anlar mezbûrun teveccühün istimâ' ettikte çıkıp havflarında Girid'e gittiler ve ânda sâkin oldular. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 137b)

4.1.5.4. Kaynakların Verilme Şekli

Hasan Efendi, *Tevârîh-i Ikritiş*'ten yayarlanırken *Ikritiş*'in yararlandığı kaynakları aynen vermeyi tercih etmiştir. Bunlara örnek verecek olursak;

Ravzatü'l-Mi'mâr sâhibi Abdullah ibn Vahab rivâyeti ile nakl eder ki Abdullah bin Sa'd Bebi Ümeyye tarafından Vâli-i Mısır iken bu Cezîre'ye gazâ edip fethi müyesser olmuşidi. (*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 3a)	Ravzatü'l-Mi'mâr sâhibi Abdullah ibn Vahab rivâyeti ile nakl eder ki Abdullah bin Sa'd bin Ümeyye tarafından Vâli-i Mısır iken bu Cezîre'ye gazâ edip fethi müyesser olmuş idi. (*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 136b)
Bu kelâmın mâsadâkı hâlâ zuhûr eyleyen feth-i Girid'dir ki bâ Behcet-i Nevberî nakli üzere yüz doksan târihinde Ravzâtü'l-Mi'mâr ve Nücumu'z-zevâhire tahrîri muktazâsınca sekiz sene sonra ehl-i İslâma nasîb olmuş iken Nevberî kavlince üç yüz beşte ve Ravzâtü'l-Mi'mâr ta'yîni üzere kırk seneden sonra …(*Tevârîh-i Ikritiş,* vr. 11a)	Bu kelâmın mâsadâkı hâlâ zuhûr eyleyen feth-i Girid'dir ki bâ Behcet-i Nevberî nakli üzere yüz doksan târihinde Ravzâtü'l-Mi'mâr ve Nücumu'z-zevâhire tahrîri muktazâsınca sekiz sene sonra ehl-i İslâma nasîb olmuş iken Nevberî kavlince üç yüz beşte ve Ravzâtü'l-Mi'mâr ta'yîni üzere kırk seneden sonra…(*Tevârîh-i Cezîre-i Girid,* P., vr. 142b)

5. METİN

Metin Tesisinde İzlenen Yol

Metinde P ile gösterdiğimiz St. Petersburg nüshası ve T ile gösterdiğimiz Topkapı nüshasıdır. Metinde P nüshası esas alınmıştır. T nüshasındaki ifade daha doğru ve tamamlayıcı mahiyette ise metne alınmıştır. İki nüsha arasındaki farklılıklar dipnotta belirtilmiştir. Metnin her iki nüshaya göre takip edilebilmesi için her iki nüshanın başlangıç numaraları [P2a] [T2a] şeklinde metinde gösterilmiştir.

Metinde geçen ayetler, hadisler ve özlü sözler Arap alfabesiyle yazılarak bunların kaynakları ve anlamları dipnotta gösterilmiştir.

Metinde, ifadeyi düzeltmek için tarafımızdan yapılan harf ve kelime ilaveleri [ ] şeklinde köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir, *"Küffâr-ı zîr [ü] zemînden"* gibi. Nüshalar arası farklar (:)'dan sonra verilmiştir, kelime ve ibare, eksiklikleri için (-) işaretleri kullanılmıştır. Metinde okunmasının doğruluğunda şüphe olan kelimelerin sonuna (?) konulmuştur. Hiç okunup anlamlandırılamayan kelimeler ise metinde geçtiği şekilde Arapça harflerle verilmiştir. Nüsha karşılaştırmalarında imlâdan ileri gelen "ile" nin birleşik yazılması ve ayrı yazılması gibi küçük farklılıklar ve nısfu'l-leyde/nıfu'l-leylde olduğu gibi harf eksiklikleri de dipnotta belirtilmemiştir. Metinde geçen konuşmalar tırnak içinde verilerek italik yazılmıştır. Metnin daha anlaşılır hale gelebilmesi için uygun görülen yerlere noktalama işaretleri tarafımızdan ilave edilmiştir.

Arapça ve Farsça kelimelerdeki ا, و, ي vokaller â, û, î şeklinde yazılmıştır. Yine, ayn harfi (') ile ortadaki hemze de (') ile gösterilmiştir. Kelimenin başındaki ayn harfi için (') kullanılmayarak ('asker) değil (asker) şeklinde yazılmıştır. Hemze ile kesme işaretinin karıştırılmaması için kesme işareti (') ile gösterilmiştir. Transkripsiyon çalışmamızda Türkçe karakterli bazı kelimelerde "ğ" harfi tercih edildi, "gelmeğe", "olmağın", "ağa" "yağmur", "soğuk" gibi.

Metnin imlâ ve ifadelerimizde günümüzdeki kullanımı da göz önüne alınarak, Türkçe kelime sonlarındaki düz vokalleri yuvarlak, "Anatolı/Anatolu", "Alay Köşki/Alay Köşkü", "köpri/köprü", olarak ifade ederken, bazı Türkçe karakterlerde

“t” harfi “d” olarak yazılmıştır, “tağ/dağ”, “ota/oda”, “Anatolu/Anadolu”, “temür/demir” gibi.

Farsça kelime sonlarında “dâr” ve “gâh” “zade” eklerini “serdâr”, “harbgâh” “ağazâde” gibi birleşik yazılmıştır. Türkçede sert sesteş uyumu çerçevesinde bazı kelimeler; “oldukda” “oldukta”, “geldikte “geldikte”’ye dönüşmüştür. Metinde “köpri”, “kutı” örneklerinde olduğu gibi sonu “ı” veya “i” sesi ile biten Türkçe isimlerde, günümüz diline yakın bir imla tercih edilerek, “köprü”, “kutu” şeklinde kullanılmıştır. Türkçe fiillerde ise, “oldı”, “itdi” “gördi”, örneklerindeki gibi, metnin günümüze daha uygun olması için “oldu”, “etti”, “gördü” şeklinde yazılmıştır. Yine metnin günümüze daha uygun olması için “guruş”, “fırtına” gibi kelimeler “kuruş”, “fırtına” şeklinde yazılmıştır.

TEVÂRÎH-İ CEZÎRE-İ GİRİD SENE 1055

[P1b] İşbu bin elli beş senesi ibtidâ-i gazâvat-ı Cezîre-i Girid ve Serdârı Kapudân Yusuf Paşa sene-i sâbıkada zikri mürûr eden Malta gemileri Âsıtâne'den Mısır'a giden Dârüssa'âde Ağâsı sefînesine müstevlî olup aldıkları sem'-i hümâyûn-ı pâdişâhî oldukda küffârdan ahz-ı intikām ü sâra himmet-i şehriyârî olup Akdeniz'e sefer fermân eylediler. Ve Rumeli ümerâsına ahkâm-ı şerîfe gönderildi ki *"evvelbahârda mahruse-i Selanik'e varıp âlât-ı piyâde ile mîr-i mîrânlar yanında mevcûd ola"*. Ve Anadolu Eyâletinde Kastamonu ve Saruhan ve Hamid ve Teke ve Ankara ve Aydın sancaklarına ve Eyâlet-i Karaman Kırşehri ve Niğde ve Aksaray beylerine ve Eyâlet-i Sivas ve Çorum ve Amasya ve Bozok beylerine ve sâ'ir askerîye hükümler[336] gönderildi ki *"cümlesi Sakız mukābelesine Çeşme demekle ma'ruf iskeleye varıp mîr-i mîrânlara me'mur olmağla* **[P2a]** *serdârları olan mirahur-ı sâbık Amasya Beyi Ahmed Paşa yanında mevcûd bulunalar ve Vâli-i Vilâyet-i Karaman Durak* ***[T2a]*** *Paşa bu cümlesi sefâ'ine koyup göndere"*. Ve sabıka harem-i hümâyûndan mukarreb-i pâdişâh olan Silahdâr Yusuf Paşa ki taşra çıkıp kapudân olmuşidi Donanma-yı hümâyûna serdâr olması karardâde-i re'y-i pâdişâh olmağın kapudânlık mansıbına ve leşker-i bahr ü ber sipehsâlarlığı dahi zamm u ilhâk buyruldu. Ve Rumeli Eyâleti Küçük Hasan Paşa'ya tevcîh olunup ol hafta Selanik'e irsâl olundu ki Rumeli askerini cem' edip Benefşe sâhilinde kapudân paşaya muntazır ola. Ve zağarcıbaşılıkdan yeniçeri kethüdâsı olan Murad Ağa dahi yeniçeri ağası yerine sefere ta'yîn olundu. Ve Samsoncubaşı İbrahim Ağa ve Haseki Ali Ağa dahi sâ'ir[337] çorbacılar ile me'mûr oldular. Vüzerâdan sâbık Kā'immakam olan Bosnevî Koca Musa Paşa dahi sefer-i merkūma ta'yîn buyruldu ki serdâr-ı zîşâna refîk olup teshîr-i bilâdda hüsn-i tedbîr edeler. Hasan Paşa Selanik'e varıp Rumeli ümerâsını da'vet ve cem' eyledi. Bu tarafda ücret ile elliden mütecâviz bâzergân gemileri istîcâr olunup asker-i mezkûrenin zâd ü zehâ'irlerini tahmîl ve donanmadan evvel irsâl olundu. Ve doksan pâre Karamürsel ve kalyon ve şayka **[P2b]** Selanik'e ve altmış pâre sefîne dahi Çeşme'ye varıp limânlara lenger-endâz oldular. Ve bu gemilere mühimmâtdan on beş

[336] Hükümler T: hüküm P.
[337] sâ'ir P: -T.

bin kantâr barut ve elli bin âhenin yuvalak[338] ve elli kıt‘a **[T2b]** badaluşka toplar ve kazma ve kürek vesâir âlât-ı cebehâne ve levâzım-ı kal‘a bî-hesâb tahmîl olunup gönderildi. Ve Cezâyir ve Tunus ve Trablus ocaklarına ahkâm-ı şerîf ve sadr-ı a‘zam mektûbları irsâl olundu ki *“evvelbahâr da Akdeniz’e sefer vardır. Gemileriniz ile umûmen gazâya hâzır olup rûz-ı hızırdan mukaddem gelip donanmaya mülhak olasız”* deyü da‘vet olundular. Ocak halkı gazâya da‘vet olunduklarında cûş u hurûşları ziyâde olup cân başıyla uğur-ı hümâyûnda hizmete hâzır ve kudüm-ı sipehsâlan müntazır oldukları arz olunup sefer emriyle varan çavuş ile Hızır kethüdâ çıkıp kurtulup Âsitâne’ye geldi. Bî-çâre paşalar yine mecbûren Cezâyir’de kaldılar.

Azîmet-i Asker-i İslâm [be-]Donanma-yı Yusuf Paşa

Tersâne-i Âmirede leşker-i bahrî Cezâyir kalemi ile müsemmâdır. Yoklanıp mavnalara ve kadırgalara tevzi‘ ü taksîm ettiler. Kürekçiler ve sâir mühimmât tekmîl olunup evvelbahârın dahî evâ’ili erişmiş idi. Ammâ hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh deryâdan tedârük ve umûr-ı gazâda kemâl-i ihtimâmlarına binâ’en her gün Tersâne-i Âmire’ye bizzât kendileri teşrif etmekle sefâ‘ine **[P3a]** donanma ve sâir âlât-ı kal‘a ihzârına kendüler ikdâm ve gemiler ve asker umûruna ihtimâm-ı tâm buyururlardı. Mâh-ı Saferin yirmi ikinci Çehâr-şenbih günü [20.04.1645] vakt-i asrda sefere me‘mur olan ocak ağalarına ve çorbacılara hıl‘at-i sefer[339] giydirilip hemen azîmet ferman ettiler. Kapudân Yusuf Paşa dahi mâh-ı Rebi‘ü’l-evvelin dördüncü Rûz-ı Yekşenbede [30.04.1645] ve mâh-ı urdu-behiştin yirmi biri idi. **[T3a]** Azîm donanma ve şenlikler ile Malta seferi nâmıyla azm-i gazâ edip cânib-i Bahr-i sefîde bâd-bân-ı küşâya müteveccih oldu. Donanma ile Sakız Cezîresine vardıklarında Selanik Limânı’nda olan gemiler içün Rodos Beyi İbrahim Bey Kara Hoca demekle ma‘rûfdur sekiz mükemmel kadırga ile gönderilip Kızılhisâr Limânına cem‘ olmaları tenbîh buyruldu. Ve Sakız’a dâhil oldukta Anadolu Seraskeri Ahmed Paşa Sivas ve Karaman ve Anadolu beyleriyle dâmen-bûsa gelip mazhar-ı iltifât oldular. Mâh-ı Rebi‘ü’l-evvelin yirmi beşinci günü [21.05.1645] Anadolu askeri gemilere girip kırk pâre şayka ile Sakız limânında vaz‘-ı lenger oldular. Bu sekiz gün istirâhatdan sonra kalkıp Kızılhisâr

[338] ve elli bin âhenin yuvalak P: -T.
[339] sefer P: -T.

limânına geldiler. Yolda azîm fırtına zuhûr edip gemiler perâkende ve perîşân olmuş idi. Midilli Beyi Veli Bey gezip cümlesini Termiş nâm mahalle gelesiz deyu cem‘ eyledi. Üç günde kırk dokuz sefîne cümle geldiler ve Rumeli sipehsâlârı Hasan Paşa dahi **[P3b]** eyâleti askeri ile Rebi‘ü’l evvelin yirmi dördünde kalkıp serdâr Kızılhisâr limânında ancak dört gün oturup Mora’dan Termiş nâm hisâr limânına girmişler idi. Sevâhili hevâdar ve âb-ı latif ve sahrâsı letâfetle meşhûr dâr u diyârdır. Bu tarafdan Rumeli askeri Kızılhisârı geçip gurre-i Rebi‘ü’l âhirde Termiş sevâhiline gelip doksan sekiz pâre sefîne ile ve bu kadar cebehâne ve mühimmât ile donanmâ-yı hümâyûna mülâkī oldular. Ertesi oturak fermân olunup ale’s-sabâh Kapudân **[T3b]** Yusuf Paşa baştardaden çıkıp otakda cümle ümerâ-yı kirâm ve sâlârân-ı leşker-i İslâm ve mîr-i mîrân Hasan Paşa ile gelip dâmen-bûs-ı serdâr ile müşerref olup teşrifât-ı şâhâne ile ser-firâz oldular. Serdâr-ı kâmkâr her birini tatyîb ve gazâ ve cihâda tergîb eyledi. Koron sükkânından Karabatak Bey gemisine binip bir Girid firkatesini aktarma edip kaptan paşaya getirdikte hıl‘at ile ri‘âyet olundu. Firkatenin içinde bulunan on iki kâfiri küreğe kodular. Ertesi kalkıp Benefşe sevâhili mukābelesine geldiklerinde bi-emrillâhi te‘âlâ bir azîm rüzgâr peydâ olup gerçi muvâfık idi. Lâkin şiddetinden donanma limâna girdiler ve ba‘zı şayka ve burtonları Manya burnuna çekdi. Deryâda bulunan ümerâ limâna girmek mümkün olmayıp Çuka Adası’na düştüler. **[P4a]** Serdârdan dûr olduklarına te’essüfde iken meğer Venedik tarafından Girit imdâdına bir sabâ-reftâr içi barut ve dâne ve kurşun ve humbara ve tüfenk ve fitil ile mâl-â-mâl gemi irsâl etmişler. Lütfu kirdikâr ile mezbûr beyler üzerine düşüp bî-zahmet ve bî-ceng ahz u kabz edip hakkâ bu husûs bir fâl oldu. Ve geminin içinden hayli kâfir çıkıp küreğe kodular ve andan Avarin’e varılıp yedi kıt‘a kalyon anda hâzır bulundu. Ehl-i sefere *“Malta seferi tedârükin eylen”* deyü fermân olundu. Ve asker-i İslâm hıyâm ile sahrâya çıkıp sefâ‘in-i donanmayı bağlamağa başladılar. Ve anda iken Trablus ve Tunus paşası Abdurrahman Paşa sekiz pâre çekdiri ve kadırgaları azîm alayı ile gelip donanmaya mülākat ettiler. Ümerâ-yı Mağrib ve sefîne kapudânları ve ocak zâbitleri serâser dîbâ hıl‘atler ile ser-bülend oldular.

[T4a] Azîmet-i Asker-i İslâm be-Cânib-i Girid

On gün ol makāmda murâd üzre mühimmât görülüp Rebi‘ü’l-âhirin yirmi beşinci günü [26.06.1645] Çehâr-şenbih idi. Avarin[340] limânından çıkılıp herkes Engine salınır[341] kıyâsında iken ümerâ-i deryâ kapudânları da‘vet olunup Girid seferine me’mur olduklarına hatt-ı şerîf ibrâz ve mazmûnı i‘lâm ve keşf-i râz edip Cezîre-i Girid **[P4b]** fethi niyetine Hanya burnuna doğru gittiler. İttifākat-ı hasenedendir ki bi-‘inâyetillâhi te‘âlâ bir eyyâm-ı latîf ve bir rüzgâr-ı muvâfık u şerîf oldu ki sefâ‘in-i donanma asla birbirinden mütebâ‘id olmayıp ma‘iyyet ile şevket-i mehâbet göstererek ol gün gidip gece Çuka[342] Adası kurbunda lenger-endâz oldular. Ertesi yine yürüyüp ikindi vaktinde Girid kurbunda Sakalya nâm harâb adaya varıldı[343]. Gözcü kâfirler duhân ile donanma geldiğini gördüler ve Girid’e i‘lâm eylediler[344] dahi ertesi rûz-ı Cum‘a idi. Akşâm vakti Girid’in dağları seçilip gemilerde fânûslar yandı. Rüzgâr kavî olmakla fi’l-hâl asker-i İslâm sevâhil-i Girid’e lenger-endâz oldular. Hemân ol sâ‘at Karabatak dedikleri firkate re’îsi tebdîl-i şekl ile Sakalya Adası’na varıp gözcü kâfirlerin ikisi ceng etmekle katl olunup dördü zinde ahz olunup dil getirdi. Ol gün asker-i İslâm serdâr-ı sâhib-i ihtirâmla kenâra dökülüp kurâları fi’l-hâl târumâr eylediler. Ve birkaç kâfirin seri pişgâh-ı serdâra galtân oldu. Cum‘a ertesi seheri Girid’in Kılıç Burnu dolaşılıp[345] Girid ile Todori Adasında limân misâli bir mevzi‘de lenger-endâz olup **[T4b]** taşra çıkıldı. Küffâr baş göstermeyip Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa Rumeli askeri ile ve yeniçeri kethüdâsı **[P5a]** Murad Ağa ve Samsoncu başı İbrahim Ağa yeniçerinin önüne düşüp gemilerden mühimmât ihrâç olunduktan sonra Hanya hisârı muhâsarası fermân olunmağın akşâm vakti hisâr-ı mezbûr cânibine teveccüh olundu. Ol gece gidilip nısfu’l-leylde sabâh olunca bir nehr-i hoş-güvâr kenârında ârâm ettiler. Ol esnâda düşman erişti deyip bir âvâz zuhûr edip aslı yoktur denildikte hayli tüfeng atıldı. Ertesi beyne’s-salateyn Hanya kal‘ası mukābelesinde olan cisr-i sengîn kurbunda tepelerde nüzûl olunmakla bu tarafta

[340] Navarin Adası’nın adı, Osmanlı kaynaklarında önceleri Anavarin, Avarin veya Avarine şeklinde yer almaktadır. İdris Bostan, “Avarin”, *DİA,* XXXII, İstanbul 2006, s. 441.
[341] çıkılıp herkes engine salınır P: çıkılıp engine salınır T.
[342] *“Çuka”* Naima’da *“Çuha”* şeklinde yazılmıştır. *Târîh-i Naîmâ,* III., s. 1032.
[343] adaya varıldı P: adaya vardılar T.
[344] geldiğini gördüler ve Girid’e i‘lâm eylediler T: geldiğini Girid’e i‘lâm eylediler P.
[345] burnunu dolaşılıp T: burnu dolaşılıp P.

küffâr-ı fâriğu'l-bâl bağ ve bağçelerinde esvâb-ı girân-bahâ ile müzeyyen ve muhteşem zevk u safâlarda iken asker-i mansûr makhûrların sürûr vaktini basıp ganâyim-i bî-şumâr ile muğtenim olup vâfir mal ve esîr aldılar. Lâkin serdârın hüsn-i tedbîrinden biri bu oldu ki giriftâr-ı gāziyân olan re'âya ve ehl-i karyenin etfâl ve nisvânı getirild[ikt]en sonra getiren gāzilere in'âm u ihsân edip giriftârları azâde edip ihrâk-ı nümâlık ve kat'-ı eşcâr ve katl-i esîrden men' eyledi. Anlar ki âkıbet kâr mülâhazasında kāsırlar idi. **[T5a]** serdâr-ı kâmkârın bu re'yini pesend etmezlerdi. Zîrâ kal'anın metânetin ve askerin kılletin görüp asla fethin hâtıra getirmezlerdi. Hemân katl u gāret ve ihrâk-ı hasârat edip muğtenim gidelim derlerdi. **[P5b]** Ammâ cenâb-ı serdârdan bu merhameti istima' eden ahâli-i memleket her tarafdan orduya gelip zahîre ile hizmet eylediler. Asker-i[346] İslama mâil ve cezîre anların olmağa kāil oldular.

Feth-i Aya Todori

Girid Cezîresi'ne karîb üç dört mil müdevver bir cezîre-i sağîre ki iki tarafında yalın kaya üzerinde binâ olunmuş araları bir mil iki hisâr-ı metîn ki Aya Todori kal'aları demekle ma'rûfdur. Memâlik-i Hanya'nın nigehbânları şeklinde vâki'dir. Duvarının arzı altı zirâ' ve irtifa'ı on iki zirâ' her biri hüsrevâne balyemez topları ve cebehâne ve zehâ'ir ile mâl-â-mâl idi. Ol iki kal'a ki biri bâlâter muhâfaza-i bîrûn ve biri zîrter ki hâris-i deryâ-yı enderûndur. Dört sâ'atte kabza-i teshîre geldi. Çün donanmâ-yı hümâyûn limâna vâsıl oldığın küffâr hâk-sâr müşâhede etti. Bunlar muhâsara edeceklerin bilip kal'a-i zîr metânetine i'timâdları olmakla cümle aşağı kal'aya inip cem' oldular. Ve leşker-i İslâmın kudûmuna muntazır durdular. Bu tarafda serdâr-ı kâm-kâr gece askeri Hanya cânibine irsâlinden sonra Amasya Mir-livâsı Ahmed Paşa ve Tırhala Beyi Ahmed Bey ve serdengeçdi ağaları ve yeniçeri ve Tunus ve Trablus askerinden birer mikdâr asker gemilerden çıkarılıp sandallar ve pelasgermeler **[T5b]** ile sâhil-i cebel-i cezîre-i mezbûreye irsâl olundu. Leşker-i merkūm gece ile **[P6a]** hisâr meyânına vardıklarında hisâr-ı bâlâyi gördüler ki kapıları açılmış fi'l-hâl bî ceng [ü] cidâl girip kabz ettiler. Ale's-sabâh ki rûz-ı şenbih ve Rebî'ü'l-âhirin yirmi sekizi idi. Gāziler aşağı kal'ayı dahi muhâsara edip iki taraftan top ve tüfenk ile ceng ettiler. Serdâr dahi cümle donanma gemileri ile azm edip

[346] asker-i P: -T.

baştardadan kal‘aya toplar attı. Sâ’ir ümerâ dahi iktidâ edip kadırgalardan ve mavnalarden ol kadar top urdılar ki sadâsı âsumâna peyveste oldu. Hemân ol sâ‘at kadırgalardan iki top ihrâc olunup kal‘aya havâle ettiklerinde gāziler gayrete gelip bir uğurdan hisâra hücûm edip i‘lâm-ı nusret-encâm eylediklerini küffâr-ı hâksâr gördükde halâsdan me’yûs olup bir bî-dîn ve hîlekâr kâfir pişkâh-ı künkde hisâra gelip yed-i nâ-mübârekine bir beyaz makreme alıp gelin kal‘a sizindir alın dedikte gāziler hücûm edip ol mahalle izdihâm ile vardıklarında sâ’ir erbâb-ı dalâl içerü firâr edip ancak bir kâfir kaldı. Meğer mukaddemâ kapı yanında bu mahâl içün âmâde eyledikleri barut lağımına âteş vermişler. Zîr ü zemînden alıp üstünde ve yanında bulunanların kimini eflâka pertâb ve kimini misâl-i kebâb-ı büryân eyledi. Gāziyân-ı kirâm ve küffâr-ı li’âmdan hayli ecsâm tu‘me-i âteş oldu. Duvar-ı hisâr yer yer rahne oldukta **[T6a]** gāziyân-ı**[P6b]** zafer-karîn hücûm-ı dilîrâne ile kal‘a feth edip içinde bulunan küffâr-ı la‘în tu‘me-i tığ-ı abdâr olup kelleleri huzûr-ı serdâra geldikte in‘âm-ı firâvân ile bahadırları şâdmân eyledi. Ba‘dehu donanma-yı hümâyûn sâfâ-yı hâtır ile gelib limân-ı rahat-resân Aya Todori’de âsûde oldular.

Âğāz-ı Muhâsara-yı Hanya

Çün bu feth müyesser oldu. Serdâr-ı ekrem mâh-ı mezbûr[un] selhinde ki yevm-i ahad idi gemiden çıkıp Hanya karşısında kurulan bargâha nüzûl eyledi. Sâ’ir ümerâ ve hükkâm dahi günâgün hıyâm ile sahra varoşnu tezyîn ettiler. Ve fermân sudûr eyledi ki toplar ve cebehâne ve sâ’ir mühimmât sefâ’inden ihrâc oluna. Pes cümle levâzım ve mühimmât ihrâc ve leşker müheyyâ oldukta mâh-ı Cemâziye’l-evvelin üçüncü günü akşâm vaktinde asker-i mansûr kal‘a-yı Hanya’ya havâle olan Kilisâ-yı Kostantin tepesinde metris kurmağa âğāz eylediler. Evvelâ[347] tell-i merkūmda Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa ve sağ kol ve sol kol alaybeyleri ve Alacahisâr ve Avlonya ve İlbasan beyleri yedi kıt‘a balyemez top ile âmâde olup pişgâh-ı tophanede yeniçeri kethüdâsı Murad Ağa yeniçeri askeri ile metrise girdi. Ba‘dehû yemîn-i emîrü’l-ümerâda ümerâ-yı Tırhala ve Köstendil ve İskenderiye’ye dört top verilip önlerine Haseki Ali Ağa ba‘zı yeniçeriler ile **[P7a]**sipeh sürdü ve yesârındaki leb-i deryâya yine Üsküb ve Selânik ve Ohri ve Vulçıtrın beylerine altı

[347] evvelâ P: -T.

[T6b] top verilip Samsoncu başı İbrahim Ağa neferiyle metris kurdu. Ve Mirlivâ-i Dukakin Ali Bey sipâhileriyle ve serdengeçti ağaları ve Tunus dilâverleri Suda boğazında muhafazaya ta‘yîn olundu ki imdâda gelen küffârı hisâra duhûlden men‘ edeler. Ve cenâb-ı serdâr serleşker olup kendi tevâbi‘i ile evvelâ Taşköprü’de asker tarafına ve sâniyen donanma gemileri tarafına nigehbânlar koydular.

Vasf-ı Kal‘a-i Hanya

Kal‘a-i mezbûre binâsında akl-i ukelâ kāsır ve bir hisârdır ki rûy-ı zemînde mânendi yokdur. Ve memâlik-i mahrûsede bu tarz üzere kal‘a görülmemişdir. Ümerâ-i Venedik dört yüz seneden beri bu hisârın imâret ve binâsına ve sâ’ir cebehâne ve mühimmâtına bezl-i makdûr eyleyip kemâl mertebe istihkâm ve metânet vermişler idi. Gerçi irtifa‘ ve vüs‘at ve metânedde memâlik-i mahrûsada kılâ‘ı çokdur. Lâkin bu hisâr-ı mu‘teberin tarzı ve şekli yoktur. Ol bir düz yerde Galata kadar tûlanî vaki‘ olup yedi burç-i refî‘i var ki her biri vüs‘at ve irtifâ‘da birer hisâra benzer. Ve her birinde yirmişer balyemez top konup bin nefer ceng eri adam[348] alır. Duvarının arzı beş atlı **[P7b]** hem-rikâb reftâ edecek kadardır. Ve duvarda olan dolma toprakda hod yirmi atlı murâd üzere yürür. Ve duvar-ı merkūmun künküre-i vâlâsından yukarı on zirâ‘ kadar toprak mürtefi‘dir ki ehl-i harbîn rezmi anda olmak üzere ne top kâr eder ve ne gayrı şey te’sîr eder. Ve binâsı muhkem ve müretteb senk-i tîraşîdeden divarlu dokuz aded tabyalar ki sâ’ir burcdan yüce âsumâna **[T7a]** urûc eylemiştir. On beş balyemez ve sacma toplarıyla şehri muhâfaza eder. Ba‘dehû iki köşelerinde iki hâki dağ çıkarılmıştır ki cemî‘an burûc ve tabyalara nâzırlardır. Ve herbirinde[349] yirmişer hüsrevânî top-ı girânbahâ vaz‘ olunmuşdur ki cevânib-i erba‘ayı muhâfaza eder ve bu kühsârın altı mücevvef ve kubbe ender kubbedir ki top dâneleri ve cebehâne içün mahzenlerdir. Ammâ cânib-i bahrîsi divarı azîmü’l-binâ ile çekilmiş bir limân-ı latîfdir ki kapısından ancak kadırga girip ve yine kapısında deryâya nâzır azîm toplar konmuştur. Ve kârgîr kubbeli kurşun örtülü yirmi üç hâne tersânesi vardır ki rûy-ı zemînde bir dahi nazîri yoktur. Her birine nice hazîne sarf olunmuştur. Husûsan buyût ve saraylar ki şehir içinde sâfî mermerden kesilmiş şeddâdî binâlar ve hüsrevânî

[348] bin nefer-i ceng eri adam P: bin eri adam T.
[349] ve herbirinde P: ve birinde T.

kâşâneler ki Kasr-ı Havernak yanlarında bir şey değildir. Musanna‘ çeşmeler ve esvâk **[P8a]** ve dekâkîn ki gözler görmemiştir. Halk ashâb-ı emvâl ve ehl-i cemâl olmakla ma‘rûflardır. Fethi müyesser oldukta kabza-ı tasarrufa gelen cebehâneler hadden birûn idi. Yalnız üç yüz doksan beş[350] pâre top-ı girânbahâ defter olundu. Ve bîrûn-ı hisâr hendeğin umkı on beş fersah ve arzı yetmiş iki zirâ‘-ı mi‘mârîdir. Ve ekser leb-i hendek senk-i tırâşidedir. Nakl olunur ki *“pes-i divar-ı hisârda olan toprağı her sâl Hanya’nın büyük bazarına gelen merd[ü]zen üçer torba hâk-ı hendekten pes-i divara nakl ile seksen yıldan mütecâviz bir papazın vasiyyeti ile olur nice bin nasara her sene* ***[T7b]*** *bazara cem‘ oldukta mezbûrun tavk-ı la‘net vasıyyetini dergerdan edip*[351] *üçer torba toprak çekerler imiş”*. Tevârîhden haberdâr olan ba‘zı rü’esâ-yı küffârdan nakl olunur ki *“Hanya bu vechile binâ olunalı seksen sene olup ol hemân hisâr-ı enderûn var idi ki büyük kal‘a binâsından sonra kapıları kaldırılıp burûc ve kuleleri birer kimesneye mesken kılındı”*. Bundan akdem şehri tabyalar ve toprak ve hendek muhâfaza ederdi. Hattâ İspanya askeri gelip ol hâl üzere muhâsara eyleyip almağa kādir olmadılar. Sonra ümerâ-yı Venedik bezl-i makdûr edip bu hisâr-ı refi‘i çevirdiler. Ve bu şehrin sahrâsı latîf ve âbı hoşgüvâr ve hâki münbit[352] ve kühsârı **[P8b]** pür enhâr bağ u bağçeleri bî-nihâye ve eşcârı pür-esmâr ve yaylakları dört sâ‘atlik yoldur ki Eylül’ün evveline dek berg-i sefîd ile mestûrdur. Hâkinde sanavber ve kestâne ve turunç ve limon biter. Sanavber ve kestâne yaylak yerlere mahsûs eşcârdır. Turunç ve limon ise ekser sevâhilde olurken bunun bağçelerinde cem‘ olmuştur. Servistân ve gülistân ile bağ ve bağçelerini müzeyyen kılmışdır.

Azm-i Hisâr

Mâh-ı merkūmun dördüncü günü ki rûz-ı Se-şenbih ve Hazîrânın on yedisi idi. Ale’s-sabâh toplar ile kal‘a döğülmeğe başlayıp küffâr-ı hâksâr dahi pâyı ve vakārı muhkem basıp ceng ve muhâsarada asla kusur etmediler. Muhâsaranın ikinci günü serdâr Tophaneye gelir guzâtı cenge tahrîs ederken kâfir-i bedkâr bir top-ı sâ‘ika-i pâre âteş verip vüzerâ[353] **[T8a]** durduğu yere geldi. Rumeli sipâhilerinden beş adam şehîd

[350] üç yüz doksan beş P: yüz doksan beş T.
[351] edip T: -edip ol P.
[352] münbit P: -T.
[353] Vüzerâ P: vezîr T.

edip vüzerâ ve erkân-ı a‘yân avn-i ilâhîde masûn ve mahfûz oldular. Ammâ luhûm ve dimâ-i şühedâ libâs-ı serdâr-ı âlî mikdârı âlûde eyledi. Top-ı mezbûrun dânesi ol kadar darb-ı şedîd ile geldi ki üç a‘zîm toprak dolu sepetten geçip kendi mahâlli merkūm kal‘aya bir mikdâr ba‘îd olmakla muhâsaranın üçüncü günü cum‘a gecesinde metrisler değişilip Anadolu askeri dahi serdârları olan Ahmed Paşa ile **[P9a]** iki top getirip Rumeli metrislerine mülhak oldu. Ve Karaman askeri iki top ile Samsoncu koluna ta‘yîn olundu. Bozok beyi dahi sancağı askeri ile Kuyulu kilisede karavula emr olundu. Ale’s-sabâh mahall-i mezbûrdan kal‘ayı senksâr ettiler. Gerçi hisâra ve şehre bu mahalde hayli hasarât oldu. Ammâ küffâr toplarının âteşi hayli guzâtı pervâne misâl suhte eyledi. Hasan Paşa ve sâ’ir ümerâ topların pişgâhında hıyâm kurup sipehler sürdüler. Murad Ağa dahi metrisini ileri sürüp ikdâm eyledi. Serdâr-ı kâmkâr dahi küffârın toplarına ve tüfenklerine bakmayıp ordu-yı hümâyûnu kaldırıp mukābele-i hisârda mukaddemâ tophâne olan tell-i refî‘de kurdurdu. Sipâh ve leşker-i zafer-penâh cümle metrislerde sâbit kadem olup cengle ihtimâm-ı tâm eylediler.

Rûz-ı Küffâr der-Kühsâr [T8b] ve Galebe-i Asker-i A‘dâ-Şikâr

Küffâr-ı hâksâr gāziyân-ı zafer encâmın hücûmun görüp derd-i bî dermânlarına çâre-cûy olup memâlik-i Girid’de olan ba‘zı süvâr ve piyâde küffâra na‘meler gönderip sahradan[354] âğāz-ı cengle tahrîk ettiler. Ol ki asker ânlara meşgūl iken mahsûrlara bir mikdâr rast gele. Lâ-cerem ahâli-i Girid’de ve Suda Limânı’nda yatan on yedi pâre kadırga ve on dört kalyonun leşkeri cem‘ olup zu‘mlarınca **[P9b]** hücûm etmekle askeri hisârdan kaldırmak tedbîrin gördüler. Bu tarîk ile Dukakin Beyi Ali Bey ve serdengeçdi askeri üzerine gelip arz-ı şevket eylediklerinde binden ziyâde piyâde ve süvâr küffâr alât-ı harb ve cebe ve cevşenle mânend-i divar-ı üstüvâr iken üç yüz kadar gāzi bî-pervâ bunlara koyulup rezm-i bi-şumârdan sonra inâyet-i Bârî ile gâlib gelip gürûh-ı mekrûh mağlûp ve makhûr oldular. Otuz kadar baş huzûr-ı serdâra arz ve i‘lâm olundukda inâyet-i aliyyeleri mukārin-i hâl-i gāziyân oldu.

[354] küffâra na‘meler gönderip sahradan P: küffâr sahradan T.

Hurûc-ı Küffâr Ez-Hisâr

Muhâsaranın beşinci günü Murad Ağa ikdâmıyla metrisler ilerü gidip pişgâh-ı hisâra varmakla küffâr-ı melâ'în dilgîr olub lâ-cerem fedâ-i fâcir küffârdan kırk kadar uğrın kapudân çıkıp mu'temed olan Kara Çavuşu şehîd ettiler. Üç dört kimesne dahi şehîd olup asker eriştikde hisâra firâr ettiler. Altıncı günü yüzden ziyâde kâfir yine **[T9a]** metrislere çıkıp hücûm ettiklerinde Murad Ağa ve nice bahâdır hâzır bulunup ol kâfirleri tüfenkle tutup döndürdüler[355]. Rumeli ve sâ'ir asker tiğ-i hûnzîr ile erişip ekserin katl edip başlarını serdâra getirdiler. Kurtulan melâ'in mecrûh ve makhûr hendeğe döküldüler. Ol rüz-ı kâfir-sûzde küffâr-ı hâksâr asker-i İslâmın dest berd-i**[P10a]** Rüstemânesin müşâhede edip bir[356] dahi hisârdan çıkmağa cür'et edemediler. Bu mahalde Trablus'dan üç sefîne ve birkaç şayka gelip Mısır askerinden dahi hayli dilâverân barut-ı firâvân ile gelip donanma-yı hümûyûna mülâkāt ettiler. Ve Mısır askeri dahi Suda limânı boğazında pusuda durup karavul beklemek fermân olundu. Ve rûz-ı mezbûrda hisârda hâlâ serdâr-ı kâmkâr câmî' eylediği kilisede -ki San Françesko demekle ma'ruf ma'bed-i kadîmedir- çanlığı u'cûbe-i dehr ve cümle ebniye-i Hanya'nın ser-efrâzı bir bülend meyl olup zirve-i âlâsında bir salîb-i ahenin var idi ki birkaç fersâh yerden görünürdü. Top ile urılup hakla yeksân oldu.

Âmeden-i Küffâr be-imdâd-ı Hisâr ve Galebe-i İslâmîyân

Çün bu diyârın fethi murâd-ı perverdegâr olmuştu. Lâ-cerem her umûrda tedbîr-i ehl-i İslâm bi'l-cümle muvâfık-ı takdîr olup küffâr-ı la'în idbâra yüz tuttu. Emirü'l-ümerâ-i Girid ki anlar ıstılâhında ceneral derler. Dârü'l-mülk-i Girid olan Kandiye'de oturup Hanya'nın muhâsara olunduğunu tahkīk ettikte kethüdâsını beş yüz tüfenk-endâz fedâî kâfirler ile Suda limânına gönderip andan **[T9b]** dahi dört yüz kadar kimesne alıp cümlesi muhâsaranın dokuzuncu Çehâr-şenbih günü mahsûrîne istimâletler ile gelib **[P10b]** kal'a karşısında erişdikte karavul ta'yîn olunan serdengeçtiler ve Dukakin ve Tunus ve Mısır askerine ki beş yüz kadar bahâdırlar idi. Subh-i kâzib vaktinde rastgelip küffârın kesretinden aslâ pervâ eylemeyip tüfenk ve tîr

[355] döndürdüler P: -T.
[356] bir P: -T.

ve şimşîr ile muhkem ceng edip bir sâ‘atte gürûh-ı mekrûh bozulup perişân oldular. Cengde serdengeçti ağası Yahyalızâde Arnavud Hasan Ağa şehîd olup Kethüdâ-ı ceneral ve elliden ziyâde kâfir ile kılıçdan geçip başları ve yarar dilleri ve tabılları ile ale’s-sabâh hûzûr-ı serdâra arz eylediklerinde cümlesine inâyetler edip Ali Bey’e ve serdengeçdi ağalarına fâhir hil‘âtlar giydirip şehîd olan Hasan Ağa’nın yerini Hasan Paşa ağalarından Yusuf Ağa’ya verdi. Bi-avni’llâhi te‘âlâ bunca kâfir vâsıl-ı dârü’l-bevâr olub sâ’iri dahi tilâl-i cibâle firâr eyleyip birisi kal‘aya girmeğe mecâl olmadı. Ancak asker-i İslâmdan dört kimse şehîd oldu. Muhâsaranın onuncu Penşenbe günü fermân-ı serdâr ile Murad Ağa kolundan kal‘a-i hisârın köşesinde yeniçeri tabya düzüp sipeh sürmeğe âğāz eyledi. Ertesi Cum‘a günü Hasan Paşa Rumeli askeri ile yeniçeri tabyasının yemininde hisâra sipeh sürmeğe âğāz edip bi-inayeti’llâhi te‘âlâ aman sancağı dikildiği mahalle doğru ki kulenin intihâsı idi yürümeğe mübâşeret olundu. Tarafeynden top **[P11a] [T10a]** tüfenk sadâsı asumâna erişti. Küffâr-ı zîr [ü] zemînden kendileri bir çâre kasd edip cânib-i askere lağım sürdü. Ammâ sâlârân ta‘yîn eylediler. Rûz-ı Penç-şenbih ki Cemâziye’l-evvelin on dokuzuncu muhâsaranın on yedinci günü idi. Rûy-ı deryâdan Cezâyir askeriyle memlü yirmi pâre filik-i peyker nümâyân oldukta asker-i firûz eserde behcet-i sürûr zuhûr eyledi. Heman sâ‘at sefâ‘in-i donanma bunlara istikbâl edip hezâr ikrâmla limâna getirdiklerinde metris ve sefâ‘inden bir vechle top ve tüfenk şenlikleri oldu ki sahra ve deryâyı dûd-ı kebûd kapladı. Rü’esâ-yı leşker-i Cezâyir hâk-i pây-ı âsâf-şevkete yüz sürüp nevâziş-i hüsrevâni ve teşrîfât-ı şâhâne ile cümlesi müşerref oldular ve der-akab küffâr-ı hâksâr dahi keenne İslâmiyânın şenliğine iktidâ ve celâdet izhâr edip cümle toplara bir fitilden âteş vermekle azîm şenlikler etti. Ol asker-i cedîd Suda limânında muhafazaya ta‘yîn olunup bi-hasebi’l-fermân Cezâyir leşkeri âlât-ı şevket-nümâ ile a‘da önünden geçip mahâll-i merkūmda nasb-ı hıyâm eylediler. Ol taraf murâd üzere mesdûd olup kâfir hisâra duhûlden me’yûs oldu. Ba‘dehû serdâr tabyalar sürülmesine ikdâm edip ehl-i donanmayı ümerâ-i bahr ile toprak sürmeğe me’mûr kılmağla türâb cibâl misâli hendeğe vardikta yemîn ü yesârına **[P11b]** kulle misâli iki tabya dizilip yeniçeri ve sekban ve Rumeli tüfenk endâzlarıyla mâl-â-mâl kılınıp künküre-i hisâra çıkan kâfirleri makhûr **[T10b]** kıldılar. Küffârdan dahi kal‘adan tabyaya gelince bir yol yapıp üzerini tahtalar ile örttüler. Tâki tabya altına lağım işledeler. Beri cânibden lağımcıyân-ı küffârı karşılamağa üstâd nakkâblar ta‘yin olunup ardlarınca muhâfazaya

bahâdırlar gönderildi. Ve tabyalar ve toprak üzerine Mirlivâ Üskübî Ali Bey ve Çorbacı Ali Ağa ve serdâr ağalarından birer kâr dîde mu‘temed konup ihtimâm-ı bezl-i makdûr ederlerdi. Gece içinde lağımcıyân-ı küffâr ve ehl-i İslâm zîr [ü] zemînde birbirine rastgelip harbe ve hançer ve tig ve tüfenk ile azîm darbler urup bi-inâyeti’llâhi te‘âlâ yine mü‘minler gālib ve küffâr mağlûbu hâib oldu. Alât-ı lağımları da kabz ve keyd [ü] mekrlerin ibtâl eylediler. Muhâsaranın on sekizinci cum‘a günü serdâr-ı ekrem mu‘tâdı üzere metrislere gelip vüzerâ ve sâ’ir guzâtı nevâziş ve ikrâm ile serfirâz ettikten sonra askerine göre her kula kîse kîse bahşîşler irsâl eyledi. Mukaddemâ Avlonya Sancağı askeri Suda tarafında muhafazaya konup asker-i Cezâyir varmakla ol taraf kuvvet bulup livâ-yı mezbûre beyi harem-i hâsdan çıkmış Mustafa Bey **[P12a]** askeriyle karavuldan çıkıp Haseki Ali Ağa koluna ta‘yîn buyuruldu. Ve sâbıkan Ohri Beyi Ahmed Bey *“bir pîr*[357] *cengâverdir deyu dört top ile Suda cânibinden olan kapu tarafından muhâsaraya emrolundu”*. Ve Prizren Beyi Mehmed Bey askeriyle ve İskenderiye Alay Beyleri ve sipâhileriyle ve Saruhan ve Kastamonu ve Aksaray askeri de toplar hizmetînde ve metrisler muhâfazasına fermân edip pişgâh-ı tophâneye **[T11a]** iki yüz tüfenk-endâz yeniçeri irsâl buyruldu.

Âmeden-i Küffâr Berây-ı İmdâd-ı Hisâr ve İnhizâm [u] Firâr

Muhâsaranın yirmi birinci Sebt günü ki mâh-ı mezbûrun yirmi üçüydü. [17.07.1645] Kümûn-ı gaybden bir feth-i nusret eseri zuhûr eyledi. Tafsîli budurki mahsûr olanlar gördüler ki şevket-i asker-i İslâm rûz be rûz ziyâde olmaktadır. Yine nâ-çâr Ceneral tarafına imdâd içün adam gönderip ol dahi beş yüz yarar fedâileri Kandiye’den Suda’ya irsâl eyledi. Asker-i merkūm gelip mahsûr olan melâ‘îne haber göndermişler idi[358]. Anlar dahi cenge âmâde durup nısfü’l-leylde ol gelen henâzir fitilleri yanar karavul askerine sataşıp leşker-i zafer-eser ol gürûh-ı mekrûh niyetine na‘ra-i bülend ile âleme velvele verip âteş-feşân olduklarında leşker-i küffâr pâymâl ve münhezim ve münkesirü’l-bâl olup Rumeli erleri ve Mağrib dilâverleri **[P12b]** ve serdengeçti bahâdırları bir kahramanî seyf çekdiler ki ekserinin kellesi hâke galtan olub niceleri esîr ve bakıyyetü’s-süyûf olanları havl-i can ile deryâya düşüp hisâra can

[357] Ohri Beyi Ahmed Bey bir pîr P: Ohri Beyi bir pîr T.
[358] göndermişler idi P: göndermişler eyledi T.

atdılar. Ammâ bahâdırlar anları dahi ta‘kib edip tîğ ü tüfenk ile kimini gark ve kimini ahz-ı der-zencir ettiler[359]. Mel‘ûnlardan kati az kimse kurtuldu. Sabâh gāziler henüz küffâr-ı hâksârın hâşâ ki vücûdları tîg-i âteş tâb ile nâbud etmeğe meşgüller iken hisârın ahenbûş süvârileri dahi kal‘a kapısı önünde saf bağlanmışlar idi. Ve toplar ki geceden kal‘aya atılmak içün âmâde idi. Sufûf-ı menhûseye döndürülüp **[T11b]** âteş ettiklerinde nice süvâr ve piyâdeyi rîze rîze edip anlar dahi cân-ı cehenneme ısmarlayıp sâ’ir yoldaşlarına mülhâk oldular. Gün doğdukta gāziyân-ı nusret huzûr-ı serdâra gelip yüz sürdüler. İhsân ve hil‘âtler ve envâ‘-ı ri‘âyet ve istimâletler ile hâtırları tatyîb kılındı. Baş ve dil ve tabl ve re’s getirenlere timârlar ve terakkīler verildi. Ol gün pişgâh-ı serdâra üç tabl ve iki bayrak ve yüz on zinde kâfir ve iki yüz kelle gelip arz olundu. İki yüzden ziyâde yarar kâfir dahi Mağrib askerinde giriftâr kaldı. Zirâ anlar ahz ettikleri esîrleri serdâra getirmeyip gemilerine **[P13a]**vaz‘ ederlerdi.

Ceng-i Tabya-ı Küffâr

Bundan akdem *“asker-i İslâm Malta’ya”* azm edecektir. Sadâsı velvele-endâz-ı memâlik-i küffâr oldukta bunlar Malta’ya deyû azm eder. Ammâ *“murâdları Girid olmak ihtimâli vardır”* deyû Venedik küffârı dâim fikr-i endîşede hayal olduklarına binâ’en ihtirâz edip Venedik’den bir üstâd irsâl ettiler. Hanya’ya geldikte re‘âya ve ehl-i şehri çapa ve kürek ile cem‘ edip bâb-ı hisâr mukābelesinde hendekten taşrada bir toprak tabya tertîb edip bir kat türâb ve bir kat çim kodi ki çim dedikleri otluk kökünden ibâretdir. Her gün kâfir ol tabura çıkıp toprak süren askere ururdu ve ziyâde zarar ederdi. Serdâr-ı ekrem guzâtı bunun fethine tergîb eyledi. Herkes fırsat gözetir idi. Rûz-ı merkūmda beyne’s-salâteyn gāziyân-ı izâm **[T12a]** hâris-i tabya olan küffâr-ı li’âma göz dikmişler idi. Serdâr-ı ekrem ve emîrü’l-ümerâ ve Murâd Ağa’nın fermânı yok iken yeniçeri serdengeçdi ağalarından birkaç bahâdır tabyaya yürüyüş ettiler. Meğer muhâfazasında olan küffâr-ı zehir mâr tenâvüle hisâra gitmişler. Ancak bir mel‘ûn ele girip katl olundu. Ammâ hisâr burcunda olan mel‘ûnlar askeri tüfenge nişân edip sadâ-yı ceng mesmû‘-ı gāziyân oldukta Avlonya askeri ol tarafda idi. Serdengeçti bayrakları **[P13b]**Anadolu kolunda idi. Tabyaya yürüyüp yeniçerilerin esvâbın ve çadırların gāret ettiler. Ama tabya zîr-i hisârda olup bir tahassün edecek yer

[359] ettiler P: eylediler T.

olmamakla asker-i mansûre geri çekildiler. Hayli bahâdır şehîd ve nicesi mecrûh oldu. Cümleden biri sâbıkān Hısnkeyf Beyi Arnabut Yakub Bey düşüp Avlonya Alaybeyi mecrûh olup geri döndüler. Bu husûsda serdâra asker hayli elem verdi. Küffâr-ı hâksâr gurûr bağlayıp Penç-şenbih günü hendekte bir hüner arzına sa‘y eyledi. Yâ‘ni gâfil basıp gāzileri küdûrda geri red etmek kasdında gāziyân-ı rüstem ise kemingâhda hâzır dururlar idi. Melâ‘ine hücûm edip yine hisâra koydular. Sahrâda dahi ol gün vâfir kâfirin başı kesildi. Ve onlardan bir esb alınıp huzûr-ı serdâra arz olundu.

Âmeden-i Hil‘ât-ı Pâdişâhî

Cemâziye’l-Evvelin yirmi yedinci günü ki muhâsaranın yirmi beşi idi. Pâdişâh-ı alempenâh tarafından **[T12b]** huzûr-ı serdâra bir kabza-i murassa‘ şimşîr ve iki zer-baft samur kaplı hıl‘at gelip cümle vüzerâ ve ümerâ-i mübârek-bâd ettiler. İnâyet-i pâdişâhî ile mestûr olan hatt-ı hümâyûn divânda kırâ’at olunup asker-i İslâm istimâ‘ ettikte iltifât-ı pâdişâhîden mesrûr olup hayr du‘alar ettiler.

Hücûm-ı Asker-i İslâm Be-Hendek

Toprak tabyalara vardikta serdâr-ı ekrem hendeğin umk ve vüs‘atın **[P14a]** ve kal‘anın rif‘atin görüp fikr eyledi ki bu hendek toprakla dolmak mümkün değildir. Gerçi ikdâm ve ihtimâm ile dolmak mümkün olur ise müddet-i medîd ister ömr ise ol zamana katlanmaz. Kâfire imdâd gelmek ihtimâli vardır. Ve hengâm-ı şitâ karîb olup birkaç günden sonra limân-ı Torodi’de gemi durmak muhâldir deyû hendek kabzına çâre-cûy oldular. Lâ-cerem fermân-ı serdâr bu vechle sudûr eyledi ki kâfir kendi durduğu hendeğe yürüyüş olup ele getüreler ve gāziyân hendekte mütemekkin ola. Pes ol gün vezîr-i dilîr Hasan Paşa ve Murad Ağa nısf-ı nehârda Rumeli’nden ve yeniçeri ve serdengeçti askerinden hayli bahâdır kimesneleri zir-i livâ-i nusret-iltivâda cem‘ olup fermân mûcibince yürüyüp kâfir-i bedkâr hendekten tabya altına geldiği yolun hemân âşikâre basıp kâfirler nâçâr hisâra kaçıp gittiler. Gāziler tahta bendlerin birbirinden ayırıp râh-ı merkūme çıkılıp ceng-i azîmden sonra ber-vefk-i murâd râh-ı pînhân ve hendek-i refî‘ü’l-bünyân müsahhar-i gāziyân oldu. Ammâ burc ve künküre-i hisârda **[T13a]** duran küffârın dahi çoğu cân cehenneme ısmarladı. Her çend ki top ve tüfenk ve humbara ve senk ile asker-i mansûru hendekten sürmeğe ikdâm ettiler.

Ammâ avn-i hakkla melâ'înin sa'yları sûd **[P14b]** mend olmayıp asker-i İslâm hendekte sâbit-kadem olup yerleşdiler[360]. Hil'ât gelmesi ve hendek fethi bir-rûz-ı[361] fîrûzda bürûz edip zevk [u] sürûr-i muvahhidîn izdiyâd bulmakla sefâ'in ve metrislerde olan toplara âteş verilip azîm şenlikler oldu. Toprak altında lağım olmak havfı ber taraf olup yine toprak ve sipeh sürmeğe ikdâm ettiler. Ammâ etrâf-ı hendek kârkir-i kadîm binâlar olmakla toprak sürülmek gāyet asîr oldu. Halk toprak sürmesinden âciz kalıp husûsan kâfir toprakda gezenleri hedef-i top kirân-ı senk edip toprak süren gemiciler ve sipâhiler[362] tabya üzerine çıkmakdan bîzâr oldu. Âkıbet serdâr ve ümerâ gördüler ki toprak husûsu hâsıl olacak mâ'na değildir. Hükkâm-ı kirâm bunu câ'iz gördiler ki hendekten kal'aya sepet ve çuval ve torba ile cânibeyn toplarına muhkem siper edeler. Ba'dehu aralığı doldurup yürüyüşe kabil köprü edeler. Bu re'y-i sâ'ibe vücûd verip topların sürmekden ferâgat eylediler. Ve tabyaların kenârında hendeğe nâzır iki[363] azîm derîce açtırıp hadd-i hendek mutlak gāziler elinde oldu. Ammâ yan toplarından hendekte adam gezemezdi. Vezîr-i mükerrem Hüseyin Paşa Rumeli askerine top sepetleri **[T13b]** getirtip muhkem sedd binâsına âğāz eyledi. Tedrîcle leb-i surahdan divara varınca sepet ve torbadan bir sedd-i şedîd **[P15a]** tamâm olunca hayli adam mecrûh ve şehîd oldu. Hattâ Tırhala Beyi mecrûh ve toptan altı sipâh bir sepet üzerinde pâre pâre oldu. Ba'dehu Hasan Paşa ve Murad Ağa savâb-dîde serdâr ile divar-ı hisârda iki tîşe-zen nakkāblar koyup derîceler açmağa âğāz ettiler. Ammâ divar-ı hisâr bir tarz-i muhkem ve paydâr idi ki bir üstâd-ı hezâr cidd ü cehd ile iki[364] günde ancak bir taş koparabilir idi. Her ne hâl ise birkaç günde ol divar-ı metîni delip hâk-i burca nâ'il oldular. Ve böyle re'y oldu ki ol Sürahlar murâd üzere burca çıkıp yürüyüşde dahi uruc olunup cümle metrisler dahi bu mahalde leb-i hendeğe erişip her tarafdan gāziler galebesi ve küffârın idbârı suret-pezîr oldu. Ve bu def'a kâfir hendeğe çıkmadan ayak kesip dilirâne cenge müteheyyi ve hisâra urûca müntazır oldılar. Serdâr-ı kâmkâr dahi bizzat hendeğe girib erkân-ı devlet ve gāziyân-ı şî cenge tahrîk eyledi. Her gün hendekte cengler olup kâfir dahi seng-i girân ve humbara-i âteş-feşân ile halkı zahmdâr ederlerdi. Ve seddin ekseri örme çubukdan olup güneşden kurumakla küffâr şişeden

[360] olup yerleşdiler P: olup yer yerleşdiler T.
[361] Hil'ât gelmesi ve hendek fethi bir-rûz-ı P: Hil'ât gelmesine bir-rûz-ı T.
[362] toprak süren gemiciler ve sipâhiler P: toprak süren yeniçeriler ve sipâhiler T.
[363] iki P: -T.
[364] iki P: -T.

ma‘mûl humbaralar ve neft bulaşmış ba‘zı kirbâs pâreleri alıp tutuşdurdukda **[T14a]** gāziler mânend-i semender âteş-i sûzâna **[P15b]** girip top ve tüfenkden nicesi şehîd ve nicesi dahi humbara ile yanar idi. Ânın ile olmayıp ba‘zı gemi sandalların zift ve katran ile doldurup zincir ile muhkem bend ettikten sonra bu def‘a ol leheb-i azîmi söndürmek gāyet müşkil oldu. Ve ol mahalde yirmişer vukıyye gülle-i ahenîn top ile âteşe âteş döküp hayli hasâret verdi. Ammâ gāziler fî sebîlillâh cânların fedâ etmeği diriğ etmediler ve bi’l-cümle kâfirin min-ba‘d hendeğe bakmağa kudreti yok idi. Ancak üstâd lağımcılar içeriden hendekler kazmağa ve lağımları bulmağa ikdâm eyleyip sefâîn ile bahrden tarafa bir mikdâr mel‘ûn imdâda girmekle takviyyet bulup ihtimâm [ü] dikkat eyledi. Bu mahalde paşa askeriyle bi’l-cümle göçüp hendeğe girdi. Murad Ağa dahi cümle metrisleri ve sipehleri hendeğe dolup[365] ve leb-i hisâra getürüp cümle asker ittifâk ile feth-i hisâra ikdâm üzere oldular. Ammâ kapu kulesinden serhendek ve köşe-i burc ve mahall-i yürüyüş idi. Muhâfaza eden kâfirin yan topları askere hayli elem vermekle ibtâle ikdâm olunup ba‘zı kimesnenin re’yi ile Haseki Ali Ağa’nın tabyası mahalli tophâne-i küffâra karîb olmakla iki balyemez top üç şâhî konulmakla cell-i himmet olunup gece içinde toplara siper olacak sepet dolmağa emr ettiler. Köstendil ve Tırhala askerleri ol tarafda idi. **[P16a]** Emr-i âlî mûcibince sepet ve sipeleri kemâl mertebe metîn ve hasîn **[T14b]** düzdüler. Sabâh olmakla toplar konmağa yetişmeyip ol gece kâfir altı pâre topu çevirip mukābelesinde hâzır eylemiş ertesi toplar yerleşip atılmağa başladıkda ol sâ‘at altı topa saçma âteş edip askere öyle urdu ki hayli adam şehîd ve mecrûh edip top arabalarını ve sepetlerini rîze rîze eyledi. Ammâ toplara zarar olmadı. Lâkin bir dahi atılmak işi bertaraf oldu. Zîrâ Köstendil ve Tırhala askerinden ve topculardan vâfir adam zâyi‘ oldu. Hikmet-i Hüdâ kal‘ayı tahrîb eden İslâm topları kimisi cedîd ve kimisi atîk olmakla hayli top paralanıp ve nicesi dahi top-ı Frenk olmakla ibtâl olundu. Amâ serdâr-ı gāzi yine müceddeden yarar toplar ihrâc edip metrisler mükemmel ederdi. Hattâ pâdişâh-ı cihângîr bizzât mukayyed olup Âsıtane’den sefîne ile üç top irsâl buyurdu. Muhâsaranın otuz dördüncü günü Hüseyin Paşa ba‘zı beyler ile zîr-i hisârda durup gurup-ı kamerde sipeh sürmeğe müntazır iken küffâr-ı hâksar hisârdan askeri tüfenk tutup Mirlivâ-yı Üsküb Ali Bey’i ve bu fethin müverrihi Pîri Paşazâde Fahri Bey’i zahmdâr edip humbara ve senk ile dahi nice guzât

[365] hendeğe dolup P: hendeğe girdi T.

şehîd ve mecrûh oldu. Hikmet-i hüdâ küffâr kulleye açılan surâhları bulup ve sâlârân **[P16b]** biraz mağmûm oldular.

Tedbîr-i Tesviye-i Hendek

Lağımlar bulunmakla böyle tedbîr olundu ki leb-i hendekte beş top koyup yürüyüş yerine torba ve harar ve zeytun eşcârı ile dolup yüksek olmuştu. Ancak bir mikdâr **[T15a]** divarı kalmışidi. Anı indirmeğe ve andan yürümeğe ikdâm oluna. Mir-i mîrân ve ağa tabyası ortasında tertîb ü âmâde olunup ale's-sabâh divara havâle olundu. Ve bir vechile harâb eyledi ki küffârın derûnuna âteş düşüp ol dahi top ve humbara ve tüfenk ile topları ibtâle say'-i makdûr eyledi. Ancak bir topa bir mikdâr dokundurup ana dahi zarar olmadı. Ve Avlonya askeri gece kapu önünde olan tabyaya yürüyüp vardıklarında top ve tüfenkle hayli gāzi şehîd oldu. Cümleden biri Hasan Beyzâde Hüseyin Bey Avlonya'dan bir mâh-ı cihân ârâ ve şecî' vü bahâdır mahbûb-ı zibâ ol cengde düştü.

İnhizâm-ı Burc-ı Hisâr

Muhâsaranın Kırk birinci günü ki Cemâziye'l-âhirin on üçüdür. Mukaddemâ küffâr her tarafdan müheyyâ olan lağımları bulmak ile rahat olup zuğmunca ol gāzilerden kurtulmuşlar idi. Sâlârân-ı kirâm câ'iz gördiler ki Murad Ağa tabyası yesârındaki Samsuncı başı İbrahim Ağa'nın ve ol kolda olan Rumeli Beylerinin mukābelesi ve büyük metris anılırdı. Önünde olan burc-ı azîm bir lağım urdular ki **[P17a]** Devlet-i Osmaniyye'de bu makūle bir azîm lağım olmamıştır[366]. Yüz elli kantar barut kodular ve bulunmak havfından fermân olundu ki *"hemân âteş verile"*. Nısf-ı nehâr ki hengâmı kermiyet-i hava idi. Sâ'ir askerin lağım ahvâlinden haberleri olmayıp herkes asûde gûşe-i metrislerde idi. Ol kolda olan asker lağım yolundan savılmağa izin olmayıp **[T15b]** herkes yerinde durmağa emr olundu. Üstâd lağıma âteş virdikte bir sâ'at mikdârı zîr ü zemînde bir vecihle kaynayıp divarı cevv-i havaya pertab edince bir azîm zelzele oldu. Ba'dehû dûd-ı kebûd ile divarın taşları âsumâna çıkıp bir vechile yere döküldü ki metrislerde ihtifâ eden adamlar kimi darb-ı şedîd-i senk ve kimi ser pindi zahmetiyle râh-ı ademe gitdi. Ve bu hengâmede iki yüz kadar

[366] lağım olmamıştır P: lağım yok idi T.

adam şehîd ve mecrûh olup[367] birkaç senk-i hisâr üç mil yere gitdi. Serdârdan gâfil olan asker yürüyüş kıyâsıyla muhârebeye âğāz edip kal‘aya çıkmak ardınca oldular. Mahsûrlar cümle şehr ve hisâr âsumâna uçtu yahud yere geçti sanıp eyne’l-meferr diyerek leb-i deryâya döküldü. Gāziler burc üzerinde kâfirleri tu’me-i şimşir edip tüfenk ve esvâbını gārete meşgūl oldular. Ammâ Murad Ağa bayrakları ve sâ‘ir leşker me’zûn olmamakla yürümediler. Lâ-cerem iki sâ‘atten sonra küffâr yine erişip bir mikdâr müddetten sonra **[P17b]** guzât metrislerine döküldüler. Ammâ lağım yeri bir mertebe açıldı ki süvâr murâd üzere girip çıkardı. Ba’de’l-feth ölçülüp tamâm seksen bir zirâ‘ bir kulle derûnunda olan kubâb ve sâ’ir divarını rîze rîze eylediğinden gayri ehl-i hisâr bu lağımdan gāyet vehme düşüp herkes hânesinin cidârları altını kazıp aramağa başladı. Ve hem ol gün Cezâyir kolundan Prizrin Alaybeyisi Ahmed Bey top ile urûlup şehîd oldu. Ve kâfir guzâtın pençe-i pesendinden kurtulmayacağını bilip **[T16a]** kiliselerinde olan yüksek çanlıklarda siyah duhanlar gösterip sâ’ir ashâb-ı şirkden bir dermân taleb ederlerdi. Muhâsaranın kırk ikinci güni küffâr gece ile tabya sepetlerin yakmağa humbara ve zift ile âlûde sefîne tahtaların yakıp hendekte olan sepetler ve zeytûn eşcârları yekpâre âteş olup guzât âteşe girip söndürmeğe ikdâm eylediklerinde top ve tüfenkden hayli adam şehîd ve mecrûh oldu. İlbasan Alaybeyisi Mehmed Bey zümre-i şühedâyâ mülhâk oldu. Ve Teke Alaybeyisi Musa Bey karavul tarafına ta‘yîn olunmuşdu. Kendüye hıfz-ı asker ta‘yîn olunmuşken bağlarda zevk [ü] sâfâ ile ömür sürerdi. Tecdîd-i vuzûya bir piyâde arabı ve şatırı ile bir estere süvâr olup alaydan hayli yer ayrılıp gitdikte küffâr kemingâhdan üzerine düşüp kendüyi ve şatırı şehîd ettiler. **[P18a]** Lâkin asker erişip başını ve esvâbını almağa mecâl bulamadılar. Cismini orduya götürüp defn ettiler. Kırk dördüncü gün askerden ba‘zı dilîrler bâm-ı hisâra çıkıp azîm muhârebe eylediler. Hem ol gün yürüyüş olmakla müşâvere olunup ümerâ ve alay beyleri ve yeniçeri ve sâ’ir asker tenbîh olundu ki *“sabâh yürüyüş içün herkes âmâde ola”*. Yürüyüş ol muhâsaranın kırk beşinci günü Cemâziye’l-âhirin on yedisi rûz-ı Penç-şenbih idi. Ba‘de salâtü’s-sabâh fermân sâdır olmuşidi ki hendekte olan beş pâre topa bir yerden âteş verildikte yürüyüş ola. Lâkin ol mahalde **[T16b]** toplar birer birer atıldı. Her çend ki topçulara tenbîh olundu ve çağrıldı edemediler. Hisârdan küffâr rayât-ı İslâmı ve askeri metrislerde âdetten hâric görmekle duyup top

[367] şehîd ve mecrûh olup P: şehîd oldu ve mecrûh olup T.

ve tüfenk ve tîr-i senk ile hâzır durdu. Guzât Allah Allah âvâzesiyle yürüdüklerinde mekrûh kâfir pây-ı sebâtı muhkem edip azîm ceng oldu. Ser-i burca su'ud edenlerin kimisi mecrûh ve kimisi şehîd oldukta alay alay kol kol asker[368] ikdâm ettiler mukayyed olmadı. Min-ba'd kal'aya çıkılmak bertaraf olup dört sâ'at kadar cengden sonra râyât-ı İslâm döndü. Esnâ-i cengde Alacahisâr Beyi Davud Bey ve nice beyzâdeler ve Hızır çorbacı ve odabaşılar ve ağalar kimi mecrûh ve kimi şehîd oldu[369]. Binden **[P18b]** mütecâviz erbâb-ı timâr ve yeniçeri ve paşa ağaları telef oldular. Hasan Paşa ve Murad Ağa dahi taş zahmiyle mecrûh oldular. Ali Ağa kolundan dahi yürüyüp kapı kulesinde merdâne ceng ettiler. Samsoncubaşı kolundan dahi dilirâne yürüyüş oldu. Lâkin leb-i deryâda yan toplarıyla hayli adam şehîd oldu. Cezâyir ve Tunus askerinin metrisleri olmamakla âşikâre yürüyüp hayli adam mecrûh oldu. Deryâdan dahi asker sandallar ile yürüyüş eyledikte bir rüzgâr peydâ olup her biri bir tarafa perişân oldu. Ve eğerçi serdâr bu ahvâlden melül oldu. Lâkin muktezâ-yı hâl herkesin hatr-ı mecrûhîni merhem-i lütf ve ihsân ile tatyîb edip şühedânın evlâdına ve birâderlerine yerlerini tevcîh eyledi. Ertesi yürüyüş **[T17a]** ahvâlini rikâb-ı hümâyûna arz edip asker ve hazîne ve zahîre ricâ eyledi. Ve ümerâ-i bahrdan Şaban Bey çekdirmesiyle gönderdi. Bu haber-i nâ-mülâyim lâhık-ı sem'-i pâdişâh oldukta Van'dan gelen Ahmed Paşa'yı ve Sekbânbaşı Hasan Ağa'yı Mora'ya gönderip *"altı bölük halkından ve yeniçeriden ol tarafta olanlar ile muhâfazada olalar. Ve Anadolu ve Karaman Beyleri dahi Gelibolu'dan geçip Benefşe iskelesinde fermân-ı serdâra nâzır duralar"* deyû fermân olundu. Yeniçeriye kapı olup iki bin cedîd nefer dört kalyon ile gönderildi ve cebehâne **[P19a]** ve zahîre ile mâl-a-mâl burtonlar peyderpey irsâl olundu. Yürüyüşün ikinci günü serdâr hendekte askeri sipeh sürmeğe tergîb ederken bir top saçması gelip serdârı ve askeri der-kebûd yürüdü. Bu aralıkda murâd üzere divar-ı hisâr yıkılıp sipehler dahi mahalline yetişti. Ve divardan yukarı asker-i İslâm çıkıp ser-burcda metrisler kurdular. Ve burcun toprağı altında iki azîm delik açıp barut kodular. Ve âteş etmeğe fermana muntazır oldılar.

[368] alay alay kol kol asker P: alay kol kol asker T.
[369] kimi mecruh kimi şehîd oldu T: kimi mecruh kimi mecruh oldu P.

Yürüyüş-i Sâni

Muhâsaranın elli ikinci günü Rûz-ı Penç-şenbihde fermân-ı serdâr ile vakt-i sabâhtan nısf-ı rûza dek gāziyân hendek ve tabyalara dolub üstâd baruta âteş verdikte kal'anın olması üstünde olan muhâfızân-ı eşrârı yüzden ziyâde cevvi havaya kaldırıp gāziyân fırsatı ganimet bilip râyât-ı Nusret-i âyâtı ser-i burca diktiler. Sadâ-yı tekbir ve gulgule-i zurna ve nefir âsumâna peyveste oldukta **[T17b]** küffâr-ı bedkâr pây-ı sebâtı muhkem edip mübâşir-i kıtâl oldılar. Samsoncu başı kolunda olan Rumeli ve Anadolu askeri ve yeniçeri serdengeçtileri dahi lağım gedüğünden hisâra su'ûd edip emirü'l-ümerâ Hasan Paşa ve Murad Ağa ve Ahmed Paşa zir-i livâlarında olan dilirân ile kal'aya girip gedikleri zabt ettiler. Hikmet-i hüdâ ol sâ'at ki küffâr mahall-i rezm **[P19b]** olan burcdan yüksek tabyaya firâr eyleyip leb-i deryâ ve burca meftuh meyânında olan tabyaya dek ki ânda tasvîr-i şir olmakla Arslan burcu tabyası derler. Ve bâb-ı hisâr ile zabt olunan burc arasında olan tabya-i refi'adan yâ'ni yemîn ü yesâr ve mukābeleden askeri nişâne-i top [ve] tüfenk attılar. Ammâ gāziler her çend ki tabyaların fethinde kûşîş ettiler. Her birine ebvâb-ı müstahkem etmişler idi. Ve yollarında engeli toplardan saçmalar koyup hayli kimse şehîd ettiler. İçine duhûl mümkün olmadı. Bir sâ'atten ziyâde hisâr zabt olunup feth-i firûz elvirmişdi. Rezm içre nice ümerâ şehîd olmakla mücâhidîn kal'adan indiler. Sağ kol Alaybeyi Mustafa Bey ve sâbıka Alacahisâr Beyi Mahmud Bey ve Serdengeçti Ağası Yusuf Ağa ve Yeniçeri Serdengeçti Ağası Deli Kurd şehîd oldular. Yanya Beyi Arslan Paşa ve nice çorbacılar ve odabaşılar ve sâlârlar mecrûh oldu. Bundan sonra asker-i İslâm nâkâm hendeğe çekildiler. Serdâr ve ümerâ her ne kadar sa'y edip yürüdiler ise bi'z-zât cenâb-ı bârinin murâd-ı şerîfi olmamakla kılıç ile alınmak **[T18a]** mümkün olmadı. Ali Ağa kolundan dahi yörüdüler. Köstendil Beyi Kaya Bey ve nice dilâverler düşüp me'yusen[370] geri döndüler. Bundan sonra cümle asker kıyâs ederlerdi ki gece ile **[P20a]** cebehane ve toplar metrislerden ihrâç oluna. Zirâ ekseri ümerâ düşüp kalanlar dahi mecrûh yatarlardı. Ammâ serdâr-ı sâhib vakār şevket ve cür'et ile hendekte oturup askere in'âm ve terakkīler ve timârlar vermekle nevâzîşler eyledi. Sîm [ü] zeri kîse kîse her bölüğe verip merdâne hareket göstermekle cümlesi pây-ı sebât üzere gelip

[370] me'yusen P: -T.

hemân ol sâ‘at torba ve harar ve hâkle lağım atdığı ser-i burcda metris edib rayât-ı İslâmı ser-i burç üzerine diktiler.

Feth-i Hisâr-ı Hanya

Çün asker top ikdâmdan serdâr ümidi kesip inâyet-i hakka dilbeste oldu. Lâ-cerem hazret-i hak mu‘în ve destgîr olup feth müyesser oldu ve kal‘a zor bozu ile almak mümkün olmayıp kuvvet ve kudret hâk teâlanın idüğüni müşâhede ettiler. Tamâm elli dört gün muhâsara olunup ser-i burcda metris alındı. İsneyn günü yine yürüyüş tahmin olunmuşiken cunûd-i Frenk gördüğü sa‘y ve kûşîş ile olmaz. Bunların birisi düşse yerine bin gelir ve biri on düşmana mukābil olur. Husûsan câsusları serdârın merdâneliğini görüp söylerdi. Mel‘ûnların dizdârları ve kapudânları ve topçuları ekseri helâk olup mukarrer bildiler ki bir dahi bu kavm yürüyüş eder ise hâh nâ hâh hisârı alıp pençelerinden **[P20b]** halâs olmaz. Çâresi ancak[371] teslim-i hisâr iledir deyu müşâvere edip ümerâ ve asker ve şehir halkı teslîm-i hisâra rızâ **[T18b]**verip Sebt günü beyne’s-salâteyn kapudânları tabl çalarak mahall-i yürüyüş olan gediğe geldiler. Sipehde olan asker âlat-i cenge dest urdukda gördüler ki gelen kimseler burç-ı hisârda nişâne-i ceng olan rayât-ı sürh-ı siyahı ser-nigûn edip bir ak sancak diktiler ve sâdâ-yı âmân reşide-i künküre-i asumân oldu. Ve hemen sâ‘at bir bellü başlı kapudânları Arnavud asıllı ihtiyâr ka‘id-i leşker-i küffârı idi. Bayrakları inip âmân-ı pâdişâhî varmıdır dedikte sâlârân-ı leşker âmân verilmek mukarrerdir deyip cevâb verdikte fi’l-hâl inip Hasan Paşa’nın eteğini öptü ve serdâr huzuruna varmağı istid‘â eyledi. İki müte‘ayyen kimesne hisâra rehin vaz‘ olunup ümerâ-i Frenk’den iki maslâhatgüzâr ki biri Venedik’den gelme ve biri şehirde olan Rum tâ’ifesinin eşbehidir. Çıkıp huzûr-ı serdâra geldiklerinde evvelâ gidecek küffârın başına ve mâlına ve ıyâline kimesne değmeyip gemiler ile memleketlerine gitmeğe bir emir verdiler. Ve ehl-i şehre dahi mal ve ıyâl ve hânelerine kimesne alâka etmeyip herkes emlâkında âsûde-i hâl olup sâ’ir re‘âyâ-yı memâlik-i mahrûsa gibi geçine deyû bir emir dahi verilip kalbleri mütma’in oldu. **[P21a]** Ve bu iki elçiye hıl‘at-ı fâhire giydirildi. Ve hemân askerden kimse ehl hisâra dest dırâzlık etmemeğe fermân olunup müjde-i emn ü âmân resânende-i kûş ehl-i zemîn ve âsumân oldu. Elçiler müjde-i hayât bahş ile

[371] ancak P: -T.

hisâra varıp tebşir ettikte a‘dâ-yı nâtuvân şâdmân **[T19a]** oldular. Yekşenbe ve Düşenbe günü ber-mûceb-i ahd Frenk emvâl ve eskalin üç kadırga ve iki burtona tahmîl edip Seşenbe günü cümle melâ‘în-i Frenk ümerâ ve nisvan ıyâliyle ve eşyâların alıp çekilip gittiler. Ve bin kadar nüfus dahi Cezâyirliler kolundan hisârdan çıkıp Suda sevâhiline döküldüler. Fermân-ı serdâr ile asker iki saf olup nasara meyân-ı askerden geçip bir ferde ta‘arrûz etmediler. Heman sâ‘at burc ve hisâra çıkıp evvelâ ezân-ı Muhammedî okundu. Ba‘dehû her köşesine râyât-ı İslâm dikilip taraf taraf birer çorbacı bölükleriyle tâ‘yin olundu ki esvâk ve şehri târâcdan hıfz edeler. Serdâr-ı kâmkâr dahi şehri ve pazarı dolaşıp dükkânlar açıldı. Re‘âyâya te‘addî edenleri te’dîb olunup nidâ olundu ki herkese icâzetdir. Emlâkine mutasarrıf olup sâye-i zilullâhide huzûr eyleyip ehl-i şehir bundan sonra seyf havfından emin olup her biri kendi âlemlerinde âsûde hâl oldular. Bu feth-i celîl Cemâziye’l-âhirin yirmi dokuzuncu Yevm-i selâsede idi. Bundan sonra asker-i İslâm hıyâmların pîrâmen-i hisâra kodular. **[P21b]** Cümleden mukaddem Santa Nikola demekle ma‘rûf kilise ki bir ma‘bed-i kadîm idi câmi‘ kılınıp mihrâb ve minber vaz‘ olundu. Ve pâdişâh nâmına mensub olup hâlâ Hünkâr câmi‘i demekle ma‘rûfdur. Ve bundan mâ‘adâ Hanya’da iki azîm kilise ki üçü dahi meşhûr ve evkāf-ı bî-şumâr ile ma‘rûf ve mezkûrdur. Cümle divarları ruhâmdan yapılmış müzeyyen ve münakkaş derûn ve birûnu gûnâgûn tasvîr ve temâşâlar ile ibret **[T19b]** nümâ-yı rüzgâr ve her birine hazîneler harc olunmuş birer yâdigâr idi. Üçü dahi câmi‘ kılınıp biri Yusuf Paşa’ya ve biri Musa Paşa’ya mensûb oldu. Bu ma‘bedler evs-i evsân ve mezâristan-ı ehl-i tuğyândan pâk olup top rahneleri yapıldı. Hünkâr câmi‘i minber ve mihrâb ve mahfile muhtâc olmayıp bunların her birine münâsebet içinde birer makam-ı bulundu. Tarz-ı İslâma kodular. Ve bu cevâmi‘e mâl-i gazâdan evkāf-ı azîme ta‘yîn olundu[372]. Ve iki hamam binâsıçün bir mu‘temed tâ‘yîn olundu[373]. Fethin üçüncü günü hisâr meremmâtına tenbîh ve âğāz olunup herkes kal‘a muhâsarasında ne yerden metrise girdi ise fermânı dahi öyle emr edip Murâd Ağa feth olunan gediğe Samsuncıbaşı lağımdan atılan dıvara Köstendil ve Tırhala askerleri Ali Ağa ile ebvâb-ı hisâra ve Amasya Beyi Ahmed Paşa Hanya’ya gelen su kemerlerine ta‘yîn **[P22a]** olunup üstâd mî‘mâr ve neccârlar gedikler ve harâb

[372] olundu P: buyruldu T.
[373] ta‘yîn olundu P: ta‘yîn buyruldu T.

olan yerleri tecdîde ihtimâm edip az zamanda ke'l-evvel ihyâ olunup altmış günde bu maslahatı gāyete erdi. Ve metris yerleri düzelip müstevfâ toplar ve cebehânesi ki yalnız iki bin beş yüz kantar barut konup gereği gibi tekmîl olundu. Ve azebler ve hisâr erleri yazılıp topcu ve cebeci ve asker ve ağavât ta'yîn olundu. Dördüncü günü serdâr cum'a namazından sonra kapucılar kethüdâsı Hüseyin Ağa'yı ve çorbacılar zümresinden Ömer Ağa'yı Kapudân Cafer nâm re'is-i benâmın çekdiri kalitesiyle bu feth-i **[T20a]** celil-i haber-i beşâret-resânî ile Âsitâne-i Aliye'ye gönderdi. Ve donanma mâh-ı Recebin on dördüncü günü müjde-i feth ile irsâl olunan geştî Dârü's-saltanâya vâsıl olup evvelâ Vezîr-i a'zama varıp nevâziş ve iltifât ile behreyâb olduklarında sadr-ı âli hamd ü senâ ederek gelen ağaları alıp[374] huzûr-ı hümâyûna götürüp arz-ı serdârı cenâb-ı pâdişâha îsâl ettikte şükürler edip gelenlere hüsrevânî hıl'atler giydirildi. Ve üç gün üç gece donanma fermân olunup hükkâm-ı bilâda evâmir-i aliyye gönderildi. Ve İstanbol[375] şehri tezyîn olup Haliç Galata kanâdil ve tayyarât ile müzeyyen zevraklar ile memlu olup barutlardan ma'mûl kal'alar ve toplar ve fişenkler ile müretteb **[P22b]** atılıp azîm çırağan olmuştur. Ve ba'dehu kapıcılar kethüdâsı Hüseyin Ağa'yı murassa' seyf ve hıl'at-ı semmur ile serdâr-ı ekrem cânibine irsâl ettiler.

Hıl'at-ı Umûm-ı Zâbitân

Serdâr-ı ekrem meremmât-ı hisârda iken ve bu fethin sekizinci günü deryâ beylerinden beş adet bey kadırgalarıyla ve beş şayka ile Eğriboz'a gönderildi ki anda olan beylik zahîreyi askere yetiştireler. Ve bu fethin on beşinci günü serdâr saraydan çıkıp otağa geldi. Evvelâ yeniçeri askerinin ulûfeleri verilip divân tertîb olundu. Vüzerâ ve ümerâ ve ağayân ve sâ'ir zâbitler fetih hıl'atleri giyip tamâm nevâziş ve eltâftan sonra cümlesi dâmen-bus edip yerli yerlerine gittiler.

Âmeden-i [T20b] Sefâ'in-i Küffâr

Fethin on dördüncü günü küffâr-ı hâksârın donanması kılâ'-i Girid'den Grambosa (Karabusa) nâm mahalle gelmiş idi. Donanmanın yarar beyleri Eğriboz'a

[374] ağaları alıp P: ağaları olup T.
[375] İstanbol P: İslambol T.

gidip ümerâdan Mısır-ı İskenderiye'si beyi Kasım Paşa ve salyâne beylerinden Mustafa Ağrako oğlu vefât edip sâ'ir sefâ'in bağlanmağa çıkıp Cezâyir ve Tunus ve Trablus askeri sahrâ-nişîn bulunmağa rûz-ı merkūmda muvâfık rüzgâr ile arz-ı şevket ederek seksen kadar çekdiri ve kadırga ve dört mavna ve hayli burton kal'a önünden geçip Suda kal'âsı limânına gitti[376]. Malta ve Düka **[P23a]** ve Françe ve Papa ve İspanya ve Venedik gemileri anda vaz'-i lenger ettiler. Lâkin aslâ taşra çıkmağa ve karaya varıp zahîre almağa dermânları olmayıp[377] çıkanları dahi tum'a-i tiğ-i gāziyân oldu. Fermân-ı serdâr ile Mağrib askeri sefînelerine girdiler.

Tevcîhât

İlbasan sancağı mahlûl olmakla Ohri'den ma'zûl Ahmed Bey'e ve Alacahisârı Davud Bey mahlûlünden Cemalî Hüseyin Bey ve Ohri Beyi Yanyalı Mustafa Paşa birer zeâmet olup yeri Hocazâde Ali Bey'e verilip ve Dukakin ve sol kol alaybeyleri dahi mahlülünden oldular. Niğde Beyi sâbıka kapıcılar kethüdâsı olan Hasan Bey vefât etmekle Hasan Paşa kethüdâsı Rum Mehmed Bey'e verilip Köstendil ve Vulçıtrın ve Prizrin[378] alaybeyleri dahi mahlûlden oldular. Ve Hanya fethinin müverrihi Pîri Paşa zâde Fahri Bey dahi Rumeli Defterdâr Kethüdâsı oldu. Serdengeçti Ağası Hızır Ağa birer ze'âmet ile ri'âyet **[T21a]** olundu. Bundan sonra defterhâne açılıp mahlûl ze'âmet ve timâr ve hizmet-i yoldaşlıkta bulunan gāzilere verildi. Fethin yirminci günü Rumeli askerine yoklama fermân olunup bizzât görüldü. Herkes berâtıyla huzur-ı serdâra gelip berâtlarına hattı ile işâret olundu. Ve gelmeyenlerin timâr ve ze'âmetleri ma'zûle ve mevcud olan bahâdırlara verildi. Ve şühedânın ze'âmet ve timârları yüzbine **[P23b]** varınca evlâda ve biraderi var iken âhara verilmeyip anlara ihsân olundu. Gerçi kānûn değil idi. Lâkin bu fetihde bulunanlara ria'yet ve ikrâmı iltizâm etmişler idi[379].

[376] gitti T: -P.
[377] dermânları olmayıp P: dermânları yok idi T.
[378] ve Prizrin P: -T.
[379] Lâkin bu fetihde bulunanlara ri'âyet ve ikrâmı iltizâm etmişler idi P: Lâkin iltizâmen bu fetihde bulunanlara ri'âyet ve ikrâm etmişler idi T.

Âmeden-i Hüseyin Paşa[380]

Şa‘banın beşinci günü deryâdan Cafer Çelebi kadırgasıyla Hüseyin Ağa gelip hil‘ât ve şimşir ile hatt-ı hümâyûn getirip ümerâ ve ağayân iskelede istikbâl edip tevkīr ve ta‘zîm ile huzûr-ı serdâra getirdiler. Hatt-ı hümâyûn kırâ’at olunup cümle asker pâdişâha du‘âlar eylediler. Ba‘dehu Musa Paşa ve Hasan Paşa’ya dahi irsâl olunan samur kablu hil‘âtler verildi. Penç-şenbih günü serdâr ümerâ-yı bahrı divâna getirip hil‘âtler giydirip her birine envâ‘-i ri‘âyetler ile serfirâz eyledi. Ve azîm şenlikler oldu. Üç günden sonra Şa‘banın sekizinde mukaddemâ der-i devlete aktarmalar ile Varan Bey askere mülâkāt edip fetihden mukaddem imdâd içün gitmiş idi. Lâ-cerem dört azîm kalyona mukaddemâ zikr olduğu üzere yeni kapıya çıkan iki bin yeniçeri konup Mataracıbaşı’yı murassa‘ şimşir ve iki hıl‘at ile serdâra göndermişler idi. Bunlar **[T21b]** Sakız’a geldiklerinde fetih haberin işitip Değirmenlik nâm adada vaz‘-ı lenger eylediler. Ve Şaban Bey Mataracıbaşı’yı alıp isti‘câl üzere askere erişdirdi. Ağayân ve erkân alay ile istikbâl **[P24a]** edip divâna getirdiler ve şenlikler ettiler. Kapucılar kethüdâsı ve Mataracıbaşı’yı iki gün alıkoyup yolladı. Beş pâre kadırga ile Benefeşe’de olan sâ’ir zahîre gemileri ve sefâ‘in askeriyle gelmeğe me’mûr oldu.

Muhârebe-i Sefâ’in der-Balyabadra

Küffârın donanması Korfo hisârında muhâfazada iken asker-i İslâm Hanya’yı muhâsara eylediğin işittiğinde Memâlik-i mahrûsa’ya zarar kasdın edip evvelâ Mora bilâdından Balyabadra’yı tahrîbe ikdâm eyledi. Kırk çekdiri ve dört mavna ve otuz kadar fırkate ile sâhil-i bahre gelip döküldükde ehl-i şehrin mukaddemâ giden küffârdan habîr olmakla cümle mâ-meleklerin hisâra komuşlar idi. Ve kendileri âlât-ı harb ile hâzır durup küffâr cür’et-i azîme ile şehre koyuldukta ehl-i İslâm yemîn ü yesârından tüfenk tutup azîm muhârebeler oldu. Bir kaç hâneyi âteşe yakdılar. Hele İslâm galebe edip o gürûh-ı mekrûhu şehirden sürüp çıkardılar. Altmış kâfirin başları meydanda galtân oldu. Müslümânlardan ancak iki adam şehîd düştü ve huzûr-ı serdâra kelle getirenlere ihsân eyledi.

[380] Naima’da *“Hasan Ağa”*dır. Bakınız; *Târîh-i Naîmâ,* s. 1051.

Muhârebe der-Karlıili

Venedik Vilâyeti halkı memâlik-i vasî‘a-i pâdişâhînin ni‘âm-ı firâvânıyla ta‘ayyüş edip bu def‘a hiçbir iskeleden zahîre verilmemekle Venedik tevâbi‘inden Kefalonya ve **[T22a]** ve Zaklisa Adaları kaht u cû‘a **[P24b]** mübtelâ olup sefâ‘in ile bi-şumâr ve eşkıyâ Karlı ili livâsına tâbi‘ bazı nevâhiye çıkıp hınta ve ganem ve sâir emvâl-i re‘âyâya dest-i hasâret ettiklerinde Ayamavra kal‘asının gāzileri erişip ol kavm-i zâl ile sabâhtan[381] vakt-i zevâle dek cengler ettiler. İnâyet-i hak ile gâlib gelip seksen baş ve elli yarar dil alınıp sâiri mecrûh ve meksûr gemilerine cân attılar. Küffâr iki binden ziyâde ve gāziler dört yüz kadar idi. Cenâb-ı hak nusret ve ihsân eyledi. Ve dilleri Benefşe’den huzûr-ı serdâra getirip mazhar-ı inâyet olduklarından mâ‘adâ kal‘a-i mezbûreye barut ve dâne ve kurşun ve cebehâne verildi.

Mukātele der-pîş-i Hisâr-ı Hanya

Mukaddemâ zikr olunduğu üzere sefâ‘in-i küffâr Suda limânına gelip hayli zaman eğlendiler. Sa‘yları bî-fâ’ide idüği[382] bilip küffâr birbirine düşüp İspanya Venedik’e cevâb eder ki *“sizin vilâyetiniz garibdir. Biz bunca engin geçsek gerek oturmaktan asla bir fâ’ide yoktur. Bir toyluğa nâ’il olamadık*” dediler. Venedik’in câsûsları asker-i İslâma gelip haberdâr olmuşlar idi ki ümerânın bahâdırları kimi Eğriboz’a kimi Benefşe’ye gelip sâir kadırgalar küreklerin çıkarıp limâna âsûde yaturlar. Ve burtonlar kadırgalardan ba‘îd Todori kal‘aları altında yatur. Asker-i İslâma arz-ı şevket edelim deyip yetmiş kadırga ve mavna ve otuz beş burton ile **[P25a]** bir sabâh Suda burnundan çıkıp Hanya hisârı önüne erişdiler. **[T22b]** kal‘adan top atılıp asker-i İslâm rezme âmâde oldu. Serdâr fi’l-hâl baştardaya girip yeniçeri ve sâ’ir asker gemilere koyulup limândan hurûca âğāz ettiklerinde henüz saff-ı sefâ‘in arasta olmadan bir[383] şedîd rüzgâr nümâyân oldu. Sefâ‘in-i ehl-i İslâm ancak limâna girmeğe fırsat bulup küffâr gemilerini rüzgâr bir vecihle tarûmâr eylediği her biri bir

[381] sabâhtan P: -T.
[382] idüği P: -T.
[383] bir P: -T.

iklime düşüp gelmeleri ve gitmeleri ancak bir sâ‘at olup bî-rezm rücû‘ ettiler. Üç dört günde ancak yine[384] Suda limânına gelip cem‘ oldular.

Rezm-i Küffâr der-Kûhsâr

Birkaç günden sonra ahvâl-i Frenk’den haber içün dil lâzım olmağın serdâr-ı ekremin gönüllü ağası birkaç güzîde bahadır ile gece Suda limânı tarafına varıp bir yarar dil alıp[385] ale’s-seherî huzûr-ı serdâra getirip bu husûs kâfire güç gelip anlar dahi adam almağa sa‘y edip beş yüzden mütecâviz kâfir Hanya mukābelesinde olan talan üzere geldiler. Meğer nısfü’l-leylde otuz kadar mücâhid ol kûhsârda şikâr içün kemîne girmişler idi. Gün doğarken yüz kadar asker ol gürûh-ı habâset esere sataşıp küffâr bunlara tüfenk urdu. Anlar dahi pây-ı sebâtı muhkem basıp ceng ettiler. Sadâ-yı tüfenk mesmû‘-ı gāziyân oldukta bölük bölük taraf-ı cenge âgâz ettiler. Serdâr-ı dilîr küffârın cümle askeri hurûc **[P25b]** eyledi kıyâsıyla râyât-ı İslâm harekete emir eyledi. Guzât âlât-ı rezm ile azm edip bi’z-zât serdâr ma‘rekegâha erişdikte cânib-i bahrdan kadırgaları saf ârâ olup askeri topa tuttular. Asker dahi[386] leb-i deryâya varıp **[T23a]** sefâ‘in-i melâ‘îne kurşun yağdırdılar. Lâkin kurşun menzilinden ba‘îd olmalarıyla geri dönülüp ol sahralarda olan atlılara doğru ba‘zı gönüllü askeri gitdi. Ve yetişip birkaç mel‘ûn kesdiler. Bâkīleri kaçıp bir senglah yere girdiler. Bundan sonra küffâr birbirine düşüp pây-ı sebâtları mütezelzil oldu. Gördiler ki zümre-i guzâtdan bir şikâr almak muhâldir ve zahîreleri tükenip re‘âyâ ordudan ucuz bahâ ile buğday ve peksimat alıp ağır bahâ ile küffâra satarlardı. Malta ve Düka ve İspanya gemileri Venedik’ten müfârakat edip Çuka Adası’na gittiler. Tâki ol yolda orduya gelecek kayıklardan ve gemilerden bir doyumluk alalar. Ammâ asker ânların mekr [ü] keydinden habîr olup tenhâ tereddüd etmekten fârig oldular. Andan dahi me‘yûs olup diyârlarına yıkılıp gittiler.

[384] yine P: -T.
[385] yarâr dil alıp P: yarâr dil olup T.
[386] dahi P: -T.

İrsâl-i İmdâd be-Cezîre-i Girid

Venedik kâfirinin deryâya donanması çıkıp Ayamavra ve Balyabadra taraflarına kasd-ı hasârât ettiklerini serdâr-ı ekrem der-i devlete yazıp ve Girid'de dahi küffâr atluları ordu-yı İslâm dâ'iresine gāret kasdında olmalarıyla anlar ile mukābeleye ve mukāteleye[387] atlı askeri talebine **[P26a]** arz etmişidi. Arzları Cemâziye'l-âhir evâ'ilinde der-i devlete vusûl buldukta Kara Hasan oğlu Sekbânbaşı Hüseyin Ağa sekbânları cema'atiyle ol cânibe ta'yîn olunup ıcâleten gönderildi. Ve ba'de'l-meşvere Vâlide Sultân kethüdâsı Behram Ağa'nın işâret ve **[T23b]** istisvâbıyla kapu etmek fermân olunup ulûfesi çâlık yeniçerilerin ulûfeleri doğrultulup Girid'e me'mûr oldılar. Ve emekdâr sipâhilerin maktû'ü'l-vezâ'if olanların tashîh cümle-i memnû'âtdan ve eşedd-i muhâlâttan iken bi-hasebi'l-iktizâ ibtidâdan sipâhi yazılmak fermân olunup iç oğlanı ve baltacı ve sâ'ir nev' münâsebeti olanlardan iki bine karîb sipâhi altmışar akçe ulûfe ile yazılıp altı bölüğe tevzi'den sonra ulufeciyân-ı yesâr ve gurebân-ı yemîn bölükleri dahi Girid'e me'mûr olmağın yeni yazılanlar dahi anlara muvâfakat ile me'mûr kılınıp zikr olunan[388] yeni bölüğün ağaları Acem İbrahim Ağa cümlesine zâbit nasb olundular. Ve asker evâsıt-ı Cemâziye'l-âhirde Selânik'den gemiye girmek üzere İstanbul'dan çıkıp Davud Paşa'ya konup mahall-i me'mûre azîmet etmişler idi.

Ceng-i Küffâr-ı Venedik [be-]Ba'zı Sefâ'in-i İslâm

Sâbıka der-i devletten gönderilen dört sefîne ile iki bin yeniçeriye Karamanlı Re'is nâm kapudân başbuğ ta'yîn olunup Değirmenlik'e gelmişti. Değirmenlik Ada'sı ise **[P26b]** kal'asız yerdir. Ve yatmak câ'iz değildir. Ve orduya varmağa eyyâm yoktur deyip Benefşe'ye azîmete ikdâm eyledi. Yeniçeri ittibâ' etmeyip inâd eylediler. Âhar kendisi Benefşe iskelesine varıp sâir ümerâya mülākat etti. Üç kalyon ise ol limâna istirâhat edip fermân-ı serdâra muntazır oldular. Serdâr dahi mezbûrlara Girid'e gelesiz deyip peyderpey mektûblar gönderdi. **[T24a]** Lâkin eyyâm müsâ'ade etmedi. Lâ-cerem serdâr donanma gemilerine tenbîh edip hâzır eyledi ki bizzât varıp Benefşe ve Değirmenlik limânlarına olan sefâ'ini cem' edip Hanya'ya götüreler. Bu esnâda

[387] ve mukāteleye P: -T.
[388] muvâfakat ile me'mûr kılınıp zikr olunan P: muvâfakat ile zikr olunan T.

taraf-ı şehriyârîden Haseki Ağa Benefşe iskelesine gelip anda olan ümerâ ve âyân-ı devlet ârâya tez serdâra yetişesiz deyip cümlesini sefâ‘ine doldurup gitti ve kendisi dahi bir bey kadırgasına binip hatt-ı hümâyûn ile huzûr-ı serdâra azm eyledi. Şa‘ban-ı şerîfin on sekizinci günü gelip mülâki oldu. Ve cümle gemiler geleceklerin haber vermekle serdâr-ı ekrem ol ga’ileden berî oldu. Ve hemân huzûr-ı hümâyûna ahvâl-i asker ve memâliki arz edip yedi pâre kadırga ile anlar dahi Benefşe’de olan gemilere imdâd olmağa himmet buyurdular. Lâkin bu irsâlden serdâra infi‘âl gelip Şa‘banın **[P27a]** yirmi birinci günü altmış mükemmel kadırga ile çıkıp azm eyledikte rüzgâr karşılayıp Todori limânına hezâr zahmet ile lenger saldı. Ve üç re’is ki Memiş Re’is ve Çavuş Re’is ve Cafer oğlu idiler gemilerinde olan yeniçeri ile Değirmenlik limânında olduklarını küffâr duyup temur üzerinde basmağa cehd eyledi. Mavnaları ve kadırgaları ile gece Suda’dan azm edip Penç-şenbih günü mezbûr re’isler dahi Değirmenlik limânından azm-i Girid eylemişler idi. Hemân ki limândan çıkdılar. Tulu‘-ı şemsten iki sâ‘at geçmişti. Küffârın donanması otuz iki kadırga ve dört mavna ve birkaç fırkate nümayân olup **[T24b]** bu üç gemiye üşüb sardılar. Hikmet-i Hüdâ bir kasırga zuhûr eyledi ki cemi‘an sefâ‘in-i İslâm ve küffârı mevc tutup ol yüksek kalyonları şöyle indirdi ki su aldılar. Ol rüzgâr-ı şedîdden kâfirin iki kadırgası başı aşağı gelip içinde olan melâ‘în ile deryâya gark oldu. Ebûzer Cafer gemisinin ki kırk iki pâre topçeker bir acâ’ib gemi idi. Büyük direği yelkenleri ile pâre pâre olup altında[389] bulunan halkın ekseri yeniçeri idi. Yelken ile suya gitti ve gemi darb-ı sütûn ve âlâtdan hurd oldu. Çün rüzgâr-ı şedîd geçip hava mülâyim oldu. Kâfirin donanması ol gemileri ortaya alıp mavnalardan ve baştardalardan koğuş **[P27b]** toplarıyla senksâr ettiler. Ehl-i İslâm dahi top ve tüfenk urmakta kusûr etmediler. Çavuş Re’îs sefînesi üzerine dört mavna gelip büyük balyemez top ile muhâsara ettiler. Ammâ sefîne bir za‘if-i sabâ-reftâr olmakla mavnaların küreğini top ile şikest edip[390] aralarından geçti gitti. Mavnalar zahmdâr ve rüsvây yerlerinde kaldılar. Bir gürûh mavna ve birkaç baştardaları dönüp Memiş Re’isi ortaya aldılar. Ol dahi inayet-i hakka yüz tutup bir ceng eyledi ki feleklerde melekler tahsîn ve aferin okudular[391]. Vakt-i asra dek döğüşüp hayli âdemi şehîd oldu. Ammâ küffârı tamâm edip zahmdâr ve mecrûh

[389] altında P: elinde T.
[390] küreğini top ile şikest edip P: küreğini şikest edip T.
[391] aferin okudular P: aferin eyledi T.

bırakıp çekildi gitdi. Bu def‘a cümle gemiler ve mavnalar dönüp Ebû-zer Cafer’in kalyonun ortaya aldılar. Koğuş toplarıyla döğmeğe başladılar. Amma Cafer Re’isin bendelerinden Süleyman Re’is ki oğlunun vasîsi bir merd-i dilîr idi. Sâ’ir **[T25a]** guzât ile dil bir edip ya gāzi ya şehîd deyip merdâne muhârebeler eyledi. Bütün gün ve gece döğüşüp yelkenleri olmamakla aralıkdan çıkmağa dermân olmadı. Âkıbet birkaç adamı kalıp anlar dahi kâfire esîr olmağı revâ görmeyip döğüştüler. Küffâr yemîn ü yesârdan topa tutup bil-âhire sefîne-i kûh peyker garîk-i lücce-i bahr oldu. Cum‘a günü gāyet fırtına olup serdâr Todori limânından çıkıp Benefşe’ye doğru salmak **[P28a]** murâd etdi. Lâkin mümkün olmadı. Akşâm Çavuş Re’is gelip ahvâl-i cengi tafsîl üzere[392] takrîr eyledi. Bi- izn-i Hüdâ rüzgâr dahi sâkin oldu.

Âmeden-i İtâ‘at-ı Kisamo Tâbi‘-i Hanya

Hanya tevâbi‘inden cezîre garben şimâlinde Kisamo nâm kal‘a leb-i deryâda vâki‘ olup içinde iki yüz kadar soltat temekkün etmekle sükkâni Hasan Paşa ve Hüseyin Paşa’ya gelmeyip itâ‘at etmemekle Sekbân başı Murad Ağa serdâr ta‘yîn olunup piyâde ve süvâr üç bin kadar asker ile Muharremü’l-hârâmın yirminci günü vakt-i gurûbda gönderilmişidi. İkinci günü ale’s-seher vardıklarında karşı gelen küffâr bozulup hisâra seğirdenlerin pây-ı sebâtları mütezelzil olup kal‘ayı verdiler. Dört yüz kadar zen ve duhter esîr ve ganâyim alınıp[393] selâmetle ol gün Hanya’ya geldiler. Ahz olunan iki yüz kadar küffâra min-ba‘d kal‘alar soltat koyup inkıyat **[T25b]** şartıyla amân verildi. Bundan sonra sâir serkeş re‘âyâ dahi yevmen fe-yevmen gelip arz-ı inkıyâd etmeğe başladılar. Bu fetih Muharremin yirmi sekizinde ulak ile gelip rikâb-ı hümâyûn telhîs olundu. Ve mukaddemâ Yusuf Paşa Mora’dan Hanya’ya geçirip anda binâ olunan üç câmi‘in mütevellisi Moralı Zâim Sinan Ağa’ya teslîm etti yüzden ziyâde atlar ki şehir zimmîlerine tevzî‘ olunmuş idi alınıp asker-i İslâm bahâdırlarına tevzi‘ olmakla **[P28b]** bu zamana gelince kırk kadar süvâr ancak var iken yüz elliye bâliğ oldu. Etrâfda gezen harbî küffârı şikâr ile kuvve-i kâhire-i İslamiyeyi âşikâre eyledi.

[392] üzere P: -T.
[393] ganâyim alınıp P: ganâyim olup T.

Tedbîr-i Küffâr-ı Kandiye

Kandiye'den Hüseyin Paşa'ya câsuslar gelip haber verdi ki[394] küffâr kal'alarının istihkâmıyla mukayyet olup küçe bendler ve tabyalar yaptırıp toplar ve cebhane ve barut ve sâir levâzımla mâlâ-mâl eyledi. Ve etrâf karyelerden onbeş bin kadar re'âya cem' edip[395] içlerinden kıtâle kādir sekiz bin kadar kâfir intihâb ettiler. Ve Venedik etrâfından dahi on beş bin kadar soltat ve sekiz yüz atlı cem' olup[396] Zakisa nâm mahalle dâhil oldukta anları dahi geçirmek içün Suda'dan burtanlar gidip Martta cümlesi Suda'da cem'iyet ettikten sonra kimi re'âyâ sürüp Hanya'yı muhâsara ve kimi donanmâ ile muhârebe edeceklerin bildirmekle der-i devlete arz eyledi. Suda'nın taşra tarafında divarı **[T26a]** önünde olan meydâna toprak sürüp kal'a'i toptan himâye içün sed ettiler. Beri tarafdan Hanya hendeğine dahi serâpa hendek kestirip içine sular akıttı. Ve burç [u] bâruları muhkem metrisler ettiler. Ve Suda'dan bir kâfir firâr edip muhâsara edeceklerinden haber vermekle donanmâ-yı hümâyûn ale't-ta'cîl imdâd erişmesine der-i devlete ulak gönderip imdâd ve zahîre geçirmemek içün Suda gemilerinden onbeş yirmişer çekdiri **[P29a]** ve burton Benefşe kenârlarında dâ'ima gezmek üzere olduğun bildirdi. Saferin evâ'ilinde Suda limânında olan gemilerden kırk dört kıt'a burton adalar üzerine gider nâmıyla çıkıp gittiler. Ol esnâda Kurunalı nâm karyenin kapudânı Hanya'ya firâr edip İslâma geldikte haber verdi ki Suda kahtlıkdır ve lâkin gemilerin kürekçileri nâkıs olmakla on beş bâde tedârük içün Kandiye[397] kal'asına gidip sâir gemiler limânın Hanya cânibinden vâki' tuzla kenârına gelip cem'iyet edeceklerin haber verdi.

Ceng-i Abokron ve Melakşe der-Girid

Küffâr sâbıka Esterni kal'asını bırakıp gittikden sonra Ceneral-i bed-fi'âl Kandiye'den Abokron'a gelip karyelerden silâha kādir olan re'âyadan bin mikdârı kâfir cem' edip Venedik'den gelen altı yedi bin tüfenkten anlara tevzî' eyledi. Abokron yolu gāyet sa'b ve sengistân olup bundan akdem ol semtlere asker-i zafer-eserden

[394] câsuslar gelip haber verdi ki P: câsuslar gelip verdi ki T.
[395] cem' edip P: cem' eyledi T.
[396] cem' olup P: cem' eyledi T.
[397] tedârük içün Kandiye P: tedârük Kandiye T.

kimse gitmeyip **[T26b]** ve ol nahiye ve karyeleri dahi gelip itâ‘at etmediklerinden gayri Ceneralin nice eyyâm anda meks ve ârâmı kârzâr kasdıyla kıyâm bâ‘is ve bâdî olup iktizâ eyledi ki ol cânibe asker gönderile. Paşa-yı kişver-küşâ sekbân başı Murad Ağa'yı piyâde ve süvâr bir gürûh güzîde askere serdâr edip Rebi‘ü'l-evvelin on birinci günü ale's-seher asker göndermişidi. Asker-i **[P29b]** mansûr mahall-i mezbûra vardıkda dervâze-i hisârda olan küffâr hücum-ı İslâmiyânı göricek tâkat getirmeyip kurbunda olan kûh-ı azîm bâlâsına firâr ettiler. Derûn-ı hisârda top ve tüfenk ile cenge ahenk edecek pîşkâh-ı hisârda olan küffârdan hayli bâş ve dil alınıp sâiri Ceneral ile derûn-ı hisâra firâr eyledi. Guzât-ı İslâm sâlim ve gânim dönüp Hanya'ya geldiler. Bu cengde yüz elli kadar esîr ve kırk yedi bâş alındı. Rebi‘ü'l-âhirin onuncu günü Hanya'dan cenûba dört sâ‘atlik yol Melakşe nâm bir sa‘b ve sengistân dağda küffâr tekrâr tâbur kurup mezbûr re‘âyayı iki bin kadar Frenk ile içine vaz‘ eyledi. Mâh-ı mezbûr evâhirinde câsus gelip tâbi‘ olan Kisamo nâm kal‘adan öte ba‘zı karyelerden bin kadar re‘âya dahi sürmek içün dört beş yüz kâfir ta‘yîn olundu deyu haber vermekle bin beş yüz kadar asker ile Hüseyin Paşa kethüdâsını ser-i râhlarına gönderip melâ‘în âgâh olmakla gitmeyip biraz tavakkufdan sonra gelirken Melakşe nâm kûh dâmânına **[T27a]** uğradikta bir iki fırka küffâr alayı görünmekle üzerlerine varıp kıtâle şurû‘ eyledikte Hüseyin Paşa dahi âgâh olup üç bin kadar asker ile erişti. Küffâr haberdâr oldukta tabura firâr edip Ceneral derhal küffârı biriktirip metrise kodu. Asker-i İslâm sürüp üzerlerine vardikta hayli ceng ettiler. Lâkin mümkün olmamakla **[P30a]** kaçamak gösterip güruh-ı mekruh mağrûrâne yekpâre taburdan çıkıp ardlarınca birkaç kadem vardikta tekrâr dönülüp nice zaman tüfenk cengin ettikten sonra bi'l-âhere melâ‘înin yüzü dönüp ardları alınmakla ekseri tabura gidemeyip silahlarını döküp sa‘b yerlere çıkdılar. Ve bir mikdârı tabura girip humbaralar İslâmiyâna kalmasın deyu âteş verip yine kendi üzerlerine serâre pâr oldukta yüzden mütecâviz kâfiri helâk eyledi. Elli altmış kadar esîr alınıp beş yüzden ziyâde kâfir başı kesildi. Kapudânlardan ve sâir bellü başlulardan yirmi kadarı der-zencir olup beş[398] altı bayrak ve üç bin kadar tüfenk ganâyimi ile Hanya'ya gelindi. Bu gazâda cânib-i İslâmiyândan

[398] beş P: -T.

ancak bir nefer şehîd oldu. Esîrlerden biri Hüseyin Paşa'nın sâhib-i hânesi birkaç bin kâfirin zâbiti olan Tarih nâm meşhûr kâfir idi[399].

Feth ü Tahrîb-i Esterni

Cemâziye'l-evvelin evâ'ilinde Paşa-yı kişver-küşâ Esterni manastırını feth kasdıyla esbâb-ı teshîr ve top ve tüfenk ve edevât-ı ceng ihzâr ettiğini küffâr işitip mukaddemâ defe'âtiyle cenglerde gördükleri kahr ve galebe ve heybet ve selâbet havfı **[T27b]** canlarına kâr edip karâra mecâl muhâl olmakla mah-ı mezbûrun üçüncü gecesi yekpâre manastırdan çıkıp Suda'ya firâr eyledikleri guzâtın mesmû'u olacak ardlarından erişip nicesini esîr ve nicesini **[P30b]** tu'me-i şimşîr eyleyip birazı dahi gemilere giderken gark olup dökülen mâ meleklerin iğtinâm eylediler. Çün ol manastırın zabt ve muhâfazası asîr idi. Bünyânını hâke berâber yıkıp etrâfında olan üç nâhiyeyi zabt ettiler.

Ceng-i Âsiyâb der-Girid

Cemâziye'l-evvelin dördünde asker-i İslâmdan bir iki yüz nefer adam dakîk ettirmek içün Hanya'dan dört sâ'atlik mesâfede itâ'at üzere olan karyelerr civârına vâki' âsiyâblara seheri revâne olup küffâr meyânında da'vâ-yı dilâveri eden birkaç kapudân binden mütecâviz kâfir ile değirmenleri ale'l-gafle ihâta edip guzât-ı İslâm dahi harb [u] kıtâle başladıkda Hüseyin Paşa'ya haber gelip derhal iki yüz süvar ve bin kadar piyâde ile yetişip küffâr haberdâr oldukta ol mahalle karîb bir sa'b ve sengistân mahalle cân atıp firâr ettiler. Süvâriler yetişip iki yüz kadarın önün alıp ceng ederken sahrâya döndürüp sâir süvâriler dahi erişip hayli dilîrâne cengden sonra bi-avni'llahi te'âlâ gâlib gelip yirmi otuz kadarı giriftâr-ı esîr ve bâkīsi tu'me-i şimşîr oldu. Ve bu muhârebede ancak bir sipâh şehîd olup küffârın iki üç kapudânları kesildi. Bu esnâda Malta ve Düka ve Venedik'den otuz yedi burton ve dokuz çekdirme küffâr-ı hâksâra imdâd nâmıyla Suda limânına girdi. Lâkin **[P31a]** karadan Hüseyin Paşa'nın nâmı işidilen yerlerde küffâr karâr edemeyip **[T28a]** bu denlü cenglerin cümlesinde bi-avni'llahi te'âlâ mansûr ve muzaffer olup Hanya ile Suda mâbeynini küffâr lâşesiyle

[399] meşhûr kâfir idi P : meşhûr kâfir eyledi idi T.

doldu. On altı def‘a[400] alay alay mukabil cenglerin herbirinde küffâr-ı hâksâr inhizâm-ı külli ile münhezim olmakla nice bin melâ‘în kırılıp Hanya hâricinde beş bin kadar başlarından üç kulle binâ olunmuşidi. Ana binâ‘en Hanya etrâfında ba‘îd yerde Resmo ve sâir kal‘alarda ve kûhistâna firâr eylediler. Paşayı kişver küşâ askere zahîre verip donanmâ-i hümâyûn kudûmuna müterakkıb ve bu esnâda Hanya’nın suyu bir şadırvana münhasıra olmakla taşradan müstevfi sular getirip asker ve sâir halk sîr-âb eyledi.

Muhâsara-i Suda

Cemâziye’l-evvelin yirmi sekizinci günü yümn ü ikbâlle donanmâ-yı hümâyûn limânına dâhil olup Serdâr-ı ekrem vezîr-i sâbık Mehmed Paşa Suda fethi cümleden ehemdir deyip muhâsarasına sa‘y ve ihtimâm eyledi. Gemilerden toplar çıkarılıp karadan piyâde askeri ile Melakşe yolundan üç günde sürüp Suda kenârına îsâl eylediler. Kâfir donanması mukaddemâ Düka ve Malta ve Venedik[401] gemileri ile cengde bile olup Türkleri bozduk deyu haber göndermişler idi. Donanma Girid’e geldikte azîm mâtemzede oldular. Malta ve Düka gemileri birer ikişer gitmeden hâli olmayıp Müslümân esîrleri dahi yevmen fe-yevmen halâs bulup gelirler idi. Cemâziye’l-âhirenin yedinci günü **[P31b]** iki taraftan toplar kurulup Suda hisârı döğülmeğe mübâşeret olundu. Limânın iki tarafını muhkem zabt içün yüz kırk pâre gemi Hanya önünde etrâfını muhâfazaya konup Suda önünde lenker- **[T28b]** endâz olan kâfir donanmasına toplar havâle eyleyip limân ve kal‘adan ayırmak bâbında ihtimâm olundu.

Zabt-ı Hisâr-ı Abokron

Hisâr-ı mezbûru küffâr bırakıp gitmek üzeredir deyu haber olmakla Cemâziye’l-âhirin sekizinci günü nısfü’l-leylde serdâr-ı kâmkâr izniyle Hüseyin Paşa bir mikdar asker alıp vardikta içinde olan küffâr cümle firâr etmiş bulunmakla kiliselerinde ezân-ı Muhammedî okunup zabt olundu. Paşa-yı mezbûr dönüp gelirken melâ‘în askerinin gemileri kenârda yanaşıp yola karîb yerde bir mikdâr tüfenk endaz

[400] On altı def‘a P: O altı def‘a T.
[401] ve Venedik T: -P.

asker çıkarıp pusuya komuşlar. Üzerlerine uğradikta hayli ceng olup avn-i hak ile küffâr bozulup deryâya dökülmekle yetmiş seksen kadarı helâk oldu. Ancak on sekiz baş[402] ve beş dil alıp mansûr ve muzaffer Hanya'ya geldiler.

Muhârebe der-Metris

Çün Melakşe yolundan serdâr ve asker Abokron sahrâsına varıp nüzûl eylediler. Hisâr-ı mezbûr açık yerde olmakla küffâr gemileri top ile asker-i İslâmı bî-huzûr ederlerdi. Serdâr emir eylediği üç kolonborna ve üç balyemez çekip ale'l-fevr limân-ı mezbûr kenârına kurdular. Silifke'ye mutasarrıf olan Çerkes Osman Paşa ve Delvine ve Avlonya ve Dukakin beyleri mübâşir **[P32a]** olup vakt-i zuhurda topları mahalline indirdiler. Gece metris kurulup ertesi küffâr gemilerine havâle olacak deryâya açılmakla erbab-ı timâr perâkende olup sâir asker top **[T29a]** çekmeden yorgun ve fürûmânde birer senk pâre sâyesine müstazıl iken vakt-i zuhurda küffâr tecessüs edip cümle çekdirme ve mavnalardan birkaç bin kâfir taşra çıkıp metris üzerine döküldüler. Asker-i İslâma perişanlık el verip Delvine beyi Zeyneddin Bey'in sağ eli top darbından şikest olup birkaç erbâb-ı timâr mecrûh olduğu haberi serdâra vâsıl oldu. Hüseyin Paşa bir bölük asker-i nusret-eseri ile bir mahalde erişdi ki melâ'în cengden isti'fâ edip toplara balamar bağlamak sudûruna varmış idi. Paşa-yı mezbûr asker-i mansûr ile hücûm edip gürûh-ı makhûru bir mertebe ürküttü ki top almak değil gemilerine düşmelerini ganîmet bilip birbirine ta'kīp ederek gittiler. Cengde iki yüz kâfir kırılıp ancak on kadar Müslîm mecrûh oldu. Çün serdâr Mehmed Paşa fevt oldu. Defterhâne mühürlenip Hüseyin Paşa ve Kapudân Musa Paşa umûra nâzır olup Küçük Hasan Paşa Rumeli kolunda ve Çiftelerli Osman Paşa Anadolu kolunda olan toplar üzerine durup umûr-ı muhâsara ve muhârebede aslâ kusûr ve fütûr göstermeyip[403] belki evvelkiden ziyâde sa'y [ü] ihtimâm ettiler. Küffârın çekdirme ve burtona **[P32b]** ve mavna makūlesi yüzden mütecâviz sefâ'in Suda imdâdına dönüp durur. Ve ekseri Hanya karşısına çıkıp görünüverdi.

[402] ancak on sekiz baş P: ancak sekiz baş T.
[403] göstermeyip P: getirmeyip T.

Feth-i Granbusa

Hüseyin Paşa gerçi Hanya muhâfaza **[T29b]** sıyla me'mûr idi[404]. Lâkin sâ'ir umûra ve husûsa serdâr vefâtından sonra cumhûr[a] liyâkat hasebiyle başbuğ olup gereği gibi uğur-ı hümâyûnda bezl-i makdûr ederdi. Mukaddemâ kethüdâsı Mehmed Ağa ve Sekbânbaşı Murad Ağa vesâtetiyle eyâdi-i küffârdan intizâ' olunan Kisamo kal'ası kurbunda ve deryâ içinde Granbusa nâm bir hisâr var idi. Ol zaman teshîrine himmet olunmayıp içinde olan küffâr re'âyâyı rencîde etmekle şikâyete gelmişler idi. Bir mikdâr bahâdır ile Recebin yirmi beşinci günü küffârın cem'iyetleri mahallinde nâzil olup ekserini katl ve istîsâl ve kal'alarını me'vâ-yı ricâl eyleyip silâhdâr Ağası Yavaşca Ali Ağa'yı muhafâzasına ta'yinden sonra Hanya'ya geldi.

Ahvâl-i Muhâsara

Beyler ve paşalar ve sâ'ir iş erleri serdâr vefâtından sonra emr-i muhâsarada bezl-i makdûr edip[405] Küçük Hasan Paşa Rumeli kolundan Osman Paşa Anadolu kolundan döğmek ile Suda hisârına hayli rahne verdiler. Lâkin hisâr-ı mezbûr deryâ içinde vustâda bir ada her cânibi kenârdan ba'îd metîn kal'a olup bir vecihle yürüyüş mümkün olmamakla feth ve teshîri durâ dur muhâsaraya muhtâc olup vaktin tenk kalmasıyla te'hîr **[P33a]** olundu. Sâbıka serdâr arz eylemiş idi ki bu cezîrenin fethi birkaç günlük hizmet olmayıp zaman-ı medîdede küllî hazîne ve mühimmât sarfına muhtâc olunduğundan gayri Rumeli ve Anadolu askeri ve kapukulu bu tarafda kışlamak ile ancak olur. Büyük maslahattır mükemmel bir senelik zahîre ve mühimmât ve hazinesi vaktiyle irsâl olunmak ve Kandiye ve Resmo **[T30a]** kal'alarına top çekmek içün câmus ve bârgir ve asker ubûr etdirilmek ehemm-i umûrdandır deyip tekrâr i'lâm ettiler. Bundan sonra Abokron hisârını ihyâ içün neccârlar gönderilip ma'mûr olduktan sonra içine asker ta'yîn olunup etrâfına müceddeden hendek hafr olundu. Ve Kisamo kal'asına dahi toplar ve mühimmât ve asker ta'yîn ve irsâl olundu.

[404] me'mûr idi P: me'mûr eyledi T.
[405] edip P: -T.

Muhârebe-i Acısu

Mukaddemâ Resmo üzerinde ve Ramliye nâm menzil kurbunda küffâr-ı hâksâr beş yerde tabur kurup her birine binden ziyâde kâfir tahassün etmişdi. Bu esnada ol semte bir mikdâr asker gönderilip Acısu nâm mahalle karîb vardıklarında piyâde ve süvâri beş altı yüz küffâr mülâki olup azîm ceng ettiler. Bi-avnillâh asker-i İslâm gâlib gelip küffârın eslâh atları ganimet-i firâvân olduktan sonra yetmiş baş ve yirmiden mütecâviz esîr alınıp[406] tamâmen orduya geldiler.

Muhâsara-i Resmo[407] der-Girid Serdâr Hüseyin Paşa

Bundan akdem gelen arzlar mûcibince kapudân paşa donanma gemileri ile **[P33b]** Rumeli kenârında fermân olunan mahallerin zahîresini alıp Girid'e nakl içün hükümler yazılıp Girid muhâfızı Hüseyin Paşa'ya yarar ve dilâverdir deyû serdârlık emri ve murassa' şimşîr ve iki hıl'at-ı fâhire ve bir samur kürk hatt-ı hümâyûn ile gönderilmişdi. Evâil-i Şa'banda vâsıl olup merâsim-i istikbâl ve ta'zîm-i ri'âyet ve levâzım-ı tekrîmiyle hatt-ı şerîf kırâ'at olunduktan sonra ber mûceb-i fermân-ı âlişân Sekbânbaşı Murad Ağa'yı Hanya muhâfazasında alıkoyup Hüseyin Paşa guzât ile mâh-ı mezbûrun on [**T30b]** ikinci günü Abokron'a gelip ordu yu hümâyûna dâhil oldu. Ertesi gün kapudân Musa Paşa ve sâ'ir paşalar ve beyler da'vet ve Suda umûrı içün müşâvere olunup Suda hisârı deryâ ortasında bir yalın kayanın üzerinde bir mustahkem kal'a olmakla karadan yürüş mümkün olmayıp limân kenârında vaz' olunan toplar ile hâh ve nâ hâh ihrâc olunan donanmayı küffâr hâric-i limânda top erişmez yerde vaz'-ı lenger edip kal'a'i donanma-yı hümâyûndan himâyede olduğundan gayri şeb-i tîrde dâ'imâ mühimmât ve zahîre ile imdâd edip ve Suda kal'asının her cânibinde suya beraber azîm topları olmakla donanma yanaşmak bir vecihle mümkün değildir. Zaman-ı medîd muhâsaradan gayri tedbîr kabûl eylemez bâri Resmo kal'ası izn-i himmet ile teshîr[408] olunur demekle üzerine varılmak münâsib **[P34a]** görülüp Suda limânı muhâfazasına dahi kifâyet eder asker ile Çukadar Mustafa Paşa ta'yîn olunup re'âyâdan top çekmek ve zahîre getirmek ücret ile öküzler ve merkebler tedârük

[406] esîr alınıp P: esîr olup T.
[407] Naima'da *Retmo* şeklindedir. *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1086.
[408] kal'ası izn-i himmet ile teshîr P: kal'ası himmet teshîr T.

ettirilip beş pâre top ve on iki kalonborna ile Şa‘banın on altısında Abokron’a geçildi. Anadolu Beylerbeyisi yesârda alaylar kurup kanun üzere yürüdüler. Ve vüzerâdan Bıyıklı Mustafa Paşa serdâr gāziyle hem‘inân gidip ol gün Arasto nâm mahalle sahrâsına kondular. Mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günü Medamine nâm menzile nüzûl olundukda küffârın akreb taburları üzerine çarhacılar varıp iki tarafdan hücûm etmekle taburu koyup sa‘b [ü] sengistâna firâr **[T31a]** ettiler. Sâ’ir dört tabur erbâbı dahi ânları[409] görüp firâr etmekle asker-i İslâm ardlarından erişip yüzden mütecâviz baş ve otuzdan ziyâde esîr almışlar. Ve yol üzerinde olan re‘âyâya istimâlet vererek Şa‘banın yirmi üçüncü günü Resmo bağlarına nüzûl müyesser oldukta mukaddemâ sâdır olan fermân-ı mü’ekked emr-i âli ile zu‘amâdan sipâhi Mehmed ve kapıcılar vârid olup mefhûmunda bu sene mübârekede asker-i İslâm donanma gemileri iktizâ etdiğine göre kışlandırılıp karşı yakada hâzır olan yüz bin key zehâ’ir ve mühimmât-ı sâ’ireden gayri ne mikdâr hazîne **[P34b]** ve zahîre lâzım olursa arz ve i‘lâm oluna[410]. Bi-eyyi hâl envâ‘-ı hizmet-i meşkûre ve sa‘y-ı mevfûre vücûda getirile deyu buyrulmağın ertesi varılıp kal‘a-i mezbûrenin altına nüzûl olundu.

Evsâf-ı Resmo

Evvelâ Resmo kal‘ası leb-i deryâda vâki‘ ve iç kal‘ası bir yalın mürtefi‘ kaya üzerinde Galata hisârı vüs‘atinde taşrada kal‘ası tahmine[n] Tophâne’den Sütlüce mâbeyni kadar ve ekser hâneleri kârgîr binâ ve gāyet sık ve ma‘mûr olup on bin[411] bâbdan mütecâviz hâne ve kırk elli kilise ve yüz elliden ziyâde mükellef ve münakkaş saray gibi Frenk hâneleri olup hisârı dahi arîz ve müstahkem ve mühimmâtı mükemmel olduğundan gayri azîm hendeği dahi olup önlerine serâpâ üç âdem boyundan mürtefi‘ hisâr peçe çevrilip azîm direklerden iki üç seren boyunca kazıklar nasb olunup ânın hâricine dahi bir vâsi‘ hendek **[T31b]** hafr olunmuş ve önünde kûh gibi tabyalar binâ olunmuş ve melâ‘înin donanması imdâdına gelip kal‘a varoşunun iki cânibine lenger-endâz olup top altına almağa küllî tedârük ve mükemmel mühimmât ile muhâsara lâzım gelip birkaç top ile dahi nice levâzım nakl etdirilmek

[409] ânları P: -T.
[410] lâzım olursa arz ve i‘lâm oluna P: lâzım olursa i‘lâm oluna T.
[411] bin P: -T.

için Hanya tarafına adamlar irsâl olunup ve çitler ve sepetler örülüp Şa‘banın yirmi altıncı gecesi[412] metrise girildi.

İbtidâ-i Ceng ve İnhizâm-ı Küffâr

Bundan akdem askerin **[P35a]** kudûmu esnâsında küffâr-ı hâksâr çıkıp pîrâmen-i hisâra guzât-ı İslâm bir mertebe hücûm ve ikdâm ettiler ki nâçâr derûn-ı hisâra dönüp firârdan gayriye mecâlleri kalmayıp mavnalarından ve hisârlarından bî-hadd toplar atdılar. Bu esnâda Yenişehir Beyi Çavuş Paşa[413] mecrûh ve Elbasan Alaybeyisi Hüseyin Bey şehîd oldu. Rumeli askeri ve kul kethüdâsı İbrahim Ağa ile Osman Paşa ve Zağarcıbaşı Mustafa Ağa tabyalara mukābil metris olup girdiler. Cezâyir ve Tunus dilâverleri bu taraftan sâ’ir asker dahi taraf taraf muhâsara ve cenge meşgūl oldular. Ol gün küffâr hisârdan ve gemilerden bin sekiz yüz dâne atıp hisârdan atılan dânelerin ba‘zısı yirmişer ve yirmi beşer vukıyye çeker idi. Şa‘ban-ı şerîfin yirmi dokuzuncu günü şâfak vaktinde yalı kapısından topları çivilemek kasdıyla üç dört bin kâfir çıkıp metrislere yürüdükte asker-i İslâm gâfil bulunmayıp fi’l-hâl karşılayıp serdengeçdiler siperlerin başına çekip henüz a‘dâ metrise erişmeden karşıladılar. Ve **[T32a]** darb-ı tığ ile yüzlerini döndürüp ardların alıp kâfirler ortada kalıp bir kahramanî kılıç urdular ki ta‘bîr olunmaz. Kal‘a hendeği önünde ba‘zı vâdilere küffâr lâşesi bir biri üzerine yıkılıp guzât-ı İslâm ve serverân-ı sâhib-i a‘lâmın her biri onar on beşer baş kesmekle kimse baş almağa rağbet etmeyip serdâr-ı **[P35b]** kâmkâr Hüseyin Paşa’nın otağı önünde bin beş yüzden ziyâde baş yığılıp yüz elliden mütecâviz yarar ve tüvânâlarından dil getirip ba‘dehu yevmen fe-yevmen metrislere yürüyüp hisârda beş yerden lağım ve iki koldan toprak sürülmeğe mübâşeret olunup üç dört güne dek cümle metrisler ve toprak hendek kenârına varıp hâric-i hendekte olan tabyalarda mütehassın ceng eden küffârı kaçırdılar.

[412] yirmi altıncı gecesi P: yirmi altıncı günü T.
[413] Yenişehir Beyi Çavuş Paşa P: Yenişehir Beyi Paşa T.

Feth-i Kal‘a Milapotame[414]

Resmo’ya bu‘du üç buçuk sâ‘at mesâfede Milapotame demekle ma‘rûf bir hisârpeçe ve etrâfında altmış kadar karyeleri var idi. Derûnunda tehassun eden küffâr etrâfa çıkıp hayli rahne ve zahîre yolların kesmeden hâli olmamağla ceng gününün ertesi Çiftelerli Osman Paşa ile hisâr-ı mezbûrun teshîri mühimdir deyu asker irsâline karar verilmişti. Deli kethüdâ ve sipâh ve silâhdâr bölükleri bin kadar piyâde ve süvâr ile hisâr-ı mezbûra varıp hâli buldılar. Meğer müşâvereden sonra câsus varıp içinde olan melâ‘în-i hâsirîn kurbunda olan dağlara firâr eylemişler idi. Mezbûr Deli kethüdâ hisârı zabt edip asker-i İslâmdan biraz güzîde tüfenk endâz ile vakt-i **[T32b]** asrda ol gürûh-ı mekrûh üzerine varıp küffâr dahi bir megâk-ı havelnâkda tahassun edip bir mikdâr ceng-i harbden sonra kethüdâ-yı mezbûr gelip ikdâm edecek **[P36a]** asrdan akşâma dek muhkem ceng ve altmış mikdârı kâfir zîr-i hâk-i helâke düşüp yüz doksan kadar esîr alınıp bir mikdâr atlıları dağa firâr ve güçle kapudânları halâs oldu. Asker-i muvahhidîn sâlim ve gânim orduya geldiler. Bu hisâra Serdi kal‘ası da derler.

Hücûm-ı Asker-i İslâm ve Feth-i Kal‘a-i Resmo

Ramazan-ı şerîfin sekizinci günü metrislere lağımcılar erişmeden kal‘anın tersânesi etrâfında serdengeçti ağalarıyla hisârpeçenin hendeğine girip ol gün akşâma dek ve akşâmdan sabâha dek asker-i İslâm hendekten ve küffâr hisârpeçe ardından ve bedenlerden taş ve humbara ile azîm ceng ettiler. Bi-avnillâhi te‘âlâ asker-i İslâm gâlib gelip ve ol gün hendek zabt olundu. Ve ertesi gün[415] vâfir çitler ve tomruklar ve torbalar tedârük olunup ol gece hendekten tersâneler üzerine çıkacak mertebe doldurdular. Ertesi mâh-ı mezbûrun on üçüncü Şenbih günü tulû‘-i şemsden sonra serdâr-ı zafer-şi‘âr elinde keman serdengeçdiler arasına varıp Rumeli serdengeçdi ağalarından İbrahim Ağa nâm bir merd-i dilîr ki kendi çırağı idi. *“Ne durursun yürü deyu”* keman ile arkasına urup ol dahi *“nola efendim*” deyip burc-ı kal‘aya tîrvârî seğirdip urûc edip akabince sâ’ir guzât-ı İslâm yürüyüş edip tersâne üzerine çıktılar. Ve birkaç yerden bayraklar dikilip **[P36b]** ezânlar okunup **[T33a]** küffâr-ı bed kâr ise

[414] *“Milapotame”* Fezleke’de *“Milapotamo”,* Naima’da ise *“Plopotome (Milopotamu)”* şeklindedir. Bakınız; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 999-*Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1088.
[415] gün T: -P.

hisârpeçenin iç yüzünden ve bedenlerden ve guzât-ı müslîmîn ve muvahhidîn tersâne üzerinden nısfü'n-nehâra dek humbara ve taş ve ok ile muhkem ceng edip lütf-i hak ile vakt-i zuhurda asker-i İslâm gâlib gelip küffârı yerinden kopardıklarında[416] umum üzere yürüyüşe ruhsat verilip her cânibden dilâverler hisârpeçe kenârından nasb olunan direklerden atılıp ol mahalde küffârı serâpâ kılıçtan geçirdiler. Lâşeleri hisâr-ı hendekte bedenlere beraber yığılıp ve göz açtırmayıp hisâra girdiler. Rumeli Beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa ümerâ ve a'yân-ı eyâletiyle yürüyüp derûn-ı şehre varınca tabur ve tabyalarda olan küffârı kırıp ardınca serdâr-ı kâmkâr hazretleri dahi imdâd eyleyip dahve-i kübrâda şehre girdiler. İçeride olan küffârın ekseri tu'me-i şimşir-i abdâr olup bir sâ'atte beş binden ziyâde küffâr kılıçdan geçti. Bu cengde Ceneral ve Suda kapudânı Topal kâfir katl olundu. Bakıyyetü's-suyûf esîr olup bi-fazlillâhi te'âlâ lağıma muhtâc olmadan taşra kal'a zabt olunup topları ve cebehâneleri zabt olundu. Lâkin muhâsara olundukda imdâda gelen gemiler ile cümle malların kaçırıp cümle hânelerin hasıra varınca üryân etmişler idi. Ol ecilden guzât-ı müslîmîn mâl-ı ganâ'imden sıfırü'l-yed **[P37a]** oldukları için âteş-i[417] gazabları alev-gîr olup bir mikdâr esîr ve ba'zı devâb ve rükûb alınıp maktûl olan kâfirlerin üzerinde bulunan **[T33b]** eşyâ'i ahz ve kabz etmişler idi. Ve hisâr alındıktan sonra gemilerine azîm havf düşüp cebehâne ile memlû bir şaykaların yedeğe alamayıp limân ağzında bırakıp firâr etmekle mezbûr şayka ahz olunup içinde beş yüz kantar barut ve üç yüz kantar fitil ve yüz kantar kurşun ve iki binden mütecâviz yuvalak ve vâfir humbara ve nice mühimmât-ı sâ'ire bulunup bi-lütfillâhi te'âlâ hisâr içün sarf olunan barut ve mühimmât ele geldi. Ve ibtidâ-i muhâsaradan taşra hisâr feth olunca ehl-i İslâmdan yalnız elli nefer gāzi şehîd oldu. Ba'dehu asker-i İslâm dâhil-i kal'aya nakl ve hânelere nüzûl edip dükkânlar açılıp şehir kemâkân ma'mûr oldu. Ve küffâr gemileri yanaştırılmamak içün limân önüne toplar konup küffâr-ı hâksârın bakıyyesi iç kal'aya kapanmakla iç kal'a dahi muhâsara olundu. Lâkin iç kal'adan şehre yetmiş kadar top havâle olup asker-i İslâmı gezdirmez oldu. Ne hâl ise Rumeli ve Anadolu askeri ve yeniçeri metrislendiler. Bu iç kal'a ile şehrin arası nısf fersâh meydân senk-i tıraşîde ile mefrûş olup belki hüdâ-yı ferş ile ifrâşte üç cânibini deryâ ihâta eylemiş bir garîb

[416] kopardıklarında P: koparıp T.
[417] oldukları içün âteş gazâbları P: oldu kaldı. Ancak âteş-i gazâbları T.

metîn hisâr idi. Kal‘adan deryâya nüzûl edecek yeri minâre-i**[P37b]** bülend-mânendi bir mahûf süllem kara cânibi sa‘bü’l-urûc ile muhkem köşe bendleri ve tabyaları meyânında alem idi. Hanya’dan balyemez top getirilip ol meyâna kurdular. İçeriden kâfir çıkıp toplara hücum eyledikte yüz kadar kelle kesilip tabyalara **[T34a]** vaz‘ olundu. Hâ’ib ve hâsir geri hisâra firâr eylediler. Birkaç gün muhâsara emrinde ihtimâm olunup asker mensûr[418] metrisler ile deryâdan cânibe varıp tahtadan köprüler kurup ol cânibde olan tabyalara varmağa tedbîr ettiler. Lâkin hayyız-i imkânda değil idi. Osman Paşa kolundan lağıma mübâşeret olunup hisâr divarının altı metîn kaya olmakla el vermedi. Bu esnâda Hanya’dan tekrâr toplar ve mühimmât lâzım gelip deryâdan nakline Musa Paşa mütekeffil olmuşidi. İttifâk iki gün mukaddem Venedik’den cebehâne ve barut ile memlü altmış topçeker bir burton Kandiye’ye giderken donanma gemiler üzerine varıp aldılar ve sâir küffâr gemileri Kandiye’ye gitmiş idi. Kapudân Paşa kırk pâre kadırga ile Hanya’dan müstevfî mühimmât ve toplar nakl eyleyip geri Hanya’ya gitti. Asker-i İslâm muhâsara emrinde ikdâm üzre ihtimâm edip küffâr cânından bîzâr oldu. Üstâd-ı nakābândan Şatırbaşı Mehmed Zeman Bey hisâr kapısına karîb olan kal‘a-i dilfirîb köşebendi altına bir lağım tertîb edip **[P38a]** metrisde asker müheyyâ oldular. Şevvâlin beşinci günü ki muhâsaranın otuz dokuzuncu günü idi. Barut döşenip seheri fitil vaz‘ olunup dahve-i kübrâda kulle-i kal‘a havâya perrân olduğu gibi asker-i İslâm cümlesi bir uğurdan yürüdüler. Ol gün akşâma dek hendekte ve burc üzerinde azîm ceng olup nice kâfir tu‘me-i tîğ-i gāziyân oldu. Lâkin fethi müyesser **[T34b]** olmadı. Ertesi küffâra ye’s gelip nîm cân ile tekrâr gayret edip burc-ı bârudan tekrâr cenge ikdâm gösterdiler. Serdâr-ı şecâ‘at-şi‘âr askere gayret verip nevâzişkârlık ederken bir sapan kayası gelip kazâ ile başına dokunup hûn-revân oldu. Yerine bir mühimsâz kulunu ta‘yîn edip kendü yarasına ilâç içün otağına gitti. Asker-i İslâm ikdâm edip serdengeçdi ve Rumeli gāzileri tabya üzerine çıkıp bayrak diktiler. Ol esnâ da sağ kol Alaybeyisi şehîd olup Üsküp Alaybeyi Kara Mustafa haber-i meserret ile serdâra geldi. Akşâm erişip mezbûrı ihsân-ı firâvân ile burc üzerinde sâbit kadem olan gāzilere gönderdi. Bunları bir vechile def‘ mümkün olmayıp gurub-ı şems vakti bir Arnavud beyaz bayrak dikip sulh ma‘nâsına pek pek çağırdı. Müjde-resân Hüseyin Paşa-yı zişâna vardıkda Veli kethüdâyı gönderip

[418] mensûr P: -T.

mezbûr dahi Küçük Hüseyin Paşa ve yeniçeri **[P38b]** kethüdâsı Mustafa Ağa ile pây-i hisâra varıp rü'esâ-yı küffâr ile sulh ahvâlini söyleşdi. İçeriden birkaç müte'ayyen adam çıkıp cânlarına ve mâllarına amân nâme verilip tarafeyne üçer adam rehn vaz' olunup sabâha dek hisâr kapıları açılıp varma gelme oldu. Sabâh divân kurulup kal'anın miftâhı ile bir müte'ayyen kapudân[419] gelip nâme getirdi. Cengde esîr olan Kardinal nâm serdâr ıtlâkını ricâ etmişler. Paşa su'âllerini kabûl edip esîr-i mezbûrı azâd ve bir köpeği halâs **[T35a]** ile küffârı dilşâd eyledi. Ve sükkân-ı hisâra gitmeğe me'zûn olup murâd edenleri çıkıp gittiler. Zabitân-ı hisâr bir keşti ile Kandiye'ye irsâl olundu. Serdâr Hüseyin Paşa ve sâ'ir vüzerâ ve ümerâ içeri girip birer hâneye nüzûl ettiler. Ve etrâf-ı hisâra yer yer arayıcılar ta'yîn olunup küffârın bir azîm lağım-ı bulunmakla içinden seksen kantar barut çıkıp ol dahi zabt olundu. Toplar ve esliha defter ile kabz olundu. Âlât-ı harb ve silâh makūlesinden ashâbına şey' verildi. *"Feth-i kebîr ve lütf-ı amîm"* (فتح كبيرولطف عميم) târih düşüp bâb-ı hisâra nakş olundu. Münhedim olan burç-ı hisâr termim ve tecdîd olundu. Evâil-i Şevvâlde otuz nefer zinde kâfirin on dânesi kapudân ve yirmisi bellü başlular idi. Ve on nefer câriyeler ile der-i devlete hediye tertîb olunup ve fetih haberi ile Ali Ağa **[P39a]** Dârü's-Saltana'ya gönderildi. Haber-i feth Âsitâne-i sa'âdete geldikte üç gün şehir donanması fermân olunup geceleri rû-yı deryâda fişenkler atılıp etrâfı çırağan ettiler.

Resmo'da kilisenin biri ki iç kal'adadır pâdişâh-ı İslâm nâmına câmi' kılınıp beş pâre karye vakf olundu. Hâlâ Sultân İbrahim câmi' demekle ma'rûfdur. Ve kapudân paşa ve beyler bir yere gelip kışlamak içün taraf-ı saltanatdan taleb olunacak **[T35b]** zahîre ve mevâcib ve mühimmât ve cebehâne ve âlât içün meşveret edip altı aylık mevâcib ve zahîreleri bey gemileri ile yirmi üç kıt'a Cezâyir ve Tunus ve Trablus burtonlarının kumanyası ve navlunu kesilip defterinin sûreti der-i devlete gönderildi. Şevvâlin yirmi yedinci günü paşa-yı kâmkâr birkaç kâr-güzâr ile[420] mukaddemâ meftûh olan Milapotame nâm hisâra varıp sipâhi oğlanı bölük ağalarıyla anda muhâfazaya ta'yîn olundu. Top yıkan yerlerini ta'mîr ve taraf-ı bahre havâle olan bârûsuna bir burc ilhâkıyla istihkâmını tevkīr eyledi. Ve Sağır Mustafa Paşa ki İçil

[419] kapudan P:-T.
[420] ile P: -T.

sancağına mutasarrıf idi. Sancağı ve askeriyle muhâfazasına vaz‘ edip ertesi yine Resmo’ya geldi ve der-i devletten iskemlecibaşı gelip hıl‘at-ı fâhire getirdi.

Kışlak-ı Asker-i İslâm ve Tedbîr-i Muhâsara-i Kandiye

Ba‘de’l-feth asker-i İslâm serdâr-ı bülend makām ile bu kış şehr-i mezbûrda **[P39b]** mukīm a‘yân ve erkân her biri bir kâşânede mütemekkin oldu. Esnâ-yı ikāmette paşa kendi sarayı kurbunda ebniye-i hayrât ihdâs ve nice kâfiri binaları ta‘mir etdirdi. Cümleden biri zîr-i kal‘ada bir câmi‘-i şerif yaptırdı. Ve bâlâ-yı hisârda olan saray-ı acîb ki döne döne çıkılır. Bir hây-ı refî‘ ve garîbdir ve mukābilinde olan kilise-i atîki dahi câmi‘ ettiler. Ve kurbunda bir medrese ve bir hammam dahi binâ olunup câmi‘-i cedîdde Zi’l-hiccenin beşinci günü cum‘a namazı edâ olundu. Lâkin bi-emrillâhi te‘âlâ tâ‘ûn-ı azîm müstevli olmakla **[T36a]** askerden bî-hat kimesne fevt oldu. Gurre-i Zi’l-ka‘ade’de taraf-ı şehriyârîden musâhib Mîr Mehmed gelip serdâr-ı bâ-vakāra şimşir-i abdâr ve hıl‘at-ı zerrîn târ ve kürk-i samur ile Hasan Paşa ve Osman Paşa ve yeniçeri kethüdâsına hıl‘at götürdü. Tevkīr ve ihtirâm ile istikbâl olunup beylerbeyilere ve ağalara hil‘âtler giydirilip pâdişâha du‘âlar ve senâlar olundu. Ve Kandiye yollarını görmek içün serdâr-ı ekrem Mîr Mehemmed’i alıp Zi’l-ka‘denin evâilinde Kamarburnu yolundan gittiler. Ve yolları gāyet sa‘b ve sengistân olup Kamarburnu derbendine vardıklarında ağırlığı ol karyede koyup gittiler. Ilgar ile ertesi Kandiye hisârı iki sâ‘at mesâfede Tilso nâm karyeye nüzûl ettiler. Küffâr haberdâr **[P40a]** olup yola havâle toplar konmuşidi. Zilka‘denin yedinci günü idi. Hilâf-ı melhuzlar kurbunda olan yolda hisâr tarafına varıp Taşköprü’ye vâsıl oldular. Ve pişcâhında bir yüksek tepeye çıkıp hisârı temâşa eylediklerin[421] küffâr bilip hisârdan bî-had ve bî-hesâb toplar attı. Ve taşrada saf çeken küffâr ile hayli arbede edip hisârda olanlar cîrân olup döğüşerek âkıbet küffârı hisâra kaçırdılar. Otuz kırk esîr ve kırk kadar baş alıp ve bin kadar ganem iğtinâm eylediler ve selâmet ve sıhhat ve şevket ve salâbet ile dönüp Resmo’ya[422] geldiler. Serdâr-ı kâmkâr ol hisârın metânet ve ahvâlin fikr ve mülâhaza eyledi. Gitdikleri yollarda hayvan ve piyâde birer birer[423] **[T36b]** geçmeğe muhtâc yerleri çok top ve mühimmât karadan nakl olunmak makdur-ı beşer

[421] eylediklerin P: ettiklerin T.
[422] Resmo’ya P: -T.
[423] birer birer P: bir bir T.

değil idiğini bilip cümlesi donanma gemilerine muhtâctır. *"Bahârdan mukaddem asker ve zahîre ve mühimmât* [424] *ve iki yüz nefer mikdârı lağımcı ve bennâ ve taşcı irsâl ve îsâl oluna*" deyu Mîr Mehemmed ile arz ve i'lâm olundu. Ve Kandiye etrâfında vâki' olup itâ'at eyleyen karyeler keferesine amân verilip her birine ikişer üçer bekçi ta'yîn olundu. Ve Hüseyin Paşa Resmo ve Kisamo ve Abokron ve Milapotame nâm kal'alara müstevfî asker ve zahîre koyup levâzımını gördükten sonra kapudân paşanın gelecek vakti olmakla kalkıp **[P40b]** Hanya'ya teveccüh etti. Ve kapudân Musa Paşa zahîre nakli içün Rumeli yakasına varıp Zi'l-ka'ade evâhirinde altmış kadırga ve iki kalyon ve yirmi şayka ile hazîne ve zahîre ve yüz elli bârgir nakl edip Hanya limânına gelmekle asker mesrûr oldular. Zi'l-hiccenin evâilinde serdâr-ı zafer-şi'âr Deli Hüseyin Paşa hummâ-yı muhrikaya mübtelâ olup biraz eyyâmdan sonra yine ifâkat buldu.

Şehâdet-i Kapudân Musa Paşa

Kapudân Musa Paşa Hanya limânına vâsıl olup gemilerden zahâ'ir ihrâc ederken hikmet-i hüdâ kış eyyâmı olmağın azîm fırtına olup limân ağzında lenger-endâz olan gemilerden beş pâre şayka zahîre ve ekser adamları gark ve helâk olup bâkīleri dahi halel-pezîr olmakla Hanya limânında meks ü ârâm mümkün olmayıp Zi'l-hiccenin on yedinci günü kapudân paşa donanma ile geri Hanya'dan salıp Mora semtine teveccüh eylemiş idi. Kaza ve kader Eğriboz **[T37a]** Cezîresi önünde bir harbî küffâr kalyonuna müsâdif olup sarıldıkda asker-i İslâm göz açtırmayıp küffâra gâlib olacak mahalde bi-emrillâhi'l-vâhidi'l-kahhâr mezbûr kapudânın va'desi tamâm olmağın bir kurşun isâbet etmekle şerbet-i şehâdeti nûş ve gâm-ı dünyâyı ferâmûş eyledi. Kâfirler fırsat bulmakla nice gāziyândan halâs oldular. Bu haber der-i devlete vâsıl oldukta kapudânlık sâbıka **[P41a]** yeniçeri ağası ve defterdâr olan kapıcıbaşı Musa Paşa'ya tevcîh olundu.

Firâr-ı Deli Marko

Hüseyin Paşa Hanya'da sâbıka esîr ettiği Deli Marko nâm pelîd-i anîd müddet-i medîde cebecibaşı yanında mahbûs idi. Fırsat bulup bir kayık ile Kandiye'ye

[424] mukaddem asker ve zahîre ve mühimmât P: mukaddem ve zahîre ve mühimmât ve asker T.

firâr eyledi. Ardınca Şatır Mustafa birkaç adam ile gönderilip limânda basmış iken kurtulup Kandiye kal‘asına dâhil oldu. Ancak iki üç hüddâmını esîr ettiler[425].

Hedâyâ-yı Hüseyin Paşa be-Cânib-i Hüdâvendigâr

Paşa-yı kâmkâr cezîre-i merkūmeye ubûr edeli şevketlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine hedâyâdan bir nesne göndermemiş idi. İrsâl lâzım gelmekle bu def‘a Hanya ve Kisamo nâhiyelerinden vâki‘ karyeler vere geldiği mâl-ı maktû‘dan yirmi kîse guruş ve kendi malından elli kîse ve yirmi yedi kîse vefat eden yeniçeri kethüdâsı İbrahim Ağa’dan ve üç kîse topcu başı muhallefâtından cem‘an yüz kîse guruş irsâl eyledi ve on kîse dahi sadr-ı a‘zam haslarından tahsîl ve teslîm verdirdi. Ve evvelbahârda Kandiye kal‘asına toplar ve mühimmât nakli içün mükemmel donanma gelmek gerekdir. Ve Ahmed Paşa ile Âsitâne’den gönderilen zahîre **[T37b]** gemilerinin birkaçı Sakız’da kalmıştır deyü arz ve i‘lâm eyledi.

Vakāyi‘-i Girid

Hüseyin Paşa Hanya ve Kisamo ve Abokron ve Resmo kal‘alarına[426] muhâfaza **[P41b]** içün ta‘yîn eylediği kul tâifesinin ve neferâtının birer mevâcibini ve ikişer aylık zahîresini verip sâ’ir askere dahi karz tarikīyle zahîre ve harclık verdikten sonra aşağı şehre inip fasl-ı bahâra dek anda mukīm olup Hanya’da bostancı başılıktan vezâret verilen Mustafa Paşa’yı muhâfazaya koyup Zi’l-hiccenin yirmi yedinci günü Resmo’ya teveccüh eyledi. Sâdis-i Muharremde saraya girip bir haftadan sonra aşağı şehre inip fasl-ı bahâra dek anda mukīm olup Kandiye tarafına gitmek içün cebehâne ve mühimmât tedârüki üzere iken Muharremin yirmi ikinci günü Haseki Murad Ağa gelip der-i devletten getirdiği mektûbları verdi. Ve zikr [olunan] kal‘aların nevâhîsinden olan re‘âyâ amân ile yerlerine gelip kâr ü kisblerine meşgūl olduğundan gayri Kandiye’ye firâr ve tahassun eden kefere fırsat buldukça beşer onar kaçıp gelmekden hâli değil idi. Bu esnâda toplar nakli donanma gemilerine muhtâc olmakla der-i devletten irsâl olunan kapudân Musa Paşa Eğriboz’a varıp mâh-ı Saferde dâhil oldu. Ve Hanya muhâfazasına ta‘yîn olunan vezîr Mustafa Paşa hizmetînde olan Şaban

[425] ancak iki üç hüddâmını esîr ettiler P: -T.
[426] kal‘alarına P: kal‘ası T.

Efendi nâm kimesneye Girid defterdârlığı verilip taraf-ı saltanatdan feth olunan nâhiyelerin tahrîri sipâriş olundu. Lâkin Hüseyin Paşa-yı Gāzi rızâ vermeyip **[T38a]** tahrîr mahalli değildir. Henüz tamâmen cezîreye **[P42a]** mâlik olmadık. Re‘âyâyı istimâletle berü cânibe itâ‘ate sa‘y ederiz deyip te‘hîr eyledi. Sonra kapudân tarafından ilhâh ve beri tarafdan ibrâm gûne haber varmakla Rebî‘ü’l-evvelde Hanya nevâhîsini tahrire izin verip tahrîre şurû‘ eyledi. Ol nahiyeye vâki‘ Frenke müte‘allik çiftlikleri ashâbı olmamakla taraf-ı mirîye râcî‘ olup yazıldı. Bu esnâda küffârın altı pâre çekdirmesi Hanya önünde top erişmez yerde bir karamürsel gemisini aldı.

Ceng-i Deli Kethüdâ

Kandiye’ye Saferin beşinci günü kasıd gelip Kandiye içinde olan küffârdan Mermeri nâm kâfir piyâde ve süvâri bir bölük fâcir ile itâ‘at eden karyeler gârâtına çıkdığın haber vermekle Deli kethüdâ’ya dört yüz mikdârı güzîde asker koşulup o semte gönderildi. Ilgar ile Saferin yedinci günü Kandiye sahrâsına varıp nümâyân olduklarında küffâr çıkıp saf saf durdular. Kandiye hisârından iki yüz kadar top pey der-pey atılıp beri tarafdan serdâr ve asker pîrâmen-i hisârda sahrâdan cârî olan nehir üzere durup dilâverler hendeğe varınca küffâr üzerine at salıp hücûm eylediler. Dahve-kübrâdan hengâm-ı gurûba dek azîm ceng olup nice mel‘ûnu geri tüskürtüp murâdına cümbüşler gösterdiler. Nâire-i[427] harb iştigâl bulduğu esnâda sipâhilerden Solak ve Feridun nâm bahâdır mecrûh ve on iki nefer gāzi şehîd olup kâfirden on iki baş ve dört esîr alıp Kandiye kal‘asının **[P42b]** şarkīsinde **[T38b]** Kumkapı’dan dört bin kadar koyun sürüp iğtinâm ettiler. Cihâd ve gazâ ile dönüp Resmo’ya geldiler.

Azîmet-i Hüseyin Paşa be-Muhâsara-i Kandiye

Mâh-ı Rebî‘ü’l-evvelin on yedinci günü Resmo hâricine serdâr-ı kâmkârın otağı çıkıp sâ’ir asâkir-i nusret me’ser nasb-i hiyâm eylediler. Mâh-ı mezbûrun dördüncü günü paşa-yı zîşân yemîn ü yesâr alaylar ile şehirden otağa nüzûl eyledi. Aksaray sancağına mutasarrıf Mehmed Bey Resmo muhâfazasına sancak askeriyle me’mûr olup kal‘agîrlik levâzımı içün donanma nüzûluna tevakkuf ve ârâm ile

[427] nâire-i P: -T.

Rebî‘ü’l-âhirin yirmi dördünde Âsitâne-i Aliyye’den Konakçı Ali Ağa ile Paşaya hil‘ât ve sâ’ir a‘yân-ı askere iki yüz kadar hil‘ât giydirildi.

Ahvâl-i Donanma

Çün kapudân Paşa mukaddemâ[428] Eğriboz’da ba‘zı mühimmât ve levâzım gördükden sonra ibtidâ Anadolu askerini geçirmek içün Sakız’a varıp Çeşme’de olan askeri ve harçlıkçıları gemilere almak sadedinde iken küffâr-ı dûzeh-karâr gemileri etrâfdan hücûm üzere olmakla karâr edemeyip geri Eğriboz’a döndü. Cezîre-i mezbûreye yaklaşdıkta küffârın dokuz pâre burtonu Eğriboz limânını muhâsara eylediklerin haber alıp Eğriboz’da olan Rumeli askerinden ve harçlıkçısından ve Cezîre-i Girid’e fermân ve ta‘yîn ve irsâl olunan beş bin yeniçeriden bir nefer **[P43a]** almadan ve Cezâyir ve Tunus gemilerin dahi limândan çıkarmadan Girid’e dönüp asker-i İslâm Resmo hâricinde müntazır iken mâh-ı Rebî‘ü’l-âhirin yirmi birinci günü Tersâne-i Âmire gemileri **[T39a]** ile gelip Resmo limânında topları ihrâc eyleyip ancak iki yüz kadar beldâr[429] ve lağımcı ve bir mikdâr mühimmât getirip mâ‘adâ olan cebehâne ve mühimmât ve mavna ve çekdirilerde kalmakla bu sâlde Kandiye’nin muhâsarası avk u te’hîri lâzım oldu. Ve Resmo limânı tenk olmakla gemilere ârâm mecâl olmayıp dahi ihtiyâc var iken deryâya açıldılar. Mah-ı mezbûrun yirmi üçüncü günü der-i devletten irsâl olunan Mîr Mehmed Ağa vâsıl olup matlûb olan asker ve mühimmât ve hazîne gönderilmiştir. *“Din-i devlete lâyık olan hizmetler vücûda getirile”* deyû hatt-ı hümâyûn kırâ’at olunup cevâbında ânların adem-i vusûlü haberi geçen sene şehîd ve mat‘ûn olanların timârları ve ze‘â‘metleri kānûn üzere sılalarında oğullarına verilip bi-nefsihi ve yahud cebelileri[430] gelicek iken biri gelmeyip askerin kılleti ve harclığa müzâyakasını yazıp arz u i‘lâm eylediler.

Vusûl-ı Asker-i İslâm be-Hisâr-ı Kandiye ve İnhizâm-ı Küffâr

Kandiye keferesi kurbunda olan karyelerin re‘âyâsına fırsat buldukça zarardan ve ruhbânlara mektûb ve haberler gönderip ifsâd ve ıdlâlden hâlî

[428] mukaddemâ P: -T.
[429] kadar P: -T.
[430] yahud cebelileri P: hod cebelileri T.

olmamalarıyla ayakları taşradan kesilip ve ifsâda ızrârdan inkıtâ‘larıçün Hasan Paşa ve Osman Paşa müşâvere eyleyip yanlarında **[P43b]** olan asker ile kalkıp Kandiye karşısına konacak yer tedârük edip mahfûz tutmak fikrini ma‘kūl görmüşler idi. Üç dört def‘a küffâr-ı hâksâr **[T39b]** ile ceng edip cümlesine gâlib gelmişler idi. Hüseyin Paşa-yı Gāzi dahi yeniçeri kethüdâsıyla ol semte varmak içün Resmo’dan göçüş Cemâziye’l-âhirin üçüncü günü evvelki menzile vardıkda Vezîr-i a‘zamdan gelen Mahmud Ağa emr-i şerîf ve mektûb ile varıp mülākat eyledi. Ertesi ikinci konakda Hüseyin Paşa’ya mülâkī olup askerden bin kadar piyâde ve beş yüz atlı ile Kandiye kal‘asına yürüdü. Bir sâ‘atlik yer kaldıkda piyâde askeri ol mahalde alıkonulup atlı ile top erişir yere varıldıkda Kumkapusu demekle ma‘rûf kapu semtinde birkaç koyun ve birkaç öküz görülüp sürmek içün üç yüz kadar atlı gönderilip mezbûrlar koyunları ve öküzleri çobanlarıyla çadıra doğru sürüp zabt ettiler. Serdâr-ı nâmdâr bâkī dilâverler ile top ve metris yerini görmek içün etrâfa nigâh ederken küffâr-ı nâ-bekâr paşanın bile olduğunu haber alıp cebe ve cevşene müstağrak beş bölük atlı dört bin kadar piyâde ile çıkıp üzerine hücûm eyledikte paşa-yı kişver-güşâ avn-i hak[431] ile tevekkül ile pâydâr olup iki sâ‘at kadar azîm ceng olup bi’l-âhire **[P44a]** asker-i muvahhidîn mansûr ve a‘dâ-yı dîn makhûr olup firâr ettiler. Gāziler ardlarından kal‘a kapısına varınca kırıp iki yüz baş ve elli kadar dil alıp bu cengde paşanın Mahmud nâm çukadârı ile askerden on kadar adam şehîd oldu. Ve bu muhârebeden sonra Hüseyin Paşa ve Osman Paşa yanlarında olan asker **[T39a mükerrer]** ile geçip kal‘a mukābelesinde bir sâ‘atlik yere kondurulup hisârı taşradan bir mertebe muhâsara[432] eylediler ki kapıdan giren ve taşra çıkan nümâyân olurdu. Kal‘adan sürülen koyun ve sığır şükrâne-i zafer ümerâ ve askere tevzî‘ olunup Kandiye üzerine Hasan Paşa’yı başbuğ ta‘yîn ettikten sonra Hüseyin Paşa geri Resmo’ya dönüp yirmi dördüncü günü ordu-yı hümâyûna vâsıl oldu.

[Âmeden-i] Kapudân Musâhib Fazlı Paşa be-Cânib-i Girid

Cemâziye’l-âhirde kapudânlık Fazlı Paşa’ya verilip bin beş yüz yeniçeri otuz kıt‘a kadırga ile çıkıp evâhir-i şehr-i mezbûrda Sakız’a vardıkda on burton ile cem‘

[431] paşa-yı kişver-güşâ avn-i hak P: paşa-yı mûmâ-ileyh avn-i hak T.
[432] taşradan bir mertebe muhâsara P: taşradan birine muhâsara T.

olup Anadolu askerini Çeşme'den gemilere alıp der-i devletten müceddeden irsâl olunan altı pâre kadırgaya müntazır iken ve Girid'e salmağa hâzır iken Anabolu'da yatan küffâr gemilerinden altı pâre Malta gemisi ve dört kalyon ayrılıp mâh-ı Recebin on yedisinde Sakız'a geldiklerinde asker-i İslâm gemileri dahi ale's-seher limândan çıkıp sefâ'in-i küffârın **[P44b]** kıçlarından top ile darb-âğāz edip gurûba dek azîm ceng olup bi'l-âhire küffâr-ı nâ-bekâr münhezimen deryâya çekilip asker-i İslâm sâlimen Sakız limânına geldiler. Küffârın bâkī sefîneleri dahi Anabolu'dan hareket üzre olmağa kapudân paşa fikr-i ahsen ve re'y-i müstahsen üzre fırsat bulup cümle donanma-yı hümâyûn ile kalkıp Girid'e revâne oldular.

Ahvâl-i Asker der-Kandiye

[T39b mükerrer] Serdâr Gāzi Resmo'ya avdet edeli iki aya karîb zamanda küffâr-ı nâ-bekâr asker-i İslâm mutî' olan karye re'âyâsına kasd-i mazarratdan hâli olmayıp asker-i İslâma dahi mukātele ve müdâfa'ada ihtimâm edip ceng ve harbden aslâ fâriğ olmadılar. Ve hisârdan küffâr çıkdıkça darb-ı şimşîr ile hendeğe dek sürüp baş ve dil almakdan tehî değil idiler. Meramilo[433] Kasteli nâm mevzi' re'âyâsı isyân edip Habib Ağa darb-ı şimşîr ile tekrâr teshîr eyledi. Bu haberler serdâr-ı nâmdâra mün'akis olup aslâ tevakkuf etmeyip Şa'banın beşinci günü Kandiye'ye azîmet ve Rumeli beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa menziline nüzûl eyledi.

Ceng-i Harb-i Sinan Bey ve Şahin Ağa

Bu esnâda kal'a küffârı ızdırâba düşüp serdâr bi'z-zat geldi. Tedbîr nedir deyip bir yere geldiler. Henüz Venedik'den imdâda gelen Makir nâm kapudânları vâfir lâf urup serhoş olduktan **[P45a]** sonra Marko nâm bir[434] bahâdır ile münakaşaya âğāz eyledi. Derhal bir bârkire süvâr olup Rumeli gāzilerine dest-i beste götürmeğe neferâtı melâ'în ile çıktı. Rumeli bahâdırları dahi haberdâr olup süvâr ve piyâde hücum eylediler. Serdâr-ı Gāzi dahi havâs hüddâmından[435] sonra revâne olup hüddâmından Yekçeşm Şahin Ağa küffâra hücûm edince bir kâfiri kesip döndü. Ânı gördiler ki

[433] Naima'da *"Mernile"* şeklindedir. *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1105.
[434] bir T: -P.
[435] hüddâmından T: hüddâmıyla P.

cânib-i adûvdan temura gark olmuş bir kâfir çıkıp meymene-i askere mukābill durdu. **[T40a]** Şahin Ağa nîzesin doğruldup ol mel‘ûna bir darb-ı şedîd urdu. Lâkin cebe ve cevşeninden te’sîr etmedi. Sipâh zümresinden Arab Sinan bölük çavuşu idi. Ol dahi bir nîze-i kahramânî havâle edip ol dahi te‘sir etmeyecek süvâr olduğu rahşı sebük pâ kuvvetiyle[436] kafasından kapıp zor ile ikiside atlarından ayrıldılar. Mel‘ûn meydanda Arab Sinan’ın yedinde nâtuvân ve zebûn kalacak Şahin Ağa dahi imdâda müsâra‘at eyledi. Küffâr bunları ihâta ve azîm hücûm ve guluv ile cevâniblerin aldılar. Lâkin Arab Sinan çavuş şîkarın vermeyip hâh nâ-hâh hınzırı geri yanından silkip aşağı yıktı[437]. Fi’l-hâl başın kesip serdâr-ı gāziye[438] getirdi. Meğer bu kâfir-i bed-nihâd da‘vâ-yı dilâverlik ile asker hurûcuna bâ‘is olan mel‘ûn imiş. Ba‘dehû **[P45b]** bir uğurdan küffâr askeri ol iki dilâverin üzerine hamle eylediklerini serdâr âlicenâb gördükde karârı kalmayıp bi’z-zât kendisi hücûm etmekle gürûh-ı mekrûh bozulup hisâr-ı hendeğe dek kırıp kovup serdâr-ı gāzi bizzat[439] sinan-ı cânsitân ile dört kâfiri depeleyip akşâm dahi erişmiş idi tarafeyden döndüler. Arab Çavuş’un kesdiği kâfirin silâhı ve cevşeninde hayli zî-kıymet eşyâsı var idi. Paşa at ile esvâbını Arab ile Şahi’ne ihsân eyledi. Bu vak‘a Şa‘banın sekizinde vuku‘ buldu. Şa‘banın on dokuzunda[440] serdâr-ı gāzi Habib Ağa ve Aşcı Ali Ağa ile Perepetre semtinde olan Meramilo nâm kastel hisârına varıp birkaç gün **[T40b]** oturup şerâ’it-i muhâfazayı tekmîl ve on altı pâre top ile muhâfazasına adam koyup döndü. Bir iki def‘a cengler olup serdâr-ı gāzi Rumeli Beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa’yı Kandiye üzerinde olan askere serdâr[441] ta‘yîn edip kendi Resmo’ya avdet eyledi. Mah-ı Şa‘banın yirmi sekizinde donanma Hanya limânına vâsıl olup asker-i İslâm kuvvet-i tâm bulup karadan kaptan paşa Resmo’ya gelip serdâr Hüseyin paşa’ya mülākat ettiler[442]. Paşa-yı kâmkâr merâsim-i istikbâl ve tekrîm takdîminden sonra donanma ile *“ne getirdiniz”* diye su’âl ettikte[443] Sakız’dan **[P46a]** Foça’ya varıp gemi yağladıktan sonra Anadolu askerinden hâzır bulunan dört bin kadar yeniçeri ve bir mikdâr cebehâne ve zahîre getirip küffâr

[436] sebük bâ kuvvetiyle P: sebük kuvvetle T.
[437] yıktı P: aldı T.
[438] gāziye P: -T.
[439] bizzat P: -T.
[440] Şa‘banın on dokuzunda P: mâh-ı mezbûrun dokuzunda T.
[441] serdâr P: -T.
[442] paşa’ya mülâkat ettiler P: paşa’ya mülâkat olupT.
[443] su’âl ettikde P: su’âl eyledi T.

gemileri Rumeli yakasında olmakla ol tarafta uğramayıp ne hâl ise geldiklerin haber verdi.

Âmeden-i Sefâ'in-i Küffâr be-Kandiye ve Avdet-i Donanma-yı Hümâyûn

Kandiye muhâsarasına donanma gemileri ile top nakliçün müşâvere olunurken küffâr-ı hâksârın cümle çekdirmeleri ve kalyonları ve mavnaları gelip top naklini men‘ içün Kandiye önünde vaz‘-ı lenger etmekle deryâdan top nakli mümkün olmayıp ve taraf-ı pâdişâhîden donanma-yı hümâyûn bir gün evvel gelsin deyu fermân sâdır olmakla sâbıku'z-zikr asker-i mezbûru kapudân paşa Girid Cezîresi'ne çıkardıktan sonra mah-ı Ramazanın sekizinde dönüp Sakız cânibine müteveccih oldu. Ve evâhir-i şehr-i mezbûrda donanma-yı hümâyûn ile Tersâne-i Âmire'ye **[T41a]** dâhil oldu.

Nakl-i Top be-Hisâr-ı Kandiye

Serdâr-ı kâmkâr donanma gittikden sonra top nakli tedâriğin karadan görmeğe bezl-i makdûr edip Kandiye'ye gidecek yolları düzeltmek içün reâyâ sürüp ve öküzler alınıp altı kıt‘a kalanbor ki biri dokuz vukıyye ve ikisi yedişer vukıyye ve üçü beşer vukıyye gülle atardı. Öküzlere koşdurup müheyyâ eyledi. Mah-ı Ramazanın yirmi[444] sekizinci günü Haseki Hasan Ağa ile **[P46b]** irsâl olunan hatt-ı hümâyûn ve murassa‘ şimşîr abdâr ve sammur kaplı hıl‘at serdâr-ı ekreme vâsıl olup şenlikler eylediler. Mefhûmunda Kandiye fethi ile dîn[ü] devlete lâyık hizmetler sipâriş buyrulmuş idi. "*Sakız'da kalan zahîre gemileri beş pâre Eğriboz gemileri ve dört pâre Anabolu gemileri Girid'de kışlamak mühimdir tâki Benefşe yolun muhâfaza edeler"* dedi. Sekiz yüz lağımcı irsâl olunup *"bu cânibden tevcîh olunan timâr ve ze‘âmet ol tarafda âhara verilmeye ki askere fûtûr gelmeye ve askere zahîre ve mevâcib bey gemileriyle irsâl oluna. Ekall mertebe bu kış zahîrelerine yüz bin keyl hınta ve elli bin kantar peksimat[445] ancak kifâyet eder"* deyip arz eyledi. Ve hâmis-i Şevvâlde karadan

[444] yirmi P: -T.
[445] elli bin kantar peksimat P: peksimat yüz elli bin kantar T.

elli kadar araba topla Resmo'dan kalkıp Kandiye kal'ası tarafına azm olunmuşidi. Zikr olunan topları sa'b ve sengistân olan mahallelerden aşırıp mâh-ı mezbûrun on sekizinci günü Kandiye önüne dâhil oldular. Ve bu yollarda çekilen felâket ve zahmetler **[T41b]** vasfa gelir değildir. Ba'dehu Hanya'dan on sekiz merhâle de dokuz aded top dahi hezâr zor zâr ile nakl ettiler.

Zikr-i Ahvâl-i Muhâsara ve Vasf-ı Kandiye

Çün asker-i İslâm Kandiye'ye vâsıl oldu. Metris zamanı olmamakla kal'a karşısına konulup mühimmât-ı lâzıme görülmek içün karar ettiler. Küffâr-ı hâksâr ile müte'addid cengler olunup sipâhiler ağası İznikī Beyzâde Ali Ağa **[P47a]** şehîd olup yeri[446] Habib Ağa'ya verildi. Kandiye hisârı bir metîn kal'a olup üç dört seneden beri küffâr tedârük görüp küllî i'timâd edecek mertebe istihkâm verdiler. Lağımlarından gayri kundakda yetmiş müheyyâ sekiz yüz kadar topları olup on iki bin Frenk cengci soltatdan gayri otuz bin kadar yerli[447] cengâver kâfiri var. Muhâsarasına ekall mertebe kırk balyemez top lâzımdır. Ve illâ on beş pâre top ile bu kal'aya mübâşeret münâsib değildir. Zikr olunan topları salya etmeğe cebeli ve sâ'ir mühimmât gelmeyince metrise girilmez deyû ağayân [ve] asker müşâvere edip vâki' hâli der-i devlete arz ve mahzar ettiler. Rumeli Beyler Bey'isi Hasan Paşa sâbıka ta'yîn olunduğu semtten başbuğ olup kal'ayı taşradan muhâsara etmekle içeriden küffâr çıkmağa kādir değil idi. Hüseyin Paşa geri Resmo'ya rücû' eyledi. Zilka'denin onuncu günü pâdişâh tarafından mataracılar ile göndirilen hatt-ı hümâyûn ki istimâlet ve tenbîh ve te'kîdi mutazammın idi vâsıl oldu. Zikr olunan mevâcib **[T42a]** ve zehâir kış içinde bey gemileri ile gelmek mühimdir. *"Sekiz yüz lağımcı ve üç yüz topcu ve Sakız'a gelen Mısır kulu Girid'e vâsıl olmak lâzımdır"* deyû arz olundu.

Sene Semân ve Hamsîn ve Elf[448] Muharreminde küffâr-ı hâksâr donanması Sakız tevâbi'inden İpsara **[P47b]** nâm cezîre limânına altı yedi kıt'a keştî dâhil oldukta *"bi-emrillâhi te'âlâ bir kavî rüzgâr ve fırtına zuhûr edip on sekiz kıt'a kadırgası ve sekiz kalyonu münkesîr olup içinde bulunan küffârın ekseri boğulmuşdur"* deyu[449]

[446] yeri P: -T.
[447] yerli P: -T.
[448] Tarih metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır.
[449] deyu P: -T.

Sakız mollası ve muhâfazada olan Süleyman Ağa der-i devlete i‘lâm ettiler. Paturna kapudân olan Armani kâfir dahi gark-ı bahr oldu. Girid Cezîresi’nde Habib Ağa Geriza? hisârını yıkdıktan sonra orduya gelip yüzden mütecâviz baş ve yetmiş esîr getirdi. Hemân ol gün İsteye semtine gönderip yüz elli atlı ile revâne oldu. Muharremin on tokuzuncu günü Âsitâne’den Haseki gelip Kandiye kal‘asının istihkâmı ile mevsûf ebniyye-i garbiyesini görmek murâd edecek serdâr-ı gāzi ile kal‘a hendeğine dek varıp temâşa eyledi. Ve mukaddemâ paşanın hazinedârı aslından köle cinsi olmakla kâfire firâr edip birkaç hizmetkârı dahi azdırıp bile götürmüş idi. Muharremin yirmi dördünde küffâr tekrâr akd-i mesâf edip beş binden mütecâviz piyâde ve süvâri taşra çıkdıklarında köprübaşında hâzır olan dilâverler bir uğurdan hücûm ve dilirâne ceng ettiler. Bıyıklı Mustafa Paşa yüz mikdârı piyâde **[T42b]** ve süvâr ile yetişip ân-ı vâhidde döndürdüler. Köprüde bî-hadd kâfirin atı balçığa **[P48a]** batıp guzât erişip kesdiler. Öşrü mikdârı hisâra sağ girmedi.

Âmeden-i Elçi-i Ceneral

Mukaddemâ Korfu sahrâsında Leftere nâm karye kurbunda Ceneral oğlu on bir kapudân-ı esîr olmuşidi. Bu def‘a babası Serdâr-ı Gāzi Hüseyin Paşa’ya elçi gönderip arz-ı istikânet ve türlü meskenet ve ettiği ceng [ü] harblerde mecbûr idüğüne ma‘zeret edip oğlunun halâsını ricâ[450] ve gûne gûn ubûdiyyet ve temelluklar ile niyâz ve temennâ gösterip İstifan nâm kapudânı Resmo’dan Kandiye’ye gelince üç dört def‘a varıp geldi. Lâkin özrü makbûl ve ricâsı husûle mevsûl olmayıp Rumeli ve Anadolu ve sipâh ve yeniçeri saf saf alayların kurup elçiye gösterdi. Ve gördüğün söylemek içün içerü gönderildi. Saferin altıncı günü tekrâr ceng olup rûz-ı mezbûrda Üsküp Alaybeyisi Süleyman Bey ve hüddâm-ı serdârdan Küçük Bozca ve Niğde Alaybeyisi Gürcü Ali Ağa ki her biri bir bahâdır hemtâdır şehîd oldular. Küffârdan dahi vâfir[451] melâ‘în katl olundu. Saferin on üçüncü günü divân olup ve a‘yân-ı asker huzûr-ı serdâra gelip meşveret olundu. Donanma kudûmuna tevakkuf olunmağı re’y ettiler.

[450] ricâ P: -T.
[451] vâfir P: -T.

Âmeden-i İstilâ-yı Küffâr ber-Hisâr-ı Meramilo

Kenâr-ı bahrda sâbıka Habib Ağa ma‘rifetiyle feth olunan Meramilo Hisârı muhâfazasına biraz yeniçeri ve topçu **[P48b] [T43a]** ve cebecilerle Yavaşça Ali Ağa konmuş idi. Bir gece ale’l-gafle çekdiri ile binden mütecâviz kâfir varıp bir gün bir gece top ile muhâsara ve muhârebe edip içinde olunan gāziler orduya istimdâd içün haber gönderip makām-ı müdâfa‘ada kıyâm ettiler. Serdâr dahi kethüdâsı Veli Ağa’yı ta‘yîn ve Ilgın mutasarrıfı Doğancı Hasan Paşa’yı ve Kuduz Ali Ağa’yı yemîn ü yesâr alay beyleri ile imdâda gönderip mezbûrlar otuz bir sâ‘at mesâfe’i bir günde kat‘ edip hisâr kurbuna vardılar ki muhafızîn üç gün ceng edip çorbacılar düşüp neferât melâ‘înin ahdine i‘timâd ile hisârı verip Yavaşca Ali Ağa taşra çıkmış küffâr imdâdına varan askere karşı çıkıp ceng eylediler. Deryâdan altı pâre çekdirme ve burton yanaşıp top ve tüfenkle sabâhtan akşâma dek çalışıp ceng ettiler. Müfit olmadı döndüler gittiler. Ma‘rekede birkaç Arnabud keferesi İslâma geldi. Saferin yirmi üçüncü günü geru azîm ceng olup ertesi dahi müstemir oldu. Bu esnâda Hanya muhâfazasında me’mûr olan Murad Ağa ma‘zûl olup kethüdâlık ile Kara Çavuş yerine Girid’e geçen Hamza Ağa’ya yeri tevcîh olundu. Kethüdâlık Muslihiddin dâmadı Bosnevi Mahmud Ağa’ya verilmiş idi. Murad Ağa serdâr-ı **[P49a]** zafer-şi‘âra gelip **[T43b]** muhâsara ahvâlin meşveret eyledi. Ve bahârda mübâşeret ma‘kūl görünüp Murad Ağa’ya Âsitâne-i Aliyye’ye gitmeğe icâzet verildi. Ve Haseki dahi Murad Ağa ile ma‘an revâne oldular. Rebî‘ü’l-evvelin ibtidâsından makarr-ı hıyâm olan menzilden biraz mesâfe dahi ileri hareket olunup tedbîr-i muhâsaraya şurû‘ ettiler.

Âmeden-i Zikr-i Muhâsara-i Kandiye

Sâbıka asker-i İslâm Girid’de Kandiye hisârı hâricinde kışlayıp kara tarafını bi’l-külliye zabtü rabt ve kabza-i teshîr ve tasarruf[a] almışlar idi. Ve mukaddemâ nakl olan altı toptan gayrı var kuvveti pazuya getirip sa‘b ve sengistân olan Tahmaz yokuşu dedikleri dağdan on pâre balyemez top dahi aşırıp orduya getirdiler. Ve kal‘agîrlik mühimmâtı mümkün mertebe âmâde kılınıp metrise girmeğe donanma vusûlüne tevakkuf etmişler idi ki mevâcib ve zahîre ve lağımcı ve topcu gelip imdâd ile bu esnâda kal‘adan diller ahz olunup söylettikte donanmamız boğaza gidip Türk’ün donanmasını taşra çıkarmayacaktır deyip haber vermekle asker-i İslâm müte’ellim

olup ye‘s makāmında iken Rebî‘ü’l-evvelin nısfında kal‘adan birkaç dil alıp haber verdiler ki donanma-yı menhûsları Sakız kurbunda fırtınaya rast gelip on altı çekdirme ve iki mavna ve sekiz burtonları gark ve helâk oldu. Birkaç günden sonra **[P49b]** Sakız dizdârından dahi bu mazmunu mü’eyyed mektûb gelmekle asker-i İslâm mesrûr olup donanma gelip metrise **[T44a]** girilir ümîdinde oldular. Zîrâ Rebî‘ü’l-evvelde bir iki kıt‘a hatt-ı hümâyûn ile kapıcılar varıp vakti ile donanma çıkarmağa va‘ad buyrulmuş idi. Ve Girid’den mevâcib ve mühimmât talebi içün iki Alaybeyi ile ocakdan Hüseyin Ağa gönderilip geçen sene Rumeli harçlıkçıları ve cebelüleri ve zahîreleri gelmeyip Anadolu askerinin Çeşme’de gemileri yatmakla ve kul tâifesinin üç kıst mevâcibi ve zahîreleri verilmeyip asker metrise girmek bu zikr olunan mühimmâtın vusûlüne mevkūfdur deyip arz olunmuşidi. Ve yeniçeri kethüdâsı Kara Mustafa Ağa dahi Girid’den gelip ol dahi bu ahvâli bildirmişdi. Lâkin bu sâlde dahi bu mühimmât ve levâzım vusûlü ve maslahatın husûlü müyesser ve mümkün olmadı[452]. Ancak Ali Ağa Hüseyin Paşa gemisi ile Anabolu’ya vardıkda Ahmed Paşa ânda gelmiş bulunup kulun bir kısd mevâcibi verilmek ve bir yıllık çukası ile Ali Ağa ile gidip Girid Cezîresi’ne îsâl edip ulaşdırdı. Zahîre kısmından nesne nakli mümkün olmayıp çün küffâr İstanbul’dan[453] donanma gelmeyince metris olmadığını haber aldıkda harekete gelip günden güne hendekten taşra tabur ve tabyalar yapmağa sa‘y edip yaptılar. Ve bir iki def‘a cengler olup **[P50a]** nice başlar ve diller alınıp galebe müyesser oldu. Ve müşâvere olunup Kandiye hisârı şarkīsinde ve mukābillinde Nazareta nâm mahall önünde kal‘aya karîb tepe üzerine birkaç pâre top konulup donanma gelince kal‘ayı ve limânı **[T44b]** döğülmek içün ma‘kūl[454] görülmekle Rebî‘ü’l-âhirin altıncı günü iki balyemez top ve altı kolonborna ile mahâll-i mezbûrı ve limânı ve kulleler ve şehrin içerisi döğülmekle mübâşeret olundu. Küffâr-ı hâksâr bundan sonra kapılardan çıkmaz oldu. Lâkin var kuvveti pazuya getirip yedi sekiz yüz kadar topu döndürüp ehl-i İslâm cânibine atılmağa cenge ikdâm gösterdi. Asker-i İslâm küffârın top ve tüfengine bakmayıp topları kurdular ve çadırlar dahi mukaddemâ kurulan mahalden kaldırılıp kal‘anın top altında cevânib-i erba‘asını ihâta eylediler. Lâkin zahîre kısmı aslâ bulunmazdı. Ve libas makūlesinden askerde bir nesne kalmadı. Ba‘zıları nebâtât ve

[452] müyesser ve mümkün olmadı T: müyesser olmaz ve mümkün olmadı P.
[453] İstanbul’dan P: İslâmbul’dan T.
[454] içün T: -P.

a‘şâb kökü[455] devşirip yerlerdi. Ve küffârdan diller alınıp keyfiyet-i tedbîrleri su‘âl olundukda henüz bilenler[456] dediler ki *“Venedik donanması boğaza varıp kapatmışlardır. Bir kayık geçmek ihtimâli yokdur. Bütün cezîrede olan Türk bu yakında me’yûs olup göçerler*” deyû şâyi‘ olduğun haber virdiler. Bundan mâ‘adâ her gün deryâdan küffâra gelen imdâdı asker görüp za‘f-ı kalb hâsıl **[P50b]** etmişler idi. Serdâr-ı Gāzi Resmo’dan üç top dahi getirip askere istimâlet verdi. Ve nice mevâ‘id-i arkūbiye ile bunların ırkına girip donanma geldiği takdirde metrise girmeğe cümlesi kāil[457] eyledi. Ve geldiği takdirde hâzır gerek deyü topları kuracak münâsib yer görüp Rumeli ve Anadolu askerine birer koldan yer ta‘yîn edip sıçan yolları kazdırıp birer tabya vaz‘ olundu.

Hücûm-ı Küffâr der-Hisâr-ı Selvi

Bundan akdem feth ve teshîr olunan **[T45a]** hisâr-ı Selvi ki Melopotama demekle meşhurdur. Alınıp içine asker konulmuş idi. Kâhîce Kandiye küffârı desti dırâz ederlerdi. Kâfirin beş çekdirmesi beş yüz kâfir ile gelip sardıkda muhâfızları Resmo’da ve etrâfda bulunup hemân içinde on yedi sipâhi kalmıştı. On birin şehîd edip buldukların alıp firâr etmişler idi. Bu esnâda geri hücûm etmekle Silifke sancağı beyi Küçük Mustafa Paşa’yı Mısır askeri ile Rebî‘ü’l-âhirin evâ’ilinde imdâda gönderdi. Melâ‘în Malta gemileri ile ale’l-gafle çıkıp nısfü’l-leylde havân topları ile hisârı muhâsara etmişler idi. Paşa dahi erişip hisâra girdi[458]. Ve levâzım-ı hisâra meşgūl olup top tüfenkle def‘-i a‘dâya ahenk eyledi. Ertesi sabâh karîb-i hisârdan çıkıp beş yüz adam ile **[P51a]**küffâr üzerine hücûm edecek mukāvemete kādir olmayıp melâ‘în-i hâsırîn gemilerine firâr eylediler. Ve deryâ kenârında durup tekrâr cenge şuru‘ olunup[459] tarafeynden kıtâl-i azîm oldu. Serdâr gāzilerinden Kürd Mehmed Ağa ol mahalde imdâda erişip cünûd-ı Müslîmîn kuvvet bulup Malta kapudânına İsmail Alaybeyisi Ali Ağa bir kurşun kurup cân-ı habîsin cehenneme teslîm eyledi. Anı görüp

[455] nebâtât ve a‘şâb kökü P: nebâtât kökü ve a‘şâb kökü T.
[456] henüz P: -T.
[457] kâil P: râzı T.
[458] hisâra P: T.
[459] olunup P: olunur T.

küffâr bozulup perişân oldular. Sekiz baş ve beş dil alınıp bakıyetü's-süyûf olanlar gemilerine girip firâr ettiler.

Resîden-i Metris be-Hendek

Rebî'ü'l-âhirin on birinci günü fermân-ı serdâr ile Küçük Hasan Paşa Rumeli **[T45b]** askeri ile metrise girip[460] serdâr dahi bi'z-zât pişgâh-ı kal'ada etba'ı ile girip Anadolu askeri ile Bıyıklı Mustafa Paşa'nın sağına serdârlığı ile metrise kondu.[461] Mahmud Paşa Aktabya muhâsarasına ta'yîn olunup üç koldan topları hisâra havâle eylediler. Yevmen fe-yevmen metrislere yürüyüp hendek kenârına karîb müstahkem tabyalar var idi ki yemîn ü yesârını serdâr kuşatmış idi. Bunlardan ziyâde Aktabya'dır ki hisâr mânendi idi. Mahmud Paşa ile Arabkir Beyi Mehmed Bey sürüp hendeğe erişdiler. Lâkin bunları geçip hisâra varmak hayli asîr idi.

Âmeden-i Hurûc-ı Küffâr-ı Ân Hisâr ve İnhizâm ü Firâr

Rebi'ü'l-âhirin yirmi **[P51b]** altıncı günü ve gecesi sülüs-i ahirde küffâr-ı hâksâr üç bin kadar piyâde ve tüfenk-endâz ve yedi sekiz yüz kadar atlı Anadolu koluna çıkıp tabyada karavullar gördükte serdâr-ı ekreme haber verdiler. Fi'l-hâl paşa-yı kâmkâr tevâbi' ve yeniçeri ve kethüdâsıyla seğirdip ardınca paşalar dahi erişip leşker-i küffâr-ı nâbekâr tamâm taşra çıkıp içeride olanların birkaç bin dahi bârular üzere durup saçma[462] toplar hâzırlayıp müheyyâ oldular. Pes küffâr yürüyüş edip serdâr olduğu tabya üzerine gelip gece karanlıkda iki sâ'at kadar azîm ceng olup sabâh[463] vaktinde mâbeyn fark olacak kadar zaman asker-i İslâm ittifâkla bir yerden hücûm edecek melâi'n dönüp firâr eylediler. İki asker muhtelid hendek kenarında vaz' olunan tabyaları içine girip anda **[T46a]** dahi karâr edemeyip birkaç burc bârudan top ve tüfenk atılmayıp ancak ceng-i seyretmeden nesneye dermânları olmadı. Küffâr nâçâr hendeğe dökülüp guzât-ı İslâm hendeğe varınca bin iki yüz kâfiri kılıçdan geçirip kellelerin aldılar. Mahall-i ma'reke hendekli yer olmakla atlı küffâr dahi firâr

[460] girilip P: girilir T.
[461] girip serdâr dahi bi'z-zât pişgâh-ı kal'ada etba'ı ile girip Anadolu askeri ile Bıyıklı Mustafa Paşa'nın sağına serdârlığı ile meterise kondu. P: girdiler. Serdâr dahi bi'z-zât pişgâh-ı kal'a Bıyıklı Mustafa Paşa'nın etba'ı ile girip Anadolu askeri ile sağına serdârlığı ile meterise kondu T.
[462] saçma P: saçma saçma T.
[463] sabah P: şâfi' T.

ettiklerinde kimisi tekerlenip atın zabt edemeyip kendi düşüp ve kimini yetişip tuttular. İki yüzden mütecâviz atları alınıp zinde sâhibleriyle getirdiler. Ve hendek başlarında vâki‘ tabyalara konulan **[P52a]** topları çivileyip tabyada olan bayrakları ve âlâtları bi’l-külliye ahz olundu. Bunlardan kaçıp içeriye düşen küffârın ekseri mecrûh olup hikmet-i ilâhî bu makūle bir ceng-i âzimde ehl-i İslâmdan iki adam mecrûh oldu.

Âmeden-i Zikr-i Ahvâl-i Metris ve Muhâsara

Bu def‘adan sonra hisâr muhkem muhâsara olunup limân mukābelesinde Nazarta dedikleri mahalle konulan toplar gelen küffâr gemilerini men‘ edip limân ağzından girmeğe kādir olmadıkları ecilden limânın öte cânibi divarını delip yevmen fe-yevmen kalyonlar ile kendülere gelen imdâd ve zahîreyi içeri alırlardı. Ol ecilden küffâr giddikçe kuvvetlenip sıçan yolları ve top metrisleri mukābelesinde hendek evvelinde birkaç tabyalar ve metrisler kazmağa başlayıp harekette olmakla paşalar ve ağalar ve a‘yân-ı asker müşâvere edip *“donanma yakında gelir ümîdiyle metrise girilmek münâsibdir”* deyip ittifâk olunmakla **[T46b]** Cemâziye’l-evvelin yirminci günü Rumeli Beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa askeri ve yeniçerinin nısfı ile bir koldan ve ber-vech-i arpalık Karahisâr sancağına mutasarrıf olan meşhûr-ı zaman Bıyıklı Mustafa Paşa ve Niğde’ye mutasarrıf Torbalı Mehmed Paşa ve yeniçeri kethüdâsı Anadolu askeriyle ve yeniçerinin nısfı ile bir koldan ta‘yîn olunup ve mukaddemâ limân mukābelesinde vaz‘ olunan kolonborna **[P52b]** toplar dahi ol mahalden kalkıp kal‘anın burç [u] bâruları havâlisinde vaz‘ olunup mahâll-i mezbûrda dahi ber-vech-i arpalık Kankırı sancağına mutasarrıf Doğancı Hasan Paşa ile sâbıkâ Adana vâlisi Çerkes Osman Paşa birkaç sancak askeri arasında metrise girip çadırlarında ancak bekçileri kaldı. Ve serdâr Gāzi Hüseyin Paşa dahi tevâbi‘iyle Rumeli ve Anadolu askeri arasında metrise girip ânında çadırlarında ancak bekçiler kaldı. Ve altı pâre[464] balyemez top Rumeli’ne ve altı pâre[465] balyemez top Anadolu koluna verilip kal‘a muhkem döğülmeğe başlandı. Lâkin kal‘anın etrâfında hendekten taşra tabyalar edip her birinin önünü[466] hendek ve altını ikişer üçer lağım eylediler ki asker-i İslâm yürüdükte lağım atıp kal‘aya geçmeyeler. Pes tabya altını aramağa lağımcılar

[464] pâre T: -P.
[465] pâre T: -P.
[466] hendekten taşra tabyalar edip her birinin önü P: -T

tedârükine muhtâc olup kal‘ayı ve tabyaları metrisler ile tasvîr ettirip sûreti der-i devlete irsâl ve vâki‘ hâli arz ve i‘lâm eylediler[467]. Bu esnâda Ali Ağa Girid’e varıp donanma ile irsâl olunan hazîne ve cebehâne ve zahîre ve sâir mühimmâtın defterin verdikte **[T47a]** donanma gelir deyû askere kuvvet-i kalb hâsıl olup der-akab koz bekçisi dahi[468] ol haber ile varmağın asker var kuvvetin pâzûya getirip ikdâm-ı tâm ile gün be-gün metris sürüp hendeğe karîb vardılar.

Âmeden-i [P53a] Hurûc-ı Küffâr-ı Tabya

Cemâziye’l-âhirin ikisinde küffâr piyâde ve süvâr vakt-i asırda Rumeli koluna çıkıp cenge âğāz eyledikte serdâr-ı kâmkâr yetişip iki sâ‘at azîm ceng olunup vakt-i gurûbda ehl-i İslâm[469] hücûm ve ikdâm edip küffârın yüzünü döndürdüler. Küffâr firâr edip tabyalara varınca guzât-ı İslâm ve küffâr muhtelid girdiler. Kâfirin bir mikdârı kırılıp nicesi[470] hendeğe döküldü. Tabya lağımlarına âteş verdiler[471]. Lâkin gāziler tabyada eğlenmeyip küffârın akīplerince hendekte bulundular. Ânın içün zarar isâbet etmeyip içinde bulunan üç adama âfet erişti. Ve esnâ yı cengde Gāzi Hüseyin Paşa bahâdırın çenesine iki kurşun isâbet edip biri bir tarafdan girip cânib-i âhardan çıkıp gitti ve birisi içinde kaldı. Paşa-yı gayur askere fütûr gelmesin deyû bir destmâl ile çenesin sarıp ceng bertaraf olunca gayret edip geri metrisleri gezip gāzilere istimâlet verip ba‘dehu dönüp kendi metrisine gelip yarasına merhem ve ilâç tedbîrîn etti.

Âmeden-i Zikr-i Lağamhâ-yı Tabya

Metrisler sürülüp[472] hendeğe yakın oldukta Anadolu kolu tabyaya karîb varmakla beri cânibden dahi lağım yürütmeğe gayret olunup serdâr-ı ekremin şatırbaşısı Mehmed Zemân Bey Acem ferzendi olup çok geşt [ü] **[T47b]** güzâr ve memâlik-i **[P53b]** Acem’de cenglerde lağımcılık san‘atı tahsîl edip ol fende ziyâde mâhir ve kâmil olmağın yanına adamlar koşulup metrisler önünde tabyaya lağımlar işletip kuşluk vaktinde küffâr üzerine atıp içinde bulunan küffâr helâk oldular. Ol sâ‘at

[467] eylediler P: ettiler T.
[468] dahi P: -T.
[469] vakt-i gurûbda ehl-i İslâm P: vakt-i gurûba İslâm T.
[470] nicesi T: nice P.
[471] verdiler P: verilip T.
[472] sürülüp P: sürüp T.

yeniçeri seğirdip lağım atılan tabyanın içine girip metris almışlar idi. Ol gün cânib-i küffârdan mezbûr tabya önünde metrise doğru bir lağım atılıp ertesi Rumeli kolundan iki lağım ve Anadolu kolundan bir lağım atılıp[473] Cemâziye'l-âhirin yedinci gününe dek Rumeli koluna yedi[474] lağım ve Anadolu koluna bir lağım atdı. Bi-fazlillâhi te'âlâ hiç biri asker-i İslâma zarar etmedi.

Âmeden-i Zikr-i Ahvâl-i Donanma

Bu tarafdan donanmâ-yı hümâyûn irsâl olunup boğaza vardikta vâki'a küffâr-ı hâksâr kalyonları boğaza[475] lenker-endâz olup güzergâhı sedd etmeğin çıkamayıp boğaz içinde mahsur oldular. Zarûrî karadan ba'zı mühimmât görüp taşradan beylik gemileri ile Girid'e gönderildi. Cemâziye'l-âhirin sekizinci günü Hanya kal'asına varıp kapudândan mektûb ilettiler ki küffâr boğazı sedd eyledi. Donanma gemileri boğazdan çıkmak bir vecihle mümkün değil. Binâ'en-aleyh biraz eşyâ ber-mûceb-i defter dört yüz yetmiş lağımcı gönderilmek üzeredir deyu yazmış. Bu ahvâlden asker-i İslâm müte'ellim olup **[P54a]** ve mütehayyer kaldılar. Ve beylik gemileri bir kuru söz ile gelip zahîre ve mühimmâtdan nesne getirmeyip esîrlerimizin peksimâdları üçer günlükdür bunlara ne verelim deyu Girid'den zahîre ümîdinde oldular. Murâd etseler kış eyâmında **[T48a]** Rumeli ve Anadolu kenârlarında nevbetle zahîre[476] nakl ederlerdi. Lâkin ihmâl ve tekâsül ettikleri mukarrerdir deyip serdâr-ı gāzi pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine ve sadr-ı a'zama ve şeyhu'l-islâma arz [u] i'lâm edip herbirine şekvâ eyledi. Ol vakt ise Âsitâne'nin ahvâli ihtilâle yüz dönüp emr-i gazâya kimse sıdk ve himmetle mübâşeret etmezdi.

Âmeden-i Feth-i Tabya-i Kandiye

Küffârın her bâr zahîre ve imdâdı gelip taraf-ı ehl-i İslâmdan imdâd münkati' olmakla metrisler hisâra karîb varmışiken askere fütûr gelmişti. Lâkin serdâr-ı gayret-şi'âr envâ'-ı istimâlet ile askeri tahrîs edip gayret ve hamiyet getirdi. Rumeli ve

---

[473] ertesi Rumeli kolundan iki lağım ve Anadolu kolundan bir lağım atılıp P: -T.
[474] yedi P: iki T.
[475] boğaza vardıkda vâkı'a küffâr-ı hâksâr kalyonları boğaza P: boğaza lenker-i endâz olup vâkı' küffâr gemileri boğazda T.
[476] nevbetle zahîre nakl P: nevbetle zahîre ümîdinde oldular nakl T.

Anadolu metrisleri önünde üç aded kal'a misâli tabyalar içi saçma topları ve cengçileri ile mâlâ-mâl olmakla hendeğe adam yaklaşdırmazlardı. Rumeli tarafından olan lağımlar yürütülüp mah-ı Cemâziye'l-âhirin nısfında akşâm namazından sonra Anadolu kolundan bir lağıma âteş olunup küffâr üzerine atılıp ol sâ'at serdâr Hüseyin Paşa tevâbi'iyle ve ol kolda olan yeniçeri ve Anadolu askeriyle tabyaya hücum edip beş **[P54b]** sâ'at kadar ol mahalde azîm ceng olup küffâr bî-had humbaralar ve saçma toplar atıp bi'l-âhire gāziler yürüyüp nısfü'l-leyle dek döğüşerek[477] hâh ve nâ-hâh[478] tabyalara girip içinde olan küffârı kırıp sağ kalanlarını hisâr hendeğe döktüler. Taşrada olan altı aded şayka toplar ki on altışar vukıyye gülle atardı **[T48b]** ve beş yüz tüfenk ve yüzden mütecâviz humbara ve barut kîseleri ve sâir âlât-ı harb ve sernigûn bayrakları ve top hâneleri alınıp üç aded kal'a misâli tabyaları zabt olundu. Ve içinde ezân-ı Muhammedî okundu ve ertesi gece Rumeli kolundan yürütülen lağım dahi tabyaya varmakla nısfü'l-leyde âteş verilip tabyalarda olan küffârı bastırdı. Ol mahallde dahi iki sâ'at kadar azîm ceng olup bi'l-âhire asker-i İslâm gālib ve kefere mağlûb olup hendeğe firâr ettiler. Gāziler tabyalara girip içinde bulunan küffârın ekserini kırdılar. Ol tabyalarda dahi altı aded top ve beş yüzden mütecâviz tüfenk ve âlât-ı harb ve tabl ve bayraklar alınıp tabyaların cümlesi kabzâ-i tasarrufa girdi. Bundan sonra metrisler önü açılıp hendek kenârına yürümeğe başladılar.

Âmeden-i Zikr-i Hücûm-ı Guzât be-Hisâr-ı Kandiye

Çün metrisler birkaç yerden sürülüp hendek kenârına varıldı. Ve hendeğe delikler açılıp asker-i İslâm hendek zabtına ihtimâm ettiler. **[P55a]** Hisâr divarına sıçan yolları açılıp uğrın kapıdan birkaç def'a küffâr guzât üzerine hücûm eyledikte küffârı tabyalardan tüfenk-endâzlar ile uğratmayıp nicesini hendekte katl edip hendeği zabt ettiler. Bundan sonra kal'a divarı ardından lağımla temelden geçip sıçan yolları altında lağımlar edip birkaç def'a indiler. Kimi boşa çıkıp kimi hendekte bulunan gāzileri bastırdı. Beri taraftan **[T49a]** dahi kal'a divarına altı lağım Anadolu kolundan ve dört lağım Rumeli kolundan yürütülüp her biri atıldıkda kal'a divarı rahnedâr olup gedikler açılıp asker beyninde müşâvere olunup *"gedikleri zabt ve gediklerden içeri bu denli*

[477] döğüşerek P: düşerek T.
[478] hâh ve nâ-hâh P: hâh ve nâ-hâvah T.

hadd ü hasrı yok küffâr cem'iyeti içine yürüyüş eylemek nüfûs-ı asker-i İslâmı âteş-i tehlikeye ilgâ etmekdir" deyip ma'kūl görmediler. Zîrâ Kandiye kal'ası içinde cengçi kâfirden gayri her evden bir adam çıksa otuz binden mütecâviz[479] olduğundan gayri[480] gün be-gün imdâd eksik değil deyu ittifâk olundu ki açılan gediklere asker çıkıp hemân gedikleri zabt edeler ve divar üzerinde metrislenip durmağa kâ'il olduktan sonra toplar ile içeriye dökülüp metris ile hisâra girile. Pes Şâfi'î vaktinde iki koldan zikr olunan gediklere hücûm olunup yürüdüklerinde küffâr var kuvveti pâzuya gettirip ol-mahallerde yetmiş seksen vukıyye atar humbara ve havânlar ile tarafeynden zincirli gülleler yağdırıp envâ'-ı âteş-bâzlıklar **[P55b]** eylediler. Öyle vaktine dek ceng-i azîm olup guzât-ı İslâm melâ'înin âteş-bâzlıklarına bakmayıp semender misâl deryâ-yı âteşe cân atıp gedik başlarında metrislenip[481] durdular. Ve içeriye kurşun yağdırıp gedikler zabt olundu deyü askere surûr ve kuvvet gelmiş idi. Küffâr-ı melâ'în tahta sandıklar[482] ile gedik altına lağım edip öyle zamanı gedikte metrislenen guzât altından âteş ettikte birkaç **[T49b]** adam telef olup asker ol mahalden hendek içine döküldüler. Ve bu muhârebe-i azîmede küffârdan nice kâfir cân-ı cehenneme ısmarlayıp[483] beri tarafdan elli kadar merd bahâdır[484] şehîd olup çok adam mecrûh oldu. Küffâr açılan gedikleri ardından yapmağa mukayyed olup beri cânibden tekrâr gedikler altına lağım[485] yürütülüp attıkları gibi gedik başlarını zabta ittifâk ile meşgūl oldular. Nısfü'l-leylde Anadolu kolundan lağım atılıp küffârı ve lağımlarını bastırdı. Umûmen Anadolu askeri ve yeniçeri hücûm edip gediğe vardılar. Mahall-i mezbûrda dahi nısfu'l-leylden kuşluk zamanına değin azîm ceng oldu. Küffâr-ı hâksâr yine âteşler yağdırmağa başladı. Gāziler metris almışlar iken geri gedik tarafına tahta bendler ile lağımlar çatıp toprak ile bastırıp âteş ettiklerinde Gāziler ürküp geri hendeğe indiler. Amma bu muhârebede katî çok kâfir helâk oldu. Tekrâr asker-i İslâm gayret edip kâfir üzerine hücum ettiklerinde yine vâfir **[P56a]** ceng oldu. Ertesi öyle vaktine dek Rumeli kolundan açılmış gedikler altından tekrâr lağım eşelenip atıldikta Rumeli gāzileri seğirdip gediği

[479] mütecâviz P: ziyâde T.
[480] gayri P: -T.
[481] metrislenip P: metrisler olup T.
[482] sandıklar P: sandallar T.
[483] kâfir cân-ı cehenneme ısmarlayıp P: kâfir kırıldı T.
[484] merd bahâdır P: İslâm T.
[485] lağım P: -T.

metris aldılar. Anadolu askeri dahi imdâda seğirdip vakt-i asra dek şöyle ceng oldu ki saçma toplar ve gülleler ve humbaralar kal‘adan yağmur mânendi gibi[486] yağardı. Yine gāziler bu gûne âteşe vücûd vermeyip metris almışlar iken küffâr-ı melâ‘în tekrâr iki taraftan musanna‘ lağımlar peydâ edip attıklarında üzerinde bulunan adamlar şehîd olup sağ kalanlar **[T50a]** dahi hendeğe indiler[487]. Bu cengde dahi şehîd olan İslâmiyânın iz‘âfı kadar kâfir kırıldı. Yine gāziler gayret edip hendekten ayrılmayıp gedik başlarına sıçan yolları yürütmeğe meşgūl oldular.

Âmeden-i İmdâd-ı Küffâr ve Müte’ellim [Şüden-i] Asker-i İslâm

Zikr olunan ceng günü akşâma karîb Aktabya dedikleri tabyadan küffâr beden başına çıkıp *“sizinle sözümüz var top ve tüfenk atılmasın şimden sonra hisârı rızâmız ile veririz deyip tarafeynden serd u[488] sürûr olup yarın adem çıkar sabâha dek dahî ceng olmaya. Yarınki gün sulh vardır”* deyip içeriden haber verilip akşâmdan gāziler dahi cengden fârig olup ve mesrûr sabâha muntazır oldular. Ol gece Venedik’den on yedi çekdirme ve sekiz kalyon imdâdı ve zahîresi geldiğinden mâ‘adâ Malta ve Düka ve Papa gemileri dahi gelip kal‘a limânında lenger-endâz **[P56b]** olup küffâra[489] kuvvet-i kalp hâsıl olup[490] ke’l-evvel cenge şüru’ eylediler. Bundan sonra asker-i İslâma kelâl gelip elleri ve ayakları işden soğudu. Zîrâ ekseri şehîd ve mecrûh oldu. Askerin[491] güzîdesi ve cengâveri olup bundan sonra yürüyüşe ve düşmanı kovup kal‘a zabtına askerin dermânı kalmadı. Mukaddemâ ceng u cidâl ve harb [ü] kıtâllerde ikdâm ve ihtimâm serdâr-ı ekremin hüsnü tedbîri ile terğîb ve tahrîsi berekâtıyla ve asker-i İslâm yarar ve tuvânâ merdân-ı kârzârların bezl-i cân ile sarf-ı mechûd eyledikleri sebebiyle zuhûra[492] gelmişti. Ve donanma gelir deyu bu ümniye-i mevhûme ile fevka’l-kudre bu mertebe **[T50b]** çalışıp cânsipârlıkta dakīka fevt olunmadı. Ammâ kaçan ki donanmadan haber-i ye’s gelip imdâd ve zahîre ve ulûfeden

[486] gibi T: -P.
[487] indiler P: atıldılar T.
[488] serd u P: -T.
[489] küffâra P: -T.
[490] olup P: - T.
[491] askerin P: -T.
[492] eyledikleri sebebiyle zuhûra P: -T.

kat‘-ı ümît ettiklerinden mâ‘adâ içeri kal‘ada olan küffârın hadd ü hasrı olmayıp[493] asker-i İslâm anlara nisbet mikdârı yesîr iken yürüyüş dahi mümkün olmayıp bu[494] aralıkda Venedik’den imdâdları geldiği dahi bir mahzur-ı azîm olup guzâtın şu‘le-i şevk ve talebleri hamûda yüz tutup tâbi‘atlarına futûr geldi. Eğerçi ber-muktezâ-yı gayret nisbet gösterip tabyalardan ve metrislerden top ve tüfenk yağdırıp birkaç gün baş göstermeden ve hendeğe çıkmadan a‘dâyı men‘ ettiler. Lâkin melâ‘în kuvvetlenmekle müdâfa‘ada ikdâm edip hergün top ve tüfenk ve humbaralar yağdırıp **[P57a]** Rumeli koluna yedi lağım ve Anadolu koluna on bir lağım edip bu kadar nüfus şehâdetine sebeb olup âteş-bâzlık ederken yine Ümmet-i Muhammed gayret edip bundan sonra dahi Rumeli kolundan beş lağım ve Anadolu kolundan dört lağım eşelenip müstevfî gedikler açıldı. Lâkin yürüyüş mümkün değil ve zabt edip tedrîcle duhûle imkân-ı vus‘at ve mecâl-i kuvvet nâ müsâ‘id ve bu hâl-i hayret-me’âl ile kaldılar. Bu kaziyye ale’t-tafsîl serdâr-ı kâmkâr Hüseyin Paşa’nın mektûbundan me’hûz ve vak‘alarda hâzır olan bî-garaz merdân-ı kâr-güzârdan mesmû‘dur. Lâkin efvâhda şâyi‘ olan budur ki “*zarûret-i hâl hasebiyle serdârdan ba‘zı mertebe ruhsat ile kethüdâsı Veli Ağa’nın mel‘anet* ***[T51a]*** *ve fesâd-ı ahvâli ta‘vîk-i hizmet ve hatve-i* *maslahata sebeb oldu”* derler ve bundan akdem mâh-ı Receb-i şerîfde hatt-ı hümâyûn ve kılıç kaftan varıp metrisde iken alay-ı azîm ile istikbâl olunup ve tabyalar alınıp hendek zabt olunduğu arz olunmuştu. Bu vak‘alar dahi[495] yazılıp i‘lâm olundu. Bu esnâda hisârdan müfsidler re‘âyâyı ifsâda çıkıp Eskasma nâm bir kühsâr-ı sa‘bü’l-mürûrda vâki‘ nevâhinin re‘ayâsı serkeşliğe âğāz ettikte bölük gönderilip inkıyâda getirildi. Etrâfında olan arâzi-i Ayvasıl ve Kisamo ve sâ’ir nevâhinin re‘âyâları **[P57b]** kabûl-i zimmet ve ita‘ât etmişlerdi. Kandiye’den ifsâda gönderilen papazlar ahz ve memerr-i nâs olan yollarda salb olundu.

Âmeden-i Katl-i Kapudân Ammârzâde

Vecihî merhûm der ki Girid’de serdâr olan Gāzi Hüseyin Paşa’dan feryâd nâmeler gelip *“askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre[496] ve imdâd ile bir gün*

[493] olmayıp P: yok idi T.
[494] bu P: -T.
[495] dahi P: -T.
[496] zahîre P: -T.

evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir" deyu i'lâm ederdi. Donanma gemileri ise boğazda küffâr gemileri sedd-i râh etmeleriyle mahsûr olup taşra çıkamayıp müddet-i medîde kaldılar. Âsitâne-i Aliyye tarafından mü'ekked emr-i âlî gönderilip kapudâna taşra[497] çıkmak ve a'dâ ile mukābil olmak teklîf olundukça tahvîfi müş'ir cevâb ile iğfâl ve Girid'e imdâd erişdirmeğe taksîr ve emr-i gazâda ihmâl eyledi. Sadr-ı a'zam gördüğü sefâ'in-i küffâr havfiyle bu kadar eyyâm **[T51b]** donanma-yı hümâyûnu mahsûr kılıp bir işe yaramadı. Kapudânın katlini telhîs edip kapıcılar kethüdâsı gönderilip Ammârzâde katl ve Boğaz hisârı muhâfazasında olan Voynuk Ahmed Paşa kapudân nasb olundu. Bu esnâda boğazı sedd eden küffâr gemilerinden melâ'în sandallarıyla çıkıp İne ovasında letâfet ile meşhûr olan sudan sulanırlar idi. Elyeb karyesi ve sâir karye ahâlisi[498] suyun içine bî-had sülümen ilgâ ve tesmîm etmeleriyle ol sudan içen **[P58a]** hanâzir ishâl-i kabîh ve mürd-i vedi' ile kırılmışlardır ve Sakız muhâfazasında olan vezîr Şaban Paşa dahi cezîre ahâlisine zulmü ta'addî etmekle ve ba'zı umûr-ı gazâya müte'allik hizmette taksîri olmağın bostancılar hasekisi gönderilip cezâsı tertîb olundu.

Âmeden-i Ceng-i Tuzla der-Girid

Çün asker-i İslâm beyân-ı sâbık üzre Kandiye'den el çekdiler. Küffâr donanması Suda'ya gelip taşra beş bin kadar kâfiri döktüler. Hanya muhâfazasında olan Mustafa Paşa dahi mevcûd bulunan asker ile Tuzla'ya varıp mukātele ve muhârebe vâki' oldukta guruba karîb iki tarafdan çekildiler. Ertesi gün ceng üzre ısrâr edecek bi'l-âhire küffâr mağlûb olup iki yüz kadar baş kesilip serdâr-ı zafer-şi'âra haber-i feth irsâl olundu. Ramazan-ı şerîf evâhirinde Kandiye etrâfına bâran ü berk nâzil olup pîrâmen-i hisâr gāyet ile büşvâr ve nice havelnâk deredir ki deryâya varınca mümted idi. Mar misâl pîç der-pîç hisârı ihâtâ etmiş **[T52a]** idi. Bârân nüzûl ettikte metrisler dolup alât-ı metris ekseriya ol derede kaldı. Zarûrî topları çekip hıyâmda ârâm ettiler. Ve Hanya gurbunda İsfakya nâm nahiye ki küffâr zamanında dahi halkı mutî' olmayıp mekânları su'ûbete mağrûr idiler. On çorbacı ile Rumeli kethüdâsı Kuduz Ali Ağa hisâra varıp âsileri **[P58b]** firâr etmekle zabt olunup reâyâsı anûd

[497] taşra P: -T.
[498] vesâir karye ahâlisi P: -T.

iğmâz oldular. Lâkin hisârı hedm ettiler. Serdâr-ı ekrem mezbûr Ali Ağa'ya i'zâz ü ikrâm eyledi. Ve cülus-ı hümâyûn in'âmı gelip Anabolu'dan Hanya'ya nakl olundukda ashâbına tevzî' ve taksîm olundu. Serdâr-ı ekrem Hüseyin Paşa Resmo hâricinde su kenârında bir câmi' ve bir zâviye binâ edip letâfette bir bî-bedel eser oldu. Hâlâ Veli Paşa tekkesi demekle ma'rûfdur. Ve bölük sipâhilerin Habib Ağa'ya koşup Estiye[499] kal'ası fethine gönderip silahdâr ağası olan Yavaşça Ali Ağa'yı kurâ ve nevâhi muhâfazasına ta'yîn ettiler. Şevvalin beşinde Hüseyin Paşa hisâra nâzır sibe üzerine nüzûl edip mülâzimân-ı dergâh-ı asker-i zafer-penâh ile ol makāmda kıyâm ettiler. Bakıyye-i asker mevsim-i rabî'de ordu-yı hümâyûn hizmetîne yetişmek şartıyla evtân-ı me'lûfelerine gitmeğe ruhsat verildi. Ol kış anda iyş [ü] işret ettiler. Lâkin hengâm-ı şitâda kaht ü gallâ müştedd olup üç vukıyye mozor dedikleri üç vukıyye-i Osmânî dakik üç guruşa bey' olundu. **[T52b]** mukaddemâ Anabolu'dan Hanya'ya nakl-i zehâir olunmuş idi. Karadan gelip askere verildi. Rumeli Beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa serdâr-ı kâmkâr otağına gelip müşâvereden sonra atına binip menziline giderken kal'adan bir top gelip paşa-yı mezbûrun ayakları parmakların mıkras gibi kesip hâlini tebâh eyledi. Havâss **[P59a]** hüddâmı menziline getirip üç gece veca' vü ızdırabdan bî-tâb olup havâlar da burûdet olmakla mu'âlece müfîd olmayıp bi'l-âhire merhûm oldu. Rumeli eyâleti Bıyıklı Mustafa Paşa'ya tevcîh olundu. Bu esnâda içeriden birkaç yüz Hırvat ve Soltat melâ'îni çıkıp serdâra gelip ve şeref-i İslâmla müşerref oldular. Paşa mezbûrlara bî-had in'âm ü ihsân edip yüz nefere bir kapudân başbuğ ta'yîn olundu. Torbalı Mehmed Paşa bunların tesviye-i ahvâli ve levâzımı hizmetîne me'mûr olup herbirinin isti'dâdına göre vazife ve timâr verildi. Her bâr kurb-i hisâra varıp küffâr ile derûnî ceng ederlerdi. Mezbûr Mehmed Paşa küffâr tabyasına mukābil bir tabyaya binâ ettirip esnâ-yı cengde mecrûh ve şehîd oldu. Surnazen Mustafa Ağa'ya Rumeli Eyâleti verilip karadan Girid'e me'mûr olup yolda rast geldiği tezkire ile alınan emvâl-i ummâlden yüz binden otuz binini alıp harcırâh etmeğe buyruldu verilip mîrîsi kapanmış ummâl ve cizyedârlar paşa-yı mezbûrun cevrinden havfa giriftâr oldular.

[499] Naimada'da *"Esîbe"* şeklindedir. *Târîh-i Naîmâ*, III, s.1200.

Âmeden-i Vakāyi‘-i Girid

Asker-i İslâm eğerçi metrisden çıkmışlar idi. Lâkin **[T53a]** yine Kandiye havâlisine tabyalardan harb [ü] kıtâl emrinde iştigâl üzere iken gurre-i Muharrem’de küffârın bir gemisi gelip kal‘anın öte cânibine yanaştı. Akşâm oldukta tüfenkler **[P59b]** atılıp[500] azîm şenlikler ettiler. Ve sabâhadek nâkus ve tabıllar çalındı. Adamlar ta‘yîn olunup bir yarar dil ahz olundukda mezbûr gemi Venedik’den gelip müjde haberi getirdi ki mukaddemâ Françe ve İspanya mâbeyn idi. Hâlâ barışıp musâlaha ettiler. Ve anlardan ziyâdesiyle imdâd olunup mu‘accelen gönderilmek üzeredir. Bu şenlik anın içündir deyip haber verdi. Ve câsûs dahi gönderilmişidi. Ol dahi bu haberi getirdi. Muharremin beşinci günü Rumeli ve Anadolu ve sancak beyleri zu‘emâ ve erbab-ı timâr serdâra gelip *“üç senedir cezîrede mahbûs gibi kaldık. İmdâd yok küffârın imdâdı gelirse hâl mükedder olur”* deyip şekvâ ettiler. Paşa dahi bunlara istimâlet verip *“ahvâl tafsîlen arz olunmuştur ve yine arz edelim”* deyip def‘-i meclis eyledi. İki eyâlet kolundan üçer adam ve ocakdan iki adam gönderip ve ağızdan dahi bu mefhûmu sipâriş ettiler ki *“bize imdâd gelmediğinden gayri bin üç yüzden mütecâviz yeniçeriyi kaldırdılar ve firâr edenin nihâyeti yok murâdınız eğer dîn [ü] devlete hizmet ve ırz-ı saltanatı siyânet ise cümle asker gelip ittifâkıyla sa‘y olunmazsa iş görülmez cüz’î imdâd ile Kandiye alınmaz. Bunda olan Müslümânların durmağa tâkatleri **[T53b]** kalmamıştır”* deyip arz eylediler. Yeniçeri ve sipâh tâ’ifesine atiyye-i sultâni gelip cebeci **[P60a]** ve topçu ve arabacıya gelmeyip Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa’nın malından verildi. Ve geride olan askerin defteri taleb olunmakla ağaları ma‘rifetiyle tahrîr ve irsâl olundu. Evâ’il-i Muharremde Kandiye altında ceng esnâsında sekbân başı ağa[501] şehîd oldu. Muharremde Venedik’den sulhnâme ile adam gelip kelâmında me’âl olmamakla setr olundu.

Fesâd-ı Katırcıoğlu

Haydar oğlunun serkaplanı müfâsedette akvâsı Katırcıoğlu ki aslında Kemer-i Hamîd etrakındandır. Haydar oğlu cezasın bulduktan sonra ânın yerini tutup bir alay

[500] atılıp P: -T.
[501] ağa P: -T.

müfsidler ki gezip kat‘-i tarîka meşgul olup huccâc ve kârbân uğruna indiği haberleri geldi. Kezâlik Akyakalı Bekir Oğlu nâm şakî bir iki yüz levend ile rehzenliğe meşgūl olduğu şuyû‘ buldu.

Âmeden-i Habs-i Balyos-i Venedik

Rebî‘ü’l-âhirin on altısında[502] Venedik balyosu Rumeli hisârına gönderilip habs olundu. Müverrih sebebin tafsîl edip der ki *“Frenk’den Müslümân bir nev mühtedî kapudân ba‘zı ta’âmülü sebebiyle müttereddid idi”.* Doj dedikleri Venedik kralı tarafından âna nâme geldiğini his edip hufyeten vekîlü’s-saltana cânibine i‘lâm ettikte ale’l-gafle çavuşlar gönderilip balyosun peştahtaları ma‘a ma‘fihâ mühürlenip mütercimlere tercüme ettirilip[503] ma‘lûm-ı vezîr olduktan sonra müfti efendiye gönderilip balyosa **[P60b]** şöyle yazmış ki *“benim ruhum **[T54a]** benim dostum bu âna dek güzel tedbîr edip donanma-yı İslâmın avkına güzel bâ‘is olmuşsundur. Bu hizmetîn mevki‘i bu cânibe vâsıl olup biz dahi bu âna dek yetmiş pâre sefîne-i harb techîz edip ve iki bölük edip bir bölüğü ki* لونك[504] *güzergâhına ve bir bölüğü Tunus ve Mağrib gemilerinin memerlerine irsâl edip yolların sedd etmeğe sarf-ı himmet etmişizdir. Hâlâ birkaç gemi dahi hâzırladık ve bir kaçını dahi tedârüke meşgulüz îmdi gerekdir ki sen dahi anda takayyüd edip sultânlar yâhûd musâhibler yâhûd serkârde olan müte‘ayyinât-ı devlet ilemi olur. Ne tarîkıyle olursa ve ne dersen deyip[505] ve ne edersen edip bir ay mikdârı donanmayı ta‘vîka sarf-ı makdûr eyleyesin ki tâki bu gemileri dahi techîz[506] edip İstanbul boğazına gönderelim. Zîrâ bu kış anda duran sefîneler zebûn olup ehl-i ishâl ve za‘f ve hastalıkdan içlerinde adam kalmamışdır. Sen bu husûsa bildiğin gibi takayyüd eyleyesin. Vücûh-ı rüşvet ve maslahata her ne kadar mâl sarf edersen cümlesi makbûlümüzdür. Hemân nice takayyüd edesin[507] göreyim seni”* demiş. Bu mektûblardan küffârın za‘fı ve Mağrib guzâtının vusûlde te’hirlerinin

---

[502] on altısında P: altısında T.
[503] ettirilip P: olup T.
[504] Naima Tarihinde *“Cezâyirli’nin”* şeklindedir. Bkz. *Târîh-i Naîmâ*, III, s.1206.
[505] deyip P: -T.
[506] techîz P: te’hîr T.
[507] vücûh-ı rüşvet ve maslahata her ne kadar mâl sarf edersen cümlesi makbûlümüzdür. Hemân nice takayyüd edesin P: -T.

hikmeti ma‘lûm olmağın balyos demire urulup her nesi vâr ise mîrîye kabz olundu. Ve tercümanları boğulup deryâya atıldı.

[P61a] Âmeden-i Şehâdet-i Kapudân Voynuk Ahmed Paşa der-Girid

Bundan akdem müşârün-ileyh Ahmed Paşa donanma ile Foça limânında küffâr ile cengden sonra Cezâyir ve Tunus ve Trablus sefîneleri ve Mısır’dan navlun ile tutulan burtonlar ile bir yere gelip mecmû‘u Kandiye altına **[T54b]** vardıklarında kapudân paşa gemileri kenâra yanaştırmayıp deryâ tarafından ve sâir asker karadan ittifâk ile Kandiye kal‘asına ve sâir yola karîb olan Balistre nâm kal‘a fethine teveccüh edip vardıkda Recebin beşinci günü bi-avni’llâhi te‘âlâ fethi müyesser olup Hüseyin Paşa geri mekânına avdet ettikten sonra kapudândan top ve imdâd taleb olundukda *“biz deryâya me’mûruz bizim mühimmâtımız ancak bize vefâ eder”* deyip müsâ‘ade etmediğinden serdâr-ı gāzi muğber olup zîrâ mukaddemâ serdâr Hüseyin Paşa arz ve mahzar ile der-i devlete adamlar göndermiş idi. Ol adamlar Girid’e varıp Vezîr-i sâbık Mehmed Paşa’nın mektûbunda yazılan tesliyetlere mugayir ağızdan haber verip donanma ne şekil çıktığın söylemekle a‘yân-ı asker serdâr yanına cem‘ olup sefere ta‘yîn olunan ümerâ ve beyler tekrâr birer tarik ile ocak ağalarına mürâca‘at edip kalkdıkların ve lağımcı irsâl olunmayıp beş bin yeniçeri defteri gönderilip mevcûdları ancak iki bin olup Kandiye muhâsarasına yeniçeri Ağâsı ve altı bölük halkı ve cümle asker gelip “*bizimle müttefikan metrise girilir ise biz dahi bezl-i makdûr ederiz”* deyip arz olunmuşidi. Şimdi ise bir mikdâr hizmetkâr **[P61b]** ve cebelülerimiz ancak geldi. Bu hizmet bunlar hâsıl olmaz deyip azîm feryâd ettikte serdâr-ı bâ-vakar tekrâr istimâlet verip mâbeyninizde olan güft [ü] gûnun aslı yoktur. Vezîr-i a‘zam müstevfi asker ve lağımcı **[T55a]** gönderip donanma askeri gemilerden çıkıp bizimle metrise girerler. Sabredin deyû def‘-i meclis etmişidi. Bu esnâda kapudân paşa muhâlefet edip metrise girmek değil tob ve imdâd bile vermeyip *“biz deryâya me’mûruz”* dediğinden serdâr dilgîr olup umûmen asker-i İslâma tağyîr-i hâtır ve rehn târî olmuşidi. Ve bu esnâda rûy-ı deryâda küffâr gemileri görünmekle kapudân paşa donanma ile üzerine varıp biraz toplaştıktan sonra ayrılıp Resmo’ya gitdi. Anda dahi kapudân paşadan imdâd taleb olundukda yine mukayyed olmayıp *“bunda da asker ve mühimmât*

lâzımdır" deyip ve bu ise kendi bir iş görmek ve nâm kendinin olmak sevdâsıyla cezîrede olanlara imdâd vermeyip ru'ûnet eyledi. Tekrâr kalkıp Hanya'ya varıp ba'zı gemileri su almakla kalafata mübâşeret olunup ol mahalde kırk elli kadar kayıklara levend yazıp kendi karadan Amasya Beyi Ahmed Paşa'nın yanına gelip Suda kal'asını kayıklar ile teshîre tasavvur olup kara cânibinden nerdübânlar tedârük ve kal'aya çıkmak üzere mütehevvirâne hücûm etdi. Kazâ ile kal'adan bir top gelip kapudân paşanın başını götürüp şehîd eyledi. Serdâr haberdâr **[P62a]** oldukta[508] bir kapudân lâzım olmağın Bıyıklı Mustafa Paşa'ya emir edip ol sâ'at Hanya'ya gönderdi. Ve kapudânlık müşârün-ileyhe tevcîh buyurulmak içün der-i devlete arz olundu.

Âmeden-i Tafsîl

Müverrih der ki *"vezâretle kapudân olan şehîd-i müşarün-ileyh Hezargradî Voynuk Ahmed Paşa ki ve Voynuk lakâbıyla şöhret şi'ârdır"*. Foça **[T55b]** vak'asından sonra İzmir'de ücretle tutulan İngiliz kalyonları ve sâ'ir donanma gemileri ile Girid'e vardıkta kâfirin donanması deryâya açılıp nâ-bedîd oldu. Donanma-yı hümâyûn Suda sâhiline karîb geldikte serdâr paşaya ki binip Kandiye limânında yatan küffâr kalyonlarına karşı geldikte Hüseyin Paşa *"elbette varıp ceng edelim"* deyû ibrâm edip baştardaya oklar attı. Her çend ki kapudân paşa âna *"sen kara serdârısın çık umûr-ı deryâ bize mufavvazdır. Şimdi ceng mahâlli değildir"* dedikte eslemeyip baştardaya biner tenbîh ederdi. Hele bir mikdâr ileri varılıp ceng ettiler. Lâkin kalyon cengine takat getirilmemekle yanaşıp yedekden taşra çıkdı. Küffâr kalyonları dahi karşı adaya varıp ki limânları andadır yattılar.

Ertesi gün deryâya açılan küffâr donanması zâhir olup adada yatan donanmaları dahi ânlara karışıp ol mahalde kapudân paşa dahi mukābele içün deryâya açılıp **[P62b]** Girid sâhilinde ancak duman ve alev görünüyordu. Mukābele ve ceng-i azîm olup İzmir'den tutulan kalyonlarının kapudânı kapudân paşaya sandal ile gelip cevâb edip *"hemân siz bize dümdâr olun. Biz cinsimiz ile görün nice ceng ederiz"* deyip ileri varıp gereği gibi ceng ettiler. Küffâr icâresinde olan İngiliz gemileri Suda sâhilinde yatıp cenge karışmayıp seyrâncı oldular. Âhir[509] donanma-yı hümâyûn

[508] oldukda P: olup T.
[509] âhir P: -T.

kalyon cenginin su‘ûbetin görüp geri Hanya cânibine çekildiler. İngilizliler **[T56a]** dahi ceng-i azîmden sonra nâçâr geri çıkıp *“niçün bizi bırakdınız ücret virdiğiniz dokuz bin guruşu alın biz bir dahi durmazız”* deyip kapudânları kendin yere urup[510] tehâzül ettiler. Zîrâ tabdıkları sûretler Girid kalyonlarının darb-ı topundan kırıldıkça çan çalıp i‘lâm ederlerdi. Girid küffârı dahi âyin-i bâtıllârı üzere günâh ettik deyip tövbeler edip yine top urdukları içün İngiliz kapudânı ziyâde müte’ellim olup ânın içün tehâzül ettiler. Cezâyir gemilerinden Sarıkuşak nâm sefîne ve bir dahi İngilizin akdarması ikisi kezâlik ileri çıkıp ceng-i azîm edip dilâverlik gösterip bi’l-âhire döndüklerinde Sarıkuşak sâlimen kenâra yanaşıp akabince düşman-ı küffâr irişdiler. Akdarma dahi sâhile başdan kara edip **[P63a]** yanaştı. Amma küffâr akabinde erişip darb-ı top ile talân edip âhir içinde bir yiğit ki bir mikdâr içinde[511] malı var imiş. Kâfire kalmasın deyip barut hazînesine[512] âteş verip akdarma muhterik oldu. Bundan sonra Suda kurbunda sâhilde tepe başında Balistre nâm kal‘aya kapudân paşa hücûm edip toplar urup Hüseyin Paşa dahi karadan havâle olup zebûn ettiklerinde ve yere bayrağı dikip dervâze’i ardına kodukları taşları kaldırıp kapıyı açmağa meşgûl iken yeniçeri ve Rumeli askeri tevakkuf etmeyip kanca ile aşıp içeri **[T56b]** girip sekiz yüz mikdârı kâfiri katl-i âm edip ve dizdârların esîr ettiler. Suda küffârı bu hâli görüp Müslümânlar gadr ederler imiş deyip[513] ziyâde tedârük görüp tahassun ettiler. Balistre zabt ve feth olunduktan sonra kapudân paşa Suda kal‘asını kuşatıp esnâ-i muhâsarada top ile şehîd olup fethi müyesser oldu.

Âmeden-i Fitne-i Asker der-Cezîre-i Girid

Rumeli Beylerbeyisi Surnazen Mustafa Paşa kahraman serdâr Hüseyin Paşa’nın yed-i hükmünde olmaktan mutazarrır olup nihâni serdârlık tahsîli fikrinde olmağın sekbânbaşı Mahmud Ağa ile müttefikan dâ’imâ îkâz-ı fitneye sa‘y ve serdâr-ı kâmkâra muhâvere üzere idiler. Zîrâ müşârün-ileyh ile[514] Mustafa Paşa Rumeli beylerbeyisi olup Girid’e vardikta **[P63b]** ***“****eyâletim defterhânesi bana teslîm olunmak*

[510] urup P: urdu T.
[511] içinde P: -T.
[512] hazînesine T: hazîne P.
[513] deyip P: -T.
[514] ile P: -T.

lâzımdır. Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim" deyip kendüyi çerağ eden Sofu Mehemmed Paşa'ya istinâd ile bu makūle evzâ'-ı hâm ettikte Hüseyin Paşa *"ben serdârım mahlûlât ve tevcîhât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir. Edebin ile otur"* deyip defterhâne sûretin vermeyip bu sebebten aralarında şikâk vâki' olmuş idi. Hüseyin Paşa-yı kahraman rüzgâr olup Surnazen Mustafa Paşa *"âşikâre muhâlefete âhenk edemediğinden hufyeten hîle ve nifâka şürû' edip düşen mahlûlâtı satar müstahıkkına vermez"* deyû askerî tâ'ifesini dâ'ima ifsâda sa'y ederdi. Çün kapudân Mustafa Paşa'nın şehâdeti haberiyle **[T57a]** kapudânlık Bıyıklı Mustafa Paşa'ya olmak üzere serdârın arzı der-i devlete gelip mukarrer-nâmesiyle Bıyıklı Mustafa Paşa'ya kapudânlık emri sadr-ı a'zam ağalarından biri ile gönderildi. Vusûlünde dîvân olup a'yân-ı asker mahzarında kırâat ve mazmûnunda *"bu sene donanma mükemmel gönderilmişdir. Kandiye teshîrine sa'y ü ikdâm*[515] *idesiz"* deyip tasrîh olunmakla huzzâr-ı meclis bir uğurdan cevâb verdiler ki *"donanma ile bize ne kadar cedîd asker ve mühimmât geldi. Âsitâne'ye defa'âtiyle arz eyledik. Mâdâm ki bize asker ve cebehâne ve lağımcı gelmeye bizden dermân* ***[P64a]*** *yokdur. Bir tarîk ile metrise girmeziz. Donanma bize asker getirmediğinden mâ'adâ küffâr ile cenge bizden asker alıp getirdi"* dediler. Surnazen Mustafa Paşa ve sekbânbaşı Mahmud Ağa askerin bu mertebe hâric ez-edeb ve evza'[516] harekâtını görüp îkâz-ı fitneye fırsat buldular. Ve *"Hüseyin Paşa'nın içeri Kandiye'ye gider şâtırın tuttuk. Serdârın küffâr ile gizli işi vardır"* deyip leşkere âvâze bırakıp yeniçeri ve Rumeli askerini tahrîk ettiler. Ertesi Recebin yirmi ikinci gecesi ordu-yı hümâyûn eşkıyâsı guluvv edip ibtidâ sekbânbaşı kapısına varıp sûret-i mu'âmele taşlayıp ba'dehû serdâr sarayına hücûm ettiler[517]. *"Murâdınız ne ise yarın görülsün bî-vakt cem'iyeti giderin deyip"* nasîhat olundukda dinlemeyip serdârın sarayına âteş urup kendüyi dahi katl içün içeri hücûm **[T57b]** ettiklerinde serdâr dahi hüddâmına urûn deyip izin vermekle mukābele ve def'-i hâ'il eylediler. İçoğlanları ok ve tüfenk ile vâfir yeniçeri ve timâr sipâhisi katl idüp bi'z-zât paşaya kasd edip yeniçerilerden birini serdâr omuzundan kılıç ile şöyle muhrik çaldı ki bir omuzun geçip cânib-i âhara uyluğuna inince ayırtlanıp iki pâre eyledi. Hakkâ ki bu darb-ı hayret-efzâyı ile pehlivân-ı **[P64b]** cihân idüği müşâhede-i sağîr ve kebîr

[515] ikdâm P: ihtimâm T.
[516] askerin bu mertebe hâric ez-edeb ve evza' P: askerin hâric ez-edeb bu mertebe evza' T.
[517] ettiler P: edip T.

oldu. Ve bu kadar cenglerde cebe ve cevşen giymeyip ve her vak'ada başından mukaddem destârın atıp[518] Marko dedikleri hınzır-ı pelîd-endâmı şimşîr ve topus ve silaha el sunmadan kafasına bir muşt-i kahramânî darb ile atından yıkıp bende çekdiklerinden a'ceb ve ağreb ve bu fitne-i mütemâdide ihtifâ'i ma'kūl görüp piyâde bir taratan çıkıp Rumeli kethüdâsının vesâkında muhtefî oldu. Sâ'ir asker dahi bu kavgayı işitip küffâr çıktı mülâhazasıyla paşa sarayı cânibine cem' olup ve anların dahi erâzil ve eşkıyâsı bu şakîlere munzamm olmakla gürûh-ı azîme olup paşanın emvâl ve erzâkını[519] yağma eylediler. Ma'rekede paşanın birkaç oğlanı maktûl ve bir kaçı mecrûh olup ve taze yollu olanların erâzil asker birer ikişer alıp götürdüler Ve emvâl ve eşyâsının gāret olanı alıp mâ'adâsını saray ile ihrâk bi'n-nâr ettiler. Andan paşanın kethüdâsı Veli Ağa'nın ve reisü'l-küttâb vekîli paşa-zâdenin **[T58a]** ve sâ'ir tevâbi' ve levâhıkının menzillerini yağma ve emvâl ve eşyâların tâlân eylediler. Yeniçeri ve sâ'ir askerî zümresinden olan bî edebler böyle bir gāzi ve mücâhid vezîre bunca hazîne ve eşyâsını ve gılmân-ı civânını yağmalâyıp fısk ü fücûr husûsunda kusûr komadılar. Bu cem'iyette bir iki müfsîd ve münâfık yoluna sipehsâlâr ırzını böyle hetk edip **[P65a]** belki nâmus-ı devleti berbâd edegelmişlerdir.

Ba'dehu sekbânbaşı Mahmud Ağa âlemin herc ü mercin görüp eylediği fesâda nâdim olup nâ'ire-i fitnenin def'ine sa'y etmeğe başlayıp Surnazen Mustafa Paşa dahi serdârlık hayâlinden geçip ertesi beşer onar adam ile serdâr-ı ekrem olduğu mahalle geldiler. Sâ'ir beyler ve paşalar dahi gelip cem' oldular. Ve sekbânbaşı[520] dedikleri fitne-engîz paşa tarafından birkaç beylerbeyleri ile sulh sûretinde taşra askere varıp *"yoldaşlar murâdınız nedir. Düşman içinde ırz-ı devleti pâyimâlmı edersiz"* dedikte cümlesi bir uğurdan *"bizim şimden sonra durmağa dermânımız yoktur. Elbet şimdi kalkıp gidelim"* deyip feryâd ettiler. Müslümânlar *"bu âna dek çekilen zahmet ve meşekkat hebâ olur ve kabza-i teshîre giren memleketlerde kâfire verilip bu kadar cebehâne ve toplar nice olur"* deyip *"vakt-i asra dek cem'iyet durup defa'âtile muslihûn varıp gelip bi'l-âhire cebehâne ve toplar Resmo kal'asına nakl olunup rûz-ı kasıma dek bekleriz. **[T58b]** Dahi ziyâde oturmağa kādir değiliz"* deyû cevâb verdiler.

[518] atıp P: -T.
[519] erzâkını P: eşyâsını T.
[520] sekbânbaşı P: sekbân T.

"İçlerinde ma'kûl gördükleri kimesneyi bu haber ile Âsitâne'ye gönderip varıp gelince donanma gitmesine râzı olurmusuz" dediklerinde rûz-ı Kasıma değin mehel verilip hezâr mücâdeleden sonra bu kavil **[P65b]** üzere karar verilip def'-i meclis olundu. Ve muharrik-i fitne olan sekbânbaşı dahi bi'z-zarûrî teskîne çalışıp *"yoldaşlar bu cem'iyeti giderin rûz-ı Kasım'da sizi İslambol'a göndermeğe ben dahi ta'ahhüd ederim. Elem çekmen"* diyerek her ne hâl ise halkı teskîn ettiler. Ve bu kavl-i karârı ordu kadısı sicil ve hüccet edip asker tarafından Çatalbaş Bey bir Prezin Alaybeyisini Âsitâne'ye gönderdiler. Çün asker ile serdâr paşanın mâbeyni ıslâha yüz tuttu[521]. Tefahhus edip[522] civân ve gılmânını buldurup paşaya teslim ettiler. Uhûd-ı sâbık üzre mutma'înü'l-hâtır olduktan sonra paşa taşra çıkıp cümle leşkeri da'vet edip ol Vezîr-i gayûr bâ-vücûd kemâl-i cem'iyet şecâ'at ve tegallüb süfehâ tahtında makhûr olduğundan ziyâde müte'essir olup def'-i savt ile bükâ edip *"bire Allah'dan hayâ etmezler ırz-ı devlet ve nâmus-ı vüzerânın hürmet ve ri'âyetin bilmezler bu ettiğiniz bî-edeblik nedir ben pâdişâh-ı İslâmın vekîli ve vezîri ve cümlenizin serdârı ve müşîri değilmiyim benim cürmüm ve kusûrum nedir ki bu eziyyet ve hakârete müstahak oldum. Kâfire şâtır gönderdi demişsiniz. Tutulan şâtırı getirin göreyim. Bu kadar zamandır dîn-i mübîn uğruna mal ve canımla sa'y ve hizmet* ***[T59a]*** *etmiş emekdâr vezîr iken böyle kabih ve töhmeti bana nice* ***[P66a]*** *isnâd ve iftirâ edersiz Allah'dan korkmazmısız a'dâ-yı dîne karşı ırzımı pâymâl etdiniz. Ve muhâlif-i dîn olan milletlerden bir zümre serdâr ve zâbitlerine bu resme ihânet ettikleri hiç mesmû'mudur. Cümle mâlımı gāret edip yine benden ulûfe istersiz. Bu ne kötü insâfsızlık ve edepsizliktir"* deyip zâri zâri ağladı. Hâmir mâye-i fesâd olan sekbânbaşı Mahmud Ağa vehâmet-i âkıbetten havf edip paşanın kalkıp ayağına düşüp *"devletli vezîr askeri tâifesi kendin bilmezler bir alay delikanlı kullarındır. Bilmezlikle ettikleri kabâhatlerinden cümlesi şermsâr olup afv ve lütfunuzu ricâ ederler. Bu makūle küstahlıkları selefde vüzerâya belki mülûke dahi olageldiği ma'lûm-ı devletinizdir afv edin. Ba'de'l-yevm emrinizden hâriç hareket etmeyip cümlesi uğurunuzda cân ve başların*[523] *fedâ edeceklerine ben mütekeffilim"* diye ayağını öpüp azîm niyâz ile

[521] ıslaha yüz tuttu P: ıslah oldu T.
[522] edip P: olup T.
[523] Emrinizden hâriç hareket etmeyip, cümlesi uğurunuzda cân ve başların P: emrinizden cân ve başların T.

serdârı hoş hâtır eyledi. Ve yeniçeri paşaya muâvin olmak üzere ta‘ahhüd ettiler. Bu cümle fitne mündefi‘ olup on gün geçti. Ertesi gün ba‘zı fitne engîzler Rumeli askerin tahrîk edip *“yeniçeri serdâr ile müttehid olup cürm-i töhmeti sizin üzerinize yıkdılar”* deyip ayağa kaldırıp yeniçerinin üzerine hücûm ettiler. Yeniçeri dahi silâhlanıp mukābele kast ettiklerinde **[P66b]** yeniçeri ihtiyârlarından sözbilir birkaç adam varıp Rumeli askerine pend ü tahzîr edip fitne’i teskîn eylediler. Serdâr-ı ekrem dahi *“bundan sonra **[T59b]** bunlara bir gayri söz muhâlâtdandır ve nef‘i dahi yoktur. Hemân Resmo kal‘asına ziyâdece adam konup cebehâne hıfz oluna ve askere icâzet verile”* deyip der-i devlete arz edip merhûm kapudân paşanın muhallefâtını tahrîr ve defterini kadıya mühürletip kapudân kethüdâsını cümle metrukâtı ile iki çekdirmeye vaz‘ ve irsâl olundu.

Âmeden-i Muhâsara-i Kandiye Sâniyen

Çün zümre-i leşkeriyân edepsizlik edip serdârın emvâl ve eşyâsını gāret eylediler. Ve tevassut-ı muslihîn ile fitne mündefi‘ olup Hüseyin Paşa serdârlık makāmında mekîn oldu. Kara Hoca ve deryâ beyleri bir yere gelip meşveret edip *“kapudân paşa düştü bâri bu seferimiz hebâ olmayıp bir hizmette bulunmağa bezl-i makdûr edelim”* deyu serdâr-ı ekreme kağıd yazdılar ki *“biz deryâ askeriyle taşra çıkıp size imdâd etmekle metrise[524] girseniz gemi levendi ile ve kürekçi ve Cezâyir ve Tunus gemileriyle balyemez topları çekip size imdâd ederiz. Hemân bir iş görülmeğe şürû‘ ve ihtimâm olunsun”* deyu mektûbu Sarı Ali Ağa[525] kapudân ile gönderdiler. Vusûlünde serdâra kuvvet-i kalp gelip a‘yân-ı askeri cümle çağırdıp “*çûn beni kâfir ile mütehiddersiz kal‘a almak isterseniz metrise hâzır olun. **[P67a]** kürekçi ve cengçi imdâdına muhtâcız derseniz donanma gemilerinde olan kürekçiler taşra çıkıp metrise ma‘an girerler. Ve sefîneler top nakline i‘ânet ederler. Bundan sonra özr ü bahâne etmesinler”* **[T60a]** deyip gönderdikte sekbânbaşı ve sâir ru’esâ-yı asker inâd ve muhâlefetine kādir olmayıp cümlesi nâçâr fermân-ı serdâra itâ‘at getirip kasım[526] esnâsı iken bî-vakit metrise girmeğe cümlesi rızâ verdiler. Kara Hoca Paşa ile iki bin kadar yeniçeri gönderdi. Ve dört bin kadar kürekçi ve on kıt‘a balyemez top ve zağarcı

[524] metrise P: -T.
[525] ağa T: -P.
[526] kasım P: kasıma dek T.

başı dahi bin beş yüz kadar yiğit ile Şa‘banın yirminci günü orduya dâhil ve ertesi İsneyn gecesi metrise girildi. Dahi ertesi yeniçeri metrisiyle toplar önünde bir lağım atılıp ol mağlatada üç dört bin kadar kâfir çıkıp metrislerin üzerine hücûm ettikte yeniçeri ve Rumeli ve Anadolu askeri hâzır bulunmakla üzerlerine yürüyüp bi-avnillâhi te‘âlâ gālib geldiler. Küffârdan kırk kadar baş ve dil alınıp iki yüz kadarı hâke düşüp münhezimen rücu‘ ettiler. Ve metrisleri sürüp taşra tabyalar üzerine varınca küffârdan yedi sekiz lağım atılıp her birinde düşman hücum edip cümlesinde a‘dâ makhûr ve asker-i İslâm mansûr oldular.

Selh-i Şa‘banda gece ile metris önünde olan iki metîn tabyaya hücûm olunup küffâr üç dört **[P67b]** yerden lağım atıp sabâha dek azîm ceng eylediler. Bi-avnillâhi te‘âlâ asker-i İslâm galebe edip tabyaları kabza-i tasarrufa getürdüler. Ve içinde hendeğe girmeğe dehlizler açdılar. Râvî eydür *“Hüseyin Paşa askerinin bî edebliğinden münkesîrü’l-hâtır olmağın bilâ zahmetîn* ***[T60b]*** *cebr ü unf ile cenge sürüp muhârebe ve mukātelede kat‘â mehel te’enni etmezdi”*. Tabyalar feth olunca küffâr yetmiş yedi lağım atıp hâsıl-ı kelâm yirmi bin kadar ehl-i İslâm telef oldu. Hattâ bir def‘a Deli Marko’nun tabyasına birkaç odanın yeniçerisi gönderilip hücûm ile ileri yürüdüklerinde meğer mel‘ûnlar bir kuyu tasnîf edip içini sivri kazıklar ile doldurup ağzına zenberekli kepenk şeklinde kapak yapmışlar mahşerden numune. Evvelâ yürüyüş günü ki asker hendek kenârına doğru yürüyüp tabyaya çıkıp aşağı indiklerinde kuyunun üzerine uğrayıp kepenge basan içine düşüp kapanırdı. İleriye gidene ne hâl olduğunu asker bilmeyip geriden birbirine basıp gelirlerdi. Tâki üç yüzden mütecâviz adam kuyuya düşüp kapağı açılmaz oldu. Sâ’ir gāziler üzerinden geçip dört yüz mikdârı yeniçeri hendekte işrâf ettiler. Sekbânbaşı geriden imdâd yetişdirmeyip gāziler müttehayyir kaldılar. Deli Marko dedikleri la‘îne lağım at dediklerinde *“ben bu kadar bin altın harç edip bu lağımı düzdüm üç dört yüz Türk için niçün*[527] *atarım”* dedi. **[P68a]** *“Bâri taşra bir mikdâr leşker gösterin. Ol ki*[528] *dahi ziyâde Türk gele bâri birkaç bin Türk cem‘ olup lağım atdığıma değe”* deyip atmazdı. Hak te‘âlâ ol gāzileri hıfz eyledi. Lağım haberin alıp cümle ric‘ü’l-kahkarî ettiklerinde küffâr lağım atıp vâfir guzât telef oldu. Humbaradan ise bî-had kimesne telef ve sakat oldu. Sekbânbaşı

[527] niçün P: -T.
[528] ol ki P: -T.

Mahmud Ağa'nın bir ayağını humbara urup **[T61a]** pâralâyıp Haseki Hüseyin Ağa yanında bulunmakla anın havme-i sadme-i sadâ-yı humbaradan zehresi çâk olup Mahmud Ağa çadırına götürüldükte hurd olan ayağı topuğundan kat' olundu[529]. Dört beş gün zinde olup fevt oldu. Ve yine ol humbaranın bir pâresi Rumeli Vâlisi Surnazen Mustafa Paşa'nın alnına isâbet etmekle ol dahi mecrûh oldu. Ve Surnazen Paşa dâ'imâ serdâr-ı bâ-vakārın taraf-ı hilâfında idi. Veliyyü'n-ni'amî Sofu Mehmed Paşa katlinden sonra bir mikdâr aşağı kayıp menkûp sûretinde olmuş idi. Serdâr-ı Gāzi Rumeli eyâletini bi'l-vekâle kapudân Bıyıklı Mustafa Paşa'ya tevcîh edip Surnazen Paşa rehnâke menkûb kaldı. Güyâ serdâr-ı gāzinin inkisârı yerin bulup bunlar ettikleri nifâkın mücâzâtına giriftâr oldular. Mahmud Ağa fevt olup yeniçeri zâbiti olmamakla zağarcıbaşı başbuğ ta'yîn olundu[530]. Kapudân Ahmed Paşa'nın şehâdeti haberi arz ve mahzar ile der-i devlete **[P68b]** geldikte Ṣa'ban-ı şerîfin yedinci günü Bıyıklı Mustafa Paşa'ya kapudânlık mukarrer-nâmesiyle ocak tarafından Girid'de asker ahvâli görülmek içün Kör Hüseyin Ağa Girid'e gönderildi. Mâh-ı Ṣa'banın yirmi üçünde Girid'den Çatalbaş Bey İslambol'a arzları ve mahzarları götürdükte mâh-ı mezbûrun yirmi beşinde üç bin kadar yeniçeri ve bin sipâhi yazılıp Girid'e me'mûr oldular. Ramazanın altıncı günü merkūm Kör Hüseyin Ağa Girid'e varıp hatt-ı hümâyûn ve emr-i şerîfi serdâra götürüp vezîr-i a'zam mektûbunda *"Hanya muhâfazasında olan yeniçerilerden ve gayrıdan bin beş yüz nefer yeniçeri ihrâc idesiz"* **[T61b]** demekle Hanya'dan anlar metrise gelip ve bey gemileri Galos'a peksimede gidip küffâr gemileri Suda etrâfında gezmekle kaldırılıp ve Girid'de cümle asker ne mikdârdır umûmen defter olunup defteri Hüseyin Ağa'ya verildi. Ve sekbânbaşı şehîd oldu. "*Yeniçeri'i istihdâma kul kethüdâsı ve sâ'ir ocak ağalarını gönderesiz. Zîrâ bu asker bu kal'anın küfüvü değildir"* deyip serdâr arz eyledi. Âsitâne'de ocak ağalarının ta'ayyûn ve tasallutu hadden mütecâviz[531] olup tâ'yin olunsalar da Girid'e gitmekten imtinâ' ve adem-i inkıyâdları nümâyân olmağın ancak Kör Hüseyin Ağa'ya sekbânbaşılık verilip geri Girid'e me'mûr ettiler. Asker metrisde cân ü başla çalışırken bir gece elli birinci cema'atin cümle neferi ve elli üçün nısfı **[P69a]** ve on dördüncü cema'atleri mukaddemâ mânde olmakla on dokuz ve otuz sekizin neferi cümle gidip

[529] olundu P: edip T.
[530] ta'yîn olundu P: olup T.
[531] mütecâviz P: birûn T.

ve kırk birincinin dahi bir mikdârı firâr edip yedi sekiz odanın yalnız çorbacıları kalıp sâ‘ir askere de[532] fütur gelmekle hizmetten soğudular. Zirâ muhâsara esnâsında metrisden asker çıkarıp kaldırmak bâ‘is-i ihtilâl ve sû-i tedbîr idi. Serdâr rızâ vermeyip *“şimdi metrisden bin beş yüz adamı çıkarıp Âsitâne’ye göndermek hatâdır. Mâ‘adâsı dahi gitmeğe râgib ve ceste ceste firâr ederler iş mu‘attal olur”* diye gördü olmadı. Kör Hüseyin Ağa fermân ile me’mûr olmağın ol mikdâr yeniçeri çıkarmıştı. Sâirlerine dahi bâ‘is kelâl olup kaçmağa **[T62a]** başladılar. Bundan sonra yine on dört oda kaldırılıp askere ye’s-i tâm gelmekle gittikçe hizmette tekâsül gösterir oldular. Çün Kör Hüseyin Ağa Girid’e varıp bu kadar yeniçeri odaların metrisden çıkarıp ke’enne Girid ahvâline muttali‘ olup geldikte serdâr-ı kâmkâr kendisine me’mûlü mertebe ri‘âyet ve ikrâm etmediğinden dilgîr olup Âsıtâne’de sû-i hâline müte‘allik sözler söyledi. Vezîr-i a‘zam Murad Paşa ve sâ’ir ocak halkı dahi Hüseyin Paşa’nın iştihâr ve nâmdâr olduğunu hazm etmeyip izâlesine bir bahâne kaydında olduklarından **[P69b]** Kör Hüseyin Ağa’nın lağvına vücûd verip vezîr-i a‘zam Girid’de olan askerin ba‘zısına hufyeten mektûb gönderip *“Hüseyin Paşa askere cevr-i cefâ ve düşen ze‘âmet ve timârı müstahıkkına vermeyip kal‘anın fethi bâbında tekâsül ve ihmâl eder imiş ve askerin evzâ‘-ı nâ-hemvârı ânın sû-i tedbîri olduğundan[533]”* derler. Eğer vâki‘ ise hüccet ve sicil eyleyip gönderesiz deyip sipâriş eylemiş. Ve bu desîseye Hüseyin Paşa vâkıf olup bu denlü bezl-i makdûrdan sonra hizmet bilinmediğinden elem çekip yeniçeri a‘yanını ve Rumeli ve Anadolu ve sâ’ir eyâletlerin ümerâ ve beylerbeyisini ve ihtiyârlarını da‘vet edip zikr olunan ahvâli cümlesine takrîr ve tefhimden sonra *“bakın ihtiyârlar ve gazâ yoldaşları benim sa‘y ve hizmetimde eğer kusûrum ve nâ müstahıkka dirlik verdiğim var ise söylen kelâm-ı hak ne ise **[T62b]** dirîğ etmen dünya ve ahirette sizden hak şehâdeti isterim”* dedikte cümlesi bir ağızdan cevâb verdiler ki *“bizim bu cezîrede üç dört seneden beri meksimizin ancak sizin görüp gözetmeniz ile olduğuna delildir. Ve illâ bu makūle bir kal‘a-i azîme muhâsarasına üç beş sene yaz ve kış oturup ale’t-tevâli ceng ü kıtâle tahammül ne mümkündür. Biz[534] sizden her vecihle hoşnûd ve zerre kadar rencîde olmadık ve düşen mahlûlât seyfî şahbâzlara verip nâ müstahıkkına **[P70a]** vermediniz. Kal‘a husûsunda aslâ taksîrât eylemediniz.*

[532] askere de P: askere dahi T.
[533] olduğundan P: olduğundandır T.
[534] biz P: bizim T.

Zuhûr eden nâ-şâyeste vaz‘ dört seneden beri âlâm ve şedîd ve muhâsaradan ve kıtâlden müncerit gelip bıçak kemiğe dayanıp tahammülden kalmakla ve biz bu kal‘anın küfüvü olmamakla min-ba‘d durmağa mecâlimiz kalmadığı ecilden zuhûr eylemiştir. Mukaddemâ bu ahvâl arz ve mahzar olunup irsâl olunmuştu. Ve hâlâ yine hakīkat-i hâl ne ise tekrâr arz ü mahzar olunup göndeririz” deyip dağıldılar. Serdâr dahi eyâletlerden[535] ve ocak halkından başka başka mahzar ve mucebince hüccet ettirip Âsitâne’ye gönderdi. Vusûl buldukta ashâb-ı devlet nâçar sükût ettiler ve illâ sû’i-kasd mukarrer idi. Şevvâlin üçüncü günü Haydar Ağazâde Mehmed Paşa kapudân olup sekbânbaşılık verilen Kör Hüseyin Ağa ile ma‘an Girid’e me’mûr oldular. Zîrâ Haydar Ağazâde’ye Sultân verilip şânı terfi‘ olundu. Vezîr **[T63a]** olacaktır deyip erâcif şüyû‘undan vezîr-i a‘zam müsteş‘îr olup kapudânlığa ref‘? eyledi. Mâh-ı mezbûrun sekizinde kapudân paşa iki kadırga ile teveccüh etti[536]. Ve mukaddemâ asker tarafından Asitâne’ye gönderilen Prizren Alaybeyisi Girid’e varıp hatt-ı hümâyûn ve emr ve mektûb ibrâz ve kırâ’at olundukta mukaddemâ arz olunan umûrun cevâbına müte‘allik[537] *“aslâ ta‘arruz olunmayıp ancak kal‘a fethine mukayyed ve askere lüzumu kadar **[P70b]** harclık zahîre verilip metrisden ayrılmayasız”* denmiş. Vezîr mektûbunda *“Çatalbaş bey ile dört beş bin[538] kadar asker Girid’e imdâd ve zahîre gönderilip[539] Bey gemileri ile ve birkaç kıt‘a burton ol askeri geçirmeğe gönderesiz”* denilmiş[540] *“hülâsâ-i kelâm kal‘a-yı teshîre sa‘y ve ikdâm edeler. Eğer fethi müyesser olmazsa bir kadem geri çekilmeyip yerlerinde ber karâr duralar. İmdâdları birbiri ardınca yetişdirilir bir şeye zarûret çekdirilmez”* denilmiş. Ümerâ ve a‘yân mahzarlarında kırâ’at olundukda cümlesi sem‘an ve tâ‘aten deyip ziyâde dikkatle hendeğe varınca küffâr elliden mütecâviz azîm lağımlar atıldığından gayri başka on üç lağım hâzır edip her gün bir fitlden dört beş lağıma âteş etmekle yeniçeri odalarında birkaç oda neferâtıyla ve bir sancağın dahi nısfı kadar askerini bastırdı. Katî çok adam şehîd olmakla[541] sâ’irlerine dahi havf düşüp cümle bir yere geldiler. Ve paşaya dediler

[535] eyaletlerden P: eyaletleri T.
[536] etti P: eyledi T.
[537] müte‘allik P: -T.
[538] bin T : -P.
[539] Girid’e imdâd ve zahîre gönderilip P: ve zahîre ve imdâd gönderildi T.
[540] gönderesiz denilmiş P: gönderilmişti T.
[541] olmakla P: oldu T.

ki *"makdûrumuz ziyâde çalışıp* ***[T63b]*** *dikkat ettik. Bir vecihle zafer saltanattan müyesser olmayıp humbara ve lağımlar cânımıza kâr etdi. Dahi metrislerde durmağa kudret kalmadı. Bâ husûs eyyâm-ı şitâ karîb olup metrisler dolar elbette çıkarız ve arâmızdan beşde birimiz harçlıkçıları gönderip bâkī kalanlar ile bir mikdâr alarga olup mukābelesinde bir kal'a binâ edip cebehâne ve topları anda koyup ve cedîd asker ile* ***[P71a]*** *bir mikdârımız evvelbahâra dek bekleyip sâirimiz donanma ile gideriz def'atle ahvâlimizi arz eyledik. Taraf-ı saltanattan bize merhâmet ve icâzet olmadı. Min-ba'ad durmağa kādir değiliz"* dediklerinde serdâr *"fermân-ı hümâyûna mugāyir vaz'a kādir değilim"* deyip cevâb verip tekrâr *"elbette bizi ihrâc ile vâllâ rûz-ı Kasıma dek metrisde durursak bâkī kalanımız güzîdesi dahi telef olup maslahat görülmez"* deyu feryâd ve ibrâm etmeleriyle def'i mümkün olmayıp kendilerin ibrâmıyla çıkarıldığı sicil ve hüccet ile metrisden çıkıp beşte biri harçlıkçı ta'yîn olunup donanma ile gönderildi. Bâkī Rumeli askeri sene-i sâbıkada kışladığı köprü tarafından birkaç top koyup Hüseyin Paşa Anadolu askeri ile Nazarta semtine topların koyup[542] döğmekten hâli olmayıp bir münâsib yerde bir kal'a binâsı içün taş ve kireç ihzârına mübâşeret edip ve hüccet ve mahzar Alacahisâr Alaybeyisi ve Tırhala'dan bir çeribaşı eline verip *"bu asker vilâyetlerine varıp bir mikdâr dinlenip* ***[T64a]*** *gelmeyince bir dahi muhâsaraya kādir değillerdir"* deyip vâki' hâli der-i devlete arz edip gönderdi. Zirâ kal'a-i üstüvâr Kandiye ki önü deryâ üç tarafı hendek-i amik ile muhît yemîn ü yesârdan deryâ ve karadan hırâset açık iki metîn tabya ile mesned olup ve pişgâhında olan hisâr-ı fezâda dahi[543] beş büyük tabyası var idi ki her biri**[P71b]** bir hisârdan metîn idi. Geçen sene hezâr zar zor ile iki büyük tabyası alınıp hülûl-i şitâ iktizâsıyla metrisden çıkıldikta küffâr ferce bulup geri aldıktan sonra tekrâr istihkâm verip evvelkiden ziyâde metîn kılmıştı. Bu senede on bir metîn tabyasının birisini teshîr edip pişgâh-ı hisârda bâkī tabyalardan geçip kal'a hendeğine varmak müyesser olmuşidi. Lağım ve humbara kesretinden asker muzdarib olup nâçâr el çekdiler. Şevvâlin sekizinde Rumeli kadıaskeri Abdülaziz Efendi ma'zûl olup Memikzâde yerine geçti. Kabakulakzâde bu vaz'dan dilgîr olup *"Memikzâde bana takaddüm etmesini kabul etmem"* deyip ertesi divâna varmamakla onuncu günü Dolmacızâde Abdurrahman

[542] koyup P: -T.
[543] dahi T: -P.

Efendi'ye Anadolu kadaskerliği tevcîh olundu. Ve bu esnâda ulûfe talebiçün sipâhiler cem'iyet edip ağaların taşladılar. Sipah ağaları vezîre varıp *"sipâhiler bizi pârelerler bâri devletlü bizi sen katl veya azl eyle"* deyu feryâd ettiklerinde ulûfe içün defterdâra **[T64b]** takaza ve ikdâm olmağın hazîne zarûretini telhîs edip avârız cem'i fermân olunup Galata ve İstanbul havâlisinden avârız malı ber-vech-i isti'câl cem' olunup alâ hilâfi'l-âde defterdâra teslîm ve sipâh mevâcibine tevzî' olunmak içün mü'ekked fermân ısdâr kılındı. Müverrih Galata kadısı olmağın Galata **[P72a]** nevâhîsiyle bin beş yüz doksan bir hânedir. Mâl-ı avârız beş gün içinde cem' ve teslîm eylediğini yazmışlar. Sâir mevâziden dahi bu vecihle âcilen cem' ve sipâha ulûfe verdiler.

Âmeden-i Müşâvere

Âsitâne'de Girid seferi içün müşâvere olunup serdârdan gelen arz ve mahzarlar mûcebince Kandiye kurbuna kal'a binâsı ma'kūl görüldü. Ve Zi'l-ka'de evâhirinde Girid seferine me'mûr olan Kenan Paşa ve Sekbânbaşı Kör Hüseyin Ağa üç yüz kadar yeniçeri ve yetmiş seksen kadar sipâh ile varıp Girid'de orduya dâhil oldukta dört beş bin cedîd derice askeri dedikleri lâf [ü] güzâfa çıkıp *"serdârın ve askerin ciğerleri hûn oldu"*. Vezîr Süleyman Paşa varıp Resmo kal'ası muhâfazasında ve Mehemmed Paşa Hanya muhâfazasında kaldı. Kandiye'de olan küffâr ne mikdâr adam imdâda geleceğin Sakız keferesinden haber alınmakla takviyyet-i kalb hâsıl edip her bâr yine taşra çıkıp tecâvüzden hâli olmayıp deryâdan imdâdı eksik olmamakla gittikçe kuvvet buldu. Zil'l-hiccenin yirmi birinde küffârın **[T65a]** piyâde ve süvâri Kırmızı Manastır tâ'bir olunur mahalle çıkıp bir mikdâr piyâdesi dahi asker-i İslâmın menzilleri semtine hurûc ettikte serdâr ol tarafa seğirdip biraz ceng ile küffârı döndürüp hendeklere tıkdı. Ol cengde serdârın sağ kolu tüfenkle mecrûh olup **[P72b]** ba'dehû cerrâhlar kurşunu çıkarıp kemiğe zarar olmadı. Ve evâhir-i Zi'l-hiccede kapıcıbaşlardan Girid'e gönderilen Şeyhzâde İbrahim Ağa vusûl bulup serdâra gönderilen hil'ât ve hatt-ı hümâyûn ve mektûbu verip *"mefhûmunda kal'a binâsına icâzet ve bir mahâll-i münâsibde iki üç yere kal'alar binâ olunup ve cedîd askeri vardıkda ol kal'alara girip muhâfaza edeler. Ve dört beş seneden beri zahmet çeken askere icâzet verile"* deyû fermân olumakla cümle asker mesrûr olup du'âlar ettiler.

Vakāyi‘-i Sene Sittîn ve Elf

Zikr-i Ahvâl-i Binâ-i Kal‘a-i Cedîd der-Girid

Fermân-ı hümâyûn üzere vüzerâ ve ümerâ ve a‘yân-ı asker bir yere gelip kal‘alar binâsıçün müşâvere eylediler. Tahmîn olundukda biri Kastra[544] demekle ma‘rûf küçük kal‘a kurbunda ve biri Kandiye’nin taraf-ı şarkīsinde[545] Nazarta nâm mahalde ve biri dahi Kandiye mukābelesinde ibtidâ kondukları yurd yerinde top erişir mahalle yapılmak üzere karar verilip küçük kal‘a kurbunda olana mübâşeret ve bir küçük **[T65b]** kal‘a yapılıp cebehânenin ekserini mahâll-i mezbûra nakl eylediler. Ve serdâr dahi dört beş senedir asker-i İslâmla bu kadar âlâm ve şedâid görüp iki üç def‘a yaralanıp askerden dahi nice cevr ü zarar çekip mecrûh olmakla asker-i cedîd geldikte cezîreden kalkıp **[P73a]** bir gayri hizmete istihdâm olunmak içün kendüyi arz ve ricâ eylemişti. Kaldırmak ma‘kūl görülmeyip kaldırılmadı. Ve yurdlarında tahmîn olunan kal‘a yerine paşalar ve ordu kadısı ve sâ’ir ûmûr dîde mühendisler ile varılıp cürmi ve irtifa‘ı tahmîn olundukda *“iki yüz elli bin guruş ile ancak hâsıl olur”* deyip ve ordu kadısı imzâsıyla defteri ve kal‘a ne şekil olacaktır deyû tasvirini kapucıbaşı Şeyhzâde ile irsâl eylediler. Geldikte erkân-ı devlet müşâvere edip Vezîr-i a‘zam Hanya defterdârı Mehmed Paşa’ya *“Girid malından edâ eyleyesiz”* deyû emr-i âli gönderildi.

Âmeden-i Nakl-i Girid

Evâsıt-ı Şa‘banda Serdâr Hüseyin Paşa’dan Deli Bayram nâm kimesne geldi ki sâbıka silahdâr Paşa’nın çaşnigir başısı imiş. Mektûblar götürüp mazmûnunda Zadra’dan Kandiye’ye üç bin mikdârı kâfir geçip serdâr dahi asker ile Kandiye mukābelesinde yeni binâ olunan kal‘a önünde mâbeynleri dört bin adım tamâm bir mil-i şer‘îdir otururken Kandiye küffârı dahi ol melâ‘îne munzam olup bir gün çıkıp orduya kasdları mukarrer oldukta serdâr teyakkuz **[T66a]** ile *“üç gün tamâm atlar eğerli”* olunup cümle asker ile[546] beklendi. Tâki bir gün vakt-ı gurûbda melâ‘în çıkıp tabur düzmeğe iştigâl ettiler. Ale’s-sabâh ceng ve mukābele olunup bi-avni’llahi te‘âlâ

[544] Naima’da *“Kastro”,* Fezleke’de *“Kasteru”* şeklindedir. *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1255, *Fezleke*, s. 1065.
[545] Kandiye’nin taraf-ı şarkīsinde P: Kandiye mukābelesinde şarkīsinde T.
[546] üç gün tamâm atlar eğerli tenbîh olunup cümle asker P: -T.

melâ‘în münhezim ve nicesi maktûl oldular. Altmış **[P73b]** dil tutulup bâkīsi kal‘aya kaçtılar. Ve asker elbette vatanımıza gideriz yeni asker gelsin deyu ibrâm ettiklerinde serdâr rûz-ı Kasıma iki ay kalarak icâzet vermek üzere ta‘ahhüd ile teskîn eylemiş. Hâlâ müceddeden askerin gelmesi mühimdir deyip tahrîr eylemiş. Kara Çelebizâde'ye gelen mektûbda mestûr olan Podora ve Todora[547] kal‘ası ahvâli sual olundukda mezbûr Deli Bayram şöyle cevâb verdi ki *"sâbıka feth olunan kılâ‘dan mezkûr Todora kal‘ası ki donanma-yı İslâm asâyiş edecek limân ağzında vâki‘dir. Mükemmel neferât ve mühimmât var iken vezîr Murad Paşa hasekilik i‘tibârıyla Hanya Ağalığı'na gönderdiği Ahmed Ağa nâm mütesellîd ve nâdân yirmi mikdârı fırkate düzüp levend ile donâtıp korsanlığa gönderdikte harbî ve mu‘âhid ve belki müslümân gemileri bile ellerine girse sarılıp alırlardı. Ve peydâ ettikleri doyunmluktan kendüye hisse dahi getirirler imiş. Mezkûr Todora kal‘ası neferâtı dahi ol fırkatelere girip kal‘a hâli kaldığını kâfir duydukda gemiler gönderip bir hücûm ile istilâ eylemiş ve hâlâ küffâr gemileri Girid önünde gezip kat‘-i tarîk ederler[548]"* diye haber verdiler.

Âmeden-i Keyfiyyet-i Vusûl-i İmdâd be-Cezîre-i Girid

Kapudân Haydar Ağazâde **[T66b]** boğazdan gemilerle Girid'e zahîre ve imdâd götürmeğe me'mûr olmuşidi. **[P74a]** Şa‘banın on sekizinci günü beyler ile Kandiye mukābelesinde olan Küçük kal‘a altına vardılar. Üç yeniçeri çavuşu ve dört çorbacı ve yüz elli kadar nefer ile taşra çıkarıp ve yüz yirmi kîse akçe ve üç bin otuz yedi zirâ‘ çuha ve kırk çift[549] meşk ve yüz yetmiş üç arka kırbası ve bir mikdâr mühimmâtı acele ile taşra bırakıp deryâ tarafında bir iki kâfir gemileri görmekle akılları başlarından gidip ıcâleten demir alıp geri Sakız cânibine çektirip gittiler. Askerin kimi gemilerde kalıp taşra çıkanlar dahi zahîre ve yağmurluk ve silâhını alamayıp bir mertebe havf ile kalkdılar ki cezîrede olan asker cümlesi sebt ve la‘n ettiler.

---

[547] Naima'da *Todra* şeklindedir. *Târîh-i Naîmâ,* III, s. 1267.
[548] ederler P: ederlerdi T.
[549] çift P: -T.

Âmeden-i Serdâr [ve] Galebe-i Küffâr-ı Girid

Mâh-ı Şa‘banın hilâlinde Kandiye Cenerali tarafından defterdâr-ı küffâr[550] mesâbesinde olan mel‘ûn idi. Elçilik ile çıkıp serdâra buluştular. Serdâr-ı şecâ‘at-şi‘âr dahi erbâb-ı düşman içün müzeyyen ve müsellah leşkeri saf ender saf dizip orduya tertîb ve ârâyiş verdi. Elçiler buluşdukta netîce-i şekāvet bu idi ki niceye dek ceng ü âşûb ola hâlâ sizde mukaddemâ ahz ve mahbûs olan Ceneral oğlu ile bize esîr olan Ayamavra[551] beyini ve sâir sizlerde tutsâk olanlar ile bizde olan üsârî-i müslîmîni mübâdele edip ba‘de’l-yevm kâ‘ide-i mukannene olsun ki **[P74b]** tarafeynden her kim tutulursa **[T67a]** üçer yüz guruş bahâya[552] kesilip sizden tutulanlar yüz guruşunu verip iki yüzü yine bizim Ayamarko malından tekmîl oluna. Ayamarko dedikleri Kandiye’de ayni ile Malta’da Sancuvan dedikleri perestiş ettikleri sanemdir ki melâ‘în ana emvâl-i kesîre vakf edip ânın hazâ’in ittihâz etmişler idi. Serdâr-ı nâmdâr bi-tamâmihi kelâmların istimâ‘ ettikten sonra *“biz Ceneral oğlunu ıtlâk etmeziz ve Ayamavra Beyi halâs olmak kat‘a murâdımız değildir ve bizden esîr olanlar içün dahi kat‘â âzürde hâtır olmazız. Zîrâ biz bunda li-vechi’l-lâhi gazâ niyetine gelmişiz. Şehîd ve esîr olanların ecirleri aliyyullahdır. Eğer bi’l-cümle kal‘a’i teslîm ve bi’l-külliye cezîreden kasr-i yed ederseniz size amân verip me’men-i meskeninize îsâl ederiz. Gayri tarîk ile musâlaha kabulüne imkân yokdur”* deyip iskât eyledi. Elçiler cevâbların alıp iskât olunduktan sonra mel‘ûnların murâdı orduda İslâm askerini bir hoşca tecesssüs etmek imiş. Etrâf ve cevânibi bir hoş gözden geçirip bir gece ale’l-gafle çıkıp şebhûn etmek tedbîrin etmişler. İttifâk ol mahalde Venedik tarafından bir nâmdâr Hırvat beyi ile birkaç bin kâfir imdâd gemiler ile gelmiş imiş. Ânlar ile istinsâr edip orduyı basmak hayâline bir vakt-i ihtiyâr **[P75a]** edip ol vakitte kapudân bir uğurdan çıkıp orduya hücûm etmek üzere kavl ü karâr olunup **[T67b]** ittifâk bir kâfir bâ‘zı sebeb ile melâ‘îne buğz etmiş imiş. Kal‘a hendeğinden hufyeten çıkıp serdâra gelip küffârın ne vakit çıkacakların haber verdi. Ve İslâma gelip vezîr ol nev Müslümâna vâfir ri‘âyet edip ve leşkeri müheyyâ ve yevm-i mev‘ûddan mukaddem çıkıp ve askeri iki bölük edip[553] sağ

[550] küffâr P: -T.
[551] Naima’da *“Ayamavri”* şeklindedir. *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1269.
[552] bahâya P: bahâ ile T.
[553] bölük edip T: bölüp P.

tarafa ki Rumeli ordugâhıdır. Piyâde ve süvâri askeri cerrar husûsan yeniçeriler ile Kör Hüseyin Ağa sekbânbaşıdır. Âna ısmarlayıp bâkī asker-i güzîde ile kendisi sol cânibde ki cânib-i bahrdır açılıp orduyı hâli kodular. Ve kal‘adan çıkacak a‘dâ güzergâhlarında kemîne girdiler. Şa‘banın on altıncı günü küffâr dahi müsellah ve müretteb on bin mikdâr melâ‘în iki bölük olup iki kapudân çıkıp ve orduya hücûm gösterdiler. Ve pusuda olan mahalleri geçdikleri gibi serdâr-ı gāzi pusudan çıkıp ardların alıp sekbânbaşı dahi[554] kafalarından hamle edip seyf kodular. Küffâr bu hamle-i nâgâhı görüp ilerisi ordu-yı İslâm kafaları şimşîr-i hasm-ı intikām mütehayyir olup her çend kaçmağa her tarafa cân attılar. Gāziler etrâfı ihâta etmeğin necâta yol bulmayıp mecmu‘-ı seyfden geçip ancak sekbânbaşı pusudan **[P75b]** geçerek hareket etmeğin düşmanı sonraca ta‘kîb edip ol gürûh-ı mekrûhdan üç yüz mikdârı kâfir afitân ü hîzân ileriden ayrılıp dağılıp halâs olup sâiri tu‘me-i tîğ-i bî-dirîğ oldu. Lâşe-i küffâr ile deşt-i dere dolup **[T68a]** vech-i arz ten-i bî-ser ve ser-i bî-tenden ve hûn-ı surh-i düşmandan görünmez oldu. Guzât-ı İslâm cenâb-ı hakka hamd ü şükür edip serdâr-ı kâmkâr ru’ûs-i melâ‘înden kulleler yaptı. Bu gazâve-i kübra ve hecme-i azîmi vuku‘u haberi evâil-i Şevvalde İstânbul’a geldi. Ramazân evâ’ilinde Kırım Hânı asker-i Tatar ile birâderini Boğdan gāretine gönderdiği haberi geldi ve Tatara tâbi‘ olan Kazak tâifesinin baş hatmanı birâderini der-i devlete gönderip arz-ı ubûdiyet eyledi.

Âmeden-i Dimeş

Şevvâlin yirmi dördünde kapudân-ı cedîd Ali Paşa İslambol’a gelip vâsıl oldu. Ve Zi’l-ka‘adenin sekizinde üç sene Girid muhâfazası şartıyla ibtidâdan altışar akçe ile bin nefer sipâhi yazılıp kapudân paşa bu cedîd sipâhiler ile kış içinde sâ’ir me’mûr olan asker ile Girid’e ulaşdırmak fermân olunmuşidi. On ikisinde me’mûr olan asker ki Mustafa Paşa zamanından beri olan küttâb ve zu‘âmâ ve çavuşân ve yeniçeri ocağından dört oda neferi ile ve sol ulûfeci bölükleri tahmînen dört bin kadar **[P76a]** asker gemilere girip müheyyâ oldular. On sekizinci günü on sekiz kadırga donanıp kapudân paşa kendinin yedek gemisi ile Akdeniz’e revâne oldu. Taşra bey gemileri dahi birikip Sakız’a andan Girid’e varıp bu kadar askeri bir kenâra çıkardıktan sonra sene-i âtiyye evâ’ilinde selâmetle döndüler. Kış faslında cümle **[T68b]** bir hafta içinde

[554] dahi P: -T.

bir vecihle serî‘an donanma çıkdığı ma‘hûd olmayıp vezîrin takayyüd ve himmeti sebebiyle tebşîr-i ilâhi teshîl eyledi. Müverrih der ki *“kapudân Ali Paşa Rodos Sancağı’na mutasarrıf ve ümerâ-i bahrden olup Şevvâl evâhirinde İslambol’a geldikte kendüye vezâret verilmek murâd olunup tuğ ca‘iz ki kırk bin guruş verilmek muktezî olmağın vezâretten i‘râz ve hemân zî kadîmiyle kalmak üzere iltimâs edip ta‘yîn olunan asker ve zahîre ile Girid’e gönderildi”*.

Âmeden-i Garîbe

Mukaddemâ yazılan bin nefer güzîde Girid sipâhilerin silâhdâr bölüğüne kethüdâ olan Allahverdi Kethüdâ serdâr Hüseyin Paşa’dan arz ile bu mâh hılâlinde der-i devlete geldi. Mazmûnu budur ki *“mezbûr Girid Cezîresi’nde dört beş seneden beri vâki‘ olan cenglerde elli altmışdan ziyâde baş ve dil getirip muhârebelerde on beşden ziyâde atı düşdüğünden gayri nice def‘a yaralanıp iki elleri tüfenk ile urulup mecrûh olmakla vücûda gelen hidemât-ı kesîresi* ***[P76b]*** *mukābelesinde yevmi otuz akçe vazife-i teka‘üd ihsân buyurula”* demiş. Nefsü’l-emr müşârün-ileyh serdârın sağ yeri az kalmışidi. Vezîre varıp arzını verdikte etrâfından nice ibrâm ü ilhâh ile ricâlar olunup güçle beş akçe terakkī verdiler. Bâ-husûs yeniçeri ocağından on beş bin kadar nâ müstehakkın kırkar ellişer akçe tekā‘üd **[T69a]** yerler.

Âmeden-i Ahvâl-i Girid

Cezîre-i mezbûre şarkīsinde Estiye nâm hisâr henüz küffâr elinde olup gerçi taşra kurâ ve nevâhîsi mukaddemâ Habib Ağa yediyle zabt olunmuşidi. Amma kal‘a feth olunmayıp bu âna dek kalmışidi. Kal‘a binâsı tamâm olup askere icâzet verildikten[555] sonra serdâr-ı gāzi bi’z-zât teveccüh kasd edip Ṣa‘banın on üçüncü günü Kandiye’[ye] beş pâre sefîne ile yüz yirmi beş[556] at ve sekiz yüz Frenk imdâda gelip taşra çıkmakla geri tevakkuf iktizâ eyledi. Ol semte muhâfızada olanlara imdâd içün Aşcı Ali Ağa’ya biraz yeniçeri koşulup gönderildi. Habib Ağa ile Ali Ağa hisâr-ı mezbûr civârında nice cengler edip cümlesinde gâlib geldiler. Ve kal‘ayı muhâsara

[555] verildikden T: vereliden P.
[556] yüz yirmi beş P: yüz beş T.

ettiler. Lâkin küffârdan imdâd[557] gelip Ramazanın ikinci günü Yerapetre hisârı üzerine düşmekle varoşu cenginde mezbûr Habib Ağa şehîd olup bölük[558] ağalığı Mehmed Kethüdâya verildi. Bi'l-âhire bin kadar kâfir Estiye kurbunda cengde münhezim**[P77a]** olup sa'b ve sengistândan sahrâya indikleri hînde gāziler kılıç koyup asırdan ışâya değin beş yüz kırk esîr ve yirmi kapudân ve bir Ceneral katl ettiler. Ve Madrin Padero dedikleri mel'ûn dahi helâk oldu. Ve doksan kaçkun der-zincîr olunup beş yüz baş ile mansûr geri dönüldü. Iyd-ı adhâ arefesi günü Mehmed Ağa bu denlü esîrler **[T69b]** ve başlar ve bayraklar ile serdâra gelip iltifât ile behremend oldu.

Vakāyi'-i Sene İhdâ ve Sittin ve Elf

Muharremü'l-hârâmın dokuzunda devletten gönderilen donanmayı hümâyûn elli günde Girid'in Ayakasra nâm limânına varıp asr vaktinde lenker-endâz oldular. "*Akşâmadek cümle askeri taşra çıkarıp kapudân paşa[559] gemiler ile Sakız'a avdet eyledi"* deyû serdâra haber gelince taşra dökülen asker ol mahall-i vahşet-engîzde on bir gün oturup sekizer guruşa bârgirler tutup ekseri piyâde levâzımı arkasında on gün gidip mâh-ı mezbûrun yirmi birinde orduya dâhil oldular. Evâhir-i şehirde Mısır'dan gönderilen on kıt'a kalyon dahi gelip Hanya'ya zahîre döktü. Bi-avnihi te'âlâ me'kulât-ı müstevfî yığılıp Girid halkına refah ve gınâ geldi. Ve küffâr dahi azîm tedârük görüp cümle kalyon ve çekdiri altmış pâre gemi çıkarmak üzere olduğunun haberi geldi. Bu mâh içinde Sarı Ahmed Paşa Mısır'dan **[P77b]** azl ve kapıağalığından çıkan Hâdım Abdurrahman Paşa'ya verildi. Ve umûr-ı garîbedendir ki bu mâhhilâlinde Kandiye küffârı tamâm za'îf olduklarından muhârebe ve firâra sebükbâr olmak[560] da'iyesiyle ehl ü iyâllerin ve nefâyis-i emvâllerin bir büyük kalyona doldurup Venedik'e gönderdiklerinde ümerâ-i bahrdan Mehmed Paşa kalyonu alıp bunca ganâ'im ve benât u benîn-i a'dâ ele girdiği haberi geldi.

---

[557] imdâd P: -T.
[558] bölük P: -T.
[559] paşa P: -T.
[560] olmak P: -T.

Vakāyi‘-i Donanma Tevcîhi

Mâh-ı mezbûrun **[T70a]** yirmi üçüncü günü otuz kalyon ve otuz sekiz kadırga ve altı burton[561] ve altı mavna ve bir kaç âteş gemisi müretteb ve mükemmmel alay ile donanıp tersâne önünden kalkıp şenlikler ederek Sarayburnu önüne gelip Kapudân Ali Paşa cümle kırmızılar giyip sıfat-ı celâl üzere el öpüp selâmlayıp Beşiktaş önüne varıp demir bıraktılar. Gemiler yeniçeri ve sâ’ir ceng eri ile memlü ve enva‘-ı âlât ile müheyyâ cümleden biri gemi yakacak şişeli top dâneleri ve çengelli şişeler bu makūle a‘cûbe tedârükler görülmüş idi. İki günden sonra andan kalkıp Bahr-ı sefîde doğru revâne oldular. Vezîrin yaptığı gemi dahi mümkün mertebe termîm ve donanmış idi. Çehâr-şenbih günü Gelibolu’ya varıp anda dinlenip mâh-ı Recebin dördünde Sakız’a varıp cümle bey gemileri anda gelip cem‘ olup mecmû‘ı **[P78a]** yüz elli gemi olup Recebin on ikinci günü Girid’e saldılar.

Muhârebe-i Donanma

Bir muvâfık rüzgâr ile gidip Nakşepâre adaları kurbuna vardıklarında meğer Değirmenlik boğazında altmış pâre kefere donanmasına rast geldiler[562]. Toplaşmağa başlayıp asker-i İslâm hayli ceng edip kâfir gemilerinin seren ve dümen âlâtların şikest ve harâb edip akşâma dek döğüştüler. Akşâm olduğunda ayrılıp *“mahall-i cengden geride **[T70b]** yüz mil mikdârı mesâfede olmakla ceng iktizâ ederse gemilerde asker suya saklamak iktizâ eder”* deyû geride kalan Nakşepâre adalarına dönülüp gece yürüyüp mezbûr adaların limânına girip yattılar. Küffâr gemileri ardlarına düşüp limândan taşra gözedir imiş. Donanma-yı hümâyûn gemileri gece anda sulanıp ale’s-sabâh gafletle birer ikişer çıkarken melâ‘înin gemileri donanma üzerine hücûm edip ceng-i azîm peyveste oldu. Kapudân paşa askere istimâlet verip donanmayı iki kol edip bir bölüğüyle kendisi ve bir bölüğüyle[563] tersâne kethüdâsı Pusulacı Oğlunı baş edip düşmana hamle eylediler. Kapudân Paşa baştardasıyla ve oğlu ve ba‘zı etba‘ı ve çerağları olan sefîne sâhibleri cümle on bir[564] pâre bey sefîneleriyle kendüye

[561] ve altı burton P: -T.
[562] geldiler P: geli T.
[563] bölüğüyle P: bölüğe T.
[564] on bir P: bir T.

müte‘allik idiler. Muhkem ceng edip **[P78b]** kâfirin birkaç sefînesini yakıp harâb eylediler. Küffâr sefînesinin biri sağ cânibine yakın durdu oturdu mülâhazasıyla Kapudân Paşa baştardasıyla üzerine varıp muhkem ceng-i âzim ederken kâfir gemileri üşüp baştardayı ortaya aldılar. Sâir beyler bu hâl-i dehşet-engîz[565] ile yedeklerinde olan kalyonları bırakıp kapudâna dahi imdâd etmeyip deryâya açıldılar. Kapudân bu hâli görüp kâfir sefîneleri dahi baştardaya sarılmağın mütehayyîr iken oğlu yetişip baştardayı yedeğe alıp tahlîs eylediler. Tersâne kethüdâsı ve sâ’ir beyler **[T71a]** cemî‘an yeniçeri kadırgaları alarga olup yardımlık etmediklerinden kapudân muzdârib olup bey gemilerine ve yeniçeri kadırgalarına buyruldılar yazıp *“bu tuhfeliğin sebebi nedir elbette ikdâm edip cenge girsünler”* deyip sandallar ile tersâne çavuşların perâkende ettikte gemilerinden tüfenk doğrultup *“yanaşma bizden âteş içine girer yokdur”* deyû uğratmadılar. Ve bir kadem ileri cenge varmadılar. Paşa bu halden serâsime olup[566] Kerbelâ cengine yalnız etbâ‘ıyla girip vüs‘ünden ziyâde ihtimâm edip ammâ mukāvemet mümkün olmayıp rüzgâr düşman gemilerine muvâfık olmakla baştarda küffâr arasından tahlîs olunduktan sonra gayri hücûm etmedi. Vezîr-i a‘zamın ol vak‘a mend kalyonu[567] ve sipâh memlû bir kalyon dahi**[P79a]** muhterik olup cebeci gemileri âlâtsız ve mühimmâtsız meydânda muzdarib ve bir kaç kalyon ortada kalmağın tehallüf eden bey gemilerine ve yeniçeri kadırgalarına mü’ekked buyruldu gönderip *“elbette şu meydânda kalan kalyonları yedekleyip çıkarsınlar”* deyû tenbîh-i ekid edegördü. Müfîd olmayıp birisi yaklaşmadı. Rüzgâr dahi olmamakla ol ceng yerinde kalan kalyonlara küffâr üleşip[568] Anadolu beylerbeyisi Ahmed Paşa kalyonunda ceng ederek şehîd oldu.

Vakāyi‘-i Sû-i Tedbîr

Gurre-i Muharremde Girid imdâdı içün üç sene **[T71b]** muhâfaza şartıyla îcâb ve iktizâ eder bir hâl yok iken iki [bin] nefer sipâhi yazılıp hilâf-ı kānûn altışar akçe ile deftere kayd olundu. Mukaddemâ yazılan üç bin nefer dahi[569] minvâl-i muharrer

[565] hâl-i dehşet-engîz P: hâli görüp dehşet-engîz T.
[566] olup P: oldu T.
[567] -P: dahi T.
[568] üleşip P: ulaşıp T.
[569] dahi P: -T.

üzere oldu. Selefde serhad kullarının kānûnı başka defter yazılıp eda-yı hizmet ettikten sonra yoklanıp mevcûdu asıl deftere geçerdi. Devlet-i Aliyye'nin sâir kānûnları bu vakitlerde ilgâ olduğu gibi bu husûsda dahi beş bin neferi Girid bahânesiyle kānûn-ı kadîme mugāyir deftere kayd ettiler. Ekserinin bu ma'nalar mefhûmu değil iken ve ızdırar yoğiken ve cümle aşağı bölüklere kā'il iken ve on sene beklemek teklîf olunsa cânlarına minnet iken bunların biri halkın hâtırına gelmedi. Ve umûra vâkıf olan ukalâ dahi bunların **[P79b]** zamanında harf söylemek değil dâirelerine bile uğramadılar. Sâir umûr-ı devlet dahi buna kıyâs oluna ki cümle muhtel ve müşevveş ânın için nizâma halel göründü. *"Zîrâ kānûna ri'âyet halkın gāret ve hiyânetine el vermeyip tenk gelmekle vukelâda vukūf ve şu'ûru olmadığından gayri kendi mansıbları himâyesinden mühimleri olmayıp andan dahi âciz ve mütehayyir birkaç günlük emânetkâr şeklinde vaktimizi hoş geçirelim fesâd-ı âlemi biz mi ıslâh etsek gerek olur eyle görelim"* diyerek ahvâl-i âlem bu şekle girdi. Françe **[T72a]** lulardan yedi sefîne istîcâr olunup Muharremin yirmi beşinde mezbûr sipâhiler gemiye girip Beşiktaş'tan sâlıp selâmetle Girid'e vardılar. Medârisden Muradiye ve mehteriye mahlûl oldukta müfti silsile edip mesâne-i sahne-i Çâkerzâde yedinde altmışlı i'tibâr edip bi'l-cümle yedi ru'ûs tevzî' olundu. Sefer mevâcibi evâhiri Muharremde çıkıp ancak yeniçeriye verildi. Ol dahi zuyûf akçe idi. Sipâhiler gurre-i Saferde ulûfe talebi içün ağalarına ve kâh paşaya tereddüt ve feryâd ederek ahirü'l-emr defterdârı sengsâr ve mugalata ile menzilin başına dâr ettiler. Reisü'l-küttâb sâbıka mevkufatçı Fethi Mehmed Efendi ile hoca-i pâdişâhî ve Reyhan Ağa'nın mua'refe-i kadîmesi olduğuna binâ'en kendüye bir kitâb yazmak emr ve sipâriş olundu.

Âmeden-i Vakāyi'-i Elçi-i Venedik

[P80a] Mukaddemâ Gürcü Paşa vezîr iken İngitere balyosu tavasut-ı sulh edip ânın istisvâbı ile Gürcü Paşa Venedik'den elçi talep etmişidi. Hâlâ doksân yaşında başı ve elleri ra'şe-nâk bir kâfir-i hîle-nâk elçi olmak üzere Saferin on dokuzunda Galata'ya konduruldu. *"Kelâmının me'âli da'vetiniz ile geldik. Her sene Kandiye'den yirmi bin guruş cizye nâmına verilip dört yüz bin guruş dahi donanma harcı gönderilip sulh olalım"*. Tarafeyn âsûde hâl olsun demekle kelâmından mekr ü hîle **[T72b]** ta'vîk istişmâm olunmağın vücûd verilmeyip eline bir topuz verilip Edirne'ye gönderildi.

Ta‘kīben adam gönderilip Edirne’de habs olundu. Ve Saferin on dokuzuncu İsneyn günü idi hilâl-i bahâr oldu.

Vakāyi‘-i Ahvâl-i Donanma

Rûz-ı hızırda kapudân Çâvuşzâde Mehmed Paşa donanma ile çıkıp boğazı hâli bulmakla Akdeniz’e revâne olmuşidi. Ve Girid’e varıp Hanya’da dört gün ârâmdan sonra on iki bey gemisine cebehâne ve mühimmât koyup cezîrenin cenûb tarafından deniz kenârında Selse nâm hisârın halkı itâ‘at suretinde serkeş küffâr olmakla dört top ile muhâsaradan sonra Şa‘banın yirmi dördüncü günü feth eyledi. Bin beş yüz kadar esîr alınıp ol kadar dahi tu‘me-i şimşîr oldu. Serdâr tarafından icâzet olmamakla *“mezbûr kal‘a* ***[P80b]*** *halkını mutî‘ ve harâc güzâr eyledi”* deyu i‘tirâz olundu. Kapudân Paşa oradan dönüp yüz kadar gemiyle Rodos’a vardikta altmış pâre kalyon ve çekdiri ve küffâr donanması gelip taşrada lenger-endâz olup bir zaman limânda muhâsara eyledi. Kırk gün kadar bekleyip kâhi kalyonları gelip limâna top atardı. Küffâr rüzgâr üzerinde olmakla beri tarafdan çıkmağa ikdâm olunmayıp bi’l-âhire kapudân paşa birkaç çekdiri ile cezîre ardından dolaşıp **[T73a]** Zaklisa semtine revâne olacak küffâr dahi gidip sâ’ir gemiler âhar sâlde yol bulup ve kapudân paşa der-i devlete geldikte ma‘zûl olmuştur.

Vakāyi‘-i Ahvâl-i Cezîre-i Kandiye der-Girid

Kandiye muhâsarasında olan asker-i İslâm tarafından arz ü mahzar gelip *“bu cânibin ahvâli perişândır ve asker kılletinden mevcûd olanların dahi ulûfeleri vakt ü zamanıyla gelip erişmediğinden za‘af-ı hâl kemâlde olup kal‘a almak değil şimdiye dahi alınan kılâ‘ı dahi muhâfazaya iktidâr yokdur. Bu sâlde vezîr-i a‘zam umûmen yeniçeri ve sipâh ocaklarıyla hareket zahmetin ihtiyâr ederlerse muhtemeldir ki cezîre umûmen dâhil-i kabza-i teshîr ola. Ve illâ incâ-i zarûret hükmü ile muhâfazadan el çekip canımıza amân ile makarr-ı İslâm olan kılâ‘ı küffâra teslîm ederiz”* deyip feryâd etmişler. Üç gün ale’t-tevâlî huzûr-ı hümâyûnda müşâvere **[P81a]** olunup hak sözü söylemeğe kādir değil söyleyenler dahi kendi arzlarına ve nice fikre mebni havf ve ricâ semtlerin ri‘âyet ederek söyleyip işe yarar bir şâfi cevâb verilmediğinden söz uzayıp gündüzde huzûr-ı hümâyûnda ve gecelerde vüzerâ ve ulemâ hânelerinde müşâvere

ederlerdi. Üçüncü gün ba‘de külli kelâm-ı makalât müşâvereye böyle hitâm verildi ki hâlâ Silistre Vâlisi sadr-ı a‘zam-ı sâbık Siyavuş Paşa **[T73b]** ünvan-ı ser‘asker ile Benefşe’den Girid’e geçip aşağı olan bölük ma‘an gideler. Ve bunları Girid’e geçiren bey gemileri ile Girid’de serdâr olan Hüseyin Paşa Âsitâne-i sa‘âdete gelip tekmîl-i mühimmât-ı donanmadan sonra kapudânlık şevket [ü] şânıyla azm-i Deryâ-yı Sefîd etmek üzere re’yine karâr verildi. Ve Silistre eyâletini vezîr Sarı Kenan Paşa’ya verdiler. Cemâziye’l-evvelin ikinci günü Süleyman Paşa azl ve mühr-i hümâyûn kapıcılar kethüdâsıyla serdâr Hüseyin Paşa’ya ihsân buyrulup *“eğer senin vücûdun Girid Cezîresi’nde lâzım*[570] *değil ise karadan gelesin. Eğer hareketinde dîn ü devlete zarar terettüb edecek mahzûr ihtimâli var ise hizmet-i muhâfazada olasın”* deyip hatt-ı hümâyûn ısdâr olunup mühür ile ma‘an irsâl olundu. Kâ’immâkâmlık hıl‘ati Surnazen Mustafa Paşa’ya ilbâs olundu.

Defterdarlık çün Süleyman Paşa izhâr-ı acz ile pençe-i **[P81b]** mihnetten tahlîs-i girîbân oldu. Defterdâr Halıcızâde Mehmed Paşa dahi maslahatgüzârlıkdan izhâr-ı acz edip nefsinde elinden iş gelmeyeceği cânib-i saltânatın ma‘lûmu olmağın ertesi azl olup defterdarlık merhûm vezîr Mustafa Paşa kethüdâsı Laffâf Karagöz Mehmed Ağa dedikleri laza tevcîh olundu. Netîce-i kelâm Süleyman Paşa azlin ve bu tebdîlât ve tagayyürâtın lüzûmunu ilkâ eden hayr hâhların murâdı **[T74a]** sû’-i tedbîr ve hayr-ı mahz idi. Lâkin edâya ağrâz-ı fâside karışıp tevcîhâtı nâ-ma‘kūl vecih üzre ettikleri zuhûr-ı emr-i kazâya vesîle oldu.

Vakāyi‘-i Sadâret-i Kā’immakām

Surnazen Mustafa Paşa mukaddemâ beyân olunduğu üzere[571] mühr-i şerîfi kapıcılar kethüdâsıyla Girid Serdârı Deli Hüseyin Paşa’ya gönderilmişti. Ol gün kâ’immakam Surnazen Paşa’ya sadâret-i uzmâ hıl‘ati ilbâs olunup Sipâhi Mehmed Ağa nâm kimesne mühr-i şerîfi döndürmeğe ale’s-sabâh isti‘câl gönderildi. Erkân-ı devlet Vezîr-i a‘zam tehniyesine destbûs edip ol dahi kānûn üzre hıl‘atler giydirdi.

---

[570] lâzım P: -T.
[571] mukaddemâ beyân olunduğu üzere P: mukaddemâ olunduğu beyân olunduğu üzere T.

Vakāyi‘-i Hikâye-i Garîbe

Mühr-i şerîfi Girid Serdârı Deli Hüseyin Paşa’ya getiren kapıcılar kethüdâsı bevvâbân Benefşe’den üç def‘a Girid’e salıp adem-i müsâ‘ade-i rüzgâr ile kenâra yanaşmak müyesser ve emâneti sâhibine teslîm mukadder olmayıp üçüncü def‘ada yine Benefşe sâhiline **[P82a]** yanaşmış iken avdetine me‘mur olan Sipâhi Mehmed Ağa erişip teblîğ-i fermân-ı celîlü’ş-şân etmekle ikisi ma‘an hem-rikâb der-i devlete gelip Hâtem-i Süleymanı Siyavuş Paşa’ya teslîm[572] ve hakīki vezîr-i a‘zam oldu. Mezbûr Sipâhi Mehmed Ağa’nın vusûlünde kapıcılar kethüdâsı yine mühr-i şerîfi Hüseyin Paşa’ya götürmek murâd edip ve mu‘âvedette tereddüd edip ba‘de **[T74b]** nizâ‘in avdet etdiği mervîdir. Yevm-i mezbûrda tersâne emîni Salih Efendi ve Ermeni cizyedârı Topkapılı Mustafa Mahmudpaşa semtinde Sarı Solağın hânesinde giriftâr-ı dest-i talebkârân olup hemen ol gece vezîr-i a‘zama mühür geldiği şükrânesi kurbân olup zîr-i çınar-ı pür-veyl sâyesinde ihyâ-i leyl ba‘dehu mahalle hâmuşane çerzil ettiler.

Vak‘a-i Ahvâl-i Donanma-yı Hümâyûn u Küffâr ve Muhârebe-i Azîme der-Cezîre-i Girid

Girid’de olan asker-i İslâm üzerine kal‘adan deryâdan yirmi bin kadar kâfir çıkıp âteş-i harb-i kıtâl dört beş sâ‘at mümted olup taraf-ı İslâmiyândan ancak bin kadar merd-i meydân şerbet-i şehâdeti nûş edip on binden ziyâde küffâr-ı hanâzir âzim-i be’sü’l-masîr olup meydân-ı cengde Katırcı oğlu Mehmed Paşa cibilliyetinde muzmarr olan şecâ‘at ve hüneri izhâr ettiği haberi cemâziye’l-evvelde vusûl bulup bâ‘is-i sürûr-ı ehl-i **[P82b]** İslâm olmuşidi. Bi-hükm-i Hüdâ donanma-yı ehl-i İslâm inhizâm olduktan sonra kapudân-ı müşrikîn la‘în bî-dîn otuz kadar çekdirme ile Kandiye’ye varıp birkaç gün tevakkuf ve ârâm ve mühimmât-ı ceng ü kıtâli itmâmdan sonra bir gün vakt-i duhâda on bin kadar piyâde ve süvâri ile kal‘adan çıkıp karavul hizmetînde olan guzât-ı İslâm üzerine havâle-i şimşîr-i intikām edip pazâr-ı ceng-i kıtâl-ı germ olduğu haberi ser‘asker Hüseyin Paşa’ya vârid olacak **[T75a]** âmme-i

[572] teslîm P: -T.

sipâha iblâğ-ı haber ve kendisi bî-tevâkkuf ol cânibe ılgar edip kendüyi manend-i ezder sıfat küffâra urup serbâzân-ı tarafeyn beyninde bazâr-ı harb ü ceng üç sâ‘at mümted olup mehâzil-i Frenk meydân-ı cengde mağlûben âzim-i hisâr ve yedi müte‘ayyen kapudân ve efrâd-ı askerden iki yüz kâfir esîr olup[573] birkaç yüz dahi cân-ı ber-cehennem[574] derecât-ı siccîne azm eyledi. Taraf-ı İslâmiyândan dahi Avlonya sancağından ma‘zûl Ömer Bey ve Rumeli ocak zâdelerinin bir kaçı izz-i şehâdete nâil oldular. Kâfir çekdirmeleri mağlûben Girid'den dönüp Sakız etrâfına birkaç gün sâye-endâz-ı nühûset olup Mısır'dan gelir bir burton ve şaykalara sed-i râh ve altısını giriftâr ve ikisini tebâh ettikten sonra kapudân paşanın İstanköy'de idüğünden haberdâr olmağın bî pâk **[P83a]** ve bî pervâ kalkıp ol cânibe doğru bal-küşâ-yı bâdbân oldu. Kapudân Paşa bi'z-zarûrî def‘-i hâ'il mülâhazasıyla Rodos'da gemileri yağlamak münâsebeti ol ma‘kal-i azîme tahsîne bahâne etmeğin melâ‘în tekrâr Sakız tarafına gelip Cezâyir semtinden tahminen otuz bin kile mikdârı buğday ile Sakız'a gelirken bir kalyonu ahz etmekle Sakız ahâlisi hâtır-ı perîşân ettikleri haber-i muvahhaş vusûl buldu.

Mısrâ‘:

Çunîn bâde hemîşe duşmen-i dîn

Şece‘ât[575]-i Hünerverân-ı Asker-i Lutf [u] İhsân

[T75b] İbtidâ kabzâ-i küffâra giriftâr olan mavnayı kayık ile varıp tahlîs edip getiren Küçük Mehmed huzûr-ı serdâra gelip dâmen-bûs oldukta serdâr-ı ekrem iskemle üstünde oturur idi. *"Gel şehbâzım pâdişâhın etmeği sana helâl olsun. Senin gibi gayretli dilâveri Allah te‘âlâ berhudâr eylesin"* deyip alnını ve gözlerini öptü. Ve arkasında olan samur kürkü çıkarıp giydirdi. Ve kendi eliyle başına iki gāzi çelengi sokdu ve kendüye iki yüzden mütecâviz altın verdi ve ma‘an[576] giden adamlarına tevzi‘ etmek içün bir kîse guruş ihsân edip bu isti‘dâdına riâ‘yet içün seni akrânından mümtâz mertebeye nâil ederiz elem çekme deyip tatyîb-i hâtır eyledi. Küçük Mehmed bu iltifat ile **[P83b]** izzet ü şân tahsîl edip asker beyninde bi'l-benân oldu. Küffâr

[573] olup P: -T.
[574] ber-cehennem P: cenehennem T.
[575] شجعاب .şeklinde yazılmıştır
[576] altın verdi ve ma‘an T: altın ve ma‘an P.

baştardasına top yetişdiren Topçu Kara Mehmed'i serdâr-ı ekrem huzurûna getirip *"berhüdâr ol kerâmetlü pâdişâhımızın ni'meti sana helâl olsun"* deyip ve yetmiş akçe sipâhilik ulûfesiyle çerağ edip yüz altın harçlık ve bir kat libâs-ı fâhire verip kalbini mesrûr eyledi. Ve gazâ ve cihâddan yüz döndürmeyip sadâkatle hizmete bezl-i himmet edenleri alâ-merâtibihim hıl'at-ı fâhire ve ihsân ile mahsûd-ı akrân eyledi. Ferhat Paşa nâm bî-âr henüz cenge şurû' etmezden mukaddem bindiği kalyonu Rumeli tarafında **[T76a]** baştan kara edip firâr ârını ihtiyâr etmişidi. Ol gece bir filuka gelip mezbûr kalyonu ihrâk bi'n-nâr eyledi. Dört geceden sonra boğaz ağzında Rumeli sığlarında başdan kara olan iki mavnayı dahi küffâr filukası ihrâk bi'n-nâr ve zu'm-ı fâsidlerince ehl-i İslâmdan ahz-i sâr eyledi. Ferhad Paşa'yı gönüllüler ta'yîn eyledi[577]. Tutup getirdikleri gibi sû-i ameline göre çökertip boynun urdular. Yeniçeri Kethüdâsı Yusuf Ağa'nın dilâverlerini cenge tahrîs etmeyip ibtidâ kendi sefînesi ile firâr ve yedeğini küffâra verdiği töhmet ile ahz olunup kendü ile firâr eden çorbacıların eşbehlerinden yedi çorbacı ile otağın **[P84a]** ard kapısında boğulup cüsseleri deryâya ilkā olundu. Ve sâbıka kapudân li-maslahatin yedek gemisi ile azm-i sefer etmeğin baştartardaya Sivas Vâlisi Çerkes Osman Paşa niyâbeten süvâr olmuşidi. Ânın taksîrâtı sâbıkası ile tertîb-i cezâ iktizâ etmeğin boynu urulup deryâya ilkā olundu. Küffâr ihrâk ettikleri mavna kapudânlarından Tophâneli Sipâhizâde Mehmed kapudân meydân-ı cengde sâbit kadem olmayıp sâhil-i selâmet özlediği içün katl olundu. Ve yine mavna kapudânlarından Pusulacızâde Mehmed kapudân dahi meydân-ı cengde ve kadırga kapudânlarından Arap Kasım ve bunların emsâli bir kaç kimse selâmet-i derkenâr vâdisine azm ihtiyâr edip gemilerini âteş-i[578] gadre giriftâr **[T76b]** eyledikleri içün ibreten li'n-nâzirîn salb olunup illette iştirâki olanların cümlesini ahz-i siyâset ve âmme-i askere mûcib-i ibret kılındılar. Yeniçeri ağası Sührab Mehmed Paşa sadr-ı a'zamın kadîmi dostu olup evâil-i hâlde taraftarlığa müte'allik nice hizmeti sebkat etmişidi. Ol hukūka ri'âyet katl olunmayıp ağalıkdan azl ile iktifa ve maktûl Osman Paşa mahlûlundan Sivas mansıbı ile yine kâm-rân eyledi. Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından hizmetle ordu-yı hümâyûnda bulunan Ali Hoca'ya yeniçeri ağalığı tevcîh olundu. Bi-avni'llahi te'âlâ **[P84b]** mehâzil-i müşrikîn saf-ı sipâh-ı mü'minîn

[577] eyledi T: olunmuşidi P.
[578] gemilerini âteş-i P: -T.

karşısına gelmeğe ikdidârları olmadığından bakıyye-i sefîneleri Bozcaada'ya tahsîn etmek fikrinde olup bi-hükm-i cinsiyet imdâdlarına gelen on üç pâre Düka ve Malta gemileri dahi diyâr-ı nuhûset medârlarına çekilip gittiler. Baştardada ve sâir gemilerde olan kürekçiler ve asker firâr edip kürk ve peksimât ve sâir âlât u mühimmât târmâr olmakla müceddeden tedârük ü levâzım umûr-ı mühim olmağın serdâr-ı a'zam ol maslahat Memâlik-i Mahrusa'nın her tarafına ahkâm-ı şerîfe irsâl eyledi. Ve mah-ı Zilka'denin dördüncü günü ordu-yı hümâyûn ile Anadolu hisârı sahrâsından kalkıp Bozcaada karşısında karîb Eski İstanbul nâmıyla şöhret bulan mahalde Çaybaşı nâm mevzi'e nüzûl eyledi.

Vakāyi'-i Deli Hüseyin Paşa

Girid Cezîresi'nde **[T77a]** serdâr olan Vezîr Deli Hüseyin Paşa mukaddemâ serdârlıkdan ma'zûl ve rikâb-ı hümâyûna da'vet olunmuş idi. Kat'-ı menâzil ederek Edirne'ye vâsıl olup mah-ı Şevvâlin on ikinci Cum'a gününde rikâb-ı hümâyûna ruy-mâl ettikte katline karar verilmiş iken ber muktezâ-yı takdîr-i bârî mazhar-ı iltifat-ı şehriyârı olup mâh-ı mezbûrun on dördüncü Pazar günü kapudânlık mansıbını Cavuşzâde Mehmed Paşa'nın azlinden Hüseyin Paşa'ya ihsân olundu. Ba'zı ashâb-ı vukūf nakli üzere sadr-ı a'zam Deli Hüseyin Paşa'nın sû'-i hâlini ve zulm ü **[P85a]** ta'addiye müte'allik ahvâlini pâdişâha bildirip bu kadar senede bu kadar bin kîse akçe ve mühimmât gönderildi. Hazîne iddihârına meşgul olup bir iş görmedi. Ve dahi buna benzer aleyhine nice kelimât söyleyip geldiği gibi katl olunmak musammem idi. Lâkin mezbûr teberdârlıkdan çıkma olmakla dârüssa'âde ağası gizlice sâhip çıkıp Dârüssa'âde Ağası Solak Mehmed Ağa Sadr-ı a'zamın oğulluğu olmakla tahlîsi içün ricâ etmişler idi. Reîsülküttâb Şâmizâde ve Gürcü kethüdâsı Solak Mehmed Ağa ile müttehid olmağın paşa-yı müşârün-ileyhi sadr-ı a'zamın pençesinden tahlîs husûsunu dârüssa'âde ağası ânlara tenbîh ettikten sonra sa'adetlü Vâlide sultân hazretlerine dahi **[T77b]** ricâ etmiş idi. Hülâsa-i kelâm *"bu kadar zamandır Girid gibi bir cezîrede*[579] *hizmeti sebkat eden bir vezîr-i nam-dâra töhmetle katl olunsun mûcib-i katl bir töhmeti bulunup istiftâ olunmağa muhtâcdır dediler. Sadr-ı a'zam ayak basıp zâlimdir dedikte hâlâ şikâyetçileri yok. Bu esbâb-ı hafiyye ile katl etsek halk icrâ-i garaza haml ederler.*

[579] zamandır Girid gibi bir cezîrede P: zamandır ki Girid Cezîresi'nde T.

Bu ta‘dâd[580] *ettiğiniz töhmetler sübût bulmağa muhtâctır. Sübût bulduğu takdirce istiftâ olunmalıdır”* deyip cevâb verildi. Sadr-ı a‘zam Şâmizâdeyi gönderip müftî efendiden fetvâ-i katl taleb eyledi. Müftî Efendi Hüseyin Paşa’nın zîr-i himâyede **[P85b]** olduğunu bilirdi. Ve *“sûret-i şer‘iyeye ifrâğ olunacak bir töhmeti yok. Izdırâba düşüp hüsn-i hâl ile def‘ olunmasını re’is efendiye ricâ edip*[581] *sâhib-i devletin bize hâtırı kalmamak üzere bu kâr-ı mekrûhı bir hâl etmeği sizden bilirim”* deyip ibrâm u ilhâh eyledi. Re’is efendi dârüssa‘ade tarafını irzâ içün damen-dermiyân edip sadr-ı a‘zama gelip *“sultânım şeyhülislâm efendi hayr-hâhınız du‘âlar etdi. Mutlak zulme binâ’en tecvîz-i katl içün fetvâ verilir. Lâkin üzerine bir şey sübût bulmamağın böyle nâm-dâr adamı katl etmekte mahzûrât vardır. Ahretlerin sakındığımız gibi dünyaların dahi sıyânet üzerimize lâzımdır”* dediler deyû i‘tizârdan sonra *“bu re’y ü tedbîri dermiyân ettiği Hüseyin Paşa’ya bir mansıb verile. Harc ve şiddet-i batş* ***[T78a]*** *muktezâsıyla lâ-büd zulm eylese gerekdir. Şâkileri tahrîk olunup ol bahâne ile hakkından geline.”* Sadr-ı a‘zam dahi tefekkür edip bu tedbîri münâsib görüp katli içün ibrâmdan fera‘ oldu ve kapudânlık mansıbını tevcîh etdirdi ki deryâ beylerinden ve adalardan celb-i mâl ettikte zamîr icrâ oluna. Lâkin dârüssa‘ade tarafından ve sâ’ir ocakdaşlarından[582] Deli Hüseyin Paşa’nın tarafdârları ve akrânları kendüye nihânî haber verip *“olmaya ki deryâ beylerinden ve tersâneden ve adalardan celb-i mâl* ***[P86a]*** *sevdâsına düşmekle şikâyetçi getiresin. Bin cânın olsa birini halâs edemezsin”* deyip tenbîh-i azîm ve ta‘lîm ettiler. Paşa-yı müşârün-ileyh kapısı mükemmel etba‘ı çok masrafı ziyâde idi. Lâkin eskiden Girid’den peydâ etmiş müddehar vâfir altını olmağın kapudânlıkda celb-i mâla muhtâc olmayıp havfından iffet üzere hareket edip şikâyet etdirmedi. “*Hattâ ümerâ-i deryâ â‘detâ veregeldikleri gulâm ve sâ‘at ve çuka ve kumaş ve ihrâm makūlesi hedâyâyı kabul etmedi”* deyip nakil ederler. Ve tedbîr hünerkârlığı sebebiyle zafer bulmadıkları içün kapudânlıktan azl ettiler. Sonra Rumeli’nden şikâyetler ile arz u mahzarlar ile gelmeğin zafer bulunup katl etmişlerdir. Nitekim tafsîli gelse gerekdir.

---

[580] ta‘dat P: kadar T.
[581] edip P: olunup T.
[582] ocakdaşlarından T: ocakdaşlardan P.

Vakāyi‘-i Tebdîl-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid

Girid Cezîresi’nde serdâr olan Tavukçu Mustafa Paşa bi’l-iktizâ serdârlık rütbesinden tenzîl ve ol maslahat-ı azîme Ankebut **[T78b]** Ahmed Paşa’nın uhde-i kifâyetine tahmîl olunup cezîreye vardıkta serdâr-ı sâbık hakkında bâ‘is-i iştigâl-i gazab-ı pâdişâhî olacak ba‘zı mevâd arz ve îrât olunmağın sâdır olan fermân-ı hümâyûn mûcebince katline isti‘câl ve ser-i maktû‘u der-i Devlet-i Aliyye’ye irsâl olundu.

Nasb-ı Kā’immakam

Âsitane’de Köprülüzâde vezîr-i a‘zam Mehmed Paşa hazretlerinin mizâcları münharif ve zimâm-i azimeti Üngürus Seferine mutasarrıf **[P86b]** olmakla Şam vâlisi oğlu Vezîr-i mükerrem Ahmed Paşa’nın mülākatına kemâl-i şevk ve garâmından nâşi menzil ile getirdip vakt-i harekette Âsitâne-i sa‘âdete kā’immakam nasb eyledi.

Da‘vet-i Kā’immakam Ahmed Paşa be-Edirne

Vezîr-i a‘zam Köprülü Mehmed Paşa hazretlerinin inhirâf-ı mizâcı müştedd ve ta‘dîl-i mesâlih-i ibâd hususu mümtedd olmakla temşiyet-i umûr-ı mühimme-i devlet içün Âsitâne-i sa‘âdette kā’immakamı olan oğlu Vezîr-i mükerrem Ahmed Paşa Edirne’ye da‘vet olunup Bostancıbaşı İbrahim Ağa’ya Âsitâne-i sa‘âdette kā’immakamlığa bekâm oldu.

Vefât-ı Sadr-ı Âli

Vezîr-i a‘zam Köprülü Mehmed Paşa hazretlerinin sinni doksanı mütecâviz olup ilâve-i illet olan inhirâf-ı mizâcına bu denlü hâzık ve etıbbânın müdâvât ve tedbîrleri kat‘a te’sîr etmeyip ecel-i müsemmâsı hulûl etmekle sene-i mezbûre Rebi‘ü’l-evvelinin yedinci gecesi[583] terk-i kâr-ı bâr-ı hayât eyledi. Vezîr-i müşârün-ileyh nisbet-i meşhûresi üzere Vilâyet-i Anadolu’da Köprü nâm kasabada serîr-i âverde-i giribân-ı **[T79a]** vücûd olup bâliğ-i nisâb-ı şibâb oldukta azm-i Âsitane-i

[583] gecesi P: günü gecesi T.

Sa‘âdet-meâb ile ba‘zı kibârda hizmetine intisâb edip ta‘lîm-i merâsim-i âdâb ettikten sonra bir tarîkiyle sermâye-i neyl-i murâd olan Harem-i Hümâyûna duhûl ile şerefyâb oldu. Bir müddet mürûrunda hâs oda ağaları zümresine idrâc ve ândan mirâhorluk mansıbı ile **[P87a]** ihrâc olunup ba‘dehu vezîr-i a‘zam Hüsrev Paşa sadâretinde tabl-ı alem ihsânıyla mükerrem oldu. Bu vech üzere ale’t-tevâli nice eyâlet ve elviye vâli olarak bin altmış altı senesinde ma‘zûlen Âsitâne-i Sa‘âdet’de meks üzere iken Şam-ı Trablus eyâleti ihsân ve mansıbına revâne olmak üzere fermân olunmuşidi. Lâkin biraz müddetten beri tavâ’if-i askeriyeden ba‘zen ağalar nâmına zor pâzu-yı bâğî ve tagallüb ile umûr-ı dîn ü devlete müşâreket emrini mu‘tâd ve ıslâh-ı âlem nâmıyla cihân-ı kevn ü fesâdı bir hoşça ifsâd eden serriyye-i şekāvet i‘tiyâd-ı hânumân nizâm-ı devleti berbâd edip mesned-i cürüm ve siyâsete gelen vüzerâ ve vükelâ ol hıyânet pîşelerin inzâm re’y ve itttifakları ile ola geldiklerinden her kankısı pâye-i fetk ve rikkate kadem bâsdı ise ol yaramazların ya hukūk-ı imdâd ve i‘ânetlerine mükâfat yâhud eslâf hakkında mânzûrları **[T79b]** olan gadr ve zararlarından mübâlât fikrinden nâşî cezâ ve tedmîrlerine ikdâmdan tehâşi etmekle yevmen-feyevmen tegallüb ve şekāvetleri izdiyâd ve nâire-i fitne ve fesâdları iştidâd bularak dâmen-i umur-ı devlet dest-i ta‘arruz ve müşâreketlerinde vakt-i keşmekeş-i ihtilâl olup kalmışidi. Esâs istilâları ihtimâl-i tezelzülden mahrûs olduğundan min-ba‘d umûr-ı devletin hâlât-ı evlâ-yı nizâmına ric‘atten me’yûs olup **[P87b]** nâçâr vükelâ-yı devletin ekseri dahi[584] hevâdârlığı ve tuğyânları olmadan gayri çâre bulamadıklarından kahr ve tedmîrlerinden dest-keş dâmân re’y-ı tedbîr ve muntazır-ı cilve-i takdîr olmuşlar idi. Lâkin bu Devlet-i Aliyye’nin te’yîdine va‘d-i ilâhi sebk ettiğinden idare-i aliyye-i rabbâniye ol yârâmazların tertîb-i cezâları mukaddemâtta temhîd ve vezîr-i müşârün-ileyhin sadâretiyle cem‘iyet-i bağî tagallüblerin tebdîl eyledi. Keyfiyet-i nasbı ile [585] ol vakitte dârü’s-saâdeti’ş-şerîfe ağasının kâtibi bulunan Durmuş Efendi’den menkuldur ki vaktâ ki umûr-ı muhtele-i devletin encâmı neye müncer olsa gerekdir deyu vezîr-i a‘zam Boynuyaralı Mehmed Paşa hazretlerinin kemâl-i acz ve rehâveti sebebiyle azli karârdâde-i saltanat olup ancak kime tefvîz-i emânet-i uzmâ olunsa deyü fikr ve hayret üzere iken Şam-ı Trablus Vâlisi olup Sultân Bayazid’de vâki‘ Demirkapı

[584] dahi P: -T.
[585] ile P: -T.

Sarayı'nda **[T80a]** âmâde-i azîmet-i râh olan sâhib-i tercüme Köprülü Mehmed Paşa şiddet ve salâbetle ma'rûf pîr-i cihân dîde olmak hasebiyle Dârüssa'adetü'ş-şerîfe Ağası Solak Mehmed Ağa terbiyesiyle enseb ve evlâ görülmüş Nâgâh Ağa efendimiz hazretleri beni çağırtıp *"var Köprülü Mehmed Paşa'ya benden selam eyle ve mühr-i şerîf ile ikrâm olunacağın i'lâm edip hufyeten al getir"* deyu tenbîh etmeğin ber-vech-i müsâferet sâkin olduğu saray-ı mezbûra varıp **[P88a]** ağa tarafından tebliğ-i selâm ve me'mûr olduğum vech üzre inhâ-i peyâm-ı merâm eyledim. Paşa yı müşârün-ileyhi gâyet sebük sâmân ve nizâm-ı ahvâlin cem'iyet etba' ve havâşisi gibi perîşân bulduğumdan böyle adam ile sadâret-i uzmânın ne münâsebeti vardır deyu bana hayret elvermiş idi. Lâkin böyle bir müjde-i beşâret engîzi ifâde ettiğimde kat'â hıffet sürûr ve ihtirâz göstermeyip izhâr-ı suret-i salâbet ve vakar ettiğinden sâire tercîh olunmasına bâ'is ne idiğin fehim edip bu adamda başka hâlet var deyu ol müşâhede ettiğim cünbüş-i bî-niyâzânesinden ne denlü metânet ve salâbet üzre hareket edeceğin anladım. Hattâ etbâ'ından biri sultânım siz sarâydan gelince bâri oradan buradan bir mikdâr bisât-ı beyt tedârükinde olsak dedikte *"hâcet yok bu halk fî-mâ ba'd öyle hizmetlerde size zahmet belki* ***[T80b]*** *nöbet vermezler. Devlet-i aliyye bizden hizmet ister kerru ferru haşmet istemez"* deyip cevâb eyledi. Elhâsıl oldukça bir bârgire süvâr olup sarây-ı hümâyûna dâhil oldukta Vezîr-i a'zam Boynuyaralı Mehmed Paşa'dan istirdâd-ı mühr-i şerîf içün ağanın odasında bir mikdâr tevkıf ve tedmîr-i eşkıyâya dâir kendüye ba'zı hıdemât-ı müşkile teklîf olunup ba'dehu huzur-ı hümâyûna çehre sâ-yı müsûl oldukta mühr-i sadâret-i uzmâ kendüye **[P88b]** teslîm ve ilbâs-ı hıl'at-ı vezâret ile tekrîm olunduktan sonra vezîr-i a'zam-ı sâbıkın alay ile sadr-ı a'zamlara mahsûs olan sarâyına ric'at ve bu hâlet-i gayr-i me'mûle halk değil belki kendü etba'ı dahi mübtelâ-yı hayret oldu. Fi'l-hakīka inân-ı umûr-ı devlet yed-i kifâyetine teslîm olunduktan sonra erbâb-ı şekāvet ve tuğyân evvelki gibi fırsat-ı bağy ü udvân bulamayıp çârub-ı şimşîr ile sâha-i umûr-ı devleti levs-i ta'addîlerinden tathîr ettiğinden nâşı mesned-i izz ü ikbâlde kemâ-yenbağî imtidâd ve istiklâl bulup beş sene iki ay vezâret ile kârgâh-ı devlette ihrâz-ı şöhret nâm-ı kâm ve düşman-ı dinden ahz-ı intikām ettiğinden mâ'adâ cerâ'id-i mahkeme-i hayrâta nice sukûk yer ve asâr-ı sebt ve tescîl ve Memâlik-i Mahrûsa'da cisir ve ribât ve mekteb ve sebîl gibi vâfir me'ser ve hasenât vakf u tesbîl eyledi. Ez-cümle Divânyolu'nda vâki' Hammâm-ı Vâlide mukābelesinde bir dârü'l-hadis ve bir kitabhâne ve bir türbe bünyâd **[T81a]** edip hîn-

i[586] ihtizârda türbe-i merkūmeye defn olunmasını vasiyyet etmeğin vefâtı Edirne'de vâki' olmuşiken menzil arabasına tahmîl ve İstanbul'da vâki' türbe-i mezkûresine defn olunmak emrinde ta'cîl olundu.

Vakāyi'-i Sadâret-i Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa[587]

Merhûm-ı müşârün-ileyhin oğlu olup hastalığı vaktinde temşiyet-i umûr ve ahkâm içün birkaç gün Kā'immakam olan Ahmed Paşa hazretlerinin zâtında olan **[P89a]** rüşdü sedâd ve liyâkat ve isti'dâddan mâ'adâ pederi merhûm-ı müşârün-ileyh hidemât-ı Devlet-i Aliyye'de mücerreb âdamlar istihdâm ve tevfir-i etbâ' ve huddâm ile mesâlih-i devlete yoluyla nizâm verip harekâtı muvâfık-ı rızâ-yı sultân-ı enâm olmakla makām-ı sadârette bîgâne istihdâm olunsa öyle bir mertebe dâire perâkende vü perîşân olacağı zâhir u nümâyân olmağın pâdişâh-ı kâr-gâh hazretleri yine sadr-ı a'zam-ı mütevvefânın kârhâne-i devlete verdiği nizâmın bekâ vü devâmıçün oğlu vezîr-i müşârün-ileyh Ahmed Paşa hazretlerini pederi makāmında istihdâm etmeği mülâhaza ve tasmîm ve sene-i mezbûre Rebi'ü'l-evvelinin sekizinci günü mühr-i hümâyûnu vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerine teslîm buyurdular.

Vakāyi'-i İrsâl-i Hıl'at ve Şimşîr be-Cânib-i Serdâr-ı Girid

Girid Cezîresi'nde serdâr-ı asâkir-i nusret-şi'âr olan vezîr-i mükerrem Ankebut Ahmed Paşa'ya avâtıf-ı aliyye-i mülûkâneden hatt-ı hümâyûn-ı iltifât-makrûn ile kılınç ve kaftan irsâl ve ihsân olundu.

Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i [T81b] Kandiye berâ-yı Vazîr-i A'zâm Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa

Gāzi ve mücâhid-i fi-sebîlillâh merhûm Köprülüzâde vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Fâzıl Ahmed Paşa hazretleri Engürüs cihâdından avdet ve rikâb-ı hümâyûna yüz sürdükten sonra pâdişâh-ı âlem penah hazretlerinin dergâh-ı saltanat medârlarından Kandiye seferine izin **[P89b]** ve icâzet ricâ eyleyip *"nusretli pâdişâhım*

[586] hîn-i P: -T.
[587] Vakāyi'-i Sadâret-i Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa P: Vakāyi'-i Sadâret-i Fazıl Köprülüzâde Ahmed Paşa T.

devletinde Nemçe'nin ahvâli murâd üzre görüldü. Lâkin Venedik keferesinden dahi intikām alınmak ve Kandiye kal'ası feth olunmağa sa'y-ı ihtimâm oluna olaki cenâb-ı[588] *bâri te'âlâ hazretleri ol kal'ayı feth ve teshîr edip zahmetînden ümmet-i Muhammed-i halâs ede. Bu kadar senedir ki saltanat-ı Âl-i Osman'a bayağı velvele verdi. Ve dillere dâstân olup hemân pâdişâhımın yümn-i himmet ve duâ-yı hayrları ile bu mesâlihi dahi görmek gerekdir"* dedikte pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri dahi izîn verip andan levâzım-ı seferiyyeye mübâşeret olundu. Ve on iki seneden beri mahbûs olan Venedik elçisi bu müşâvereden haberdâr oldukta Vezîr-i a'zâma buluşup sulhe kemâl mertebe rağbet gösterdi. Ve her maddeye râzı olup lâkin Suda limânına rızâ vermedi. *"Suda kal'ası bizim karşımızdır. Ol olmayınca bizim mâbeynimizde şerefimiz olmaz"* dedi. Venedik elçisine teklîf olunan mevâd bunlardır. Suda kal'ası hedm oluna ve senede on **[T82a]** iki bin frengi altın Kandiye kal'ası harâc vere ve Kandiye küffârda kala ve ber-vech-i peşîn hedâyâ tarîkiyle yüz bin altın vereler. Ve bu sene aldığı palankaları geri vere ve Osmanlı Kandiye karşısında binâ eylediği kal'a-i cedîd hedm ola ve Suda limânı anlarda ola ve Yedi kal'ada olan Müslümân esîrleri azâd ola ve birkaç **[P90a]** teklîf dahi var idi. Cümle rızâ verdi. Ammâ Suda kal'asının yıkılmasına ruhsat vermeyip *"bir taşına bin başımız fedadır"* deyu cevâb verdi. Sadr-ı a'zam dahi *"inşâallahu te'âlâ Suda değil belki lütf-i hakkla Kandiye kal'asın verirsiz"* deyip kelâmın hatm eyledi. Ve levâzım-ı seferiyyeye mübâşeret olunup on aded balyemez top ve elli bin kantâr barut ve sâir mühimmât ümerâ-i deryâ ile Girid'e gönderilip selâmetle vusûl buldu. Vâfir asker dahi gönderildi. Evvelden dahi cezîre-i mezbûrede vâfir top ve cebehâne ve asker-i firâvân var idi. Pes Benefşe'ye varınca yollarda zehâir ve sürsat tedârük olunup ve sadr-ı a'zam dahi pâdişâh-ı âlempenâh ile ma'an İslambol'dan hareket ve sayd ü şikâr ederek Edirne'ye geldiler. Ve Anadolu vâlisi Karaman ve Adana vâlileri Edirne'ye vusûl buldukları gün hıl'at giydiler. Venedik keferesi dahi üzerine sefer takayyüd olduğun tahkīk bilince sulhnâme gönderip kemâl-i mertebe tâlib ve râgıb oldu.

[588] cenâb-ı T: -P.

Venedik Cumhûrundan Gelen Nâme [T82b]Sûretidir.

Şevketlü ve kudretlü ve nusretlü şehin-şâh Sultân Mehemmed Şâh öteyaka ve Rumeli'nin ve Arab ve Acem ve Bağdad ve Basra ve Mısır ve Haleb ve Şam-ı cennet meşâm ve şark ve garp ve dahi buna göre nice memleketlerin ve vilâyetlerin pâdişâhı **[P90b]** hazretlerinin hümâyûnlarına bir Allah'ın inâyetiyle Venedik Doj'u Devleti Kontarino tarafından tekrîm ve ta'zîm ile du'âlar takdîmininden sonra allâmü'l-guyûb olan Allahu azîmü'ş-şân hazretine ma'lûmdur ki bu ceng esnâsında Devlet-i Aliyye ile kadîmî dostluğu ve meveddeti tecdîd eylemek arzusu cumhûrumuzdan karâr-dâde olup ve derûnumuzdan dûr olmamışdır. Ve bedhâhların elemi ve re'âyanın tesellî-i hâtırı içün sulh u salâhın muhabbeti tarafımızdan bu kadar sene hıfz olunup ol sebebden hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumuz ile Âsitane-i sa'âdetinize irsâl olunan Cüvanbaşta nâm gulâm-ı mergûb elçimizi müddet-i medîd ol câniblerde kalmıştır ki ahvâl-i sulh u salâhı göre ve lâkin nice mevâni' zuhûr edip bu âna değin husûle gelmemiştir. Biz hod devlet rağbet ve tekrîminde ve ırz-ı nâmus-ı saltanatınızda lâyık-ı kemâl-i ri'âyet ve tâm ve tesellî-i hâtır olmalarına ve kendi memleketinizi hıfz etmek muktezâsınca takayyüd olunup imkân-ı vech üzre sa'y ve dikkat eylemişiz ki Devlet-i Aliyye'nize lâyık rağbet ve tekrîmimiz taraf-ı hümâyûnları merrebü'l-bâl olup şân-ı şevketiniz âfâkta âlî olmak arzumuz olduğu ma'lûm-ı hümâyûnları **[T83a]** ola. Ve geçen senelerde askeriniz Nemçe ve Macar seferlerine meşguller iken Kandiye ve sâir yerlerde olan askerlerimizi hareket ettirmeyip sükût eylemeleri şâhid ve kâfidir ki derûnumuzda olan rağbet ve muhabbetinizi **[P91a]** herkes bildi. Ve lâkin cumhûrumuzun hıfzına halel verdin. Ve mümkün olmayan ahvâlleri terk olunup kīl ü kāl def' ü ref' olmasına şefkat-i hümâyûnları ricâ olunur. Ve bundan akdem bu ceng [ü] cidâle bâ'is olan şimşîr-i kazâ cûyânınız ile haklarından geldiğiniz gibi sulh ve salâhın itmâmına merhamet-i hümâyûnları bî-dirîğ buyurula bâkī vesselâm.

Ezîn Cânib

Amma gerçi mel'ûn bu makūle nâmeler tahrîr eder. Ve sulhe kemâl mertebe rağbet gösterir. Ve lâkin hîn-i müzâkerede sulhden ba'îd olacak söz verir idi. Ol ecilden mümkün olmaz idi. Ve'l-hâsıl bin yetmiş altı senesi Zilka'desi gurresinde pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri alaylar ile Edirne'de sarây-ı hümâyûna dâhil olup ve ol

gün vezîr-i a‘zam hazretleri alaylar ile Timurtaş menziline nüzûl ve menzil-i mezbûrda birkaç gün meks olundu. Ba‘dehu bir vakt-i mübârekede teveccüh ve a‘zîmet olunup Serez’e andan Selanik’e andan Yenişehir’e vâsıl oldu. Ancak asker-i İslâm gün be-gün durmayıp tedrîcle Girid’e mürûr ederdi. Kapudân Paşa donanma-yı hümâyûn ile[589] dört beş def‘a Girid’e sefer edip asker geçirir idi. Bi-hamdillâhi te‘âlâ Girid Cezîresi’nde asker çoğaldı. **[T83b]** Ve küffârın tabûru kal‘adan taşra iken havfından bozup kal‘aya kapandı. Ve dahi Yenişehir’den azîmet olunup İstefe’ye ve andan Eğriboz’a ve andan Benefşe’ye vusûl buldu. **[P91b]** Andan sonra bunca mühimmât ve zahîre ile Cezîre-i Girid’e geçmek üzere mübâşeret olunup ve lâkin ba‘zı ukalâ vezîrler sadrâzamın geçmesine çendân ruhsat vermeyip men‘ sevdâsında oldular. Zîrâ küffârın cümle donanması yolları kapatmış idi. Fi’l-hakīka kemâl-i mertebe mahûf ve muhâtara idi. El-iyâzı billâhi te‘âlâ yüz karalığından havf olunurdu. Zîrâ bizim donanmamız ancak çekdirmeleri olup kalyonlarımız yok idi. Küffârın donanması çok ve hem kalyonları dahi var idi. Ol ecilden mukāvemete iktidârımız yok idi. Ancak sâhib-i devlet hazretleri aslâ bir kimesnenin cevâbına bakmayıp ve gayret-i İslâmiye kemerin bend-meyân edip mütevekkilen ale’l-hayyi’l-kayyûm ubûr-ı deryâya cür’et eyledi. Ve donanmâ-yı hümâyûn kırk sekiz pâre çekdirme ve birkaç fırkateler ile Girid Cezîresi’ne teveccüh ve bâdbân-küşâ-yı azîmet eylediler. Ve Çuka Adalarında küffârın kal‘asından dört cânibe âteş işâretleri gösterdiler. Ve’l-hâsıl ol gece sabâha değin kürek çektirip sabâh gün doğarken selâmetle gelip Hanya’ya dâhil oldular. Gerçi gece yarısında küffârın donanması bizi görüp üzerimize estiler. **[T84a]** Ve lâkin bizim donanmamız mahsûs kürek çekmeğe mükemmel donanmış olduğundan bir sâ‘at mikdârı olmadan geride gâib oldular. Ve Hanya’ya dâhil olduğunda azîm **[P92a]** şenlikler oldu. Ve bu esnâda Benefşe’den dört pâre büyük fırkateler Hanya’ya gelirken fırtına ile Küçük Çuka Adası’na düşüp fırkatelerin ikisi asker yüklü ve ikisi dahi[590] at ve koyun yüklü olup bi-hamdillâhi te‘âlâ askerin cümlesi selâmet karaya çıkdı. Ve lâkin atların ve koyunların ayakları bağlı olmakla helâk oldular. On gün kadar asker-i İslâm cezîre-i mezbûrede kalıp ve deryâda boğulan hayvânların lâşeleri çıkdıkça yiyip nafaka ederlerdi. Ve bunlar bu hâl üzere iken Hanya’dan bir korsan fırkatesi mahall-i

[589] donanma-yı hümâyûn ile P: donanma ile T.
[590] dahi P: -T.

mezbûre uğrayıp bunlar dahi fırkateye görünce feryâd ü figân edip hücum ettiler. Fırkate dahi bunların bu mertebe üşendisinden korkup alarga eyledi. Aç adamlar cânlarına kâr etmiş belki batırırlar diye korkdu. Ancak içlerinden birkaç adam alıp bâkīlerine dahi mümkün mertebe peksimat ve zahîre bırakıp *"inşeallahu te'âlâ gelir sizi alırız"* deyip ale'l-acele fırkate Hanya'ya gelip haber verince sâhib-i devlet ziyâdesiyle müte'ellim olup ve der-akab fermân edip üç kıt'a çekdirme ve dört fırkate ta'yîn olunup ve lâkin hava ziyâde serd olduğundan çekdirmeler korkup top altına kadar varmışken geri geldiler. Sâhib-i devlet gayretinden**[T84b]** gazaba gelip çekdirme beylerini divânına getirdip deynek eyledi. Az kaldı ki **[P92b]** bunları katl ede. *"Tiz durman gidin"* deyu zor eyledi. Mezbûrlar dahi çıkıp gittiler. Çünki varıp ertesi gece yatsıdan sonra bir vakitte mahalline varıp gördüler ki *"limânda bir kalyon yatar aya a'ceb düşman kalyonumudur nedir"* deyu korkdular. Meğer mezbûr bir potac kalyon Venedik'den zehâir ile Kandiye'ye gelirken fırtına ile bocalayıp gece yarısında gelip limâna girip demirlemiş. Bu esnâda İslâm askeri dahi kalyonu görünce taş ve kayalar arasında gizlendiler. Bir sâ'at mikdârı geçdikten sonra rüzgârın şiddetinden demirleri kesilip kayalara düşünce kumsala oturdu ve lâkin pârelenmedi. İçinden kâfirler taşra dökülüp kalyonu korumağa tedârük üzre iken asker-i İslâm dahi dört yüz kadar var idi. Bildiler ki bu kalyon düşman teknesidir. Cümlesi bir uğurdan hûlayıp kimi kılıç ve kimi taş ile ura ura zebûn ettiler. Sandalı taşra kıyıda bulunup netîce-i kelâm kalyonu zabt eylediler. Andan sonra üşendi ile bir mikdârı yük çıkarıp kurtardılar. Ol mahalde çekdirmeler dahi gelip bir birlerinden korkdular. Hele bir birleriyle söyleşip biliştiler. Hemân der-akab kalyona ve çekdirmelere dolup mesrûran revâne oldular. **[T85a]** Ve selâmetle gelip Hanya'ya dâhil olup ümmet-i Muhammed mesrûr olup küffâr-ı dûzah-mekîn mahzûn **[P93a]** oldu. Ba'dehu sâhib-i devlet Kandiye'yi tahmîn etmek içün bu levâzıma mübâşeret olunup yeniçeri ağası ve kul kethüdâsı[591] ve âna göre bir mikdâr asker ile geşt [ü] güzâr ederek Kandiye'ye geldiler. Ordu-yı hümâyûna gelip yirmi dört seneden beri ve Kandiye altında taş yasdanıp ve toprak döşenen gāzi ve mücâhid-i fî-sebîlilillâh asâkir-i İslâmı görüp ve azîm alaylar ile du'â ve senâ ederek ve gülbank-i Muhammedî çekerek Kandiye altına varıp cânib-i erba'asın gereği gibi geşt ü güzâr eylediler. Ve küffâr-ı hâksâr dahi kal'adan bunlara

[591] kul kethüdâsı P: -T.

yirmi kadar top attı. Yalnız bir adam şehîd olup gayri bir zarârı olmadı. Andan sonra varıp merhûm Gāzi Hüsyin Paşa'nın sarâyına nüzûl eyledi. Ertesi kuşluk vaktinde ocak ağaları ve iş erleri olanlar ile binip tophâne'i ve müceddeden binâ ve ihdâs olunan kal'ayı ve sâir keşfe muhtâc olan mahalleri görüp ve gereği gibi vukūf tahsîl eyledi. Çünki gayri menzile da'vet eyleyip yine alaylar ile ordu-yı hümâyûnda olan mîr-i mîrân ve alay beyleri ve sâir bellü başlı olan zâbitler ve iş erleri cümle ma'an gelip ve cümlesi **[T85b]** bir ağazdan *"devletlü vezîr hoş geldin sefâ geldin yirmi dört seneden beri bizler bu cezîrede yetîm kaldık*" deyu bir mertebe gözyaşları döktüler ki ta'bîri mümkün değildir. Ve sadr-ı a'zam hazretleri yağlığın yüzüne tutup belki bir sâ'at mikdârı ağladı. **[P93b]** Ve cümle gāzilere tesellî hâtır edip herbirine gûnâ-gûn iltifâtlar ve nevâzişler eyledi. Ba'dehu cümlesi el kaldırıp dergâh-ı kibriyâda yüz tutup gözleryaşı dökerek du'â ve senâlar eylediler. Ertesi gün fermân edip Kandiye kal'ası altına sıçan yoluyla varılıp Cuhûd tabyası semtinden kal'a'i seyr etti[592]. Ve yine üçüncü gün Aktabya tarafından seyr eyledi. Bu vecihle kal'anın dört tarafı temâşâ olundu. Paşalar ve yeniçeri ağası ve kul kethüdâsı birkaç enderun ağaları ve iş erleri bile gezdiler. Ve bu ahvâle kefere işkillenip vâfir top ve tüfenk ve humbara attı. Bi-hamdillâhi te'âlâ kimseye isâbet etmeyip ancak bir Mısırlı dilâveri mecrûh oldu. Gerçi kal'anın etrâfı müşâhede olundu. Ve lâkin kangı tarafından muhâsara olunacağın kimseye işâ'a etmediler. Ve beş gün ordu-yı hümâyûnda eğlenip ba'dehu avdet olunup Hanya'ya gelip dâhil oldu. Ve evvelbahârda lâzım olan mühimmât-ı seferiyye tedârükine mübâşeret olundu. Ve bu esnâda Hanya kal'asında Bolpaça denmekle ma'rûf bir yarar **[T86a]** fırkate kapudânı dil almak arzusuyla fırkatesin donatıp Hanya limânından kalkıp Kandiye etrâfında gezerken nâgâh küffârın iki fırkatesi rast gelip firâra âr etmekle mütevekkilen alellah küffârın fırkatelerine çatıp üç sâ'at mikdârı azîm ceng edip ikisin dahi söyündürüp zapt eylemiş iken Kandiye **[P94a]** karşısında olan Tavşan Adası'ndan küffârın çekdirmeleri görüp imdâdlarına gelip yetişdiler. Bu sebeble Bolpaça derdmend dahi kaçıp güç belâ gelip Küçük kal'a altında baştan kara edip kurtulmuştur. Merkūm Bolpaça'nın teknesinde yüz yirmi kadar levendi var idi. Yekûnu otuz levend kurtuldu. Anlardan dahi nısfı mecrûh idi. Ve kendi Bolpaça dahi iki yerinden mecrûh olup netîce-i kelâm küçük kal'adan bunların cengini görenler bi'l-

[592] Cuhûd tabyası semtinden kal'a'i seyr etti P: Cuhûd tabya tarafından seyr ettiler T.

cümlesi tahsîn ettiler. Ve Bolpaça gelip sâhib-i devlete buluştuğundan sâhib-i devletin bu cengden haberi olmakla Bolpaça'ya vâfir in'âm ve ihsân[593] eyledi. Ve kendisine bir fırkate ta'mîrine fermân edip ihdâs olundu.

Hikâyet-i mu'âreke-i Mısır Beyi Rahmetüllahi aleyh bin yetmiş yedi senesinde mâh-ı Cemâziye'l-âhiri gurresinde cânib-i Mısır'dan iki bin Mısır kulu yirmi bir kıt'a kalyon ve yedi kıt'a şityeye? süvâr olup Girid Cezîresi'ne gelirken bi-emrillâh azîm fırtınaya uğrayıp her biri bir semte perâkende olmakla içlerinden bir kalyon selâmetle Hanya'ya gelip dâhil oldu. Ve ertesi gün bir kalyon dahi gelip ammâ küffâr-ı **[T86b]** hâksâr Mısır kullarının bu gûne perişân olup ve gemileri birer birer Hanya'ya geldiğinden haberdâr olunca on üç kıt'a kalyon donatıp **[P94b]** ve gelip Hanya önünde lenger-endâz oldular. Hikmet-i bâri[594] Ramazan-ı şerîfin üçüncü günü Mısır Beyi üç pâre kalyon ile gelirken akşâm namazından sonra Hanya'nın önünde küffârın kalyonları içine uğrayıp halk terâvih namazında iken top sadâsından âlem lerzân oldu. Ne hâl ise gecede ikisi küffârın[595] içinden fısat bulup top atarak selâmet ile gelip dâhil oldu. Ammâ Mısır Beyi'nin kalyonunu on üç kefere kalyonu muhâsara edip yol vermediler. Yatsı vaktinden ertesi öyle vaktine dek şol mertebe ceng olundu ki atılan top hesâba gelmez idi. Cümle halk el kaldırıp ağlayu ağlayu dualar ederledi. Karşımızda görürdük ancak çâremiz yok. On üç kalyon bir kalyonu ortaya almış toplar idi. Amma biri yanına yaklaşmağa kādir değil idi. Öyle bir ceng etmişdir ki devri Ademden beri görülmüş değildir. Bir yanar âteş içinde kalmış iken cümlesine cevâb verirdi. Vezîr-i a'zam bu hâli gördükte mütehayyîr olup Hanya limânında mevcûd ve hâzır bulunan[596] on pâre çekdirmelerin her birine birer kapıcı başı koyup *"tez durman gidin imdâdına yetişin bugün gayret-i İslâm günüdür. Bir tarîkiyle* ***[T87a]*** *yedeğe mi alırsız yoksa bir gayri vecihle imdâd edesiz"* deyu acele gönderdi. Lâkin cekdirmeler **[P95a]** varıp yanaşmak mümkün olmadığından geri kaçtılar. Sâhib-i devlet kemâl mertebe gazaba gelip Keskin Paşa ile Mançe Çarık oğlunu katl edip ve mûcib-i ibret içün lâşelerin dahi üç gün[597] meydândan kaldırmağa izin vermedi. Ve'l-hâsıl Mısır

[593] ve ihsân P: -T.
[594] bâri P: hüdâ T.
[595] küffârın P: -T.
[596] mevcûd ve hâzır bulunan P: hâzır ve mevcûd bulunan T.
[597] üç gün P: on gün T.

beyi gördü ki cebehâne ve asker tükendi. Gayri bi'z-zarûrî kendi eliyle kalyonu âteşe yakıp düşmana vermedi. Ve içinden üç adam yüze yüze gelip kenâra çıkdılar. Ve Mısır beyi dahi birkaç adam ile sandala süvâr olup kayalara kaçıp gelirken düşman filukaları yetişip ve tutup esîr eylediler. Zîrâ sandalları dahi fenâ-pezîr olup su ederdi. Ol ecilden kaçıp gelemediler. Eğer çekdirmeler mahall-i mezbûrda olalardı elbette ol vakitte beyi alırlardı. Netîce-i kelâm şöyle ceng oldu ki ta'bîri mümkün değildir. Ve hattâ gülleleri tükenip toplara gülle yerine sivliye ve aslanlı kîselerini doldurup düşman gemilerine atarlardı. Altmış kîse akçe attılar. Küffâr kalyonlarının gövdelerine sivilyeler saplanıp sonra kâfirler söküp çıkardılar. Düşman kalyonlarını gördü kim cümlesinin sakatları var idi. Kimisinin direği kırık ve kiminin dahi[598] başı ve kıçı dağınık bu minvâl üzre gittiler. Ba'dehu birkaç eyyâm mürûrundan sonra beyin etba'ından **[T87b]** beş nefer[599] ademisi sekiz bin guruşa **[P95b]** bahaların kesip ve sadr-ı a'zam hazretlerine mektûbu gelip sâhib-i devlet kendi hazînesinden verip halâs eyledi. Mezbûr esîrlerden haber alındı ki ehl-i İslâmdan dört yüz mikdârı şehîd oldu. Ve küffâr kalyonlarından iki bin kadar kâfir mürd oldu. Hanya etrâflarında deryâ civârında çıkan lâşe kokusundan halk zahmet çeker idi. Ve Mısır beyi dahi kendi tahlîsi içün sâhib-i devlete mektûb gönderip ricâ eyledi. Ve lâkin küffâr-ı la'în beyi bahâya kesmeğe ruhsat vermeyip mukaddemâ Resmo kal'asında bir kral oğlu ahz ve esîr olup hâlâ Âsitâne'de Yedikule'de[600] mahbûs olmakla mesfûr kral oğlu ile mübâdele olunmağa tâlib olup ve vârid olan mektûbunda *"şevketlü kudretlü pâdişâhımızın başıçün Yedikule'de olan mesfûr kral oğlu ile mübâdele olunup bu bîçâre[601] kulunuzu halâs buyurulmak bâbında lütf-i merhâmetleri ricâ olunur"* deyu azîm niyâz eylemiş idi. Sâhib devlet mîr-i mezbûrun ahvâline ziyâdesiyle müte'ellim oldu. Nihâyet istedikleri esîr bir vecihle mümkün olmadı. Eğer kefere bî-dîn mîr-i mezbûru bahâ ile verse idi sâhib-i devlet kendü hazînesinden kırk bin guruş vermek cânına minnet idi. Bi'l-iktizâ Kandiye fethine dek te'hîr olunup hîn-i fetihde iki tarafdan esîrler halâs olduğundan mîr-i mezbûrun[602] dahi halâsı müyesser **[P96a]** oldu. Mâ bâkī gemiler dahi küffâr kalyonları Hanya önlerinde bekleyip lenger-

[598] dahi P: -T.
[599] nefer P: -T.
[600] Yedikule'de P: -T.
[601] mübâdele olunmağa tâlib olup ve vârid olan mektûbunda şevketlü kudretlü pâdişâhımızın başıçün Yedikule'de olan mesfûr kral oğlu ile mübâdele olunup bu bîçâre P: mübâdele olunup bu bîçâre T.
[602] mezbûrun P: mezbûr T.

endâz olduklarını haberdâr olunca doğru Hanya'ya gelmeğe havf eylediklerinde iki kalyon Esfakiye'ye **[T88a]** ve altı kalyon Yalıpetra'ya ve on kalyon Anabolu'ya düşüp ve varıp askeri Anabolu'dan irâd eylemek içün on pâre çekdirme gemileri ta'yîn olundu. Ve bir şitye? dahi küffâr kalyonlarından iki kıt'a kalyona rast gelip anlar dahi iki kalyon ile ol mertebe ceng eylediler ki şityede mevcûd olan yüz otuz nefer Mısır kullarından on üç nefer esîr olup bâkīleri cümle şehîd oldu.

Azîmet-i Fâzıl Ahmed Paşa be-Cânib-i Kandiye

Bin yetmiş yedi senesinde mah-ı Zilka'de-i şerîfin[603] yirmi ikinci Hamîs[604] günü Vezîr-i a'zam Fazıl Ahmed Paşa Hanya'dan Kandiye'ye teveccüh ve azîmet edip asker-i firâvân ile gelip düşmana[605] gürlük içün Kandiye karşısında bir buçuk sâ'at Servili çeşme dedikleri yerden bir ucu Kandiye altına varınca bunca sancaklar ve bayraklar me[h]terhâneler ile kat ender kat alaylar gösterip ve düşman dahi burcu bârularından seyr [ü] temâşa edip ve kahrından alaylara top ve şâhiler atardı. Bir mertebe alaylar oldu ki ta'bîri mümkün değil. Bu uslup üzere gelip otâk-ı hümâyûnda nüzûl eyledi. Ve der-akab azîm divân edip Ahmed Paşa'ya ve defterdâr Ahmed Paşa'ya ve yeniçeri ağası vezîr **[P96b]** İbrahim Paşa'ya ve Anadolu vâlisi Kara Mustafa Paşa'ya samur kürkler giydirip ve sâir ocak ağalarına ve beylere sâde hıl'atlar giydirdi. **[T88b]** Fi'l-cümle üç yüz elli hıl'at giydirildi. Ve ba'dehu cümle iş erlerin husûsan Kara Mustafa Paşa ve Pehlivân Mehmed Paşa da'vet olunup ve serdâr Ahmed Paşa ki aslından Frenk beyzâdelerinden olup ve yedi sekiz sene Girid Cezîresi'nde serdâr olmakla Kandiye'nin cevânib-i erba'asın anlayıp bilmiş idi. Bu müşâvere-i azîmede *"muhâsara ne vecihle iktizâ eder*" deyu her birinden su'âl olundukda kimi deretabyası ve donuzdamı ve Cuhûdtabyası tarafından muhâsara olunmağı münâsib gördüler. Fe'emmâ müşâverede her biri bir türlü cevâb verip muhassıl-ı kelâm Aktabya tarafından karavul şekli sipâh ve silahdâr ve bir mikdâr ehl-i timâr ta'yîn olunup ve kendilerine ihtiyâten dört beş adet balyemez top ta'yîn olundu. Amma dere tabyası tarafından Vezîr-a'zam ve yeniçeri ağası ve Rumeli kolu ta'yîn olundu. Ve Anadolu kolu Mustafa Paşa'ya ve Rumeli kolu sancaklarından birkaç sancak verildi.

[603] Zi'l-ka'de-i şerîfin P: Zi'l-ka'denin T.
[604] hâmis P: -T.
[605] düşmana P: -T.

Ve serdâr kolunda beş yüz Şamlı ve birkaç yeniçeri odaları ve bir sancak dahi Rumeli ve Anadolu ta‘yîn olundu. Ve üç bin Mısır askeri[606] vezîr-i a‘zam koluna ta‘yîn olundu. Vech-i meşrûh üzere müşâvere tertîb ve tahmîn olunduktan sonra ertesi gün metrise duhûl olundu. Amma bu kal‘a muhâsarasın **[P97a]** sâir kal‘alar muhâsarası gibi etmediler. Vezîr-i a‘zam tertîb ettikim sıçan **[T89a]** yoluyla topları kullara çektirip ve yeniçeriyi bir uğurdan metrise komayıp günde ikişer yüz üçer oda kodular ki izdihâmda adam telef olmaya. Ve topları dahi metrise vaz‘etmeyip ibtidâ Rumeli tarafına altı adet balyemez top konuldu. Ve bu esnâda küffârın donanması gelip çadırlarımızı toplamasın deyu ol tarafa muhâfazacı ta‘yîn olundu. Ve Anadolu koluna dahi üç aded top vaz‘ olundu. Ammâ bu cezîrede dökülen yirmi dört vukıyye on aded kal‘agüp topları henüz metrise komayıp İslambol’dan gelen on beş aded topları ibtidâ kodular. Ve Sadr-ı a‘zam otağın kal‘a[607] kurbunda İncirli deresi demekle ma‘rûf bir mahalle kurdular. Kurşun ve top ve humbaradan gāyet muhâtara idi. Herbiri yer altında birer gār ve kulübe peydâ edip mütevekkil oldular. Çünkü toplar metrise vaz‘ olundu. Kefere-i bî-dîn bir sâ‘atte kal‘adan üç yüz elli pâre top ve elli beşer vukıyye elli aded humbara attı. Ve kurşun dahi kıyâsdan hâriç bi-hamdillâhi te‘âlâ bu kadar âteşden kimesneye zarar olmadı. Ol hengâmda Rumeli gāzilerinden bir dilâver yiğit kal‘a altından bir kâfirin başın kesip ve kılıcın dahi ma‘an alıp sadr-ı a‘zam hazretlerine getirdi. Ol kâfirin **[P97b]** kılıcında yâ fettâh yazılı bulunup fethe işâret-i fal-ı mübârek **[T89b]** ve alâmet-i hayırdır. Feth ve nusrete delâlet add edip ol gāziye yüz altın ve bir eyü timâr ihsân olundu. Ve ertesi gün cebecilerbaşı Kanca nâm gāzi kendi yoldaşları ile kal‘a altından birkaç kelle ve birkaç dil getirip sâhib-i devlet âna dahi hıl‘at giydirip ve üç yüz altın ihsân eyledi. Bu Kanca dedikleri gāzi dilâver aslı Aydınlı idi. Yirmi seneden beri Kandiye altında bayrağıyla[608] eşer idi. Ve çok yararlılıkları var idi. Ba‘dehu ertesi gün kal‘adan iki nefer kefere firâr edip geldiler. Ve haber verdiler ki küffâr gāyet zebûndur ve zahîreleri dahi yokdur. Ve lâkin lağımlarına ziyâdesiyle mukayyed olmuştur. İki günde bir üçer beşer kefere kaçıp gelirlerdi. Ve gelen keferelerden Müslümân olanlara iktizâsına göre ri‘âyet ve ikrâm olunurdu. Ve Müslümân olmayanlara dahi ta‘yîn verilip çadır mehter başısı yanında olurlardı. Ve

[606] askeri P: kulu T.
[607] kal‘a P: -T.
[608] bayrağıyla P: -T.

ba‘dehu küffâr-ı la‘în mezbûr Kanca’nın metrisin basmak üzere hücum eyledikte Gāzi Kanca gâfil bulunmayıp gelen kâfirlere kılıç urdu ki iki yüz mikdârı Hırvat keferelerinden ancak beş altı kadar kâfir güçle kurtuldu. Ertesi gün ale’s-sabâh Gāzi Kanca bunca kelle ve esîrler ile sâhib-i devlete gelip sâhib-i devlet dahi kendisine hıl‘at-i fâhire giydirip **[P98a]** vâfir in‘âm ve ihsân **[T90a]** eyledi. Ve bu kadar ceng ve mu‘ârekede Kanca’nın yalnız üç adamı şehîd olup ve on dört ademisi dahi mecrûh oldu. Lâkin zararlı değil idi. Ve bundan sonra Güllük tarafından Katırcıoğlu ve Karaman Paşası kendi eyaletiyle ve beş yüz Mısır[609] askeri ve beş yüz kadar sâhib-i devlet sekbânlarıyla ve beş aded balyemez top ile metrise girip küffârın gāyet zebûn ve ser-nigûnluğuna delâlet olundu. Ve bundan sonra Kuşaklı Manastır tarafından Mahmud Paşa beş adet havân toplar ile ta‘yîn olunup kal‘aya gece ve gündüz aralık vermeyip cevânib-i erba‘asından kat-ender kat der-agûş olunup bir mertebe tarafeynden top ve tüfenk atılır idi ki dumânı dumâna rû-yı âsumânı mu ‘azzam kara bulutlar gibi bürüyüp zemîn ve âsumân titrer idi. Ve bu hengâmda gece ve gündüz lağımlar dahi atılıp metrislerde olan asker top tüfenk ve humbara ve lağım sadâsından birbirlerinin musahebet ve seslerini işitmezlerdi. Kal‘adan ve taşradan ekall mâ yekûn iki bin beş yüz pâre top lâ-yenkati‘ atılırdı. Gözler görmemiş[610] ve kulaklar işitmemiş bir yanar âteş ve duman ki gökyüzünde güneşi bürüyüp aslâ güneş fark olunmazdı. Ve dahi sene-i mezbûr Muharremi gurresinde Küçük Mirahur rikâb-ı hümâyûn cânibinden gelip[611] sadr-ı a‘zam hazretlerine **[P98b]** hatt-ı hümâyûn ve kılıç kaftân ve serâsere kaplı **[T90b]** sammur kürk getirdi. Sâhib-i devlet dahi kethüdâsın ve içağaların ve cümle sekbânları ve alaybeylerin cem‘ edip iki sâ‘at mikdârı yerden istikbâl içün alay edip ve küffârın gözü karşısında şenlikler ile otağa götürüp ve otakdan dahi Vezîr-i a‘zam karşı çıkıp envâ‘ ikrâm ile istikbâl edip kılıcı kuşanıp ve kürkü giyip ve hançeri takındı. Ve cümle paşaları ve sâir ocak ağalarını ve beylerini da‘vet edip ve kıyâma kalkıp cümlenin muvâcehesinde hatt-ı şerîfi okudu.

[609] Mısır P: -T.
[610] görmemiş P: görmemiş değil T.
[611] rikâb-ı hümâyûn cânibinden gelip P: rikâb-ı hümâyûndan gelip T.

Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir

"Sen ki Vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın. Selâm selâmet encâm-ı şahânem ve peyâm-ı meserret resân-ı mülûkânem ile seni teşrîf buyrduğumdan sonra ma'lûmun olsun ki hâliyâ sen ve kullarım ne hâlde ve ne ahvâldesiz. Dergâh-ı vâhibü'l-atayadan tazarru' ve niyâz ederim ki seni ve dîn [ü] devletim uğurunda taş yastanup ve toprak döşenen gāzi ve mücâhid-i fî-sebili'llah kullarımın cümlesini mansûr ve muzaffer eyleye. Ve küffâr-ı düzeh-karârı dâ'imâ müdemmer ve makhûr eyleyip Ümmet-i Muhammedî envâ'-ı fütuhât-ı cemile ile mesrûr eyleye. Benim lalam göreyim seni Devlet-i Aliyyemin ve vüzerâ ve mîr-i mîrân ve ümerâ ve s'âir bu gazâ-yı ekberde olan sunûf-ı asâkir kullarımı cümlenizin hazret-i Allah celle şânuhû mu'în ve nasîriniz ***[P99a]*** *ve yâver-i dest-gîriniz olup cümle müşkil* ***[T91a]*** *işlerinizi âsân ve cünûd-ı aliyyesin mu'în ve meded-resân eyleye. Benim lâlâm hâliyâ hakkında mezîd-i inâyet-i mülûkânem pertev endâz olup hâssa kürklerimden bir top serâsere kaplı sammur kürk ve bir sâde serâser kaftân ve esyâf-ı fâtihatü'l-eknâfdan bir kabza-i murassa' şimşîr add ve ve tedmîr-i sâhib kırânı ile seni teşrîf ve i'zâz eyleyip küçük mirâhor kulum ile ihsân ve irsâl olunmuştur. Olki merâsim-i ta'zîm ve tevkīr edâdan sonra kürkü giyip ve kılıcı kuşanıp hizmet-i hümâyûnda cân başla çalışıp a'dâ-i dîn [ü] devletimden ahz-ı intikāma say' ve ikdâm eyleyesin. İnşallahu te'âlâ asâkir-i nusret me'serim mansûr ve muzaffer olup küffâr-ı la'în müdemmer ve mugahhar olalar. Seni ve sâir cümle*[612] *kullarımı cenâb-ı rabbü'l-izzet hazretlerine emânet eyledim. Rûz [u] şeb du'a-i hayr-ı icâbet-eser-i mülûkânem seninle ve ma'an olan guzât-ı muvahhidîn kullarımla biledir. Hazret-i Allah celle şânuhu dest-gîriniz ve mu'în [ü] zâhiriniz ola"* amin.

Fîmâba'd küffâr-ı hâksârın donanma-yı menhusesi Kandiye Kal'ası karşısında Tavşan Adası'na gelip otuz kalyon ve altı mavna ve yirmi sekiz çekdirmeler cezîre-i mezbûrede demirleyip meğer mesfûrların tedârükleri ve kasıdları sabâha iki sâ'at kalarak gelip ve asker döküp metrisleri basmak üzere olmakla fi'l-hakīka gelip vakt-i mezkûrda metrislere asker döktü. **[P99b]** Kal'adan dahi uğurun kapulardan bunca küffâr taşra hûladılar. **[T91b]** Asker-i İslâm dahi hâzır ve müheyyâ bulunup

[612] cümle P: -T.

kuşluk vaktine değin düşman-ı bî-dîn ile kılıç urdular ki tahrîri ve takrîri mümkün değildir. Metris etrâfı küffâr lâşeleriyle doldu. Elhamdülillâhi te‘âlâ Ümmet-i Muhammed’in uğurları küşâde ve mansûr ve muzaffer olup ve çok küffâr ahz ve esîr edip gāziler tok doyum oldular. Ve bunca ceng u kıtâlde avn ve inâyet-i hakla asâkir-i İslâmdan yüz elli kadar yiğit ancak şehîd oldu. Ve kendi asker-i menhûsesinden on bin kadar küffâr mürd oldu. Ve bu muhârekede küffâr-ı hâksâr bir lağım attı. Zemîn [ve] âsumân lerzeye gelip lütf-i hakla asker-i İslâma zararı olmayıp kendi tarafına isâbet eyledi. Ve sâhib-i devlet mezkûr cengde ekalli otuz bin guruş gāzilere in‘âm eyledi. Mezbûr Kandiye kal‘ası lağım ile şöhret bulmuş bir kal‘adır ki yirmi dört seneden beri cânib-i etrâfını üç kat birbirinin altından lağım eylemiştir. Kal‘a-i mezbûrun cânib-i erba‘asında lağımdan hâli el ayası kadar yer yoktur. Vezîr-i a‘zam hazretleri küffârın lağımlarını ibtâl eylemek içün azîm tedbîrler edip ve kendi kolundan üç dört kol lağımlar yürütüp ve Ankebut Ahmed Paşa kolundan dahi üç kat lağımlar yürüttüler. Bu üslub üzre küffârın lağımlarını buldukça ibtâl ederler idi. Ve kal‘adan hendek başında olan tabyasının önünde birkaç kefere metrislenip **[P100a]** İslâm askerine kurşun[613] atarlardı. Ve gece olunca tabya içine kaçarlardı. Meğer kâfirler üç arşun kadar yer altında iki üç kantar gelir[614] kazgan humbaralarından **[T92a]** on aded humbara gömmüş ve yemleme eylemiş mahzâ serdengeçdiler bunlara hûladıkda âteş edeler. Bu kasd üzre iken bir gece birkaç dilâver yiğitler bu kâfirlerin metrislerinden bir nesne kapmak sevdâsıyla vardılar. Küffâr dahi haber alıp serdengeçdiler ile muhârebe ederlerken humbaralar âteş aldılar. Lütf-i hakla İslâm askerine zarârı olmayıp yine kendilerine isâbet edip kendi tabyasının parmaklıkların ve sîperlerin bozup bu esnâda asker-i İslâm dilâverleri dahi fırsatı ganimet bilip der-akab Allah Allah sadâsıyla hûladılar. Küffâra öyle kılıç çekdiler ki üç yüzden mütecâviz kâfirleri kırdıkdan sonra iki bellü başlı kapudânlarını ve yirmi kadar Soltât keferelerini tutup esîr eylediler. Ve mesfûrları sâhib-i devlet hazretlerine getirdiler. Sâhib-i devlet dahi şâd olup ol gāzilere vâfir in‘âm ve ihsânlar eyledi. Elhamdülillâhi te‘âlâ güzel yüz aklıkları oldu. Bundan sonra kal‘ada olan Ceneral’in hazinedârı mesâbesinde bir hizmetkâr oğlanı var idi. Mezbûr oğlan aslından Müslümân sulbü olup

[613] İslâm askerine kurşun P: askerine İslâm kurşun T.
[614] gelir P: –T.

yedi sekiz yaşında iken bir tarîkiyle kâfire esîr düşüp kâfirler dahi mezbûr oğlanı aldayıp kendilerine mutâba‘at ettirmişler. Hâsıl-ı kelâm **[P100b]** oğlan büyüyüp on yedi on sekiz yaşına girdikte yine **[T92b]** Ceneral hizmetînde olan mü’min esîrler mezbûr oğlana *“sen sulb-i Müslümân evlâdı iken seni aldayıp kendilerine mutâba‘at ettirip müşrik ettiler. Hayfa sana gadr oldu. Rûz-ı cezâda huzûr-ı Mevlâda senin hâlin nice olur”* deyu oğlana münâsebet düştükçe terbiye ederek hidâyet-i hâdi erzânı olup İslâm tarafına meyl ve muhabbet eyledi. Ve bundan sonra *“bunun çâresi nice olur”* deyince üsârî-i müslîmîn dahi *“bir gece seninle firâr edip ehl-i İslâma gideriz”* deyu ittifâk olunup bir fırsatını gözetirler iken bu esnâda Venedik[615] Cumhûru’ndan iki reis kapudânlar gelip kal‘anın burc bârularını keşf edip *“zebûn olan yerlerini müstahkem ettireler”* deyu ta‘yîn olunmuşlar. Mahzâ kapudân-ı mesfûrlar kal‘a muhâsarası ilminde mâhirler öyle olsa Ceneral ve birkaç dahi Başbuğ olan iş erleri ve mesfûr gelen kapudânlar ma‘an kal‘anın cânib-i erba‘asın gezip keşf eylediler. Ve müşâvere edip cevâb olundu ki *“bu kal‘anın karası tarafından alımı yoktur. Ve illâ iki yalılar-ı cânibden denize döküdü döküp ve üzerine tabyalar ihdâs olunup ve balyemez topları vaz‘ olunursa kal‘a zahmet çeker. Zîrâ Kumkapısına sefîne gelemez olur ve hem kal‘anın içine havâle olur. Bir gayri zahîresi ve imdâdı münkati‘ olur”* deyu **[P101a]** tahmin eylediler. Bu müşâverede mezbûr Ceneral hazinedârı olan oğlan ma‘an **[T93a]** bulunup mesfûrların cevâblarına kemâl-i vukūfhâsıl eyledi. Öyle olsa olgün Ceneralin bu gelen kapudânlara ziyâfeti olmakla bir gayri top humbara dokunmaz menzilde[616] kâfir kendi sohbetlerine meşguller iken gecenin dördüncü sâ‘atinde oğlan fırsat bulup dört nefer esîr Müslümânlar ile kaçıp taşra geldi. Karavulcılar oğlanı alıp sâhib-i devlet otağına getirdiler. Ertesi gün sâhib-i devlet oğlanı huzûruna getirtip söyletti. Ve oğlana vâfir in‘âm edip Enderun Ağa’sı eyledi. Bundan sonra sâhib-i devlet ocak ağaların ve iş erlerini[617] da‘vet edip mezbûr oğlanın[618] haber verdiği ahvâli müşâvere eylediler. Cümlesi ma‘kūl görüp hemân der-akab yeniçeri ocağından birkaç orta ve sipah ocağından ve Rumeli askerinden ve dahi yedi alay beyleri ve üç paşa dahi ta‘yîn olunup Kızıl Tabya karşısında deryâ civârında tahmînen iki kulaç kadar denizi

[615] Venedik P: -T.
[616] menzilde P: yerde T.
[617] ve iş erlerini P: -T.
[618] oğlanın P: -T.

döküldü ile doldurup üzerine bir âli tabya ihdâs edip on yedi aded balyemez topçu üç aded havân topları vaz‘ edip mezbûr[619] tabyadan kal‘anın içerisi görünür. Ve hem Kumkapısına zahîre sefîneleri gelemez oldular. **[P101b]** Mezbûr tabya ihdâs olunurken küffâr-ı hâksâr ekalli kırk lağım attı. Ve bu esnâda kal‘adan kaçıp gelen kefereler **[T93b]** tabya-i mezbûrdan küffârın gayet elemi olduğun[620] haber verirlerdi. Ve kezâlik Güllük tarafı yalısından dahi takayyüd olunup netîce-i kelâm kal‘ayı iki yalısı tarafından muhkem takayyüd ile sardılar. Ve bu zikr olunan tabyalar kemâkân sekiz ayda tamâm oldu. Ve müddet-i mezkûrede tarafeynden sekiz yüz yirmi dokuz lağım atıldı. Ve yirmi beş bin kantar barut sarf olunup ve tahmînen sekiz bin İslâm askeri şehîd oldu. Ve yeniçeri ocağından dört yüz elli yedi adam elsiz ve ayaksız amel-mânde olmakla etmek verilip müteka‘id oldular. Ve kusur ocaklardan dahi âna göre kıyas oluna. Ve dahi paşalardan beylerden ve ocak ağalarından yüz yetmiş mikdârı şehîd olmuştur. Ve bundan akdem yirmi beş senede vâki‘ olan ceng ve mukātelelerde ne mikdâr adam telef olduğun ona göre kıyas oluna. Ve bâlâda zikr olunan tabya ta‘mîrinde çekilen zahmetler ve derd-i meşakkatler bir vecihle ta‘bîri mümkün değildir. Zîrâ deryâ civârında vâki‘ olduğundan[621] ve hem yekpâre kaya olup kırılması mümkün olmadığından asker-i İslâm gece gündüz bunca top ve kurşun ve humbaraya karşı durup arkalarıyla ahar yerden toprak taşıyan Ümmet-i Muhammed helâk **[P102a]** etmesin deyu üç kulaçdan yüksek dört yüz elli zirâ‘ tûlü kaya üstünden bir metîn siper ta‘mîr olunup ve mezkûr siper ta‘mîrine **[T94a]** sarf olunan bunca taş ve toprak fi’l-cümle ahar yerden Ümmet-i Muhammed arkalarıyla taşımışlardır. Elhamdülillahi te‘âlâ murâd üzre tekmîl olup ve küffâr-ı düzah-karâra azîm dağ-ı derûn olmuştur. Zîrâ gemileri evvelki gibi kal‘aya yanaşmak mümkün olmadığından gāyet ahvalleri diğergûn olmuştur. Mezkûr tabya ta‘mîr olmazdan mukaddem küffârın donanması bî-perva gelip kal‘aya yanaşıp ve limâna girip askerini ve zahîresini boşaltıp giderdi. Mezkûr tabya tamâm olduktan sonra gerek donanması ve gerek zahîre gemileri gelip yanaşmadığından düşman zebûn oldu. Ve bu esnâda Hanya’dan ordu-yı hümâyûna nakli lâzım gelen mühimmât ve zahîre karadan uzak ve yolları dağıstân ve gāyet sarp olmağın çekdirme gemileriyle Kandiye karşısında Çanak Limânı nâm mahalle nakl

[619] mezbûr P: -T.
[620] olduğun P: var T.
[621] olduğundan P: olduğundan asker-i İslam T.

olunması ma‘kūl görülmekle mahall-i mezbûr Çanak Limânı’nda bir palanga ta‘mîr olunmasına mübâşeret olunup ta‘mîr olundu. Fîmâ-ba‘d iktizâ eyledikçe çekdirme gemileriyle Hanya’dan mühimmâtı mahall-i mezbûre nakl ederlerdi. Küffâr-ı düzahmekîn mahall-i mezbûr Çanak Limânı’nı muhâfaza etmek içün yedi adet çekdirme gemileri ta‘yîn eyleyip ruz [u] şeb mahall-i mezbûrda dolaşıp olta ederlerdi. Bihamdillâhi **[P102b]** gemilerimiz birkaç def‘a gelip gittiler. Düşman kör olup görmedi. Ve lâkin Hanya’da olan ümerâ-i deryânın **[T94b]** serdârı Mehmed Paşa oğluna sâhib-i devlet tarafından bir mektûb tahrîr ve irsâl olunup mefhûmunda buyurdular ki *“hâlâ Çanak Limânı önlerinde olta eden küffârın yedi pâre çekdirme gemileri yanında mevcûd olan on iki*[622] *aded bey gemileriyle gelip mukābil olsanız ümîzdir ki inâyet-i hakla küffâra zafer bulup ahz-ı intikām edesiz”* deyu buyurduklarında Mehmed Paşa oğlu dahi sâhib-i devlete arzuhâl gönderdi ki *“devletlü vezîr fermân sultânımındır ve lâkin gemilerimiz gereği gibi donanmış değildir. Eğer fermân-ı şerîfiniz olursa ordu-yı hümâyûndan beher gemiye yüzer yiğit irsâl buyurasız. Gemilerimiz mükemmel donansın ba‘dehu inşâallahi te‘âlâ avn-i inâyet-i hakla azîmet edip varıp mukābil olalım”* deyu arz eyledi. Sâhib-i devlet dahi bu ahvâli aslâ kimseye duyurmayıp hufyeten Rumeli eyaletinden erbâb-ı timâr olan dilâverlerden iki yüz nefer ifrâz edip ve üzerlerine alaybeyisin dahi başbuğ ta‘yîn edip ve yeniçeri ocağından dahi dört yüz nefer ifrâz edip üzerlerine her yüz nefere birer çorbacı ta‘yîn olunup ve cebeciler ocağından dahi iki yüz nefer ifrâz edip ve üzerlerine ocaklarından iki çavuş ta‘yîn olunup ve gece **[P103a]** mahfice ordu-yı hümâyûndan çıkıp Resmo’ya vardılar. Mehmed Paşa oğlu dahi on iki pâre çekdirme ile Resmo’da hâzır bulunmakla hemân der‘akab **[T95a]** gemilere girip âmâde oldular. Ve lâkin sadr-ı a‘zam hazretleri mukaddeminde Halil Paşa’yı getirtip kendisine tenbîh eyledi ki *“zinhâr sakın keferenin yedi gemisinden ziyâde olursa ve yâhud küffârın imdâdı gelir görünürse alarga olup yan çalasız ve gecelik hâlinde ceng etmeyesiz. Eğer gecelikte küffârın iki gemisi dahi üzerinize gelirse zinhâr ceng etmeyip alarka olasız. Cehd edesiz ki gündüz ceng edesiz inşâallahu te‘âlâ kendim dahi Çanak Limânı’na varıp cenginizi seyr etsem gerekdir. Ancak yedi gemiden firâr ederseniz asla birinize amân vermeyip cümlenizi katl ve ibret-i a‘lem ederim”* deyu tenbîh ve te’kîd eylediler idi. Çünki Halil Paşa

[622] on iki P: on T.

Resmo'ya varıp ve Durak Bey gemisine süvâr olup ba'dehuh on iki aded bey gemileriyle kalkıp Çanak Limânı'na tahmînen iki sâ'at Fodula burnu demekle ma'rûf mahalde bekleyip müterakkib-i fırsat olmuşlar idi. Meğer vezîr mehterlerinden bir Moralı kefereden dönme bir yiğit bir tarîkiyle küffâra mukaddemâ esîr düşüp ve esîr-i mezbûrun Ceneral hizmetînde bir karındaşı çıkıp esîr-i mezbûr karındaşı olmakla sâhib çıkıp ve bahâsını dahi verip yanına alıkomuş idi. Mezbûr esîr kâfirleri **[P103b]** arayıp *"ben*[623] *yine ke'l-evvel sizinle ma'an olurum"* deyu sâhteden bunlara **[T95b]** mütâba'at edip ve lâkin dâ'imâ ümmet-i Muhammed'e câsusluk edip bir sâ'at ile küffârın hareketlerini anladıkça İslâm tarafına haber verir idi. Bu esnâda çekdirmeler donanıp ve küffârın çekdirmeleriyle mukābil olmak üzere idüğin kefere-i bî-dîn haberdâr olup âna göre küffâr dahi Tavşan Cezîre'sinde olan yirmi aded çekdirmelerini mükemmel donatıp ve bir hile ile bizim gemilerimizi sayd etmek üzere olduğundan mezbûr esîr yatsı vaktinde İslâm tarafına haber vermekle sâhib-i devlet dahi bizim gemilere ale't-ta'cîl adam gönderip varan adam Fodıla'ya varıncaya kadar gemiler dahi yerlerinden hareket etmiş gecelikte yelkenleri denizde kuş gibi görünür. Bu esnâda sâhib-i devlet dahi bî-karâr olduğundan süvâr olup mahall-i mezbûr Fodula'ya teveccüh eyledi. Çünki sâhib-i devlet mahall-i mezbûre varıp dâhil oldu. Karavulcu re'âyâ kefereleri gelip sâhib-i devlete haber verdiler ki *"devletli vezîr karşı burundan yedi pâre yelken göründü. Biz dahi tenbîhleri üzre ser'askere haber verdik. Ser'asker haber alınca acele hareket edip azîmet eyledi"* dediler. Sâhib-i devlet korkusundan gāyet müte'ellim oldu. Meğer küffâr-ı la'în al edip yedi pâre gemisin ilerü gönderip mâ bâkī yirmi pâre gemisin geriden ta'yîn edip[624] **[P104a]** çünki bizim gemiler denize çıkdılar. Gördüler ki yedi pâre yelkendir seçip bildiler ki çekdirme **[T96a]** gemileridir ve bunlardan gayri gemi görünmez yokdur. Halil Paşa bir yarar bahâdır olmakla bi-karâr olup Memi Paşa'ya ibrâm edip tez tez alavanta varıp çatalım deyu ibrâm eyledikte Memi Paşa dahi men' edip *"paşa karındâş gecelikte düşman üzerine varılmaz kadîmden âdet değildir. Ve hem sâhib-i devlet efendimizin fermânının hilâfıdır"* dedi. Bir vecihle zabt olunmadı. Çünki serdârları söz dinlemeyip hücûm edince bi'z-zarûrî bâkīleri dahi hareket edip umûm üzere göz açtırmayıp gecenin

[623] ben T: -P.
[624] yedi pâre gemisin ilerü gönderip mâ bâki yirmi pâre gemisin gerüden ta'yîn edip P: yedi pâre gemisin gerüden ta'yîn edip T.

altıncı sâ‘atinde Allah Allah diyerek küffârın yedi aded gemilerine çatıp feth eylemişlerken küffârın geride kalan yirmi pâre dinç gemisi zuhûr ve gelip bizim gemilere karıştı. Gayri gavga büyüdü. Ve deryâ yüzünde top tüfenk âteşlerinden bir azîm eğildi. Ve âteş peydâ oldu. Bu esnâda sâhib-i devletin aklı başından gidip ibtidâ cevâbı bu oldu ki *"be hey Halil Paşa Haktan bulasın. Ben sana böyle mi sipâriş eyledim"* deyip ve yağlığın yüzüne tutup ağladı. Ve karâr edemeyip ata süvâr olup sür‘atle Fodula[625] burnuna geldi. Ve deryâ civârında kemâl-i hayretinden ileriye geriye seğirdip gezer idi. Hâsıl-ı kelâm çün keferenin sonra gelen gemileri bizim **[P104b]** gemilerimize karışdı. Bizim asker karanlıkda fark edemeyip kıyâs ettiler ki küffârın bütün **[T96b]** donanması gelmiştir. Bu vecihle derûnlarına havf girip hayattan me'yûs oldular. Zîrâ mukaddem yedi pâre gemi söyündürüp bizim askerde tâb [ü] tüvân kalmayıp yorulmuşlar idi. Tekrâr cenge mecalleri yoğidi. Ve hem deryâ cenginin ahvâlin bilmezlerdi. Ve lâkin çünkü gördüler ki ahvâl düşvâr oldu iş başa düştü. Esîr[626] olmadan şehîd olması ma‘kūldür deyip gayret edip merdâne hareket eylediler. Bu esnâda kapudân Bolpaça büyücek yedi pâre furkata ile Yalıpetra'dan gelirken Kandiye karşısına gelince gördüler ki Fodula önlerinde ceng vardır. Merkūm bir müdebbir yarar adam olmakla anlayıp bildi ki *"Allahu a‘lem küffâr bizim zahîre getiren çekdirmelerimizi rast getirip ceng ederler"* deyip hemân alavanta edip imdâdlarına gelirken küffârın[627] bir filukası Kandiye'yi isteyip? giderken rast getirip tuttu. Meğer küffârın ser-askeri olan kâfir mürd olmuş. Mesfûrun cesed-i mürdârını Kandiye'ye getirir imiş. Hele mezbûr filukayı esîr edip ve bu muhârekeden haberdâr oldu. Netîce-i kelâm filukayı yedeğine alıp Fodula'ya gelince gördü ki kayalarda âteş vardır. Aceb bu âteşler bize alâmetmidir deyu kayalara geldi. Sâhib-i devlet **[P105a]** furkataları görünce düşman tekneleri kıyâs edip elem **[T97a]** çekdi. Hele ma‘an olan askerden ses verip haberdâr olunca sâhib-i devlet göz karartıp Bolpaça'ya[628] *"tîz beni ve yanımda olan askeri gemilerin imdâdına yetiştir"* deyince Bolpaça *"devletlü vezîr âdet [ü] kānûn değildir ki seni böyle âteşe götürem. Ancak fermânın olursa seninle hâzır bulunan[629] askerden alıp giderim"* dedikte sâhib-i devlet hazretlerini gitmeden güçle

[625] Fodula P: -T.
[626] esîr P: -T.
[627] küffârın kelimesi tekrar edilmiştir.
[628] Bolpaça'ya P: -T.
[629] bulunan P: -T.

men‘ edip her furkataya tahammülüne göre bir mikdâr asker alıp gitti. Ceng eden gemiler kayalardan top menzili ancak var idi. Netîce Bolpaça yedi tekne ile varınca gece[630] karanlığında gemileri fark edemeyip ancak gördü ki kılıç cengi ederler. Bol Paça dahi[631] kelime-i tevhîd getirip meğer Memi Paşa'nın gemisi altına varmış. Hele Memi Paşa gemisine[632] yüz kadar asker kıç tarafından döktü. Ba‘dehu Memi Paşa'yı muhâsara eden üç pâre düşman gemilerinin birine Bolpaça çatıp ve içine döküldüler. Lütf-i hakla söyündürüp feth eylediler. Hemân tez elden Bolpaça feth eylediği çekdirmeye adam koyup bir furkata ile sâhib-i devlete gönderdi. Bu esnâda düşman gecelikte furkataları çekdirmeler kıyâs edip Türkün dinç imdâdı geldi deyu korkup ve hem düşmanın dahi tâb ü tüvânı **[P105b]** münkati‘ olup çünki düşmandan ahz olunan çekdirmeyi sâhib-i devlet **[T97b]** görünce bir mikdâr tesellî bulup ve vakt-i mezkûrda küçük kal‘adan ve ertaf [ü] eknâfdan top sadâsın işitenlerden vâfir asker gelip yığıldı. Bu esnâda sâhib-i devlet furkata'i döndürmeyip bir mikdâr asker ile yine yolladı. Ve getirdikleri esîr çekdirmeyi tez elden takımın bozup karaya çekdi. Çekdirme-i mezbûrda on beş kefere ve otuz bir Müslümân çıkdı. Mâ bâkīleri cümlesi helâk olmuşlardı. Hâsıl-ı kelâm sabâha nısf sâ‘at kalarak ceng dahi aralandı. Şol mertebe ceng oldu ki hadd-ı ta‘bîrden bîrûndur. Gerek bizim ve gerek küffâr gemileri bir mertebeye vardı ki içinde kürek çekip ve yahud yelken edecek adamları kalmadı. Gemilerin kıçları ve kayalıkları gitmiş ve kürekleri dahi nısfından ziyâde gitmiş sabâh olunca gördük kim küffâr gemileri herbiri küreklerinin rub‘u kadar ancak çekilir bâkīlerin ibtâl olmuş gördüler. Ve bizim gemiler dahi kezâlik bu uslüb üzere Resmo'ya doğru çekdirip giderler. Ve bu muhârebede üç bin adam şehîd oldu. Ve Ser‘asker Halil Paşa üç yerinden mecrûh oldu. Netîce-i kelâm ancak bu esnâda Bolpaça'nın geldiği lütf-i hak oldu. **[P106a]** Zîrâ çekdirmelere imdâd yetiştirdi. Bizim üç pâre gemiyi düşman zabt eylemiş halâsına bâ‘is oldu. Çünki gemilerimiz bu üslub üzere Resmo'ya gittiler. **[T98a]** Bolpaça yine doğru fırkateler ile sâhib-i devlete gelip buluştu. Sâhib-i devlet Bolpaça'ya azîm lütf [ü] ihsânlar edip ve küffârdan alınan çekdirme'i Bolpaça'ya fermân olunup Hanya'ya götürdü. Ve filuka ve içinde ma‘an alınan kefere'i sâhib-i devlet Bolpaça'ya in‘âm eyledi. Bolpaça Hanya'ya vardikta Suda'ya

[630] gece T: -P.
[631] dahi P: -T.
[632] gemisine P: -T.

vira edip filuka ile ahz[633] eylediği küffârın ser‘askeri olan keferenin lâşesini bahâ ile alırmısınız yohsa ihrâk bi’n-nâr ederim dedi. Küffâr-ı mesfûr lâşe’i beş yüz altına satın aldı. Ba‘dehu sâhib-i devlet ordu-yı hümâyûna gelip vâsıl oldukta birkaç günden sonra haber alındı ki küffâr gemilerinden on bir kapudân mürd olmuş ve askerinden üç rub‘u helâk olup bir rub‘u ancak kurtulmuş ve gemileri güçle Tavşan Cezîresi’ne dâhil olmuş idi. Hâsıl-ı kelâm sâhib-i devlet hazretleri Halil Paşa’ya azîm garaz eyledi. Eğer mecrûh olmasaydı belki ol gün katline fermân ederdi. Ancak ba‘zı vüzerâ münâsebet ile vezîr-i a‘zama cevâb eylediler ki *“devletlü vezîr elhamdülillâhi te‘âlâ bizim gemilerimiz mansûr oldular. Düşman gemileri makhûr ve müdemmer firâr eylediler ve meydân bizde kaldı. Her bir umûrın* ***[P106b]*** *bir sâ‘ati olduğuna âlimsiz bu esnâda şehâdet şerbetini nûş eden şühedâların şehâdeti gece takdîr olmakla müsâdif düştü. Halil Paşa kulunuz bir yarar bendenizdir. Bu bâbda eltâf-ı mâlâ nihâyenizden afv buyurmanız mütemennâdır. İltifât-ı aliyyeniz ricâ olunur”* deyu her biri **[T98b]** afv ricâsıyla sâhib-i devleti teselli-i hâtır eylediler. Bundan sonra sâhib-i devlet dahi Halil Paşa’nın hâtırın almak içün ba‘zı hediyye ile bir muhabbetli mektûb tahrîr ve irsâl eyledi. Bundan sonra Halil Paşa dahi tesellî-i hâtır olup sâhib-i devlete bir arzuhâl tahrîr edip irsâl eyledi ki “*Devletli vezîr gerçi bu husûsta kabâhat benimdir kânım katlim sana helâl olsun. Ancak ma‘lûm-ı devletin olsun efendim gayretim beni bu derecelere getirdi. Fermân sultânımındır”.*

Ezîn Cânib[634]

Çünki kış eyyâmları mürûr edip bahâr eyyâmları geldi. Sâhib-i devlet azîm divân edip fi’l-cümle paşaları ve beyleri ve ocak ağalarını ve iş erlerini da‘vet edip azîm mûşâvere ve tedbîrler görülüp müceddeden metrislere nizâm verilip bin yetmiş dokuz senesinin evâi’linde yeniçeri ve sipâh ve sâir fi’l-cümle asker[635] metrislere girip bayraklar ve sancaklar küşâd olunup ve kurbânlar kesilip gayri top tüfenk atılmağa başlandı. Kızıl Tabya tarafı sadr-ı a‘zam koludur ki sâfi yekpâre taş ve kaya olmakla kazılması mümkün olmayıp âhar yerden torba **[P107a]** ile toprak taşınıp siperler ve metrisler ta‘mîr olunup ve Güllük tarafından Haleb Vâlisi bütün eyaletiyle ve birkaç

[633] ahz P: -T.
[634] cânib P: cânib-i cânib T.
[635] fi’l-cümle asker P: fi’l-cümle paşaları asker T.

sancak dahi ta‘yîn olunup ve yirmi beş yeniçeri odası ve bin nefer sipâh serdengeçtileri ve bin nefer Mısır askeri ve beş yüz mikdârı yeniçeri serdengeçtileri metrislere girip ve kal‘anın deryâ cânibinde iki tarafndan toplar vaz‘ olundu ki *“limânına kayık girmeden men‘ oluna”* deyu ve yine suya berâber balyemez **[T99a]** toplar vaz‘ olundu ki[636] küffârın donanması gelip yalı kenârında olan metrisleri toplamasın deyu bundan mâ‘ada kal‘a divarın ve top mazgallların bozmağa otuz adet kal‘akob toplar vaz‘ olundu. Mezkûr toplar cümle Girid Cezîre’sinde binâ olunan tophânede dökülmüştür. Ancak on adet top Âsitâne’den gelmiştir. Fîmâ ba‘d gece ve gündüz asla ârâm vermeyip cenge mübâşeret olundu. Güllük tarafından olan asker kal‘a hendeği başına vardılar. Mukaddemâ Güllük tarafından kumsal olduğundan lağım olmaz deyu söylenirdi. Ammâ küffâr-ı la‘în kubûr ile kum içinden yürüyüp iki adet püskürme lağımlar peydâ eyleyip ve bir gün sabâh namazı vaktinde âteş eyledi. Asker-i İslâm ekseri cemâ‘atle namaz kılar bulunmakla bi-hamdillâhi te‘âlâ bir zarar olmadı. Ve küffârın hendek başında olan parmalıkların altından iki aded püskürmeler atıp küffâr-ı hâksârdan elli kadar helâk oldu. **[P107b]** Ve bundan kat‘-ı nazar küffârın bir parmaklıkları bozulup İslâm askeri dahi yol bulup kal‘a divarı altına vardılar. Ba‘dehu küffâr yedinde olan toplardan bir balyemez topu var idi. İslâm dilâverleri gayret-i İslâmiye izhârı içün ittifâk olunup tiz elden bir metîn zincir ile bend içün nerdübân peydâ edip gecenin üçüncü sâ‘atinde nerdübân ile kal‘a bedenine çıkıp mezbûr topun başına zinciri muhkem takıp bend-i kâvi edip ba‘dehu aşağıda mevcûd bulunan beş yüz kadar Mısır kulu **[T99b]** ve üç yüz kadar tersâneli ve iki yüz mikdârı timâr sipâhileri fi’l-cümle bir uğurdan zincire sarılıp îzâ deyu bir âvâz ile topu çekerler ki bedenden hendeğe düşüp ahz edeler deyu azîm takayyüd ve gayret ile çekip düşman-ı la‘în dahi topun gerisinden topa iki kat ve bir metîn zincir takıp iki binden ziyâde küffâr topu vermeyelim deyu gerisinden çekerler. Bir azîm ceng kuruldu ki görülmüş değildir. Ve topun başına cem‘ olan küffârı dağıtmak içün taşra metrislerden düşman üzerine top ve humbara ve kurşun bârân misâli yağdırıp ve düşman-ı bî-dîn dahi İslâm askerini dağıtıp kaçırmak içün mikraslardan ve mazgallardan ve gerek burç [u] bârulardan asker-i İslâm üzerine bârân misâli âteşler **[P108a]** saçıp top ve kurşun ve el humbarası hadden bîrûn yağdırıp gecenin üçüncü sâ‘atinden sabâh namazı vaktine

[636] olundu ki P: olundu T.

değin üç yüzden mütecâviz adam şehîd olup[637] ve niceleri mecrûh olup sâhib-i devlet bu muhareke-i azîme'i haber alınca kendisi gelip gördü ki bir azîm ceng ve mukātele ki hemân bir yanar âteş içinde savaş olunur. Bu esnâda ehl-i İslâm dilâverleri mezbûr top bir âsân vecihle alınır kıyâsıyla mübâşeret ettiler ki gerçi ziyâdesiyle büyük da'va oldu. Ve sâhib-i devlet cevâb eyledi ki *"eyvâh ne yaman harb ve müşkil işe mübâşeret eylediniz. Bundan sonra bundan mufârekat emr-i muhâldir. Zîrâ gayret-i İslâma halel verip* ***[T100a]*** *bir vecihle fâriğ olunmaz. Meğer kim zincir kesile. Küffâr-ı dûzah-mekîn dahi burcundan darb-ı dest ile top alınmasına rızâ vermeyip gayret-i câhiliyye eder".* Hâsıl-ı kelâm düşman üzerine yağdırdıkları âteş kesretinden kâfirler topun başına gelemez oldular[638]. Hele lütf-i hakla kuşluk vaktinde bir gayretle ala olunca top nısfına kadar aşağı sarktı. Ol vakitte birkaç dilâverler gayret edip tekrâr nerdübân ile çıkıp bir zincir dahi taktılar. Ve sâir metrislerde olan ümmet-i Muhammed dilâveri bin kadar yiğit dahi imdâda geldi. Ve kâfir dahi kal'anın cümle burc [u] bârularından cengâver olan askerini başına cem' eyledi. Ve lâkin kal'ada olan **[P108b]** Ceneral vakt-i mezbûrda cevâb eylemiş ki *"eğer Müslümânlar bu topu çekip ahz ederlerse kal'adan kat'-ı ümîd ederim"* deyu fâl edinmiş. Ve bizim Vezîr-i a'zam dahi meğer kalbinden fâl tutmuş idi. Çünki bir zincir dahi takıldı. Ve top nısfına kadar aşağı sarktı. Gayr-i ümmet-i Muhammed gayret kemerin meyânlarına berk kuşanıp gayret ile üşendi eylediler. Ve sâhib-i devlet fermân edip kırk aded şâhi topları ve yüz mikdârı misket tüfenkleri getirtip evvelkiden ziyâde top başında olan küffâra bârân-ı berk gibi gülle kurşun yağdırdılar. Hâsıl-ı kelâm beyne's-salâteyn olunca avn-i hakla topun gerisinden bend olan zincirleri kopup top güldür **[T100b]** güldür aşağı düştü. Hemân dilâverân-ı gāziyân Allah Allah sadâsıyla üşendi edip der-akab kızağa bindirdiler. Ve götürüp sâhib-i devlet önüne teslîm eylediler. Sâhib-i devlet ağlayu ağlayu ayak üzerine kalkıp ve el kaldırıp gāzilere du'â ve senâlar eyledi. Ve münasib olanlarına hıl'atler giydirip ve bunca in'âm ve ihsânlar edip kırk kurbân kesti. Ve küffâr zincirinden kırk esîr istihlâs ve âzâd olmasına nezr eyleyip ve ol gün mezkûr kırk esîrin bahâlârına kifâyet edecek kadar akçe hazînesinden ihrâc edip Ankebut Ahmed Paşa'yı

[637] olup P: oldu T.
[638] gelemez oldular T: gelemezler P.

vekîl nasb eyleyip[639] akçeyi merkūme teslîm **[P109a]** eyledi. Ve cevâb eyledi ki[640] *"gāziler elhamdülillâhi te'âlâ avn-i hakla kal'a'i feth etmiş kadar mesrûr oldum. Bu kadar mübâşeret olunmuşiken eğer top alınmamak iktizâ eylese idi uğur-ı dîn-i mübîninde cümlemiz bu top uğruna telef olmak görünürdü".* Amma seyrân bu idi ki kaçan top aşağı güldür güldür düştü. Fi'l-cümle metrislerde bulunan asker-i İslâm bir ağızdan hây hây deyu öyle bir avn ettiler ki akıllar çâk oldu. Ve düşman kefereleri kahırlarından çatlayıp başlarında olan şapkaların çıkarıp bedenden aşağı hendeğe atarlardı. Birkaç gün mürûrundan sonra haber alındı ki muhâreke-i mezkûrede küffârdan ekall-i mâ-yekûn binden mütecâviz kefereler helâk oldular[641] .Ve Soltat ve kapudân ve sâir başbuğ olan kâfirlerden yirmi kadar kâfir mürd olmuşlar. Ve Ceneral-i mesfûr kahrından bir kaç gün hastalanıp[642] taşra çıkmamış. Ve dahi küffârın top gerisine takdıkları zincirin başında olan büyük halkasını ta'mîr eden demirci kâfirin *"niçün sen bu halka'i bir gereği gibi kavî[643] yapmadın"* **[T101a]** deyu balta ile ellerini kat' edip ve bedenden aşağı attı. Mesfûr kefere kum üstüne düşmekle mürd olmayıp kalkıp iki ellleri münkati' seğirdip bizim metrislere geldi. Ve der-akab İslâmla müşerref oldu. Sadr-ı a'zam hazretlerine getirdiler. Cevâb eyledi ki *"devletli vezîr ben kulun **[P109b]** temircilik san'atında gāyet mahâretim olduğundan[644] gayri top dökmede ve top falyaları ta'mîr etmede ve buna göre dahi nice cebehâne âlâtları ta'mîrine mahâretim vardır"* deyince sâhib-i devlet mezbûre in'âm edip ve ellerini timâr içün cerrah ta'yîn ve topçular ocağından kırk akçe ulûfe eyledi.

Ezîn Cânib

Kızıl Tabya cânibinden deryâ civârında vâki' olan metrislerde me'mûr olan yeniçeri askeri ittifâk edip karşılarında küffârın bir küçük tabyası var idi. Kefere-i bî-dîn tabya-i mezkûrı bir yalçın kaya üzerine ihdâs edip lağım yürümez ve bir vecihle mümkün değildir. Kayasıyla azîm rağbet edip türlü türlü âteş tasnîfleri ile metânet

---

[639] eyleyip P: eyledi T.
[640] eyledi ki P: eyledi T.
[641] düşman kefereleri kahırlarından çatlayıp başlarında olan şapkaların çıkarıp yerinden aşağı hendeğe atarlardı. Birkaç gün mürûrundan sonra haber alındı ki muhâreke-i mezkûrede küffârdan ekall-i mâ yekûn binden mütecâviz kefereler helâk oldular P: düşman kefereleri helâk oldular T.
[642] bir kaç gün hastalanıp P: bir kaç hastalanıp T.
[643] kavî P: -T.
[644] mahârretim olduğundan P: mahârretim var T.

verip iki kat parmaklıklar ve şaranpolar ihdâs eyleyip mâ hüve'l-vâki‘ kâfir-i la‘în tabya-i mezkûrdan asker-i İslâma ziyâdesiyle rahne vermiş idi. Ve birkaç def‘a ehl-i İslâm tedârük görüp aradan kaldırmağa murâd eylediler. Ve lâkin bir vecihle çâresin bulamadılar. Zîrâ lağım yürümez ve top humbara kâr etmez ve yürüyüş dahi mümkün değil. Zîrâ **[T101b]** siperleri müstahkem ve bülend olduğundan gayri iki metîn parmaklıklar ihdâs eylemiş bu vecihle çâresi muhâl iken mezbûr bî-dest olan nev Müslîm demirci lisânen ta‘rîf ile san‘at ihdâs ettirtip zir-i zemînde taş ve kaya delmek içün **[P110a]** saban demirleri gibi burgular ve buna göre nice âlâtlar ihdâs ettirilip bu vecihle küffârın haberi olmadan tabya-i mezbûrun on kulaç zîrinde bir lağım-ı azîm ihdâs olundu. Ve yüz kırk kantar bârût ile doldurulup iki hazîneli lağım idi. Beher hazînesine yetmişer kantar bârût vaz‘ olunup bir gün küffârın mezbûr tabyada azîm cem‘iyeti vâr iken fırsatı ganîmet bilip İslâm[645] dilâverleri hâzır ve âmâde olup tevekkeltü alellahi'l-müte‘âl deyip lağım-ı mezkûre âteş eylediler. Sübhânallahi'l-azîm zemîn âsumân lerzân olup dumânndan rû-yı âsumân karanlık olup ve mu‘azam kayalar gökyüzünde kuş mânendi görünür. Hâsıl-ı kelâm tabyanın içinde mevcûd bulunan keferelerden hiç biri selâmet bulmayıp ale'l-husûs topların herbirini bir semte attı. Bir kaçı bizim metrisler semtine düştü. Ve bir ikisi yine kal‘a hendeğine uçtu. Netîce-i kelâm cümle muhâsaralarda tarafeynden atılan lağımlar iki binden ziyâde oldu. Böyle bir garîb lağım atılmadı. Hemân bütün cezîre lerzân olmuştur. Birkaç günden sonra kal‘adan haber alındı ki Ceneral cevâb eylemiş ki **[T102a]** *"kartala bir ok dokundu yine kendü yelesindendir. Bu musîbet-i uzmâ dahi[646] bizim kendü amelimizdir"* demiş. Elhamdülillâhi te‘âlâ güzel yüz aklığı oldu. Ve hem mezbûr tabya ref‘ olunmakla ümmet-i Muhammed küffârın sikletinden emîn olup **[P110b]** ve dîn düşmanı kâfir makhûr olmuştur. Ve cümle asker şâd-kâm olmuşlardır. Ve yevm-i mezbûrda şevketlü kudretlü pâdişâh-ı âlempenâh[647] hazretlerinden sadr-ı a‘zam hazretlerine hatt-ı hümâyûn gelmiştir.

[645] İslâm P: İslâmlar T.
[646] dahi P: -T.
[647] şevketlü kudretlü pâdişâh-ı âlempenâh P: şevketlü âlempenâh T.

Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir

Sen ki vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşa’sın selâm-ı selâmet-encâm bahşâ-yı şâhânem ile seni teşrîf ve ikrâm ve tevkīr-ı ihtirâm buyurduğumdan sonra hâliyâ rikâb-ı hümâyûnuma telhîsin gelip kal‘a muhâsarası bâbında vücûda gelen hüsn-i tedbîr ile sa‘y ve himmetin ve seninle ma‘an me’mûr olan vüzerâ kullarım ve Rumeli ve Anadolu ve sâir eyâlet beylerbeyleri ve ümerâ ve yeniçeri ve bölük ağaları ve sipâh ve silahdâr ve sâir bölük halkı umûm üzere ve bi’l-cümle guzât-ı müslîmîn kullarım i‘lâyı kelimâtullahi’l-ulyâ ve izhâr-ı dîn-i mübîn-i seyyidi’l-mürselîn içün uğur-ı hümâyûnumda cân ve başların bezl ü fedâ edip ve tekmîl-i nâmus-ı dîn [ü] devlet ve tahsil-i rızâ-yı şerîf-i rabbü’l-izzet yolunda ettikleri bahâdır ve erlikler ve dilâverlerlikler cümle ma‘lûm-ı hüsrevânem olmuştur. Husûsan[648] bi-fazlillâhi te‘âlâ asâkir-i mansûr kullarım günden güne âteşleri ileriye gelip gittikçe galebe ve nusret buldukları ve avn-i hakkla divar-ı hisâra karîb oldukları ahbârından gāyet mahzûz olup **[T102b]** cenâb-ı vâhibü’l-atâyâya hamd ve şükr-i bî-pâyân eylemişimdir. Hazreti Hallâk iki cihânda yüzünüzü ak edip berhudâr-ı ömr olasız. **[P111a]** Seninle ma‘an me’mûr olan kullarım dahi cemî‘an berhûdâr olsunlar. Nân ü ni‘metim sana ve anlara helâl olsun. Cenab-ı hüdâ-yı müte‘âl mu‘în ve zahrınız olsun. Cenâb-ı eltâf-ı ilâhiyyeden ümîdim budur ki an-karîbi’z-zaman fütûhât-ı cemîlemizde resân ile âmme-i İslâmiyân mesrûr ve şâd [ve] handân ve gürûh-ı düşmanân umûm üzere makhûr ve dâhil-i nîrân olalar. Hazret-i kādir lâ-yenâm murâd-ı mülükânem üzere a‘dâ-yı bed fercâmdan ahz ü intikām müyesser ve mukadder etmiş ola. İmdi benim lalam göreyim seni tamâm erlik demidir dilâverlik mahallidir. Merdâne ve dilîrâne hareket edip ve kemâl-i gayrete gelip kal‘anın fethine makdûrunu mebzûl ve guzât-ı Müslîmîn kullarımı ceng u kıtâle tergîb ile re’y-i ma‘kūl etmeden hâlî olmayasın. Dîn-i mübîn uğrunda ettikleriniz hidemât-ı meşakkat-şümûl indillâh ve inde’r-resûl zâyi‘ olmadığından gayri inşâallahu te‘âlâ envâ‘-ı nevâziş-i inâyet-i iltifâtıma mazhar olup seninle ma‘an olan kullarım dahi nice ihsân ü in‘âma nâ’il olmaların mukarrer bilip ba‘de’l-yevm dahi sa‘y ve himmeti ve ihtimâm [ve] dikkati elden komayıp bu mertebelere **[T103a]** gelindikte ümitdir ki fazl ve i‘nâyet-i mutlak

[648] yolunda etdikleri bahâdır ve erlikler ve dilâverlerlikler cümle ma‘lûm-ı hüsrevânem olmuştur. Husûsan P: yolunda etdikleri husûsan T.

ile itmâmına erişdiresin. Râh-ı gazâda cân ve bâş fedâ eden gāzilere takviyyet ve dîn-i mübîn uğruna i‘ânet[649] ve nusret içün ben dahi inşâallahu te‘âlâ Rebi‘ü’l-evvelin gurresinde gazâ niyetine **[P111b]** mahrûsayı Edirne’den kemâl-i haşmet ve azamet ile sefere çıkıp hak yolunda zahmet ve meşakkat ihtiyâr ve hâlâ Dimetoka sahrâsında darb-ı hıyâm-ı zafer-medâr olunmuştur. Umarım ki Hazret-i Allah celle şânuhu ve âmme ihsânuhu beni bu yoldan mahrûm göndermeye. Dâ’imâ feth ve nusret ricâsında olup du‘â-yı hayr ve hüsn-i teveccüh-i derûn seninledir ve seninle olan mücâhid gāzi kullarımladır. Cümlenizi bârî te‘âlâya emânet verdim bâkī ve’s-selâm.

Ezîn Cânib

Bundan akdem Françe’den beş yüz nefer beyzâdeler kendi ihtiyârlarıyla Kandiye imdâdına gelmiş idi. Mahzâ bunlar ceng ahvâlini bilirler. Ve mutlak Kandiye’yi kurtarırız iddi‘âsıyla gelmişler idi. Bu esnâda kal‘adan kaçıp gelen keferelerden haber alınır idi ki mesfûrlar her bâr cem‘iyet edip metrisleri basmağa müşâvere ederler. Bu vecihle haber alınıp âna göre sâhib-i devlet dahi asker-i İslâmı âgâh edip her taraftan muhkem basîret üzre olmuşlar idi. Nâ-gâh bir gün sabâh namazı vaktinde Güllük tarafından çıkıp metrislere hûladılar. Asker-i İslam dahi avn-i hakla gâfil bulunmayıp hâzır ü müheyyâ olmakla hemân gülbank-ı Muhammedî Allah Allah sadâsıyla düşmanı her taraftan kuşatıp sabâh namazı vaktinden kuşluk vaktine **[T103b]** değin iki buçuk sâ‘at bir mertebe tîğ urdular ki vasfı mümkün değildir. Hattâ düşman-ı la‘în cengden yüz çevirip karârın firâra tebdîl edip hendeğe dökülmüş **[P112a]** iken gāzi dilâverân ardlarından ayrılmayıp düşman ardınca ma‘an hendeğe dökülüp hendek içinde dahi düşmana tîğ urdular. Meselâ çünki ibtidâdan iki asker birbirine karıştı küffâr-ı hâksâr kal‘adan top ve humbara atmadan münkati‘ oldu. Sebebi budur ki kendi askerine isâbet edip kırâr deyu korktu. Ve hendeğe döküldüklerinde dahi kal‘a kapıların açmağa elem çekdi ki belki İslâm askeri küffârın peşinden ayrılmayıp ma‘an kal‘aya hûlârlar. Çünki gördü ki İslâm askeri küffârın peşinden ayrılmayıp hendeğe ma‘an döküldü. Gayri iki başdan top ve humbara ve kurşun bârân misâli yağdırdı. Meselâ kendi askeri dahi kırılırsa kırılsın tek hemân asker-i İslâm hendekten firâr etsin deyu bakmayıp öyle bir âteş urdu ki vasfı mümkün

[649] dîn-i mübîn uğruna i‘ânet T: dîn-i mübîne i‘ânet P.

değildir. Gerçi atılan top ve humbara bizim askere dahi isâbet ederdi. Ancak kendi asker-i menhûsasına ziyâde zarârı oldu. Ve bundan kat‘-ı nazar mesfûr beyzâdeler merd-i da‘va eylediler ki *“bu Türk’ün askerini bozup ve metrisini zabt etmek bir iş değildir. Ancak sizin tedbîriniz sû-i tedbîr olduğundan gayri göz göre cengâver olmadığınızdan nâşi bir hâletdir ki göresiz. Bizler bu Osmanlı askerini ne tarîkiyle bozup ve metrislerini dahi zabt ederiz”* deyu merd-i da‘va ile geldiklerdinde Ceneral dahi bu bâbda görün **[P112b]** bakın imdi bu asker ne yüzden dilâverâne **[T104a]** hareket eder cengâver ve bahâdır askerdir ve bundan sonra bir dahi bizim hakkımıza muhânat demeyesiz deyu kal‘a kapılarının fethine bir mikdâr te‘hîr eyledi. Hâsıl-ı kelâm mesfûr keferelerden cüz’î kâfir selâmet bulunup mâ bâkīleri cümle tu‘me-i tîğ-i gāziyân oldular. Ve mezkûr beş yüz nefer beyzâdeden yüz nefer beyzâde kurtulup mâ bâkīleri cümlesi mürd ü helâk oldular. Çünki mesfûrlar makhûr ve müdemmer oldular. Gayri Kandiye’de karâr edemeyip gark ve kahr olacak Françe’ye teveccüh ve azîmet edip revâne oldular. Elhamdülillâhi te‘âlâ lütf-i inâyet-i[650] hakla Ümmet-i Muhammed mansûr ve muzaffer olup[651] şâdkâm oldular. Ve metrislerden küffâr-ı hâksâra istihzâ tarîkiyle çağrışıp *“hây hay beyzâdeleriniz nice oldu”* deyu ün eylediklerinde düşman-ı bî-dîn kahırlanıp patlardı. Ve gāziyân-ı İslâm kefere-i mesfûrdan vâfir kefere ahz ve esîr edip iğtinâm oldular. Ve mürd olan keferelerin lâşelerini deryâya müterreddid edip ve kellelerini dahi cem‘ edip gürlük içün kal‘a karşısında bir münâsip mahalde dağ gibi yığıp bir depe eylediler. Birkaç gün mürûrunda kelle-i mundârları kokup Ümmet-i Muhammed’e ezâ etmemek içün bir rüzgârlı günde ihrâk bi’n-nâr eylediler. Ve bu esnâda sadr-ı a‘zam hazretleri bu müjde ve surûr haberlerin der-i devlet-medâra arz ve telhîs eyledi[652]. Ve çok zaman mürûr etmeden cânib-i şehriyârîden **[P113a]** hatt-ı hümâyûn vârid oldu.

Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir

Sen ki vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşa’sın. Seni selâmet-i selâmbahşâ-yı **[T104b]** Pâdişâhânem ile teşrîf ve tevkīr [ü] ikrâm buyurduğumdan sonra hatt-ı hümâyûn ve sa‘âdet-makrûnum vusûlünde ma‘lumunuz olsun ki hâliyâ

[650] inâyet-i P: -T.
[651] mansûr ve muzaffer olup P: mansûr oldular ve muzaffer olup T.
[652] arz ve telhîs eyledi P: arz eyledi T.

vüzerâ-yı izâm ve vükelâ-yı kirâmımsın sen cümleden a‘kal ve erşedi ve a‘del [ve] emcedi müdebbir-kârdan ve dilîr-i şecâ‘at-nişân olduğundan gayri me’mûr olduğun hıdemâta tedbîr-i dil-pezîrinle intizâm verilip zabt u rabtlarında merdâne ve dilirâne hareket edip düşman-ı dîn [ü] devlete göz açtırmayıp muhâsara olunan Kandiye kal‘asının feth ve teshîrine nice tedbîrler edip her husûsun muvâfık-ı rızâ-yı yümn-i iktizâ-yı mülûkânem ve lâyık-ı nâmus-ı saltanat-ı pâdişâhânem üzre himmetler eylediğin ecilden du‘â-i hayr-ı icâbet-eserime nâil ve inâyet-i aliyye-i meymenet-perverime mazhar olmuşsundur. Yüzün ak olsun ve nân [ve] nemeğim sana helâl olsun ve seninle ma‘an me’mur olan vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân ve ümerâ-yı kirâm ve yeniçeri ağası ve bölük ağaları ve alaybeyleri ve zü‘emâ ve erbâb-ı timâr ve sipah ve yeniçeri ve sâir umûmen asâkir-i İslâm kullarım uğur-ı dîn [ü] devletimde cân ve başların bezl ve fedâ edip yirmi beş yirmi altı seneden beri muhâsara ettikleri Kandiye kal‘asının teshîrine ettikleri **[P113b]** ikdâm ve ihtimâm şumûl-i ilm-i hüsrevânem olup cümlesi duâ-yı hayrıma mazhar olmuşlardır. Yüzleri ak ve iki cihânda berhüdâr olsunlar. Hizmetleri mukābelesinde biz dahi inşâallahu te‘âlâ ebvâb-ı in‘âm **[T105a]** ü ihsânımızı küşâde ve bî-diriğ edip mahallinde herbirinin isti‘dâdına göre atiyye-i behiyye-i pâdişâhânem ile ber-murâd eylemem mukarrerdir. İmdi benim lalam göreyim seni dâmen-i gayreti meyân-ı himmete bend edip hüsn-i ittifâk ve kemâl-i ittihâd ile himmet eyleyip teshîrine ikdâm ve ihtimâm eyleyesiz. Zirâ bunca sa‘y ve emekten sonra terk eylemek lâyık-ı gayret-i İslâm değildir. Lâzım olan mühimmât ve asker bu tarafdan yetiştirilmek mukarrerdir. Hemân guzât-ı mücâhidîn kullarıma gayret verip a‘dâ-yı dîn [ü] devlete mikdârın bildirmek gereksiz. Bu kal‘anın teshîri akzâ-yı murâd-ı hümâyûnumdur. Bi-eyyi vech-i kân feth ve teshîrine bel bağlayıp bu gazâ-yı nusret-encâm ahsen vecihle feth ve zafer ile intikama ihtitâm vermeğe bezl-i kudret ve sarf-ı himmet eyleyesin. Ve hâlâ mahz-ı atiyye-i celiye-i hüsrevânem ve inâyet-i seniyye-i şahânemden bir sevb serâ-sere kaplı sammur-ı fâizü’s-sürûr ve bir top serâser ve bir kabza-i şemşîr add ve tedmîr ve bir kabza murassa‘ hançer sana ihsân-ı hümâyûnum olup hâssa musâhiblerimden Yusuf Ağa kulum ile gönderilmişdir. Envâ‘-ı i‘zâz ve ikrâm ile ve ta‘zîm [ü] ihtirâmla istikbâl edip ve giyip tahsîl-i mübâhât ettikten sonra ba‘de’l-yevm iz‘âf-ı muzâ‘if **[P114a]** dikkat ve himmet eyleyesiz. Cenâb-ı hüdâ nasîr ve cümlenize dest-gîr ve zahîr ola ve cemî‘ müşkil olan işlerinizi âsân **[T105b]** ve cünûd-ı aliyye-i aybiyyesiyle? avn u inâyeti mu‘în ve meded-resân

eyleye. Bi-mennihi ve keremihi gece ve gündüz cenâb-ı çârsâz-ı vahibü'l-atâyâdan tazarru‘ ve niyâz ederim ki habîb-i ekremi ve resûl-i muhteremi hürmetine asker-i Nusret-me'serimi mansûr ve muzaffer eyleye. Ve a‘dâ-yı dîn [ü] devletimi kemâl-i hüsrân ve inhizâm eyleye. Ve sa‘y ü ikdâm ve takayyüd [ü] ihtimâmınız sebeb-i fütuhât-ı azîmesini ve der-i devletim uğrunda taş yasdanıp ve toprak döşenen gāzi ve mücâhidin-i fi-sebîlillâh kulllarımın cümlesini hazret-i hallâk-ı âleme emânet eyledim. An-karibü'z-zaman du‘â-yı hayr-ı icâbet-encâm ve teveccüh-i derûn-ı bâhirü'l-envârım berekâtıyla fütuhât-ı celîle nasîb edip Ümmet-i Muhammed şâdmân ve mesrûrü'l-bâl ve re‘âyâ vü berâyâ sâye-i devlet pîrâyemizde müsterîh ve âsûde-hâl olmaktan hâlî olmaya.

Ezîn Cânib

Bâlâda zikri sebkat eden beş yüz nefer[653] beyzâde kefereleri on bin re's cengâver kâfirleriyle bizler varıp Girid Cezîresi'nde vâki‘ Kandiye kal‘asını Osmanlı muhâsarasından kuvvet-i pâzumuz ile tahlîs edip ve bu bâbda Venedik Ceneraline dostluğa binâ'en düşmandan ahz-i intikām ederiz. Zîrâ Venedikli tâifesi ceng ahvâlini bilmezler ve hem aslından bu zümre cengâver olmadıklarından dâ'imâ sû-yı tedbîr sebebiyle münhezim olurlar deyu bir merd-i **[P114b]** da‘va ile gelip bi-hamdillâhi te‘âlâ hîn-i mukābelede avn-i hakla asâkir-i İslâm mansûr ve muzaffer olup sâhib-i da‘vâ-yı merd olan **[106a]** kefere-i mesfûrlar makhûr ve müdemmer olup ve beyzâdelerinden esîr ve giriftâr-ı pençe-i gāziyân olmakla ancak yüz kadar beyzâdeleri halâs bulup bâkīleri[654] cümlesi tu‘me-i tîğ-i guzât-ı Müslîmîn olup yüzleri karasıyla Françe'ye vardıklarında Françe Kralı ve sâ'ir beyleri ve uluları bu bed-nâmlığı hazm edemeyip bunca müddetten beri bizim ile sulh-salâh üzere iken mahzâ bizden ahz-ı intikām kasdıyla bütün donanmasın mükemmel donatıp ba‘dehu gark-ı âb olacak Malta ve Düka ve Aligornas ve Luka gemilerin dahi[655] donattırıp Venedik keferesinin dahi bütün donanmasını tahmînen üç yüz kıt‘a sefâ‘in-i kalyon ve çekdirmeleri birgün ale's-sabâh gelip Kandiye önlerinde göründü. Sağîr ve kebîr üç yüz yelken bir azîm cem‘iyet-i sâf sâf olup ve gelip Tavşan Cezîresi'nin etrâfında ba‘zıları demirledi. Ve

[653] nefer P: -T.
[654] beyzâdeleri halâs bulup bâkileri P: beyzâdeleri bâkileri T.
[655] dahi P: -T.

birkaç kalyonları burundan buruna olta ederlerdi. Bu esnâda birkaç gün mukaddem sâhib-i devlet gece ve gündüz metrislere nizâm verip deryâ civârına müceddeden siperler ihdâs edip ve balyemez kal‘agüp topları vaz‘ eylediğinden ma‘lûm oldu ki sâhib-i devletin bu tedârükten haberi var idi. Bu esnâda kefere-i bî-dîn soltatları burç bârularından Ümmet-i Muhammed’e güya istihzâ tarîkıyla **[P115a]** *“hây hây Kandiye’yi alırmıyız”* deyu çağrışıp ve kal‘ada mahsûr olan kefereler azîm şenlikler ile güya bize rağmen izhâr-ı sürûr eylediler. Asâkir-i İslâm elhamdülillâhi te‘âlâ aslâ elemvâr **[T106b]** olmayıp cümlesi dergâh-ı kibriyâdan nusret ve inâyet ricâsıyla du‘âya meşgūl oldular. Ve sadrâzam hazretleri kendisi piyâdece kol-be kol metrislere dolaşıp İslâm askerine tesellî-i hâtır edip takviyet verirdi. Mesfûr Françe donanmasında serdârları olan Bohort kâfir mahzâ İslam askerini sürüp çıkarmak kasdıyla kendisi on altı bin küffâr ile Kandiye’ye girmiş idi.

Ezîn Cânib

Küffâr-ı la‘în Kızıl Tabya tarafından çıkacak deyu haber alınmakla askerin ekseri ol cânibe ta‘yîn olunmuş idi. Meğer kâfir-i bî-dîn Güllük metrislerine garazlı olmakla bir gece şâfi‘i vaktinde Güllük tarafından ya‘ni Aktabya altından hurûc eyledi. Ve murâdı böyle idi kim metrislerde olan asker-i İslâmı sürüp metrislerden çıkarmak ve yerlerinde kendisi tabur kura. Çünki küfâr alle’l-gafle hurûc edip metrislere hûladı. Asâkir-i İslâm dahîنَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ[656] *“yâ Muhammed”* nidâsıyla düşmanın kesretine bakmayıp Allah Allah nârasıyla düşman-ı dîn-i melâ‘în üzerine herbiri azûr misâli hücum eyleyip ve her taraftan asâkir-i İslâm şahin misâli gelip[657] erişip **[P115b]** düşman askerine kol be-kol karışıp şafak vaktinden kuşluk vaktine değin şol kadar harb [ü] kıtâl olmuştur ki vasfı mümkün değil. Âhirü’l-emr küffâr-ı hâksâr asâkir-i Nusret-şi‘ârın rüstemâne cengine tâkat getiremeyip herbiri başı korkusundan karârı firâra tebdîl eylediler. Dilâverân-ı şecâ‘at-nişân dahi ardlarına düşüp kal‘a hendeği **[T107a]** başına varınca kafalarından ayrılmayıp şimşîr-i abdârların kızıl kanlara boyayıp meydân-ı muhârekede düşman lâşesiyle dolup ve ayak

---

[656] وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ Kur‘an-ı Kerim, *Saff suresi*, 61/13. Ayet. *“Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri müjdele”* http://www.kuranmeali.org/kuran/saff-suresi/ayet-13/2-diyanet-isleri-meali.aspx.

[657] gelip P: -T

basacak bir karış yer bulunmazdı. Ve bundan kat‘-ı nazar dokuz yüz kefere esîr-i giriftâr-ı pençe-i gāziyân olup mukaddemâ çekdirme gemilerimizin Fodula önlerinde Venedik çekdirmeleriyle vâki‘ olan ceng ve muhârebelerinde bunca esîrleri helâk olup gedikleri hâli kalmağın bu def‘a kefere-i mesfûrları çekdirme gemilerine tevzi‘ eylediler. Ve küffârın üzerine serdâr mundârları olan Kral emmizâdesi dahi mürd olup ve bundan gayri on iki başbuğ kapudânları ahz ve esîr olmuştur[658]. Bu muhârekeden mukaddem birkaç def‘a düşman ile kılıç cengi vâki‘ olup hiç birinde sâhib-i devlet cenge girmemiş idi. Bu def‘a sabra karârı kalmayıp tebdîl-i câme ile dâl kılıç asâkir-i İslâm ile ma‘an düşman ile ceng ve avn-ı inâyet-i hakla iki gazâ eyleyip ve yanında hâzır bulunan Enderûn ağaları mezbûr mürd olan keferelerin başlarını kat‘ edip **[P116a]** taşra götürdüler. Ol mahalde hatt-ı hümâyûn ile gelen hünkâr musâhibi Yusuf Ağa hâzır bulunmakla *“devletli vezîr kanûn değildir böyle tehlike muhârebeye girme”* deyu çendân men‘ eyledi olmadı. Sâhib-i devlet gayretinden karâr edemeyip cenge girdi. Elhamdülillâhi te‘âlâ ve’ş-şükri âlâ mâ ni‘am me’mûlumuzdan ziyâde hak te‘âlâ hazretleri lütf ü ihsân eyledi. Düşman-ı la‘în her çend metrisleri **[T107b]** basmak kasdıyla birkaç def‘adır ki Aktabya tarafından Güllük cânibinden hurûc eder. Avn-i hakla çıkdıkça hûr u makhûr avdet eder. Mukaddemâ France beyzâdelerinden beş yüz nefer beyzâdeler on bin ceng eder asker ile gelip makhûr u müdemmer avdet eylediler. Bu def‘a yine bunca asker-i menhûsıyla gelip elhamdülillâh avn-i hakkla yine makhûr u müdemmer avdet eyleyip gayri düşman bu kadar inhizâmı hazm edemeyip kal‘a-i Kandiye Cenerali ve sâir kapudânları ve iş erleri cümlesi bir araya cem‘ olup azîm müşâvere ve tedbîrler eylediler ki donamma-yı menhûsu Kızıl Tabya tarafından gelip metrisleri toplayıp ve bu esnâda yine Gülllük cânibinden asker-i menhusu çıkıp metrislere hûlayıp ve bundan gayri küffâr-ı hâksâr Kızıl Tabya tarafından iki adet büyük lağımlar ihdâs eylemiş ki herbiri yüz otuz yüz kırk kantâr bârut ile isti‘mâl olunmuş muhîb lağımlar dahi âteş olunup ve kal‘anın burç [u] bârularından dahi top ve humbara ve kurşun **[P116b]** lâ-yenkati‘ bârân misâli Ümmet-i Muhammed üzerine yağdırılıp bir azîm tedârük ve tedbîr eylediklerin câsuslar kal‘adan gecelik vaktinde kâğıd yazıp ve kâğıdı sapan taşına sarıp taşra atdılar[659]. Öyle müte‘ayyen bir yer var

[658] ahz ve esîr olmuştur P: ahz edip esîr olmuştur T.
[659] attılar P: atarlardı T.

idi kim câsuslar dâ'imâ ol mahalle sapan taşıyla atarlardı. Ve mahall-i mezbûrda üç dört nefer karavulcular ta'yîn olunmuş idi. **[T108a]** Hâsıl-ı kelâm çün ki küffâr-ı hâksâr bu makūle dedbîr eylediğin haber alındı. Der'akab sâhib-i devlet metrislere nizâm verip *"zinhâr basîret üzre olup gâfil olmayasız"* deyu gûnâ-gûn terbiyye ve tebniye edip ba'dehu ordu-yı hümâyûndan bir mikdâr asker dahi metrislere ta'yîn edip ve deryâ civârında olan balyemez topların yanına birkaç kal'agüp toplar dahi vaz' olunup ve bârut ve gülle her âlâtlar ve üstâd yarar topcular tertîb ve ta'yîn olundu. Fi'l-cümle levâzımât-ı umûr-ı cengiye[660] görülüp hâzır ü âmâde olunduktan sonra bir gün ale's-sabâh küffâr donanma-yı menhûsı hareket edip çekdirmeleri kalyonlarını yedeğe alıp metrisler mukābelesine kurşun erişir mahalle götürüp ve alay kurup bir fitilden beş altı bin pâre topa âteş verdi. Bunca gülle bârân misâli metrislere düşüp bunca muhârekede asâkir-i İslâm elhamdülillâhi te'âlâ havf etmeyip gayret ve hamiyyet ile merdâne hareket eyleyip ve küffâr-ı hâksâr donanmasından ve gerek kal'adan toplarını **[P117a]** yağmûr gibi yağdırıp ve Güllük tarafından dahi asker-i menhûsı hûlayıp yürüdü[661]. Tarafeynden bunca âteş ki lâ-yenkati' asla arası kesilmeyip gülle dâneleri bârân misâl iken küffâr-ı hâksâr bâlâda zikr olunan iki aded muhîb lağımlarını **[T108b]** dahi âteş eyledi. Taşlar ve kayalar gökyüzünü bürüyüp zemîn-i asumân lerzân olup bu esnâda topçular fırsatın düşürüp otuz aded kal'agüp balyemez toplara bir fitilden âteş eylediler. Küffârın lağımlarından ziyâde zemîn titredi. Küffârın kalyonları az az gelip kıyılara yaklaşmışlardı. Kiminin bâşı[662] ve kiminin kıçı dağıldı. Ve kiminin dahi direkleri ve serenleri uçtuğundan gayri patronasına balyemez topun güllesi cebehânesine isâbet edip ve âteş alıp sudan yukarısı gökyüzüne çıkdı. Gayri asker-i İslâm bu ahvâli görünce sürûrlarından gülbank-i Muhammedî çekip ve nusret ricâsıyla dergâh-ı hakka yüz tutup ve el kaldırıp du'âya meşgūl oldular. Ve bundan sonra bizim toplarımız dahi lâ-yenkati' dumânı dumânına düşman kalyonlarına öyle top urdular ki ta'bîri mümkün değildir. Lütf-i hakkla düşman kalyonları gayr-i takat getiremeyip bocalamağa yüz tuttular. Lütuf-ı hakkı gör ki yıldız karayele varıp ve ziyâdece hareket edip kalyonlar oltaya muhtâc oldular. İmdi kalyonlar gayri firâra[663] yüz tuttular. Bizim

[660] her âlatlar ve üstâd yarâr topcular tertîb ve ta'yîn olundu. Fi'l-cümle levâzımât-ı umur-ı cengiye P: her âlatlar umur-ı cengiye T.
[661] asker-i menhûsı hûlayıp yürüdü P: asker-i menhûsası üfleyip yürüdü T.
[662] kiminin bâşı ve P: -T.
[663] kalyonlar oltaya muhtâc oldular. İmdi kalyonlar gayri firâra P: kalyonlar gayri firâra T.

[P117b] toplarımızdan on iki aded kal‘agüp toplar var idi ki mezkûr toplar Girid Cezîresi’nde dökülen toplar olup yirmi iki karış yirmi dört vukıyye gülle atar şâhi toplar ki dört mil kadar sürer. Mezbûr toplar azîm gazâ eylediler. Hülâsa-i kelâm hava yıldız **[T109a]** karayele varınca deniz kenârında tahta ve kereste pâreleri[664] husûsan küffâr lâşeleri mâlâ-mâl oldu. Ve sâhib-i devlet asla kendüyi sakınmayıp bir çapkın ata süvâr olup gâh Güllük tarafına ve gâh Kızıltabya cânibine seğirdip asker-i İslâma gayret verip tesellî-i hâtır ederdi. Çünki küffâr-ı hâksârın donanma-yı menhûsu yüz çevirdi. Rüzgâr muhâlif olduğundan çekdirmeler gelip kalyonları yedeğine alıp çekerlerdi. Düşman çekdirmelerinden bir fodul kapudânlı çekdirme güya koğuş topunun darbını ümmet-i Muhammed’e göstermek kasdıyla bizden tarafa kayalık çevirip metrislere doğru bir gülle attı. Kâfirin güllesi yalı kenârında kaldı. Bâlâda zikr olunan yirmi karış yirmi dört vukıyye atar toplardan üç top hâzır bulunup bir fitilden üçüne dahi âteş etdiler. Lütf-i hakla bir gülle isâbet edip suya beraber kayalık bodosdamasından girip kıç bodosdamasından çıkdı. Gördüler ki gark olacak iki kalyon ortaya alıp asdılar. Âkıbet selâmet bulmadı. Elhamdülillâhi te‘âlâ Güllük tarafına hûlâyan kefere-i bî-dîni dahi **[P118a]** bozup avn-i hakla öyle bir kılıç çekdiler ki evvelkiden ziyâde bu def‘a Güllük cânibine çıkan küffâr yirmi binden ziyâde idi. Elhamdülillâhi te‘âlâ avn-i lütf-i bâri ile[665] yarısından ziyâde mürd olup ve yine on adet[666] başbuğ olan **[T109b]** kapudânları giriftâr-ı esîr-i pençe-i guzât oldu. Bu def‘a vâki‘ olan ceng ve mukātelenin bir vecihle vasfı mümkün değildir. İki baştan bu kadar cem‘iyet ve bunca top ve humbara ve lağımlar hemân bir yanâr âteş içinde beş sâ‘at guzât-ı müslîmîn ne mertebe sıklet ve zahmet çekildiğinin takrîri ve ve tahrîri mümkün değildir. Ve eğer donanması ahvâlin derseniz birkaç gün mürûrundan sonra içlerinden bir re’is firâr edip mezbûr re’is cevâb verdi ki *“eğer otuz mil mikdârı menzillleri uzacak olaydı elbette birkaç gemileri gark olurdu. Ve lâkin Tavşan Adası yakın olmakla vardıkları gibi sakat olan gemileri basıp merâmet ettiler. Ve mesfûr ihrâk bi’n-nâr olan paturnası doksan üç pâre[667] topçeker bir mu‘azzam kalyon olup ve içinde otuz kadar çentlim?(چنتلم) dedikleri beyzâdeleri olduğundan mâ‘adâ donanma-*

[664] pâreleri P: parçaları T.
[665] avn-i lütf-i bâri ile P: avn-i hakla bâri ile T.
[666] adet P: -T.
[667] doksan üç pâre P: doksan pâre T.

yı menhûsunun ulûfesi olmak üzere[668] *bin kîse akçe dahi var idi. Aslâ içinden biri selâmet çıkmadı"*. Birkaç sene mürûrundan sonra Melek İbrahim Paşa Kandiye Vâlisi iken birkaç sönbeki kefereleri getirtip mesfûr kalyonun lâşesinden on yedi pâre top çıkarttı. Elhamdülillâh ve bi-lütf-i **[P118b]** keremihi cenâb-ı rabbü'l-âlemîn hazretleri ümmet-i Muhammed-i mansûr u muzaffer edip küffâr-la'în makhûr u müdemmer eyledi. Bu bâbda sâhib-i devlet hazretleri düşman-ı bî-dîne gürlük içün mürd olan keferelerin kelle-i mundârların cem' edip evvelden bir def'a yakdıkları mahalde yığıp dağ gibi bir tepe eylediler. Birkaç gün mürûrundan sonra küffâr vire edip esîr tutulan beyzâdelerini bahâ ile taleb eyledi. Sâhib-i devlet dahi **[T110a]** *"şevketlü pâdişâhımızın eyyâm-ı devletinde akçaya müzâyakamız yokdur"* dedi. Ve lâkin mukaddemâ Kandiye kal'asına dört nefer dilâverler esîr düşüp mezbûr esîrler ile mübâdele edip bir beyzâdelerin verdi gayri vermediler. Hâsıl-ı kelâm küffârın donanmâ-yı menhûsu birkaç gün mürûrundan sonra kalkıp yüzü karasıyla gitti. Ba'dehu haber alındı ki kaçan Françe kralına bu kara haberler vardı. Kral-ı mesfûr kahrından birkaç gün yas tutup hastalandı. Kezâlik sâi'r kefereler dahi cümlesi yas tutular. Ba'dehu sâhib-i devlet mukaddemâ hatt-ı hümâyûn ile gelen Müsâhib Yusuf Ağa ile esîr tutulan beyzâdeleri üç kıt'a çekdirme ta'yîn ve vâki' olan sürûr-ı zafer haberlerini kudretli şehriyâr-ı âli[669] vakar hazretlerine telhîs ile irsâl eyledi. Çünki İslambol'a varılıp ve sadr-ı a'zamın telhîsi rikâb-ı hümâyûna vusûl bulup mefhûmu ma'lûm-ı şehriyârî oldukta kudretlü pâdişâhımız bir mertebe şâd [u] hurrem olup izhâr-ı sürûr içün **[P119a]** azîm şenlikler ettirip ve der-akab yine çekdirmeler ile sâhib-i devlet hazretlerine kemâl-i meyl ve muhabbetten nâşı kılıç kaftân in'âm ü ihsân edip irsâl eyledi.

Ezîn Cânib

Çünki küffâr-ı düzah-mekîn bu bâbda asker-i İslâm avn-i inâyet-i hakla üç def'a imdâdlarını bozup ve münhezim gittiklerini görmüş iken kal'a teslîmine mü'annitlik eylediğinden gayri guzât-ı Müslîmîn muhâsara-i kal'aya âğāz edip kal'a[670]

[668] içinde otuz kadar çantalım dedikleri beyzâdeleri olduğundan mâ a'dâ donanmayı menhûsunun ulûfesi olmak üzere P: içinde otuz kadar ulûfesi olmak üzere T.
[669] âli P: -T.
[670] kal'a P: -T.

içinde küffârın ihdâs eylediği iki divarı meşakkat-i bî-şümâr ile kabza-i tasarrufa **[T110b]** getirmişler idi. Bu def'a üçüncü divara mübâşeret olunup her kola ikişer sıçan yolu[671] yürütmek üzere fermân olundu. Âsâr-ı fütûhât-ı cemîle iş bu bin seksen senesi[672] mah-ı Rebi'ü'l-âhirin gurresinde vira bayrağıyla bir kayık çıkagelip ve kenâra yanaşıp sâhib-i devlet tarafından dahi Karakulak Ahmed Ağa ta'yîn olunup tenbîh ve fermân eyledi ki *"bu gelen kayık Ceneral tarafındanmıdır su'âl edesin. Niçün gelmiştir eğer kal'a ahvâli içün geldik derler ise ne güzel kağıdların alıp cevâbları nedir göresin ve eğer bir gayri yüzden haber verirler ise i'tibâr etmeyip geri yollayasın"*. Çün Ahmed Ağa kayık başına vardı. Keferelere *"niye geldiniz deyu su'âl eyledikte"* kefereler dahi cevâb eylediler ki *"biz Ceneralimizin yakın adamları mu'temed kapudânlarıyız. Bizi bir hayırlı hizmete gönderdi. Eğer murâd ederseniz bizi Vezîr-i a'zama buluşturasız"*. **[P119b]** Ahmed Ağa *"ben dahi Vezîr-i a'zamın mu'temed ü makbûl adamı ve cânib-i devletten vekîlim. Cevâbınız nedir söyleyin görelim eğer kal'ayı vermemek içün geldiniz ise bir vecihle iskâ olunmaz hemân geri gidesiz"* deyu cevâb verdikte anlar dahi *"belî gerçi kal'a'i vermeğe geldik ve lâkin şol şartla ki sizinle dost olup aramızda ceng u harb münkati' olmak kavliyle veririz"* deyu cevâb eylediler. Ahmed Ağa dahi *"pek güzel bu bâbda sizin murâd eylediğiniz maslahat vücûda gelmesi mümkündür[673]. Ancak şimdi vakti değildir ve lâkin siz varıp Ceneralinize böylece haber verin.* ***[T111a]*** *Biz dahi varıp sâhib-i devlet efendimize ricâ edelim. Bu umurun vücûda gelmesine sa'y ve niyâz edelim. İnşâallahü'r-rahmân husûle gelmesi ümîd olunur"*. Kefereler dahi *"inşâallah yarınki gün yine geliriz*" deyip revâne oldular. Karakulak Ahmed Ağa dahi bu müjde ve surûr haberlerin gelip sâhib-i devlet hazretlerine inhâ eyledikte azîm mesrûr olup ertesi gün azîm fırtına var iken yine mezbûr kayık fırtınaya bakmayıp bata çıka bata çıka gelip[674] Küçük kal'a kurbuna yanaştı. Ordu-yı hümâyûn tarafından yine Karakulak Ahmed Ağa[675] ve divân-ı hümâyûn tercümânı Panayot mahall-i mezbûra varıp gelen kâfir ile mükâlemeye başladıklarında *"size bir kal'a veririz ki dünyada misli yokdur ve öyle bir cevâhir veririz ki bir pâdişâh mâlik olmuş değildir. Eğerçi sizinle dahi bir iki sene kadar ceng*

[671] yolu P: -T.
[672] iş bu bin seksen senesi P: iş bu bin yüz seksen senesi T.
[673] gelmesi mümkündür P: gelmesi ümîd olunur T.
[674] bata çıka bata çıka gelip P: bata çıka gelip T.
[675] ağa T: -P.

etmeğe kādiriz ammâ sulh olmağa[676] *rağbetimiz dahi* ***[P120a]*** *ziyâdedir"* dedi. Tercümân Panayot dahi *"iki sene ceng etmek değil bu kal'a uğrunda İslâm askeri öyle ceng eder ki bi'l-cümle Âl-i Osmân memleketinde ya Venedik Doju memleketinde baykuşlar ötse cengden fâriğ olunmaz. Ya'ni bu kal'a'i asker-i İslâm bırakıp gidermi zan edersiz. Yok bizzât pâdişâhımız ve serdâr-ı ekremim murâd etseler bile asker-i İslâm bu cezîreden çıkmazlar. Zirâ derûn-ı kal'ada bu kadar kâtilleri vardır. Asker-i İslâma cenâb-ı*[677] *bâri bir gayret vermişdir ki* ***[T111b]*** *siz kendiniz gece gündüz görüyorsuz deyu"* mukābele eyledikte *"gerçektir Askeriniz cengçi*[678] *ve dilâverliği ta'bîr olunmaz husûsân Kandiye kal'ası dahi*[679] *size teslîm olunduktan sonra nâmınız dahi ziyâde söylenir"* deyu ol gün vakt-i asra dek kal'anın medhi ve ceng-i harbin vasfı ile evkat-güzâr olup yarın geliriz sizin ile söyleşiriz deyu avdet eder oldukta Ahmed Ağa ve tercümân Panayot *"bu küçük kal'a bize ırakdır top tüfenk ermez bir mekân ihtiyâr edin. Anda şöyleşelim"* deyu tavsiye eylediler. Ertesi ale's-seher yine gelip sipâriş ettiğiniz husûsa Kapudân Ceneral müsâ'ade eyledi. Yarın Atlutabya'sı semtinde buluşup mükâleme edelim deyu ol gün dahi avdet edip ertesi seheri mahall-i merkūma[680] geldikte mükellef çerke ve çadırlar kurulup sâbıka serdâr-ı ekrem hazretlerinin kethüdâları **[P120b]** olan Haleb Vâlisi İbrahim Paşa ve kul kethüdâsı Zülfikâr Ağa ve Küçük tezkireci ve Karakulak Ahmed Ağa ve tercüman Panayot mükâlemeye me'mûr oldular. Küçük tezkireci ile Karakulak Ahmed Ağa sâhib-i devlete nakl-i ahbâra derkâr olup altı gün altı gece düşman tarafından gelen iki nefer kefere ile mükâleme ve on sekiz madde üzerine esâs-ı sulh ve musâleme eylediler. Bu esnâda mevâd-ı mezkûreden hâric Girid Adası'nda bir palanka binâ edecek kadar yer niyâzında olmalarıyla bu husûs sâhib-i devlet hazretlerine arz olundukda gazaba **[T112a]** gelip *"İbrahim Paşa mukâlemeden ferâgat eylesin"* deyu fermân eylemeleriyle çadırlar yıkılmağa başladığın sulha gelen kâfirler gördükleri sâ'at[681] feryâda âğāz ve vezîr-i müşârün-ileyhin dâmenin takbîl birle *"meded sultânım hele bir*

[676] eğerçi sizinle bir iki sene kadar ceng etmeğe kâdiriz ammâ sulh olmağa P: ammâ sizinle bir iki sene dahi ceng etmeğe iktidârımız vardır ve lakin sulh olmağa T.
[677] cenâb-ı P: -T.
[678] cengçi P: cengçidir T.
[679] dahi P: -T.
[680] merkûma P: mezbûra T.
[681] gördükleri sâ'at P: gördüklerinde T.

kerre Ceneralimize varıp gelince sabır buyurun" deyu niyâz eylediler. Kâfirlerin biri mükâleme yerinde kalıp biri Cenerale i'lâm-ı hâl içün isti'câl etmeğin bir sâ'atten sonra avdet edip *"adadan bize bir karış yer lâzım değil hemân bir gün evvel akd-i sulh ile re'âya fukarâsı âsûde hâl olsun[682]"* deyu haber getirmeğin nizâ' ber-tarraf olup hatm-i mükâleme ve zikr-i âti on sekiz madde üzerine vaz'-ı esâs-ı müsâleme olundu.

Madde-i ûlâ: Kandiye kal'ası bi'l-cümle mühimmât ve cebehânesiyle teslîm oluna.

Madde-i Sâniye: Suda ve İsperlanka ve Granbusa palankaları kemâkân Venedik keferesi elinde **[P121a]** kala.

Üçüncü madde: İki tarafın esîrleri halâs ola.

Dördüncü madde: Akdeniz'de olan bizim adalara ta'addî olunmaya. Eğer bir kayık zâyi' olursa Venedik ödeye.

Beşinci Madde: Galata'da Venedik balyosu oturup bir mu'ayyen hânesi ola ve gayri iskelelerde dahi balyosu otura.

Altıncı Madde: Bosna'da olan Kilis Palanka'sı Venedik elinde ola. Ve sulh bağlanınca iki tarafdan rehinler ola.

Yedinci Madde: Kal'adan limânlı havada karşı Tavşan Cezîresi'ne on iki günde taşınmağa mühlet verilip tez kalkın denilmeye.

Sekizinci Madde: Kal'ada sâkin olmak isteyenin mâlına ve cânına zarar olmaya.

Dokuzuncu Madde: [T112b] Kemakân ahidnâme-i hümâyûn âdet üzre verile.

Onuncu Madde: Büyükelçileri hedâyâ ile varıp gele.

Bunun gibi birkaç madde dahi var idi. Çün maddeler tamâm yazılıp ve içerü Ceneral'e varıp Efrenciyeye tercüme edip makbûlümüzdür dedikte gerü gönderip şimdiden sonra mühürlensin deyip sâhib-i devlet dahi zikr olunan madde üzere kasem

[682] olsun P: olup T.

edip *"mâdem ki Venedik tarafından bunun hilâfı zuhûr etmeye. Bizim tarafdan dahi hilâfına cevâz gösterilmeyip"* deyu imzâ olunup büyük mühürüyle mühürlendi. Ve bir kumaş kîse içine vaz‘ ve bir sırmalı yağlık makramaya sarılıp bin seksen senesinin mah-ı Rebi‘ü’l-âhirin dokuzuncu günü idi. İki kefere kal‘adan çıkıp otak-ı hümâyûna **[P121b]** varınca asker-i İslâm alay kurup otağa geldikte temannâ edip ve sadr-ı a‘zamın dâmenin bûs eyledi. Sadr-ı a‘zam dahi *"hoş geldin dedikte kefereler ömr ü devletin ziyâde olsun devletli vezîr size Kandiye kal‘asını verip sulh olmağa geldik"* dediler. Sâhib-i devlet dahi buyurdu ki *"Venedik Doju tarafından Ceneralin vekâlet temessükü varmıdır ki hattâ bu sulha kadir olup sözünüz mu‘teber ola."* Anlar dahi *"belî vardır"* deyip ve koynundan temessükü çıkarıp ve tercümân Panayot okuyup ve mührüne bakıp mütehakkık ma‘lûm olduktan sonra bizim tarafdan mühürlenen mevâd kâğıdı mezbûrlara teslîm olunup andan sonra sâhib-i devlet buyurdu ki *"Ceneralin hâtırın sual ederiz. Yirmi yedi seneden beri olan kavî düşmanlığımız şimdiden sonra iki kat dostluğa mübeddel oldu"*. **[T113a]** dedikte kefereler cevâb eyledi ki *"senin gibi bir âkıl ve ceng ü harb bilir devletlüye Kandiye kal‘asını verdiğimize elem çekmeyüz"* dediler. Sâhib-i devlet dahi *"yok yok Âl-i Osman pâdişâhı gibi bir pâdişâh ile dost olmağa Kandiye'i vermekten elem çekmenüz deyu*" cevâb verdi. Ol iki kefere ve dört beş hizmetkârları ve bir çorbacı ve Ahmed Ağa ve tercümân hıl‘atlar giyip andan sonra kefereler geri kal‘aya girdiler. Ol sâ‘at vezîr-i a‘zam kolunda üçüncü divarda vire bayrağı dikilip Güllük **[P122a]** tarafından dahi vire bayrağı dikilip ve ol mübârek sâ‘at feth-i zafer âsâr da asker-i İslâm gûyâ memâta varmışiken zîr-i hâkdan kıyâm edip mahşer misâl metrisler mâlâ-mâl olup ve ceng ü harb tarafeynden munkati‘ olup ve cânibeynden toplar ve tüfenkler atılmaz oldu. Ve bizim tarafdan bir iki adam küffârın lağımlarını görüp gözetmek içün ta‘yîn oldu. Kezâlik kefereden dahi gece ve gündüz gelip bizim metrisleri dolaşırlar idi. Mahzâ bir hîle olmaya deyu basîret üzere olurlardı. Ve Ahmed Ağa limân kapısına ta‘yîn olunmuş idi. Küffâr-ı hâksâr toplar[683] ile cebehâne kaçırmayıp safînelere vaz‘ etmesin deyu akşâm sabâh gelip sâhib-i devlete haber verir idi. Meselâ küffâr-ı hâksâr birbirin basarak her biri esvâb ve eskāllerin taşıyıp kayıklar ile karşı Tavşan Adası'na nakl etmekte çekdikleri ta‘b ve zahmetlerin ve her biri âciz kalıp *"yâ rabb bu **[T113b]** ahvâl ne müşkil hâl imiş"* deyu ağlayıp

[683] Küffâr-ı hâkisâr toplar T: Küffâr toplar P.

feryâd [ü] figân edip avret oğlan uşâk kalabalığından ve ma‘sumların ağlayıp feryâd [ü] figânından ve nâlân-i giryân olduklarında bu makūle ahvâlleri Ahmed Ağa gelip sâhib-i devlete haber verir idi. Havalar limânlık oldukça kayıklar ve furkatalar ve çekdirmeler ve kalyon filukaları ve sandallar ile üşendi edip taşırlardı. Ve havalar fırtına oldukça meks ederlerdi. **[P122b]** Bu minvâl üzere hareket olunup ancak ba‘zı günlerde taşınmak mümkün iken küffâr meks ederdi. Ol ecilden sadr-ı a‘zam tarafından Ceneral’e *“niçün taşınmaz hava limânlık değilmidir”* deyu haber gönderdikte Ceneral dahi *“du‘â etsinler ikimizin dahi murâdı birdir. Hava limânlık oldukta birden çıkmak ve anlardan girmek iktizâ eder”* demiş. Ve lâkin küffâr-ı hâksâr vire etmezden mukaddem kal‘anın güzîde toplarını ve havânlarını Venedik’e nakl ettikten sonra vire eyledi. Aslı oldur ki Françe donanması bunca cumhûr ile gelip ve cevâba kādir olamayıp makhûr ve müdemmer oldukta Françe Cenerali Kandiye Ceneraline cevâb eyedi ki *“çünki Âl-i Osman askeri bizim bu kadar cumhûrumuzu bozup ve karşı durup ve bunca âteşlerimize göğüs gerip bî-pervâ cevâb verip ve taşra hûlayan askerimizi kırdı. Ve donanma gemilerimizi bunca sakatlık edip ve dahi paturnamızı ve bir iki gemilerimizi gark ve ihrâk*[684]*-bi’n-nâr eylediği* ***[T114a]*** *ezher-i mine’ş-şems ma‘lûm oldu ki siz bu Osmanlı askerine cevâb verip kal‘ayı kurtaramazsınız husûsân Osmanlı Kızıltabya tarafından gedik açtı. Bir gün içerü hûlar sizi bütün kılıçtan geçirip evlâd u iyâllerinizi bütün esîr ve giriftâr eder ve hem sulhden dahi mahrûm olursuz. Bundan kat-ı nazar mâ-bâkī Girid Cezîre’sinde olan Suda ve İsperlonka* ***[P123a]*** *ve Karanbosa kal‘alarını bu cezîreden külliyet ile kat‘ı alaka edersiz. Hemân çâresi kal‘ayı verip sulh olasız”* deyu Kandiye Ceneraline pend eyledikte kal‘a Cenerali dahi ahvâli bir gereği gibi mülâhaza ve müşâvere eyleyip Françe Cenerali dahi keyfiyet-i ahvâli vuku‘u üzere yazıp Venedik Cumhûruna mahsûs bir furkata ile alel acele i‘lam eylediler. Çünki furkata Venedik’e varıp bu haberleri götürdü. Venedik Cumhûru Françe donanmasından meded me’mûl ederken bu kara haberleri istimâ‘ edince azîm[685] ye’s ve mâtemler edip bi’z-zarûrî ânlar dahi bu makūle râzı olup rızâ verdiler. *“Çünki mümkünü yoktur başınızın tedârükin göresiz ve eğer kal‘ayı vermek iktizâ ederse sulh u salâha* ***[T114b]*** *râgıb olup vire etmezden*

[684] gemilerimizi gark ve ihrâk P: gemilerimizi ihrâk T.
[685] azîm P: -T.

mukaddem kal'anın[686] *güzîde toplarını ve havân ve sâir mühimmâtların gemilere vaz' ve bu cânibe*[687] *nakil etdiresiz"* deyu Venedik Cumhûrundan haber gelmekle bunlar dahi vire etmezden mukaddem kal'anın güzîde toplarını üç dört kıt'a kalyona gece ile vaz' edip irsâl eylediler idi. Ve kalyonun birine tamâ' edip ziyâde top koyup kalyon-ı mezbûr otuz mil kadar denize gidince bunca topların ağırlığına tâkat getiremeyip eygüleri (?) açılıp gark oldu. Bâkīleri Venedik'e gitti. Meselâ küffâr-ı hâksâr mukaddeminde topları def' eylemiş idi.

Ezîn Cânib

Çünki küffâr-ı hâksâr **[P123b]** taşınmağa mübâşeret eyledi. Bu esnâda küffârın bir serhoş bayrakdârı kâfir elinde[688] olan ceng bayrağını küşâde edip beden üzerine dikti. Taşrada olan İslâm askeri küffârdan ceng bayrağını görünce kâfirin bir dolabı var kıyâsıyla cümle asker bir uğurdan silahlanıp orduyu hümâyûn içinde bir velveledâr koptu ki vasfı mümkün değildir. Küffâr-ı hâksârın dahi aklı başından gidip tezden erişip bayrak-ı mekrûhun indirdiler. Sâhib-i devlet dahi Cenerale haber gönderip *"bunun aslı nedir"* deyu sû'al olundukta küffâr-ı hâksârdan haber gelip *"bir serhoş kâfir bayrağın dikti* ***[T115a]*** *biz dahi mesfûr kâfiri katl eyledik*" dedikte Ümmet-i Muhammedin kalbi mütmain olup herkes yine yerli yerine gittiler. Bu hâl üzere yirmi bir gün vire bayrağı yerinde dikili durdu. Fîmâ-ba'd bir gün Ahmed Ağa gelip sâhib-i devlete müjde eyledi ki bu gece küffâr cümlesi kal'adan çıkıp gideceklerdir. Zîrâ kefereden bana iki hizmetkâr ta'yîn eylemişler idi. Mesfûr hizmetkârlar *"benimle gizlice veda'laşıp bu gece çıkacakların haber verdiler"* dedikte sadr-ı a'zam mesrûr olup ve sabâh namâzı vaktinde taşradan gördüler ki bunca kayık ve furkata ve çekdirme limândan taşra Tavşan Adası'na doğru giderlerdi. Ve bedenlerde ve tabyalarda asla bir kâfir görünmez boş ve hâli kalmış **[P124a]** gördüler. Bir iki sâ'atten sonra Ahmed Ağa içerüden dört beş kefere ile çıkıp iki sim tepsi üstünde kal'anın miftahlarını getirirken görüldükte kefereleri bir mikdâr avk ettirilip asker-i İslâma haber olunup alaylar ile cebecibaşı ve topçubaşı top ve cebehâne hıfz olunmasıçün içerü kal'aya girip gayri kimse girmedi. Dahi bu def'a ol mübârek sâ'at

[686] vire etmezden mukaddem kal'anın P: vire etmezden evvel kal'anın T.
[687] *vaz' ve bu cânibe P: vaz' edip bu cânibine T.*
[688] bayrakdârı kâfir elinde P: bayrakdârı var idi. Kâfir elinde T.

ki bin seksen senesinin mâh-ı Cemâziye'l-evvelin gurresinde yevm-i Cum'a idi. Seksen kıt'a miftâhları iki sim tepsi üstünde getirip sadr-ı a'zam hazeretlerine teslîm olundu. Gelen kâfirler biri soltatların başağası ve biri dahi soltatlar kethüdâsı imiş. **[T115b]** Gelip temannâ edip dediler ki *"devletlü vezîr bunun takdîrde sâ'ati bugün imiş hak ta'âlâ hazretleri pâdişâhınıza ve sen ve cümle askerinize Kandiye kal'asın mübârek eylesin"* dediler. Sâhib-i devlet dahi mesfûr kâfirlere serâser hıl'atler giydirip ve dahi şapkaların aldığı kadar altun ile doldurup mesfûrlar ile gelen beş nefer keferelere dahi birer kaftan ile ikişer yüz altun in'âm eyledi. Ve mükellef donanmış atlara bindirip ve mutantan şenlikler ve alaylar ile yolladılar. Kâfirler atlara binip giderken ağlayu ağlayu giderlerdi. Ahmed Ağa dahi ma'an giderken bunların **[P124b]** ağladıkların görüp *"elem çekmen. Öyle olur dünyanın hâli budur"* dedikte bunlar dahi cevâb verdiler ki *"kal'a verdiğimize ağlamazız ancak sâhib-i devletin bize ettiği ikrâma ağladık ve hem Kandiye kal'ası arslan pençesine düşmüş mahbûba döndü. Ve kal'a karşıdan gözümüze garip garip göründü. Hayfa yazık rağbetsiz yere düştü. Aslı budur."* dediler. Hele bir furkata hâzır beklerdi. Ahmed Ağa ile veda'laşıp ve binip Tavşan Cezîresi'ne gittiler.

Ezîn Cânib

Sâhib-i devlet bu esnâda azîm divân edip vüzerâ ve mîr-i mirân ve beyler ve sâir ocak ağaları ve iş erleri bi'l-cümle divâna cem' olup Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretlerinin lütf [ü] ihsânına hamd ü senâlar olunup ve bu esnâda sâhib-i devlete bir hâlet gelip yağlığın yüzüne tutup **[T116a]** üngür üngür ağlamağa başlayınca ehl-i divân olanlar cümlesi ol kadar ağladılar ki ta'bîri mümkün değildir. Ba'dehu du'âlar olunup ve yedi gün yedi gece kal'ada ve ordu-yı hümâyûnda donanma şenlikleri olduktan sonra bir sîm sanduka ta'mîr olunup ve Kandiye kal'asının miftâhların mezbûr sanduka koyup cânib-i şehriyârîye gönderilmek üzere olunup ba'dehu rikâb-ı hümâyûna sadr-ı a'zam hazretlerinden iş bu arz telhîs ve tahrîr olunmuştur.

Sûret-i Telhîs-i Sadr-ı A'zam

Şevketlü kudretlü **[P125a]** kerâmetlü ve azametlü pâdişâhım Kak subhânehu ve te'âlâ celle şânuhu ve amme nevâlehu hazretleri hemîşe medârı emn ü emân-ı âlem

olan sâye-yi vücûd-ı hümâyûnlarında âmme-i ehl-i İslâmı müreffeh ve âsûde ve dâ'imâ düşmanân bâ-tedmîr ve serkeşân-ı ashâb-ı sa'ir ser-efserlerin pâye-i serîr-i şevket-masîr-i cihângîrlerine fersûde kılıp hemvâre azm-i zafer-i harem-i hümâyûnlarında ebvâb-ı fetih[689] ve fütûh küşâde ve meftûh ünvân-ı cezîre-i a'vâm ve şuhûr olan fütûhât-ı celîle ile nâm-ı nâmîleri ilâ yevmi'l-kıyâm pirâye-yi sahâ'if-i eyyâm ola. Bi-hakk-ı hâtemü'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn şevketlü ve kudretlü pâdişâh-ı âlem penâhım sefer-i zafer eserlerinde mukaddem ve muahhar vâki' olan ahvâl ve âsârın cümlesi pâdişâhımın rikâb-ı hümâyûn-ı tâcidârlarına alâ vuku'ihi arz ve i'lâm olunup ve düşman-ı bed-tebâr mükerrer ihdâs eylediği cedîd divarına varmağa cân bâşla cümle guzât-ı İslâm kulları ile sa'y ve ikdâm olunurken[690] küffâr-ı dûzah karârın ak **[T116b]** bayrağıyla bir kayık çıkageldi. Metrislerimiz civârına yanaşıp *"söyleyecek bir hayırlı sözümüz vardır"* deyu taşra çıkmağa tâlib olmakla bu kulları dahi adam gönderip *"kal'ayı vermeğe sözü var ise çıksın ve illâ yine geldiği yere gitsin bize kal'ayı vermeden gayri hayırlı söz olmaz*" deyu cevâb vermekle geri gidip yine ol gün vakt-i asırda gelip *"kal'ayı* ***[P125b]*** *vermeğe ve mâbeynimizde olan ceng ü harbden mukaddem olduğu üzere sulh u salâh mün'akid olup kemâ fi'l-evvel ubûdiyet kabûl etmekle sözümüz vardır"* demekle iki kol arasında ceng olmayan bir mahalde Haleb Vâlisi İbrahim Paşa kulları ile yeniçeri kethüdâsı Zülfikar Ağa bendelerini söyleşmeğe ta'yîn olunup dokuz gün ale't-tevâli kal'a ve sulh ahvâli mukâleme olunup mel'ûn kâh cezîrenin bir mikdârın isteyip ve kâh kal'a karşısında Tavşan Adası'nda müceddeden bir kal'a yapmak üzere taleb edip ve bundan kat'-i nazar dahi nice olmaz şeyler teklîf eyleyip ve bi'l-cümle bu dokuz günde ve gecesinde tarafeynden varıp gelmeğe ve türlü türlü suâl cevâb ve nice kîl ü kāl eyledikte vira ve kabûlden sonra bi'l-âhire[691] kal'a cebehânesiyle ve kal'aya mahsûs olan toplarıyla verip ve kal'ada olan esvâb ve eskālini ve askerin çıkarmağa yirmi[692] limânlı gün iltimas etmekle on iki limânlı gün içinde taşınmak **[T117a]** üzere müsâ'ade olunup ve hemân ol gün nakle mübâşeret edip bî-hikmetillâhi te'âlâ havalar muttasıl limânlık olmayıp kâh muhâlif rüzgâr esip ve kâh azîm fırtına olup aralıkda hava limânlık olduça gemileri ve kayıkları ile taşınıp

[689] fetih P: -T.
[690] olunurken P: olunur T.
[691] bi'l-âhire P: -T.
[692] yirmi P: -T.

bi'l-iktizâ yirmi bir gün tamâmında cümle taşınıp şehr-i Cemâziye'l-evvelin gurresinde kal'anın mihtâhların **[P126a]** getirip teslîm eylediler. Ve ol gün asker-i İslâm kulları gediklerden girip hasretü'l-mülûk olan Kandiye kal'asının inâyet-i bâri ile feth ve teshîri müyessser olup hâlâ miftâhları ve in'ikād-ı sulh u salâh içün mühürlenen mevâd kâğıdları sûreti şevketlü ve kudretli ve azemetlü pâdişâhımın rikâb-ı kâmyâb-ı hüsrevânelerine gönderilip elhamdülillâhi te'âlâ cenâb-ı hak ve feyyâz-ı mutlak celle şânuhu hazretleri şecâ'atlü kerâmetlü mehâbetlü pâdişâhımın merâmların ahlâf ve eslâfda misli vâki' olmayan böyle bir adîmü'n-nazîr feth ve teshîri muvaffak eyleyip mahmûd-ı selâtîn-i rû-yı zemîn olan bunun gibi bir hısn-ı hasînin fethi dûr ve makbûlü'z-zuhûrlarına mahsûs olduğu şevketlü kudretlü pâdişâhımın mü'eyyed min indillâhi olması âsârıdır. Hak tebâreke ve te'âlâ dostân-ı dîn ü devletlerin feth-i celîle fevz-i zafer ile[693] dâ'imâ mesrûr eyleye. Âmin be-câh-ı hazret-i seyyidi'l-mürselîn. Fermân şevketlü kudretlü ve kerâmetlü pâdişâhımındır.

[T117b] Ezîn Cânib

İki çekdirme ile miftâhları ve telhîsi rikâb-ı hümâyûna irsâl eylediler. Ve mezbûr çekdirmeler kalkıp Kandiye önünden giderken henüz dahi iki mil ayrılmışken Haçlı burundan kapudân paşa dahi kırk aded çekdirme ile göründü. Ve küffâr-ı melâ'în dahi bütün donammasıyla karşı Tavşan Cezîresi'nden hareket **[P126b]** eyledi. Bunca gemiler katar katar olup Kandiye önünde dizildiler. Kapudân Paşaya şenlik bahânesiyle kal'adan ve gerek çekdirmelerden azîm şenlikler oldu. Fîmâ-ba'd Cemâziye'l-ûlânın sekizinci Cum'a günü sâhib-i devlet azîm divân edip fi'l-cümle vüzerâ ve paşaları ve mîr-i mîrân beyleri ve ocak ağalarını ve sâ'ir iş erlerini da'vet edip cümlesinin hâtırları mer'î olunduktan sonra sâhib-i devlet cevâb eyledi ki *"ey hâzır-ı meclis olan ihvânlar elhamdülillâhi te'âlâ çekilen derd ve meşakkatler zâil olmayıp hak[694] tebâreke ve te'âlâ hazretleri lütfü kerem ve ihsân ü inâyetiyle dilhâhımız üzere maksad-ı merâmımızı atâ ve ihsân eyledi. Lillâhi'l-hamd ve'ş-şükr hazâ min-fazli rabbi ve lâkin bi-hasebi'l-iktizâ elbette tertîb-i nizâm içün nice def'a hâtırınızı hedm ettim. Karındaşlar cümlenizden ricâ ve niyâzım budur ki derûn-ı sâf*

[693] feth-i celîle fevz-i zafer ile P: feth-i celîle fütûr zafer ile T.
[694] hak P: -T.

ile ma'zûr ***[T118a]*** *görüp helâl edesiz. İtâ'at-i ulü'l-emr ile dünya ve âhiret devletine nâil olup berhûdâr olasız. Kudretlü pâdişâhımın nân ü nemeki size helâl olsun. Cümleniz dilirâne ve rüstemâne hareket eylediniz. Yüzünüz ak ve kılıcınız meydân-ı gazâda berrâk olsun*[695]*"* dedikte cümlesi bir ağızdan du'âlar edip ve bu esnâda keyfiyet-i hamd üzere bir hâlet gelip sâhib-i devlet ve gerek fi'l-cümle hâzır-ı divân olan guzât-ı Müslîmîn **[P127a]** ol kadar ağladılar ki belki bir sâ'at mikdârı gözyaşı döktüler. Ba'dehu sâhib-i devlet cümle vüzerâ ve paşalara ve beylere ve ocak ağalarına herkese mertebesine göre hıl'atlar giydirip ikrâmlar eyledi. Ba'dehu simâtlar döşenip ve ni'met-i firâvânlar yenip ve hamd ve şükrü edâdan sonra beyler ve ocak ağaları ocaklı ocağına dağıldı. Cum'a namâzına Hünkâr cami'-i şerîfine sâhib-i devlet içün alaylara mübâşeret olundu. Çünkü namâzın vakti geldi. Sâhib-i devlet rahşına süvâr olup alaylar ile cami'-i şerîfe varılıp ve dâhil-i şi'âr-ı feth ve zafer olan sancağ-ı şerîfi dahi[696] yemîn-i minbere vaz' ve hitâbete me'mûr olan[697] tûtî-i hoş avâz minbere âğāz edip bir hutbe-i belîğa müsebbihâ pesend bünyât etti ki hoş ve nefsân mahfel-i illiyîn demsaz gülbank-i tahsîn ve dîde-i ehl-i İslâmdan revân olan seyl-i firâvân eşk-i uyûn nümûne-nümûn-ı **[T118b]** ceyhun oldu. Hamden lillâhi te'âlâ.

Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn

Sen ki vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem ve serasker-i dilîrim Ahmed Paşa'sın selâm selâmet-i encâm-ı şahânem peyâm-ı meserret fercâm-ı pâdişâhânem ile seni teşrîf ve ikrâm ve tevkīr ü ihtirâm buyurduğumdan sonra hatt-ı hümâyûn-ı se'âdet-i makrûnum vusûlünde ma'lûmunuz olsun ki hâlâ gönderdiğin telhîs ve adamın bir mübârek vakitte rikâb-ı hümâyûn-ı nusret-makrûnuma vâsıl ve bunca zamandan beri mahsûr **[P127b]** olup zahmet ve meşakkat-i firâvân ve sa'y dikkat-i bî-pâyân çekilen Kandiye kal'asınının hak sübhânehu ve te'âlâ hazretlerinin mahz-ı ve avn[ü] inâyeti ve sıdk-ı te'yîd-i nusreti ve peygamberimiz Muhammedü'l-Mustafa Salallahü te'âlâ aleyhi ve sellemin mu'cizât-ı kesîrü'l-barekâtı ile feth ve teshîr ve zamîme-i memâlik-i ma'delet-mâsîrim kılındığı tebşîr eylemişsin. Elhamdülillâh sümme elhamdülillâh

[695] yüzünüz âk ve kılıcınız meydân-ı gazâda berrâk olsun P: yüzünüz âk olsun ve kılıcınız meydân-ı gazâda berrâk olsun T.
[696] dahi P: -T.
[697] olan P: -T.

cenâb-ı hak ve kādir-i mutlak fazl-ı kereminden bu âciz ve za‘îf kulunu mahzûn ve dîn-i mübîn yoluna can ve başların fedâ eden gāzileri mahrûm eylemeyip guzât-ı mücâhidîn mansûr u muzaffer ve küffâr-ı müşrikîn makhûr u müdemmer eylemeğe kefere zalâmı mezâhir-i envâr ve şe‘âir-i İslâm ve ma‘bed-i esnâm olan kilisa-yı şirk-irtisâmların[698] me‘âbid-i mesâcid-i ümem-i seyyidi’l-enâm ve kelimatullahi’l-ulyâ mısdak-ı mâ sadakını ke’ş-şems fî vasati’n-nehâr zâhir ve âşikâr eyledi. Ümîdim budur ki fîmâ-ba‘d dahi hak celle **[T119a]** şânuhu ve te‘âlâ hazretleri asker ve hazîne çokluğuna dayanmayıp mahzâ inâyet-i ezeliye ve te’yîd-i nusret lem-yezeliyesine i‘timâd ve tevekkûl eyleyen bu abd-i za‘îfine yâver ve destgîr ve mu‘în [ü] zahîr olup dîn-i mübîn-i seyyidi’l-ebrâra nice hidemât-ı celîletü’l-âsâr eylemeğe muvaffak ve mazhar ve bunun gibi emsâli kılâ‘ ve bukâ‘nın feth ve teshîrini mukadder edip ecdâd-ı âlî nijâd gazâ ve cihâd sünnetlerin ihyâ eyleyem berhudâr olasız. Ni‘am-ı celîle-i mülûkânem sana helâl olsun ve yüzün iki cihânda **[P128a]** ak olsun. Ve seninle me’mûr olan vüzerâ-yı nîk-re’y ve mîr-i mîrân ve ümerâ-yı âlem-ârâ ve ağayân ve kâtibân ve zü‘emâ ve erbâb-ı timâr ve sipâh ve yeniçeriyân[699] ve cebeciyân ve topçuyân ve bi’l-cümle seninle ma‘an me’mûr olan kullarımın yüzleri ak ve nân [ü] nemekim cümlesine helâl olsun. Kemâl-i mertebe dîn [ü] devletim uğrunda can ü başların fedâ ve Rüstemâne ve merdâne ve dilâverâne cünbüşler ve hareketler eylemeleriyle hayr-du‘â-yı icâbet-eserime mazhar olmuşlardır. Hak te‘âlâ[700] cümlesinden râzı ola. Hâliyâ atiyye-i seniyye-i cihândârî ve inâyet-i aliyye-i tâcdârımdan sana bir kabza murassa‘ gılâf-ı şimşir-i adüvv-tedmîr ve meyânına bir murassa‘ hançer-i zerrîn ve hâssa kürklerimden bir sevb serâsere kaplı sammur ve fâizü’s-sürûr ve bir sevb sâde hıl‘at-ı fâhire in‘âm ve ihsânım olup ve seninle olan vüzerâ-yı nîk-re’y kullarıma hâssa kürklerimden serâsere **[T119b]** kaplı altı sevb kürk inâyet-i hüsrevânem olup mirâhur-ı kebîrim Hüseyin Ağa kulum ile gönderilmiştir. Ve mîr-i mîrân ve ümerâ-yı şecâ‘at-nişân ve ağâyân kullarıma birer top serâser kaftanlar ihsânım olup gönderilmiştir. İmdi sen dahi hizmetleri mukābelesinde ve eğer vüzerâ ve eğer mîr-i mîrân ve ağâyân cümlesini istihkākına göre bi-hasebi’l-merâtib lâyık [ü] sezâvâr oldukları ve ma‘kūl ve münâsib gördüğün üzere tevcîh-i mansıb ile ri‘âyet

[698] kiliseyi şirk-irtisâmların P: kiliseyi irtisâmların T.
[699] zu‘amâ ve erbâb-ı tımâr ve sipâh ve yeniçeriyân P: zu‘amâ ve espâh ve yeniçeriyân T.
[700] hak te‘âlâ P: hak sübhânehu te‘âlâ T.

eyleyip ve rikâb-ı hümâyûnuma arz eyleyesin. Bu husûsta tevcîhâtın **[P128b]** makbûl-i hümâynumdur. Âsitâne-i sa‘âdetime ve eğer Edirne’ye teveccüh olunur ise ba‘de’l-yevm be’is yokdur deyu i‘lâm etmişsin. Bu sene mubârekede ol vilâyetine metânet ve istihkâm verilmesiçün bu kış Selanik’te kışlaması fermânım olmuştur. İnşâallahu te‘âlâ ol cânibde eğer kal‘a ve eğer vilâyete metânet ve istihkâmı tamâm olduktan sonra evvelbahârda asker-i İslâm ile hareket ve rikâb-ı hümâyûnuma yüz sürmeğe teveccüh ve azîmet edesin.

Şenlik İçün Sudûr Bulan Hatt-ı Hümâyûn Sûretidir

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham hâliyâ Şam-ı cennet-meşâm eyâletine mutasarrıf olan vezîrim Mehmed Paşa edâmallahu te‘âlâ iclâlehu tevkı‘-i refi‘-i hümâyûn-ı meserret-makrûnum vâsıl olacak ma‘lûm olaki hazret-i hüdâyı zülcelâl ve vâhibü’l-atâyâ ve’l-âmâl dergâhına rûy mâl edip inâyeti bî-gāyet-i ilâhiyeye tevekkül ve hâdî sebeb-i maksûd-ı cüz’î ve küllî Hazret-i Muhammedü’l-Mustafa salavâtullahi aleyh ve selâmuhu mu‘cizâtü’l-**[T120a]** berekâtına tevessül ile küffâr-ı feccâr ve tâ’ife-i eşrârdan risâlet-i seyyidi’l-kevneyn inkârıyla me’yûs ve dalâlet ve tuğyân ile tarîk-i hidâyetten me’yûs Venedik-i menhûsa müntesib mukaddemâ Hanya ve Resmo nâm iki kal‘ası ehl-i İslâma nasîb olup yirmi beş seneden ziyâde asker-i zafer me’serim ile muhâfaza olunan Girid Cezîresi’nde düşman-ı **[P129a]** makhûrun bakiyyetü’s-suyûfu tahassun eylediği Kandiye kal‘ası ki iki def‘a serdârlarım ile muhâsara olunup ba‘zı mevâni‘ sebebiyle bu âna dek ellerinde kalmış idi feth ve teshîrine inân-ı azîmet-i şâhânem ve hamiyyet-i şevket-i pâdişâhânem masrûf ve ma‘tuf olup mütevekkilen alallahü’l-fettâh ile düstûr-ı ekrem vezîr-i a‘zamım Ahmed Paşa serdâr-ı zafer-şi‘ârım ta‘yîn olunmakla bi-avnillâhi te‘âlâ donanma-yı hümâyûnum gemileriyle sene seb‘a ve seb‘în ve elf Cemâziye’l-ulânın beşinci günü Cezîre-i Girid’e vâsıl ve mukaddemâ feth olunan Hanya kal‘asına dâhil olup hengâm-ı şitâ güzerân edince anda meks edip ve nakli müte‘ssir ve müte‘azzir iri toplar dökmek içün mahsûr olan kal‘a mukābelesinde müceddeden tophâne binâ olunup ve âlât-ı muhâsara bi’t-tamâm hâzır olduktan sonra sene-i mezbûre Zilka‘desinin yirmi ikinci günü müşârün-ileyh vezîr-i a‘zam edâmallahu te‘âlâ iclâlehu meştâ-yı Hanya’dan kalkıp sefer-i hümâyûna me’mûr olan vüzerâ-yı i‘zam ve mîr-i mîrân-ı fehhâm ve ümerâ-yı kirâm ve bölük

halkı ve dergâh-ı **[T120b]** mu‘allâm yeniçerileri ve umûmen kapıkulları ve bi’l-cümle eyâlet-i Rumeli ve Anadolu ve me’mûr olan Mısır ve Şam kulları ile Cezîre-i Girid leb-i deryâda vâki‘ olan enva‘-i sanâyi‘-i harb [ü] darb câmi‘-i metânet ve istihkâmı ma‘lûm kâffe-i ümem ve adîmü’l-misâl fi’l‘âlem divar hisârı arâiz-i azîm ve tabyası bir cebel-i râsi **[P129b]** olduğundan gayri cânib-i berrisinin hendek-i amîki dâhilinde her hâtırası ceng ve rezm-i medâr şaranpo ta‘bîr olunur iri ağaç dizmeler ve hâricinde kal‘a mânendi top ve tüfenk ve sâ’ir alât-ı cengi yapılmış tabyalar hendeklerinde iki yüz iki yüz ellişer taşra ka‘r-ı zemînde nakb olunmuş püskürme ve su tabanı lağımlar ile bi’l-cümle taraf-ı berrisi dahi deryâ-yı âteş ile muhît olup hendek başına varınca nice şuhûr ve sinîn ceng ü bî-kâr-ı dem-kâr olacak ceng ve harb ve kârzâr ile dâir[en] mâdâr muhkem ve üstüvâr bir tılsım-ı düşvâr-küşâ olup tedbîr ve teshîri hayret-fezâ-yı ukūl olan Kandiye kal‘ası mukābelesine nüzûl edip ve mah-ı Zi’l-hiccenin ikinci günü mütevekkilen alellah ve müsta‘înen billah metrise girilip üç koldan muhâsara ve kal‘agüp[701] ve ra‘d-âşub toplar yerli yerinde konulmak ile ceng [ü] harbe mübâşeret olunup balyemez toplar ile der-ı divar-ı hisârı küffârın başına tenk ve dâne-i tüfenk ile isâl-i peyâm-ı merk ederek metris yolları yürütülüp **[T121a]** düşman bir hîle ve amele getirdiği mahalline varıldıkta meyân-ı İslâmiyânda olan nakbat-ı ferhâd fen dahi ibtâl keyd-i düşman içün lağımlar i‘mâl edip tarafeyden atıldıkça arsa-i harb semerdâr? olacak fi’l-hâl asker-i Ferhunde-fâl atılan yerlere yerleşerek ve gün be-gün iş‘âl-i nevâire-i harb [u] **[P130a]** kıtâl ile ileri giderek hendek başında vâki‘ olan kal‘a misâl tabyasının hendeğine varıldıkta hendeğine ve tabyasına[702] el urulup üzerine çıkılmada erbâb-ı küfr ü dalâl ile bî-had ceng ü cidâl olunup zabt ve ta‘dâddan birûn lağımlar i‘mâl olunup tabya zîr u zeber ve ma‘dûmü’l-eser olup zemîni müsahhar ve kal‘a hendeğine duhûl müyesser oldukta eyyâm-ı şitâ hulûl edip der-i divara vusûl ve burç-ı kal‘aya urûc müte‘assirü’l-husûl olmağın evvelbahâra te’hîr olunup kabza-i teshîre gelen yerlere asker-i İslâm ikdâm üzere kıyâm edip eyyâm-ı şitâda bilâ hâ’il üzerlerine nâzil olan berk u bârân metrislere revân olan seyl-i firâvân meşakkatlerine tahammül ve bürudet-i şitâ şiddetinden sebât-ı kesb-i sevâba terakkul? edip tazayyuf-ı küffâr içün

[701] Güp: Farsça vurmak döğmek anlamındadır. Kal‘agüp: Kale döğmeğe mahsus toplar için kullanılan bir tabirdir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* II, İstanbul 1946, s. 144.
[702] vâki‘ olan kal‘a misâl tabyasının hendeğine varıldıkda hendeğine ve tabyasına P: vâki‘ olan misâl tabyasının hendeğine ve tabyasına T.

metrislerin cânib-i yesârı dahi kal‘anın taraf-ı garbîsinde deryâ kenârında metrisler ile ihâta olunmak tedârüki görülüp lâkin zemîni kazılmak mümkün olmaz sengistân olmakla amel ile toprak taşınıp **[T121b]** ve taşınan toprak ile metris yolları tertîb olunup ve câ-be-câ kal‘aya ve deryâyâ havâle tob tabyaları binâ olunup cânib-i şarkīde vâki‘ Güllük nâm mahalde dahi deryâ yalısı ile metrislere girilmek cumhûr-ı asker olmağın anda dahi su kullesin ve limân ağzın dökmek içün metîn ve muhkem **[P130b]** tabyalar ihdâs ve üzerlerine balyemez toplar vaz‘ olunup muhâsara vakti hulûl ve mühimmât-ı seferiyye cezîreye vusûl bulduğu gibi asker-i zafer-i iktirânım ol tarafdan dahi metrise girip cânib-i garbîden kal‘aya muttasıl olan Kızıltabya ve Avrattabyası’na ve cânib-i şarkīden kal‘aya muttasıl Kumtabyası’na doğru metris yolları yürütülüp düşman-ı bed-fi‘âli sedd-i râhi teshîr içün i‘mâl eylediği şaranpolar ve iri ağaçlardan çatma donuz damları ve müte‘addid tabyalar ve duvar şekli envâ‘-i âteş ile mâlâ-mâl hâzır ve âmâde ettiği misli görülmemiş esnâf-ı hîle-i harbi üzerine varıldıkta her tarafdan düşman bir fitilden top ve humbara ve tüfengin müstevlî edip ve büyük havân ile bârân misâl üzerlerine humbara ve taş yağdırıp lâ-yenkati‘ el humbarası atıp ve vasfi mümkün olmayan âlât ile ilerü varan guzât üzerine âteşler saçıp asker-i nusret-girdârım dahi berhûdâr olsun. **[T122a]** Ve ni‘am-i celîle-i fevz u zaferden behredâr olsun. Şeş cihetleri âteş iken semendervâr nâire-i ceng ve peykârda merdâne ve dilirâne nice hünerler gösterip âteş âteşleri ile şaranpoların tutuşdurup sâ’ir hîlekârlıklarına medâr olan câ-yı tehassünlerin dahi kimin topla zîr u zeber ve kimin i‘mâl-i nakabla **[P131a]** hâke beraber edip şark ve garbı taraflarından kal‘a tabyaları duvarına bi-avnillahi te‘âlâ el urulup darb-ı top ve i‘mâl-i nakb ile hîleleri inhizâm bulmakla asker-i düşman serdengeçdileri açılan gediklerde ale’t-tevâlî tırâd-ı nuzûl edip arûs feth ve zafer menkıbe-i zuhûrda cilveger olmasına müterakkib iken yine hengâm-ı şitâ gelip karîb olup emr-i feth ve teshîr sene sâliseye kalmak alâyimleri tab‘-ı hümâyûnuma lâyıh olmağın hümâ-yı himmet-i şâhânem uğur-ı hümâyûnumda mihnet-i âlâm çeken mücâhidân-ı İslâm kullarıma best-i cenâh-ı şefkat edip nevâdir-i ezmine ve füzûn olan bu sefer-i zafer-makrûna bi’z-zât cenâb-ı hilâfet me’âbım fer ve savlet-i düşman güzârıyla hareket ve Dârü’s-saltana mahmiye-i Edirne’den azîmet buyurup şevket-i ikbâl ile sâhil-i bahra karîb Yenişehir’e sâye-endâz-ı iclâl olup ale’t-tevâli irsâl-i asker ve a‘dâd-ı levâzım-ı sefer ile ecnâd-ı zafer mu‘tâd imdâd ve i‘ânet ve her vecihle takviyyet **[T122b]** verilmekle asâkir-i mansûrem ri‘âyet-i gayret-i dîn-

i mübîn edip eyyâm-ı şitâ ve hengâm-ı sermâda merâsim-i gazâda izhâr-ı fütûr etmeyip küffâr-ı liyâm eyyâm-ı şitâda metrislere revân olan seyl-i firâvân guzât-ı nusret-iktirân bu sene bir-vecihle tâb ve tuvân getiremez zu‘munda olup nüzul-i bârân nümâyân oldukça metrisleri basmak **[P131b]** ve asker çıkarmak kasdıyla hücûm edip cümlesinde guzât-ı zafer-intimâm mânend-i pergâr-ı dâ’ire-i pâber-câ ceng [ü] harbe hâzır ve müheyyâ bulunmakla bu def‘asında Güllük tarafında azîm cem‘iyet ile çıkıp tarafeynden nâire-i harb u kıtâl kermiyet bulmağa asker-i İslâm ile düşmanân-ı liyâm mânend-i nur ve zulâm bir birine karışıp nesîmi feth-i zafer cânib-i İslâmdan tenessüm etmekle nice bellü başlu mel‘ûn hâk-i helâke düşüp kalanı makhûran kal‘aya dönüp bi’l-cümle ol kış düşman-ı bed-kîş asker-i zafer-eseri ve râh-ı cihâdı sedde-i bî-nihâye cidd ü cehd ve var makdûrun sarf ettiğinden nâşı deryâ kenârında yürütülen metris yolları tabyaları yekpâre kayayı beşer altışar adam boyu delip ve ka‘r-ı zemînden nice lağımlar atıp dağlar gibi kayaları asker-i İslâm üzerine devirip bu hâle tâkat ve mecâl muhâl iken inâyet-i melikü’l-müte‘âl ile guzât-ı zafer-me’âle aslâ melâl gelmeyip tesebbüt-i fu’âd üzere her ferd edâ-yı farîza-i cihâda ictihâd eylediğin düşman-ı dîn müşâhede ve nice hücûm ikdâmlarından kal‘anın kadîm olan **[T123a]** duvar ve tabyasını istihlâsa mecâl kalmadığın mu’ayene edecek sedd-i râh-ı mücâhidîn içün cânib-i garbîde vâki‘ Kızıltabya içerisinde kat kat şaranpolar dizip ve aralarında donuz damları dizip dahi gerisinde **[P132a]** metîn ü üstüvâr bir duvar çekip üzerine toplar vaz‘ etmekle bir tarafdan dahi hınzırhâneler ve şaranpo duvarına havâle yüksek tabyalar yapılıp ve üzerine balyemez toplar[703] konulup ve peyder pey kudûm-ı fasl-ı bahârda havâya i‘tidâl geldikte asâkir-i zafer me’âl kulllarım tarîk-i feth ve teshîr hayyız-ı vücûda i‘mâli tedbîr ve aktâr edip sarf-ı nakdîne-i[704] bî-şumâr ile Kızıltabya üzerine top tabyaları ihdâs olunup ve üzerine toplar vaz‘ olunup yeni duvarın topları ibtâl ve şaranpolar ve hınzırhânelerinde vasfa gelmez nice ceng [ü] cidâl ve azîm lağımlar i‘mâl olunup ve Güllük kolunda olan ecnâd bu sâl-i meymenet-i yümn-i iştimâlde ilk bahârda donanma-yı hümâyûnum asker ile imdâd olunup ol tarafdan dahi tazyîf-i düşman içün deryâ yalısıyla tersâneye doğru metris yolları yürütülüp vasfa gelmez nice ceng [ü] cidâl ve lağımlar i‘mâl olunduğu hâlde mülûk-ı nasârâdan istifsâr

[703] divarına havâle yüksek tabyalar yapılıp ve üzerine balyemez toplar P: divarına balyemez toplar T.
[704] edip sarf-ı nakdîne-i P: edip nakdîne-i T.

ve istinfâr ile (?) ettiği ceng-cûyân küffâr ile meşhûn yetmiş pâre kalyon imdâda gelip bir iki gün içinde kal‘aya girip bir gece vakt-i sabâha karîb Aktabya tarafından Güllük metrislerine ardın almak ve tabur kurup metrisde olan asker-i İslâmı tard ü redd edip yerlerine **[T123b]** kendileri erişmek zu‘mu ile metrislerin bastıkta asker-i nusret girdârım her tarafdan hamle edip tulû‘-i şems vaktine dek **[P132b]** leme‘ân-ı şimşîr-i mücâhidân ile ervâh-ı habîse-i küffâr dehliz-i teng-i cehîme revân ve nice ru’ûs-ı düşman-ı dûzeh-karâr üftâde-i hâk-i mezellet ü hevân olduğundan mâa‘dâ serdâr-ı murdârları dahi zîb ü rimâh-ı müslîmîn olup bakıyyetü’s-süyûf olan melâ‘în nîm canla kal‘aya firâr etmeğin zu‘m-ı fâsıdınca gayret-i câhilliye ve mel‘anet-i cibilliyesin izhâr edip kalyon ve mavna ve çekdirme ve bi’l-cümle gemileri gelip bir seheri kenâra yaklaşıp kıyâmet âşup ve velvele ile iki buçuk sâ‘at cânib-i garbîde olan İslâm metrislerin toplayıp ve metrislerden deryâya havâle konulan toplar dahi pey ender-pey atılıp gemilerinin ekseri zahmdâr olduğundan gayri[705] kün pâresi mânendi nümâyân olan paturna gemisinin cebehânesine inâyet-i ilâhi ile top dânesi isâbet edip içinde olan melâ‘în ile def‘a ihrâk bi’n-nâr olup bâkī gemileri şikest ve zahmdârger [ü] bâdbân küşâ-yı idbâr ile dönüp guzât-ı Nusret-girdâr üzerine top gülleleri bârân misâli yağar iken ve düşman-ı dîn deryâdan ve kal‘adan bu gûne vaz‘-ı mehîb ile hücûm etmişiken merdân-ı guzât-ı İslâm asla izhâr-ı futûr ve ârâm etmeyip derkâr olan harb-i peykârzârda ke’l-evvel bezl-i iktidâr edip **[T124a]** avn-i inâyet-i melikü’s-settâr ile yeni duvara varılıp darb-ı top ve i‘mâl-i nakb ile **[P133a]** andan dahi[706] metris yolları açılıp ve arasına geldikte hayli alarga düşman-ı bed-tebârın yeni ihdâs olunmuş bir duvarı dahi zâhir olup üzerinde topları ve arasında kemâ fi’l-evvel şaranpolar ve hınzırhâneleri olmakla topların gözler evvelki tabyalardan ilerü tabyalar yapılıp ve üzerine toplar konup şaranpolarıyla manend-i cengelistân olan meydanın içinde on beş aded metris yolları yürütülüp her bir karış yeri nice âteşin âlât ile ileri müşrikînden intizâ‘ olunarak gidilip inâyet-i melikü’l-mucîb ile metris yolları ikinci duvara dahi[707] karîb olduğu meahalde düşman-ı bed küştehâl bâzar-ı hiyel-i mefâsidi kâsid olduğun görüp bundan sonra izhâr-ı tâb-ı tüvân ettiği sûrette me’âli hasb-i hüsrân olacağın re’yü’l-ayn müşâhede ve iz‘ân edecek kal‘ayı vermek üzere tâlib-i sulh u amân oldukta

[705] gayri P: -T.
[706] dahi P: -T.
[707] dahi P: -T.

müşârün-ileyh Vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı zafer şi‘ârım [708] ذكوة الظفـر muktezâsınca amel etmek ma‘kūl ve münâsib görüp ve ricâları kabûle karîn olmakla işbu bin seksen senesi Cemâziye’l-evvelin gurresinde kal‘agüp topların ve cebehânesiyle vezir-i müşârün-ileyh vezîr-i a‘zam ve vekîl-i mutlakıma teslîm edip lillâhi’l-hamd ve’ş-şükür kal‘a-i metîne-i Kandiye silk-i mahrûsatü’l-mesâlikime dâhil olup **[P133b]** bunca mâh [ü] sâl **[T124b]** enva‘ u elvân-ı küfrü dalâl ile mâlâ-mâl olan kenâyis *“innemâ ya‘muru mesâcidallah men âmene bi’llahi ve’l-yevmi’l-âhir”*[709] âyeti mûcebince me‘âbid-i ehl-i tevhîd ve îmân olup bu feth-i meymenet-i azîme ve teshîr-i hümâyûn-ı cesîmenin memâlik-i İslâm muvahhidîne i‘lâm u i‘lânı mûcib-i hurremî ü tarabî ü şâdmânî olmağın memâlik-i mahrûsamda olan kal‘alarda üç gün üç gece top şenlikleri olmak fermânım olmakla sana dahi hükmü hümâyûnum gönderilmiştir. Buyurdum ki vusûl buldukta hak celle ve âlâ hazretleri asker-i İslâm-ı nusret-fercâmı mansûr u muzaffer fırka-i küffâr-ı hezimet-encâmı makhûr [ü] müdemmer eyleyip kal‘a-i mezbûre dâhil-i hayta-i memâlik-i İslâm eylediği ni‘am-ı celîlesinin şükr-i ma‘nâsı mürâdâ-yı hamd-ü lâzımü’l-kazâsı içün dergâh-ı kibriyâyâ envâ‘-i hulûs ile hamd ve senâdan sonra alâ de’bi’l-eâdi üç gün üç gece şenlikler edip izhâr-ı sürûr eyleyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasız. Nakl olunur ki çünki Venedik keferesi donanmâ-yı menhûsu ile Kandiye’den nakl ve hicret eden küffâr ehl-i ıyâlleri ile gemilere dolup bir biri üzerinde izdihâm ve siklet ile Tavşan Cezîresi’nden hareket ve Venedik’e azîmet eylediklerinde merâkibleri gāyet izdihâm olmakla bunca mahlûkâta ekl [ü] şürbe kıllet **[P134a]** olduğundan ve rüzgârları muhâlif ve eyyâmları mugāyir olmakla rûy-ı deryâda **[T125a]** çokça eğlenip açlık ve susuzluk ve gāyet sikletlerinden bunalıp hasta olup beher gemiden yevmiyye on beş yirmi kefere mürdesi deryâya tarh ve red ederlerdi. Ve bundan kat‘-ı nazar bir azîm fırtınaya uğrayıp ve güçle varıp bir cezîreye demirlemişler iken deryânın şiddetinden ol gece beş altı kıt‘a gemileri gomnaları kat‘ ve fırtına ol gece gemileri sürüp Rumeli kıyılarında baştan kara düşüp pârelendi. İçinde olanlar cümlesi selâmet bulmayıp helâk oldular. Ba‘dehu havâları olup cezîre-i

---

[708]Yukarıda Hz. Ali’nin bir sözü yarım olarak verilmiştir. Orjinali ise: العفو ذكوة الظفـر “*Af zaferin zekâtıdır*” şeklindedir. İbn Ebü’l Hadid, *Şerhu Nehci’l-belâga***,** Beyrut 1998, s. 5367.

[709] إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللهَ فَعَسٰٓى اُولٰٓئِكَ اَنْ يَكُوْنُوا مِنَ الْمُهْتَدِيْنَ Ayet metinde yarım olarak verilmiştir. Kur‘an-ı Kerim, *Tevbe Suresi*, 9/18. Ayet. *“Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.”* http://www.kuranmeali.org/kuran/tevbe-suresi/ayet-18/2-diyanet-isleri-meali.aspx.

mezbûrdan hareket ve Venedik boğazına varıp dâhil olunca Venedik Cumhûru donanmasına içerü girmesine izin vermedi. Ve istikbâl etmeyip üç günden sonra şol şartile izin verdi ki çekdirmeler direk ve serenlerini çıkarıp ve kalyonlar dahi gaybe çubuklarını indirip aslâ top ve tüfenk atmadan kara bayraklar ile içeriye gireler ve cumhûr melâ'înleri ol gün saraylarında ne kadar cam ve ayna vâr ise cümlesin şikest ettiler. Ve bi'l-cümlesi karalar giyip ve yas [u] mâtemler tutup kırk gün hânelerinde ve kiliselerinde mum ve kandîl yanmayıp zulmet içinde kaldılar. çünki Cumhûrları bu minvâl üzere karalar **[P134b]** giyip yas tuttular. Bâkī fi'l-cümle Venedik'te sâkin olan keferelerin a'lâsı ve ednâsı ve bây ü gedâsı kezâlik kırk gün yas **[T125b]** tuttular. Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretleri dâ'imâ düşman-ı dîn [ü] devleti makhûr u müdemmer eyleye amin bi-hurmeti seyyidi'l-enbiyâ ve'l-murselîn.

Hazret-i serdâr-ı ekrem ve vezîr-i a'zam Fazıl Ahmed Paşa'nın üç sene serdârlığında ve üç senede sarf olunan barut ve cebehâne ve verilen bahşîş ve şehîd olan guzât-ı müslîmîn ve kefereden alınan top vezîr-i a'zam Ahmed Paşa re'y-i ma'rifetiyle hesâbları defteridir.

Kandiye'den alınan toplar aded	484
Harâb olan kilise aded	300
Şehîd olan aded	137210
Atılan top güllesi aded	199775
Barut kantarı aded	119212
Şişe humbarası aded	185624
Kal'adan kaçıp gelen kefereler aded	1922
Havân taşı aded	133822
Atılan lağımlar aded	3960
Dîl ve baş getiren gāzilere bahşîş kîse aded	800
Kâfirden alınan gülle aded	22935
yaralulara verilen bahşiş guruş	48812
[P135a] şehîd olan paşalar aded	15
Şehîd olan çorbacıyân aded	84
Kâfirden alınan dil aded	1965

[T126a]Şehîd olan çavuşlar aded	164
Şehîd olan yeniçerilerin beytü'l-mâle teslîm olunan cihedât	25639[710]
Şehîd olan alaybeyleri aded	796
Kâfirden halâs olan Müslümân aded	188
Şehîd olan zu'âma ve erbâb-ı timâr aded	27645
Şehîd olan serdengeçti sipâhileri aded	4962
Kâfirden atılmayıp boş kalan lağımlar ki fethinde bulundu aded	3429
Şehîd olan cebeciler aded	6975
Şehîd olan topçular aded	22965
Kandiye'den alınan havan topları aded	324
Şehîd olan lağımcılar aded	29965
Şehîd olan garîb yiğitler aded	7900
Kandiye'de harâb olan hâneler aded	73000

Üç senede bu kadar olunca yirmi dört senede vâki' olan buna kıyâs oluna

Fi 4 Receb sene 1197[711].

[P135b] Feth-i Cedîd-i Girid Münâsebetiyle Târihî Ma'lûmât[712]

Nakd-i bihîn hamd [ü] senâ ve genc-i semin şükr-i icâbet-intimâ ol cenâb-ı kibriyânın serâ perde-i bârgâh-ı azamet celal ve mukassim-i erzâk dergâh ber-cûd-i nevâline pâşide kılınır ki feth-i cedîd-i Girid ile dîn [ü] devleti te'yîd ve şevket-i İslâmı te'bîd ve tahlîd eyledi. Ve selavât-ı tâmiyye ve tahiyyât-ı zâkiyye ol **[T126b]** server-i kâ'inat ve mefhar-ı mevcûdât aleyhi efzalü't-tahiyyâtın ravza-i mutahhara ve südde-i seniye-i münevverlerine olunur ki [713]"ستفتح عليكم الامصار" haber-i mu'ciz-eseri ile ümmetini tebşîr buyurdular. Ve ba'dehu çün dârü'l-kazâ-i ezel-i âzâlda her bilâdın fethi bir pâdişâh-ı sâhib-i iktidârın bazu-yı liyâkat ve istihâline beste ve hablü'l-metîn

[710] 25639 P: 25640 T.
[711] 4 Receb sene 1197 P: 11 Safer 1207 T.
[712] P Nüshasına sonradan eklenen *"Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târîh-i Ma'lûmât"* başlığı T Nüshasında yer almamaktadır.
[713] *"Önemli şehirler size açılacaktır"* Ahmed İbni Hambel, *Sünen,* s. 413, Hadis No: 23547.

izz [ü] ikbâline peyveste kılınmıştır. Lâcerem hasretü'l-mülûk-i cihân olan Girid ki sa'y-i ekîd ile sürûra müsahhar olmamış idi. Bi-hamdillâhi te'âlâ feth-i kızılelmaya berâ'at-i istihlâl-âsâ şevketlü pâdişâhımızın kühenü'l-enâm mugisü'l-İslâmü'l-mü'eyyed bi-te'yîdillâhi'l-meliki'l-allâm hüsrev-i kişver-gîr-i hilâfet-penâh semmiyy hazret-i Halîlullâh eyyedehullah bi-nasrihi'l-azîz ve kavvah hazretlerinin yümn-i devlet-i ebed-peyvend-i hümâyûnları ile musahhar ve dârü'l-harb iken dârü'l-İslâm olması müyesser oldu. Gûyaki merhûm Hâletî Efendi **[P136a]** bu beyt-i zîbâyı bu feth-i dilârâ hakkında demiştir. Frenge verdiğin rengi görüp hükm ettiler şimdi kızılelmaya dek hükm etmesine Âl-i Osmanın binâ'en aleyh[714] tayy-i tumâr-ı leyl [ü] nehârda muntavî olan ahbâr silk-i beyâna keşîde oldu. Cezâyir deryâ-yı Rumdan dördüncü iklimde Ikritiş ki tahfîf-i ibâret içün evvelinden hemze'i hazf ve âhirinden kaf kâfa ve gâh dâl ve gâhî tâya kalb [ü] tebdîl kılınmakla Girid denilmiştir. Tahmînen devri yedi yüz milden ziyâde **[T127a]** ve altmış mil arzıyla şarkdan garba imtidâdı iki yüz milden ziyâde ve taraf-ı garbîsi memâlik-i mahruse-i İslâmiyeden Rumelinde Mora kenârında yüz otuz mil ve cânib-i şarkīsi Anadolu'dan Menteşe kenârlarına yüz kırk mil karîbdir. Ravzatü'l-mi'mârda mestûr olduğu üzere mülûk-ı İslâmdan Kasrâtî nâm şahıs bir zaman bu cezîre'i ta'mîr etmekle Ikritiş tesmiye olunmuştur. Ve lafz-ı mezbûr yüz şehir ma'nâsındadır. Ve ümem-i sâlife asırlarında dahi ma'mûr idüğüne ba'zı ebniye-i kadîme-i âliyye ve izâm-ı bâliyenin câ-be-câ vücûdu delâlet eder. Hâsılı tâfândan bu âna gelince bir asrda nev'-i beşerden hâli kalmamıştır. Ve bir târihde revnaku nezâret-i imâretine fütûr gelmemiş cibâl ve kılâ'-ı menî'a ve kurâ ve ziya'-ı seb'a'i müştemil bir cây-ı mergûb ve mesken-i latîf u **[P136b]** hûbdur. Hükemâ ve e'imme tahkīki üzere bu cezîrede ma'den-i zeheb ve fizza mevcûddur. Ve hâlis antimon bunda olur. Ve ilm-i musikī bu cezîrede istinbâd olunmuştur. Ve dahi anda mâ-i sa'leb ta'ayyüş etmezler. Ve bi'l-cümle hayr ü menâfi'i çok ve mehâsine nihâyet yok bir cezîredir ki Misne'den sonra Akdeniz adalarında bundan eşbehi olmadığına seyyahân-ı âfâk ittifâk eylemişlerdir. Sâbıka Kırbıs karaya muttasıl iken etrâfda ba'zı cezîre kenârı buna vâsıl idi. Zaman-ı **[T127b]** fetrette me'vâ-yı nesârî olup zuhûr-ı İslâmdan sonra sâ'ir fütûhât-ı İslâmiyye ile derûnı çirk-i ehl-i şirkten pâk ve vatan-ı İslâmiyân olmakla münevver ve tâbnâk olmuşiken sû'i tedbir-i ümerâ ve takdîr-i Hudâ ile gerû kâfir nasîb

[714] aleyh P: -T.

olup bu âna dek taht-ı hükümet-i müşrikînde kalmış idi. Hâlâ te'yîd-i hayyi mecîd ile müceddeden fethi müyesser olmağın kütüb-i Tevârîhde mesdûr olan evsâf ve ahbârından bir iki sahifedir ki nakl olunur. Ravzatü'l-Mi'mâr sâhibi Abdullah ibn Veheb rivâyeti ile nakl eder ki Abdullah bin Sa'd bin Ümeyye tarafından Vâli-i Mısır iken bu Cezîre'ye gazâ edip fethi müyesser olmuş idi. Amma bu rivâyet mercuhadır ve sübûtı takdîrinde Kıbrıs gibi ehl-i cezîre'i bâc ve cizye iltizâmıyla tevcîh olunurken Girid denilmiştir. Ol zaman kim Hakem Bin Hişâm-ı Emevî ile Endülis **[P137a]** halkı beyninde vak'a-i dabz zuhûr etti. Ve cemm-i gafîr ol diyârdan nefy olundular. Kimi Mağrib tarafına geçip on bin nefs gelip Mısır İskenderiye'sinde tavattun ettiler. Bir gün anlardan biri iştirâ-i lahm ederken kazâ ile aralarında nizâ' vâki' olup kassab mülevves bağarsağı ol şahsın yüzüne urmakla Endülüsya gayret düşüp kassâbı telef ettiler. Ve ehli İskenderiye ile anlar beyninde fitne-i azîme peydâ olup nice bin **[T128a]** nefs hâk-i helâka düştü. Bi'l-ahere Endülüslüler tagallüb ile İskenderiye'yi zabt ettiler. Ba'dehû Âl-i Abbas âmilleriyle musâlaha edip ve dahi İskenderiye'den ittifâk ile çıktılar. Ve ba'dehû Girid'e geçip tamâm zabt eylemişler ve re'isleri Ebu Hafs Ömer Bin İsa'ya teba'iyyet edip cezîreye mâlik oldular. Hükümet-i Girid seksen sene mikdârı mezbûrda ve evlâdı yedinde kalıp üç yüz kırk beşte bir tarîk ile kâfir müstevlî olup pây-i tahtı zaman-ı medîd muhâsara ile alıp tedrîcle sâ'ir kılâ'ı dahi zabt eyledi. Bir zaman ehl-i İslâm zarûrî küffârın taht-ı yedinde kalıp mürûr-ı eyyâmla kimi hicret eyledi ve kimi hâşa riddet ihtiyâr edip ânda kaldı. Ol müddette kibâr-ı meşâyıh ve ulemâdan çok kimesne zuhûr eylemişti. Hâlâ anda medfûnlardır. Ve Ravzatü'l-Mi'mâr sâhibinin kelâmı tamâm oldu. Lâkin vaka'-i rabaz ve keyfiyyet intikâl **[P137b]** gāyet icmâl üzere sevk olunmuştur. Nücûmü'z-zâhir'de mestûrdur ki Endülüs'e mâlik olan beni Ümeyye fırkasından Hakem İbn Hişâm zâlim ve gāşim olmakla yüz doksan sekiz Ramazanında dâr-ı mülkü olan Kurtuba şehrinin halkı gulüvv-i âm edip sarayına geldiler. Kıtâl-i azîmeden sonra Hakem mağlubiyet sûretin gösterip anları boz **[T128b]** dukta cemm-i gafîr alef şemşîr olup üçyüz nâmdâr kimesneleri başı aşağa Kurtuba suyu kenârına salb katl ve nehb ü gârât etmeğe icâzet verdi. Üç gün içinde bin nefs telef olduktan sonra bâkīsine terk-i vatan şartıyla amân verdi. Ve ol fesâd-ı şenî'aya vak'a-i rabaz demekle meşhûr ve kütüb-i Tevârîhde mestûrdur. Ve yine Nücûmü'z-zâhir'de keşîde-i silk-i beyân eder ki iki yüz on iki Saferinde Âl-i Abbas tarafından Mısır Vâlisi olan Abdullah Bin Zahir ki safarilerindendir. Endülüslüler İskenderiye'de

fesâd etmekle def‘aten teveccüh edip vardıkta anları bozup İskenderiye’den iclâ eyledi. Bir rivâyette anlar mezbûrun teveccühün istimâ‘ ettikte çıkıp havflarından Girid’e gittiler ve ânda sâkin oldular. El-ân anların nesli ânda bâkīdir. Bu tafsîlden ma‘lûm oldu ki Cezîre-i mezbûre iki yüz on iki târihinde külliyet ile feth olunup yüz otuz üç sene ehl-i İslâm elinde kala yine kâfir ala. Amma Şihâbeddîn en-Nüveyrî Nihâyetü’l-Emr’de[715] Girid kıssasını bu gûne dahi sevk eder. **[P138a]** Meâli budur ki hazret-i Mu‘âviye zaman-ı hilâfetinde kâşif-i bahr olan Cünâde Bin Ebi Ümeyye’yi Serdâr-ı İslâm edip Cezîre-i mezbûreye göndermişler idi. Fethi müyesser olmayıp nehb ü gāret ve îsâl-i hasâretten sonra rücû‘ ettiler. Bu takdirce İslâmdan evvel gazâ eden Cünade olur. Ve Cünade **[T129a]** Rodos’a gelip Arap kullesini binâ edendir. Ba‘dehu Velid Abdülmelik Musa İbn Nasîr ve Tarık Bin Ziyâd’ı[716] Mağrib ve Endülüs’e serdâr edip gönderdikte doksan iki tarihinde Endülüs fethi müyesser olduktan sonra Akdeniz cezîrelerinden Balise ve Mayorka ve Misine ve Malta adaları feth olunmuşidi. Girid üzerine dahi asker gönderip ba‘zı mevâzi‘i teshîr olundu. Beni Ümeyye’den sonra Âli Abbas asırlarında ve evâ’ilinde Harun Reşid’in ser‘askeri Hamid İbn Mensûr Hemedâni guzât-ı İslâm ile Me’mun’un evâ’il-i devletinde ümerâdan Ebu Hafs Ömer İbn İsa[717] Endülüsî Girid’e asker çekip vardıkta husun meni‘asından Poli’yi alıp karârgâh edindi. Yevmen fe-yevmen leşker harb ve azmâ’ile küffârı tedmîr ve tedrîciyle bi’l-külliye cezîre’i teshîr eyledi. Penâh-ı a‘da olmamak içün sâir kılâ‘ı tahrîb ettikten sonra müddetü’l-ömr kal‘ada ikāmet ve kendi evlâdı dahi ba‘dehû bi-tarîki’t-temellük imâret eyledi. Çün sene semân ve tis‘în ve mi’ede mülûk-ı Endülüs’ten Hakem Bin Hişâm Emevî ki vak‘a-i rabaz dârü’l-mülki Kurtuba ahâlisinden rabz kapılı sükkânına **[P138b]** gazab edip ekserin mazhar-ı siyaset ve ta‘zîb ve meskenlerin ihrâk ve tahrîb eyledi. Bekâya-yı seyf istimân etmekle sefînelere tahmîl olunup Endülüs’ten taşra sürdüler. Anlar dahi sâhil-i Mısır’a **[T129b]** vâsıl ve bî tekellüf İskenderiye’ye istilâ’ı tarîkiyle dâhil oldular. Ol asırda Me’mûn halîfe tarafından vâli-i Mısır olan Abdullah Bin Zâhir anların haberinden âgâh oldukta üzerlerine varıp tazyîk ve ol vilâyetten gitmek üzere sulh ve amânı tensîk ettiler. Anlar

[715] Nüveyri’nin *Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûnu’l-Edeb* eseri beş konuya ayrılmış bir tür ansiklopedidir. 1. Bölümde gök ve gök cisimlerinden, 2. Bölümde insanlardan, 3. Bölümde hayvanlardan, 4. Bölümde bitkilerden ve doktorluktan, 5. Bölüm “Nihâyetü’l-Emr”’de ise tarihten söz edilir.
[716] زنّاد şeklinde yazılmıştır
[717] جيلت şeklindeyazılmıştır.

dahi gemilere girip terk-i diyâr ve her sene hâkim-i Mısır bir mikdâr mâl irsâl etmek şartıyla Girid'e karâr eylediler. Ve içlerinden birini bey edip levâzım-ı hırâset tedârükine kesret-i mâl ü ni'met sebebiyle esbâb-ı refâhiyetleri âmâde ve yevmen fe-yevmen şevketleri ziyâde olup deryâya gaza içün kırk pâre sefîne müheyya kıldılar. Ve Haliç-i Kostantiniyye cânibinden olan adaların kütüb-i kadîmede Cezâyir-i Romaniyye ismiyle mestûrdur ale't-tevâli gazâlar edip sebebi gāret ile îsâl ve hasâretleri bir mertebeye vardı ki ekser cezâyir ve sevâhilde küffâr ta'ayyüş ve karâr etmeden kaldı. Her çend Rum anlar ile müdâfa'a ve donanma göndermekle bi'd-defe'at mukātele eyledi. Avn-i Bâri ile Girid halkı her bâr gālib ve küffâr mağlûb olur idi. Vaktâ ki nevbet Ermenus'a gelip mukāvemetten me'yûs oldu. Ahz-i intikām bâbında amel ve i'mâl-i lütf-ı hiyel edip evvelâ Girid hâkimi Abdülaziz Bin Habîb **[P139a]** Bin Ömer ile sûretâ tarh-ı esâs-ı meveddet[718] içün tuhfe-i lâyıka ile mutazammın nâme gönderdi. Kavâ'id-i muhabbet istihkâm buldukta **[T130a]** bir gün Ermenus muhtâl bir sefir-i şirîn makâl ile Abdülaziz'e tuhfe ve hedâyâ gönderip bast-ı merâm eyledi ki eğerçi beynimizde ihtilâf-ı dîn mukarrerdir. Amma münâsebet-i hak civâr ile tarafeyne husûl-i istirahat içün tetmim-i levâzım-ı musâlahanın nef'i ezher ve ol cenâb-ı i'mâret me'âb bu bâbda ne mertebe ile hoşnûd olursa bu cânibden ale't-ta'cîl müsâ'ade müyesserdir. Evvelâ taht-ı yedimizde olan cezîreler sükkânı emîr-i dilîrin havfından terk-i diyâr ettiler. Ve memâlik-i Rum'dan Frengistan'a râh-ı âmed şüd mesdûd oldu. İmdi eğer re'y-i âlem-ârâları iktizâ ederse ki beynimizde merâsim ve dâda ri'âyet ve fukarâya ri'âyet ve himâyet oluna. Her sâl bezl-i emvâl ve cem'-i ricâl ve tertîb-i süfün ve beden ve irtikâb-ı mihendir terk buyrulur ise ol mukābelede her sene tahammül-i esfâr ve ahtârdan kendülere hâsıl olan mâlın iz'âfın tayyib-i hâtır ile bizden alsınlar. Tek hemân fukarâ-yı ra'iyyete merhameten bir dahi deryâya donanma çıkarmayıp âsâyişte olsunlar. Tâ celâ-yı vatan edip ve eden re'âya mekânlarına mu'âvedet eyleyeler. Ve tarîk-i bahr dahi küşâde olup ol diyâra bu semtlerden tüccâr varmakla cenâb-ı emîr içün vücûh-ı emvâl âmâde ve vefret-i hızâneleri hadden ziyâde ola. Abdülaziz mekr ü firîb-i düşmeni nush anlayıp mecmû' **[P139b]** mes'ûlin icâbete **[T130b]** makrûn kıldı. Şurût-ı mezkûre üzere bir dahi Cezâyir ve sevâhil-i Ruma leşker-i gāretler göndermemeğe meyl edip her sene îsâli

[718] meveddet P: -T.

ahd olunan mâlin mikdârın ta‘yîn ile mü’ekked ahidnâme verdikte Ermenus menhûs levâzım-i iğfâli itmâm içün bir iki sene şerâ’it-i muhâdene ve musâlaha mürâ‘âtına kıyâm gösterip pîşkeş ve mâl irsâl eyledi. Ve tüccârı ol tarafa uğratıp bey‘ [ü] şirâ ve celb-i emti‘a girânbahâ ile Abdülaziz’i zu‘munca aksayü’l-gâye maksûduna nâil oldu. Ve hırs ve cem‘-i mâl ve terk-i hârb ehl-i dalâl kendüye âdet olup ehl-i cihâd erbâb-ı küfr-i inâddan teka‘üd ihtiyârıyla harbi koyup girîve gabn-ı gaflete gitti. Lâ cerem su‘i tedbîr bir mertebeye vardı ki çün düşman ile terk-i cidâl olunmuşidi. Askere vazîfe vermek yok yere itlâf-ı hazînedir deyu taklîl-i mesârif nâmıyla kat‘-i erzâk ve ta‘tîl-i hukūk-ı ehl-i istihkāk tamâm tebdîl-i ahlâk eyledi. Tâki [719] “ إِنَّ اللهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ” masdakınca az müddette mülküne zevâl erdi. Çün kayser-i hileker Abülaziz’in bu vaz‘ını ma‘lûm edindi. İntihâ-i fırsata mutarassıd olup ittifâk ol esnâda Rum’da kaht u gallâ sebebiyle hububat ziyâde bahâda idi. Abdülaziz’e elçi gönderip beş yüz Arabî kısrakları ol bahâne ile Girid çer[â]gâhına geçirmek **[T131a]** ricâ eyledi. Şol şartla ki tevellüd eden zükûrdan gayri ne denlü **[P140a]** kısrak vücûda gelirse Abdulaziz’in ola. Çün ol bî-gayz bu kaziyye-i fitne-engîzin sû-i âkibetini fikr etmedi geçirmeğe icâzet verdi. Ba‘de’l-ubûr kayser-i fitneger hufyeten cem‘-i leşker edip Üsküdar’dan Malatya’ya varınca vâli-i memâlik olan tekfûr Dimaşkī batarikası idi. Sefâ‘in ve askerger ile Girid’e gönderdi. Mezbûr bağteten sâhil-i Girid’e varıp bunlar otladığı mahalle karîb asker döküp atlandırdı. Piyâdeleri erâdif edip vakt-i seherde Abdulaziz’in makarr-ı devleti olan şehre sürdü. Şehir halkı havâb-ı gafletten bîdâr olup ale’s-sabâh haberdâr değil iken feth-i ebvâb eyledikleri gibi içerü koyulup kasr-ı emâre’i bastı. Sükkânını alef-i şimşîr ettikten sonra Abdülaziz’i dahi tutup derhâl katl etti. Ve etbâ‘ına bi’l-külliye tiğ‘-i kadri yürütüp kaysere gönderdi. Hazâ’în-i mezkûre ki birkaç seneden beri i‘fâl içün ihdâ olunmuşidi. Bi-aynihâ ma‘a ziyâde bulup Dimaşkīye şöyle haber gönderdi ki *“Girid’de sâkin olan Müslümânlardan ra‘iyet kısmına amân vere. Ve şunlar ki askerîdir kılıçdan geçire”*. Dımaşkī dahi mûcebince

---

[719] لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللهِ إِنَّ اللهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلاَ مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِ مِن وَالٍ" Kur‘an-ı Kerim, *Ra‘d Suresi*, 13/11. Ayet. Bu ayet metinde kısaltılarak verilmiştir. “*Her biri için önünden ve arkasından ta'kib eden Melâike vardır, onu Allahın emrinden dolayı gözetirler. Her halde Allah, bir kavme verdiğini onlar nefislerindekini bozmadıkça bozmaz, Bir kavme de Allah, bir kötülük irade buyurdumu artık onun reddine çare bulunmaz, öyle ya onlar için ondan başka bir vâli yok.”* http://www.kuranmeali.org/kuran/rad-suresi/ayet-11/13-diyanet-vakfi-meali.aspx.

amel edip bi't-tamâm cezîreye müstevlî oldu. Asker[720] tâ'ifesini kırıp emvâl ü ıyâllerin kaysere gönderdi. Ve re'âyaya amân verdi. Ve batarikadan Gabrin'i Girid'e vâli nasb edip kendi **[T131b]** tahtgâh-ı kaysere gitti. Vâki'a-i garîbe üç yüz beş **[P140b]** senesinde verâ perde-i gaybden yüz gösterdi. Çün vâli-i Girid Müslümânları[721] zâhiren himâyet ve amân eyledi. Anlar dahi nâçâr vatanlarında karâr edip harâc-güzâr oldular. Vaktâki hengâm-ı ıyd-i milâd karîb oldu. Kayser emriyle vâli-i Girid Müslümânları cem' edip kendülere verilen amânı ve kayser tarafından olan ihsânı yâd ve imtinân edip dediki eğer kayser murâd etse kiminizi ihrâk ve iyâlinizi istirkāk ederdi. Çün size istirkāk-ı mürüvvet etti. Gerektir ki ıyd-i milâd tehnîyesi hizmetini varıp edâ edesiz. Müslümânlar bu teklîften mütenefir olup vücûh-ı nâs tehniyet-i yevm-i küffâr mü'minîne münâsib olmaz deyip ve bir bölüğü şerlerin def' edip bu vaz'-ı irtikâba ikdâm gösterdiler. Bi'l-âhere evsât-ı nâsdan yüz nefer adam ba'zı hedâyâ ile gemilere girip huzûr-ı kaysere vardılar. Tehniyet-i ıyd ettiler. Ermenus meğer anlara iltifât ve beşâret izhâr edip herbirine hıl'at-ı behiyye ve on kıt'a evânî-i zeheb sâlimen gemilerine koyup vatanlarına gönderdi. Anlar da Girid'e varıp gördükleri iltifât ile iftihâr ve aldıkları evânîleri izhâr ettiklerinde bile gitmeyenler izhâr-ı te'essüf ve nedâmet ve bir dahi **[T132a]** iyd oldukta müsâra'aten[722] niyyet ettiler. Birkaç gün mevsim-i ıyd âhara ererken gemilere girip kaysere vardılar. Hediyyelerini verip edâyı hizmet-i tehniye edip hıl'at ve evâni ümîdiyle durdular. Meğer vâli-i Girid bu def'a **[P141a]** Müslümânlardan ol cânibe varmadık mu'teber kimseler kalmadığın bildirmiş idi. Kayser emr eyledi. Bu def'a gelenler cümle bir yerde mahbûs ve nân vermemekle hayâttan me'yûs eylediler. Bu sûz-bahtlar fart-ı cû' ve atşdan feryâd edip bizi bu vecihle habisten melikin murâdı nedir dediler. Mü'ekkiller eyittiler. Size bu ukūbet terk-i dîn ü millet ihtiyâr-ı nusret içündür. Ve illâ halâsa mecâl yoktur. Cümleniz helâk olursuz. Çün bir iki gün sabr ettiler bi'l-âhire tazaccurdan el-iyâzü billâh mürtedd olup tanassur ettiler. Ve emr-i kayser ile ıtlâk olunup vatanlarına gittiler. Vâli-i Girid küffârdan bir gürûh ta'yîn edip bu mürteddler hânelerine duhûl ve ıyâllerine vusûlden men' eyledi. Tâki anlar dahi tanassur ederlerse mülākata icâzet ola. Ve illâ anlar cümle esîr olup kaysere gönderile. Ve min-ba'd cezîrede Müslümân sâkin olmaya. Çün ol

[720] müstevli oldu. Asker P: müstevli asker T.
[721] Vâli-i Girid Müslümanları P: vâli Müslümanları T.
[722] bir dahi ıyd oldukta müsâra'aten P: bir dahi müsâra'aten T.

bedkârlara şekāvet ve sernüvişt olmuşidi. Bu cevâbı almağa nedenlü Müslümân var ise cümle yevm-i vâhidde def'a tanassur ettiler. Ve ol cezîre serâpâ dâr-ı kâfir olup mürûr-ı eyyâmla helâk olduklarında evlâd-ı zürârîleri gittikçe îmân ve İslâmdan **[T132b]** ba'îd ve ümmet-i Muhammed'e adâvetleri mezîd oldu. Bu makāma gelince zikr olunan siyâk Nevberî kelâmının tercümesidir. Ba'dehu kayserin devletine fütûr gelip ehl-i İslâm Ruma müstevlî oldukça Venedik **[P141b]** tüccârı intihâz-ı fırsat edip İstanbul tekfûruna müte'allik ba'zı cezâir kılâ'ı düştükçe zabt üzere olmakla Girid dahi inkırâz hılâlinde Venedik hissesine düşüp bu âna dek kalmış idi. Sâbıka Hayreddin Paşa Girid'den beri ekser cezâir aldıktan sonra dokuz yüz kırk beş Muharreminde Girid'e varıp Meramilo ve Abokron kal'alarını gāret ve tahrîbten sonra hısn-ı hasî Hanya'ya asker döküp kal'anın metânetinden fethi müyesser ve mümkün olmamakla etrâfını gāret [ü] hasâret edip ba'dehu Menolgo ve Estiye nâm iki hisârı alıp etrâfında seksen karye halkını esîr etmekle cezîrenin imâretine ve intizâmına ol sene olan külli rahne vermiş idi. Ba'dehu ba'zı avâ'ik hasebiyle ta'arruz olunmayıp Kıbrıs fethinden sonra sulh mün'akid olmakla bu âna kadar Venedik Beyleri yedinde kalmış idi. Çün bu âlem kevn [ü] fesâda inkılâb-ı ahvâl sebeb yüzünden ol müsebbibü'l-esbâb ve zâhibü'l-amâlin irâdet ve takdîri ile el-meliküllâhi'l-vâhidi'l-kahhâr cümle dâr [u] diyâra mâlik-i hakīki ancak Mevlâ-yı zü'l-celâldir. Kâh muti'a temlîk eder ve kâh hikmeti muktazâsınca muti'den alıp âsiye verir.إِنَّ اللهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ [723] makāli üzere ezel-i âzâl ile mutî'in ihtiyâr-i cüz'isi ile **[P142a]** tegayyür vaz' ile selb-i ni'met takdîr eylemiştir. Memâlik-i Endülüs ki hâlâ İspanya elindedir. Ve sâbıka zikr olunan cezâyir-i azîme evâil-i fütûhat-ı İslâmiye hilâlinde cümle feth olunan düvel eshâbına nice zaman makarr ü mekân olmuşiken cümle alınıp küffâr elinde kalmıştır. Sâ'ir devletlerin inkırâzı dahi buna göredir. Ehl-i İslâmdan bir tâ'ifeye kesb-i yedleriyle ukūbet-i kesri tâ'ife-i aharı nusret ile cebr oluna gelmiştir. Nitekim Endülüs alınıp feth-i memâlik-i Rum ve Engürüs yerine bedel olmuştur. Bu uslûb üzere ilâ yevmi'l-kıyâmü's-sâ'ate Ümmet-i Muhammed aleyhi's-selâm zafer [ü] nusretten hâli olmazlar.

---

723 لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللهِ إِنَّ اللهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلاَ مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِ مِن وَالٍ Kur'an-ı Kerim, *Ra'd Suresi,* 13/11. Ayet. *"Her halde Allah, bir kavme verdiğini onlar nefislerindekini bozmadıkça bozmaz, bir kavme de Allah, bir kötülük irade buyurdumu artık onun reddine çare bulunmaz, öyleya onlar için ondan başka bir vâli yok."* http://www.kuranmeali.org/kuran/rad-suresi/ayet-11/13-diyanet-vakfi-meali.aspx. Bu ayet metinde kısaltılarak verilmiştir.

Kâh ehl-i isyânın Müslümânların üzerine galebesi zımnında nice musâlaha ve hüküm vardır. Tafsîli mârrü'l-beyân fi'l-cümle icmâline işâret eder. Ve çün mu'cizât-ı risâlet-penâh ile nûr-i İslâm şarkdan garba ermek ve memâlik-i rub'-i meskûn bi-tamâmihâ Ümmet-i Muhammed tasarrufuna girmek müyesserdir. Cümle memâlik-i küffâr kütüb-i ehâdis ve âsârda yazıldığı şey'en fe-şey'en a'sâr ve edvârdan irâdet-i hak celle ve alâ ta'alluk ettiği evkātda feth ve teshîr olunmak mukarrerdir. Nitekim hurûc-ı deccâle karîb zamanda Kostantiniyye fethine beşâret *"ni'me'l-emîr emîruhâ"*[724] ile ol kavmin ıslâh-ı hâline işâret hadîs kitablarında birbirini mübeyyen ve mü'eyyed taraf **[P142b]** şettâ rivâyettir. Ve umûr-ı mezkûra zâhir iz'af esbâba göre me'mûl değil iken vakti geldikte tedrîcle yâhud def'aten zuhûr eder. Bu kelâmın masdâkı hâlâ zuhûr eyleyen feth-i Girid'dir ki bâ Behcet-i Nevberî nakli üzere yüz doksan târihinde Ravzâtü'l-Mi'mâr ve Nücumu'z-Zevâhire tahrîri muktazâsınca sekiz sene sonra ehl-i İslâma nasîb olmuş iken Nevberî kavlince üç yüz beşte ve Ravzâtü'l-Mi'mâr ta'yîni üzere kırk seneden sonra geri kâfir alıp yedi yüz sene kadar zaman mürûr ettikten sonra ber-muceb-i takdîr-i hak ve hayyü'l-kayyûm ednâ sebeb ile zuhûra gelip sene hamse ve hamsîn ve elf şehr-i Cemâziye'l-âhiresi evâhirinde iki aya karîb muhâsara ile emna'-ı kıl'a-i sipihr-irtifâ' ve âbrû-yı husûn-ı gerdûn ittisâ' olan hısn-ı hasîn Hanya kal'ası darb-ı pehlivânî ve te'yîd-i rabbânî ile feth olunup şevket-i a'dâ-yı pür dalâl karîn-i izmihlâl oldu. Ba'dehu sitte ve hamsînde bi'd-defa'ât nice bin istîsâlden sonra Ab-ı Koron'u ve Resmo'yu ve nice kılâ' vü bukā'ı teshîr ve harbîleri gılaf-ı şimşîr kılınıp ekber kıla'ı olan Kandiye ve şarkīsinde bir iki hisâr dahi kalmıştır. Hâlâ küffârı makām-ı hayret ve inkisârda hezâr havf bîn ile hücûm-ı guzât-ı İslâma müterakkiblerdir. Cenâb-ı kibriyânın lütf [ü] kereminden mes'ûl ve mütezarrâ'dır ki an-karîb mübâşirân **[P143a]** haber ve feth-i zafer birbirini te'âkub ederek geleler. Ve eltâf-ı gaybiye-i ilâhiye zuhûr edip İspanya ve Beç ve kızılelma ve Misne ve Sardunya ve Malta ve bâkī diyâr-ı küffârın zabt ve teshîri bu Devlet-i Aliyye silsilesine müyesser ve mukadder ola. Bi-lütfihi ve keremihi amîn

Sümme amîn amîn

---

724 **"لَتُفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ فَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا، وَ لَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ الْجَيْشُ"** "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur." Buharî**,** *Et-Târîhu'l-Kebîr*, I, s. 81. Bu hadis yarım olarak verilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Akdeniz'e hâkim olabilmek için Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bölgedeki adalara hâkim olma girişimleri başlatmıştır. 1571 yılında Kıbrıs'ın alınmasından sonra Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinde tek engel, Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunan ve Doğu Akdeniz hâkimiyetini tehdit eden Girit kalmıştır. Venedik'in Akdeniz'deki ileri karakolu ve korsanların sığınma merkezi olan Girit'i almak için fırsat kollayan Osmanlı Devleti, Sümbül Ağa hadisesi sebebiyle Girit üzerine sefer düzenlemiştir. 1645'te başlayan Girit seferi; Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı kapatması nedeniyle adaya asker ve malzeme sevkiyatında yaşanan aksamalar, İstanbul'da çıkan askeri isyanlar ve diğer dış nedenler dolayısıyla 24 yıl sürmüştür. 1669'da Kandiye'nin alınmasıyla sonuçlanan Girit savaşı, Osmanlı tarihinde en uzun süreli harplerden birisi olmuştur.

Yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethiyle ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Fetihle ilgili kaleme alınan eserlerin çoğu, alınması için en çok uğraş verilen Kandiye muhâsarası ile ilgilidir. Girit'in fethini baştan sona ele alan eser sayısı ise pek fazla değildir. Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin kaleme almış olduğu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1645'te başlayıp 1699'da nihayete erdirilen Girit seferini baştan sona anlatan eserlerden birisidir.

Çalışmamıza esas teşkil eden *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'in iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. Bu eserle ilgili bilgiler veren kaynaklarda eserin nüshaları ve müellifi konusunda farklı görüşler yer almaktaydı. Babinger, eserin müellifini Hasan Giridî olarak belirtirken, eserin bir nüshasını Rusya'ya götüren Simirnov ise Hasan Kürdî olduğunu iddia etmektedir. Böyle bir durum Girit'in fethini anlatan iki ayrı eser olduğu izlenimini oluşturmuştur.

Babinger, Girit'in fethinden sonra adada görev yapan ve Girit tarihiyle ilgili bir eser kaleme alan kişinin Giridî mahlasını kullanacağını iddia etmektedir. Oysa Babinger'in eseri görüp incelemediği sadece Simirnov'un eseri tanıtan katalog bilgilerinden yola çıkarak böyle bir iddiada bulunduğu anlaşılmıştır. Simirnov ise

iddiasını *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserin devamında yer alan *Sefer-i Moskof* isimli eserin son kısmında müelllifin kendini tanıttığı bilgide Kürdî mahlasının yer almasına dayandırmaktadır. Hiçbir kaynakta ve arşiv kayıtlarında Hasan Giridî'ye ait bir bilgi yer almamaktadır. Her iki nüshada da Hasan Kürdi'ye ait olduğu kesin olan *"Sefer-i Moskof"*un yer alması ve burada müellifin kendi hayatını anlattığı bölüm içerisinde *"Kürdi"* mahlâsını kullanmasından dolayı eserin müellifinin Hasan Kürdî olduğu bilgisi doğrulanmaktadır. Çalışmamızın sonunda müellif ile ilgili karışıklık giderilerek tek bir müellifin olduğu, o müellife ait tek bir eser ve o eserin diğer nüshasının olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli Petersburg nüshası, 1197'te (M. 1783) yazılmıştır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlı nüsha ise 1208'de (1793-94) kaleme alınmış istinsah nüshasıdır. Eserin Petersburg nüshası eksiksiz diyebileceğimiz bir şekilde yazılmıştır. Çok miktarda olmasa da harf atlamaları ve göze batmayacak kadar olan yazım yanlışlıkları ve atlanan birkaç kelime dışında belirgin hatalar da yoktur. Topkapı nüshasını istinsah eden kişinin düşük eğitim seviyeli biri olma ihtimalinden dolayı atlanan kelime, atlanan harf ve satırlardan dolayı pek çok kusur dikkat çekmektedir. Çalışmamızla Topkapı nüshasına göre on sene önce istinsah edilen ve yazım konusunda da daha düzgün olan St. Ptersbug nüshası esas alınmıştır. Ayrıca Topkapı nüshası ile karşılaştırması yapılmıştır. Yapılan bu karşılaştırmalardan Topkapı nüshasının Petersburg nüshasından istinsah edildiği çok açık bir şekilde ortaya konmuştur. Petersburg nüshasındaki eksiklikler ve Topkapı nüshasında yapılan düzeltmeler dikkate alınmış ve metinde düzeltmeler yapılarak daha düzgün bir metin oluşturulmaya çalışılmıştır.

Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi, Girit'in fethinden sonra 1682-1697 tarihleri arasında adadaki çeşitli merkezlerde kâtip olarak görev yapmıştır. Muhtemelen adanın fethiyle ilgili bu eseri bu sebeple kaleme almıştır. Eserini yazarken de kendi anlatımının yanında konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerinden de yararlanmıştır. Hasan Efendi'nin yararlandığı eserlerin başında *Târîh-i Na'îmâ*, Katib Çelebi'nin *Fezlekesi, Raşid Tarihi* ve Kandiye'nin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i sefer-i Kandiye* gelmektedir. Müellif, bu kaynaklardan yararlanırken her konuyu ayrı bir başlık yaparak ve başlıkları kırmızı kalemle yazarak vermiştir. Farklı bir konu içindeki Girit'le ilgili bir bilgiyi de ayrı bir başlık yaparak vermiş böylece

bahsettiğimiz eserler içindeki Girit ile ilgili bilgileri derleyip toplayan bir eser oluşturmuştur.

Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* eserinde, Osmanlı tarihinde fetihle neticelenen uzun süreli savaşlar arasında sayılan Girit'in fethi, ayrıntılı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Seferin düzenlenme nedenleri, sefer hazırlıkları, Kandiye muhasarası sırasında gün gün yaşanan olaylar, savaş sırasında Venedik'in Çanakkale boğazını kapamasından dolayı adaya malzeme göndermede yaşanan sıkıntılar, adaya gönderilen malzeme miktarı, verilen şehit sayıları, savaş sırasında komuta kademesinde yapılan görevlendirmeler ve aziller, yıllar içerisinde değişen serdarlar, bunlar arasında bilhassa Hanya Muhâfızı Deli Hüseyin Paşa dönemi ve Kandiye fatihi olarak bilinen Fazıl Ahmet Paşa'nın 1669'da şehri almasına kadar geçen süre içerisinde lağım savaşları eserde ele alınan başlıca konular olarak dikkat çekmektedir.

Girit savaşı, Osmanlı Devleti açısından bir savaş platformu olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, eksikliklerini görme ve bu eksiklikleri giderme imkânı bulduğunu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid'*den öğrenmekteyiz. Bu eserde yoğun olarak yer alan konulardan biri de donanma savaşları olmuştur. Buradan Osmanlı Devleti'nin donanmasında yer alan gemi çeşitlerini de görmekteyiz. Girit Savaşı dönemine kadar Osmanlı donanmasının temelini zayıf, fırtınaya karşı dayanıksız olan çektiriler oluşturmakta idi. Savaş sırasında Çanakkale Boğazı'nı kapayan Venedik donanmasını yarıp adaya mühimmat ve asker naklinde zorlanan Osmanlı Devleti, donanma için yeni arayışlara girmiştir. Avrupa'da yaygınlaşan yelkenli kalyonların kullanılmaya başlanması dolayısıyla Osmanlı Devleti, bu değişikliğe ayak uydurarak çektirilerden kalyonlara geçiş sağlamıştır. Bundan dolayı Girit Harbi, Osmanlı donanmasındaki eksiklikleri görüp donanmanın modernize edilmesini sağlamıştır.

Girit seferinde özellikle de Kandiye Kalesi'nin fethinde kullanılan savaş araçlarının başında lağımlar geldiğini yine bu eserden öğrenmekteyiz. Yoğun olarak kullanılan lağımlar nedeniyle Osmanlı ordusu Venedik'in kullandığı lağım tekniklerini öğrenme ve bu lağım tekniği ile mücadele edebilmek için yeni teknikler geliştirme imkânını bulmuştur.

Müellifin bu eseri ile Girit Harbi'nin 24 yıl gibi uzun sürmesi nedenleri hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Bunların başında sefer sırasındaki yardım taleplerine ekonomik ve siyasi bakımdan zayıflayan Osmanlı'nın cevap verememesi

gelmektedir. Yardım göndermek istediğinde de Venedik donanmasının boğazı kapatması nedeniyle yardım gönderilememiştir. Eserdeki bilgilerden talepte bulunulan silah, mühimmat ve zahirenin zamanında gönderilmesi halinde Serdâr Hüseyin Paşa'nın Kandiye'yi alıp Girit'in fethini tamamlayabilmesi ihtimal dahilinde olduğunu öğrenmekteyiz.

Bu eser ile Girit Harbin'de Kisamo, Apokoron, İsterni, Değirmenlik, Granbosa, Milapotamu ve Resmo gibi birçok kalenin her türlü mahrumiyete rağmen alınmasını sağlayan Deli Hüseyin Paşa ve Kandiye fatihi olarak adlandırılan Fazıl Ahmed Paşa gibi önemli komutanlar hakkında ve fethedilen Hanya, Kandiye gibi şehirler hakkında da geniş bilgi sahibi olmaktayız.

Farklı kaynaklardan aktarma şeklinde de olsa Osmanlı tarihi için 24 yıl gibi uzun bir süre devam eden Girit Harbi'ni başlangıcından sonuna kadar ele alan nadir eserlerden birisidir. Yaşanan bütün olaylar günlük formatında verilmiş, böylelikle Osmanlı tarihinde önemli bir yer teşkil eden Girit harbi konusunda bilgilenmemiz sağlanmıştır. Eserin son kısmında Girit'in adı, coğrafi konumu ve yeraltı kaynakları ile İslam öncesi ve İslam döneminden de bahseden bir bölümün yer alması, eseri Girit tarihi açısından önemli bir noktaya getirmiştir.

BİBLİOĞRAFYA

Arşiv Kaynakları

BOA, *A. DVNSMHM.d., 4/1593,* 23 Safer 968 (14 Kasım 1560).

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/133,* 15 Rebi‘ü’l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/134,* 15 Rebi‘ü’l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/183,* 11 Rebi‘ü’l-ahir 1056, (27 Mayıs 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/202,* 27 Rebi‘ü’l-ahir 1056 (12 Haziran 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/205,* 27 Ramazan 1056 (6 Kasım 1646).

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/260,* 25 Camaziye’l-evvel 1056 (9 Temmuz 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/285,* 15 Cemâziye’l-âhir 1056 (29 Temmuz 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/286,* 15 Cemâziye’l-âhir 1056 (29 Temmuz 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/423,* 12 Şevval 1056 (21 Kasım 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/466,* 9 Zilka‘de 1056 (17 aralık 1646)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 90/467,* 9 Zilka‘de 1056 (17 Aralık 1646)

BOA, *91 Numaralı M.D.,* İstanbul 2015.

BOA, *A. DVNSMHM.d., 93/43,* 27 Şevval 1069 (24 Temmuz 1659)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 93/43,* 29 Şevval. 1069 (26 Temmuz 1659)

BOA, *A. DVNSMHM.d., 93/44,* 29 Şevval 1069 (26 Temmuz 1659)

BOA, *AE.SMMD. IV 106/12346,* 20 Safer 1080 (20 Temmuz 1669)

BOA, *AE.SMMD. IV 41/4662,* 12 Cemâziye’l-evvel 1077 (10 Kasım 1666)

BOA, *AE.SMMD. IV 54/6296,* 18 Zilka‘de 1079 (16 Nisan 1669)

BOA, *AE.SMMD. IV 58/6755,* 29 Zilhicce 1080 (20 Mayıs 1670)

BOA, *AE.SMMD. IV 94/11086,* 8 Receb 1061 (27 Haziran 1651).

BOA, *C.ADL 9/570,* 10 Ramazan 1073 (2 Temmuz 1656)

BOA, *C.AS 69/3238,* 5 Muharrem 1077 (8 Temmuz 1666)

BOA**,** *C.AS, 501/20935,* 29 Z 1055 (15 Şubat 1646)

BOA, *C.AS, 501/20935*, 29 Zilhicce 1055 (15 Şubat 1646)

BOA, *C.EV 151/7533*, 29 Rebi'ü'l-ahir 1081 (13 Kasım 1670),

BOA, *C.EV 332/16899*, 29 Ramazan 1081 (9 Şubat 1671).

BOA, *C.EV, 151/7533*, 29 Rebi'ü'l-ahir 1081 (13 Kasım 1670)

BOA, *İE.AS 5/435*, 6 Şevval 1076 (11 Nisan 1666)

BOA, *İE.ML 19/1813,* 8 Cemâziye'l-evvel 1060 (9 Mayıs 1650)

BOA, KK.d.5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648

BOA**.** *İE.BH. 3/300,* 29 Zilhicce 1060 (23 Aralık 1650).

BOA., *AE.SMMD. IV 106/12347* , 23 Safer 1080 (23 Temmuz 1669

BOA., *AE.SMMD. IV 106/12347,* 23 Safer 1080 (23 Temmuz 1669).

Kaynak Eserler

Erzurumlu Osman Dede, *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa,* Süleymaniye kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, Yay. Haz. Seyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003,.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II. Kitap, Yay. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1998.

Fütûhât-ı Hanya, Hafız Ahmed Paşa (Köprülü Ktb.9 No. 337/4.

Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, İzmir Milli Kütüphanesi No: 24/510.

Kâtib Çelebi, *Fezleke,* II, Yay. Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, Yay. Haz. İdris Bostan, Ankara 2007.

Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ,* Yay. Haz. Mehmet İpşirli, I, Ankara 2007.

, *Târih-i Na'îmâ,* Yay. Haz. Mehmet İpşirli, III, Ankara 2007

, *Târih-i Na'îmâ,* Yay. Haz. Mehmet İpşirli, IV, Ankara 2007

Mustafa Bin Mustafa, *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye,* Yay. Haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016.

Silahdar Tarihi, Yay. Haz. Ahmet Refik, I, İstanbul 1928.

Târîh-i Mu'teber, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüp., Ty. No: 6062.

Tevârîh-i Cezîre-i Girid. St. Petersburg The Institu of Oriental Manucsripts the Rusian Akedemy of Sciensces'de 140.B. 1178.

Tevârîh-i Ikrıtiş (Girid), İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536.

Raşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Raşid ve Zeyli,* Yay. Haz. Abdülkadir Özcan vd., I, İstanbul 2013.

ADIYEKE Nuri, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye,* EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.

TUNALIOĞLU Nural, *Tevârîh-i Feth-i Kal'a-i Kandiye li-Köprülü Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.

TÜRKAL Nazire Karaçay, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke,* MÜ Doktora Tezi.

YÜCEL Abdulkadir Sıddık**,** *Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü't-Tevârîh***,** Erciyes Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Diğer Eserler

ADIYEKE Nuri, *"Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", Türkler,* IX, Ankara 2002.

,"*Girit Seferi'ne Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", XIII. Türk Tarih Kongresi,* III-I, Ankara 2002.

ADIYEKE Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı,* Ankara 2000.

AFYONCU Erhan, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi,* İstanbul 2009.

Ali Cevad, Memâlik-i Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı, III, İstanbul 1314.

BABİNGER Frans, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982.

BATMAZ Eftal Ş., **"**Ludmila Vasilyevna Dimitriyevna, Türkçe El Yazmaları Kataloğu, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, S. 3, Eylül 2005.

BOSTAN İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı (XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire),* Ankara 2003.

,"Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler", *Türk Denizcilik Tarihi,* I, İstanbul 2009.

"Avarin", *DİA,* XXXII, İstanbul 2006.

BRAUDEL Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1990, II.

Buharî**,** *Et-Târihu'l-Kebîr*, I.

ÇOMAK İhsan, "Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, S. 21.

EİCKHOFF Ekkehard, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi"*, Atatürk Konferansları II 1964-1968***,** Ankara 1991.

EMECEN Feridun, "Selim II", *DİA,* XXXVI, İstanbul 2009.

ERKAN Mustafa, "Gazavatnâme", *DİA***.,** XII, İstanbul 1996.

Girit'in (Mazisi-Hali-İstikbali), I, İstanbul 1328.

GÖKBİLGİN M. Tayyip, "Venedik Devlet Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili diğer Belgeler*", Belgeler*, V-VIIII, S. 9-12, ayrı basım.

GÖYÜNÇ Nejat, "Kenan Paşa", *DİA,* XXV, İstanbul 2002.

GÜLSOY Ersin, "Akdeniz'de Osmanlı-Venedik Savaşları", *CİEPO XIV. Sempozyomu Bildirileri,* **(**18-22 Eylül 2000).

,*Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması,* İstanbul 2004.

"Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler", *Türk Denizcilik Tarihi*, I, İstanbul 2009.

GÜNAY Fatih, "Raşid Mehmed Efendi", *DİA.,* XXXIV, İstanbul 2007.

Ahmed İbni Hambel, *Sünen,* V, s. 413, Hadis No: 23547.

Hüseyin Kami Hanyevi, *Girit Tarihi,* I, İstanbul 1288.

İPŞİRLİ Mehmed, "Naima"*, DİA.*, XXXII, İstanbul 2006.

İLGÜREL Mücteba, "Deli Hüseyin Paşa", *DİA,* XIX, İstanbul 1999.

, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA,* XXVI, İstanbul 2002.

İNALCIK Halil, "Mehmed II"*, DİA***,** XXVIII, İstanbul 2003.

, "İmtiyazat", *DİA,* XXII, İstanbul 2000.

Kur'an-ı Kerim, *Ra'd Suresi*, 13/11.

Kur'an-ı Kerim, *Saff suresi*, 61/13. Ayet.

Kur'an-ı Kerim, *Tevbe suresi*, Ayet 18.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *"Ahidnâne", DİA,* I, İstanbul 1988.

LEVEND Agah Sırrı, *Gazavât-nâmeler,* Ankara 2000.

MANSEL Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi,* Ankara 1984.

MARİTANOS S., "İkinci Bin Yılında Girit Adası ve Girit Anadolu Dünyası", *II. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1937.

Muahedât Mecmuası, II, Ankara 2008.

ORHONLU Cengiz, "XIV. Yüzyılın İkinci Yarısında Kızıl Deniz Sahillerinde Osmanlılar"*, İÜTD,* XII/16, İstanbul 1962.

ORTAYLI İlber, *Türkiye İdare Tarihine Giriş,* Ankara 1996.

ÖZTÜRK Necdet - YILDIZ Murat, *Osmanlı Tarihçileri***,** İstanbul 2013.

ÖZGÜL İbrahim, *Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr Adlı eseri,* AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010.

PAKALIN M. Zeki, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* II, İstanbul 1946.

PUL Ayşe, *Girit Savaşı ile ilgili Bir Türk kaynağının Tahlili*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2004.

,Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi, İstanbul 2018.

SAMİ Şemsettin, *Kamusul Alam,* V, İstanbul 1314.

SİMON Bruno, "Onaltıncı Yüzyıl Otalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler,* IV, Ankara 1993.

TUKİN Cemal, "Girit", *DİA,* XIV., İstanbul1996.

, *"Girit"* Maddesi, İA, IV, İstanbul 1988.

, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları", *Belleten,* IX, S. 34, 1945.

TURAN Şerafettin, "Barbaros Hayrettin Paşa", *DİA,* V, İstanbul 1992.

, "Bayezid II", *DİA,* V, İstanbul 1992.

, "Levant", *DİA,* XXVII, İstanbul 2003.

, *Türkiye-İtalya İlişkileri I,* Ankara 2000.

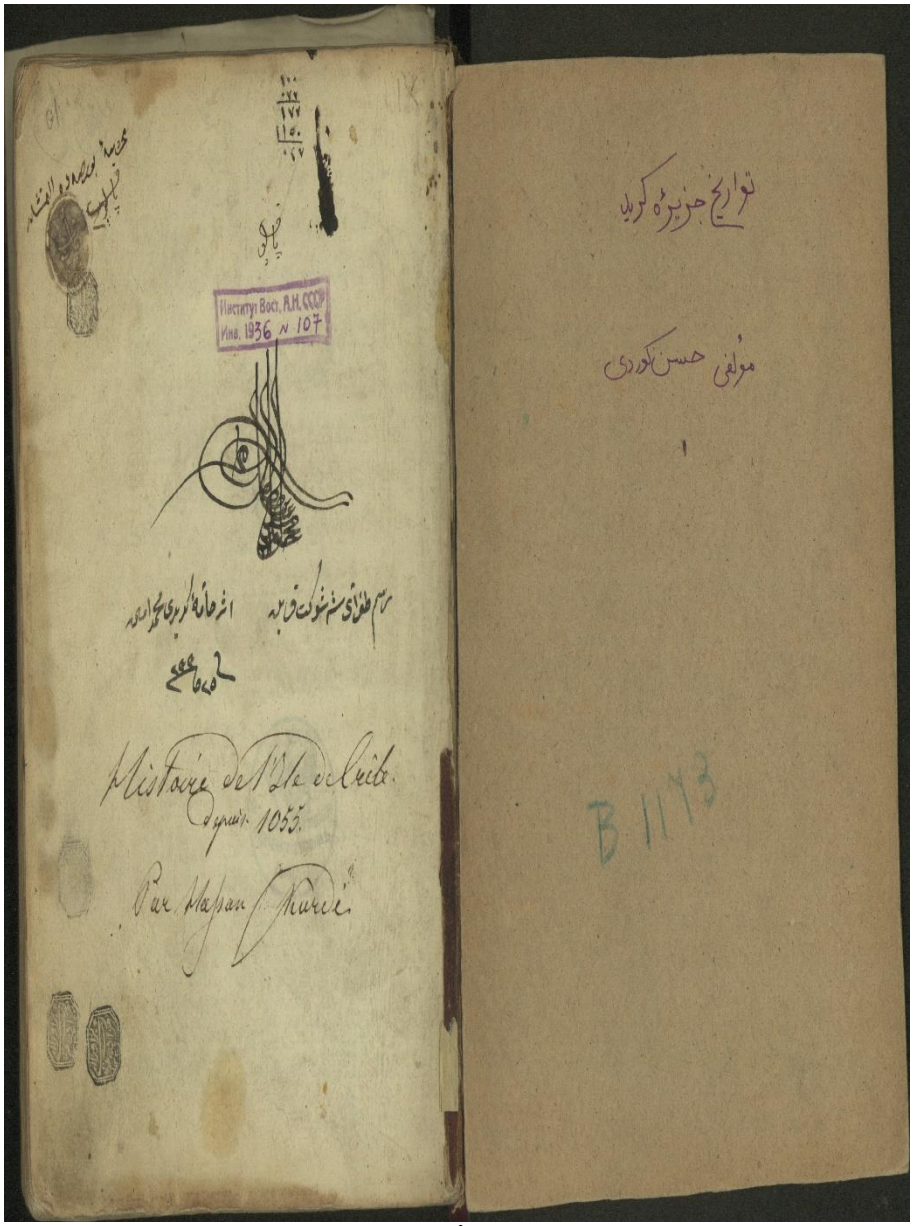
TÜBENÇOKRAK Öznur, *Keyfiyet-i Rusisye'nin Traskripsiyon ve Tahlili*, EOÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisanz Tezi, Eskişehir 2007.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* III, Ankara 1988.

*Vecihi Tarihi***,** Yay. Haz. Buğra Atsız, İstanbul 2016.

YILDIZ Hakan, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, İstanbul 2008.

EKLER

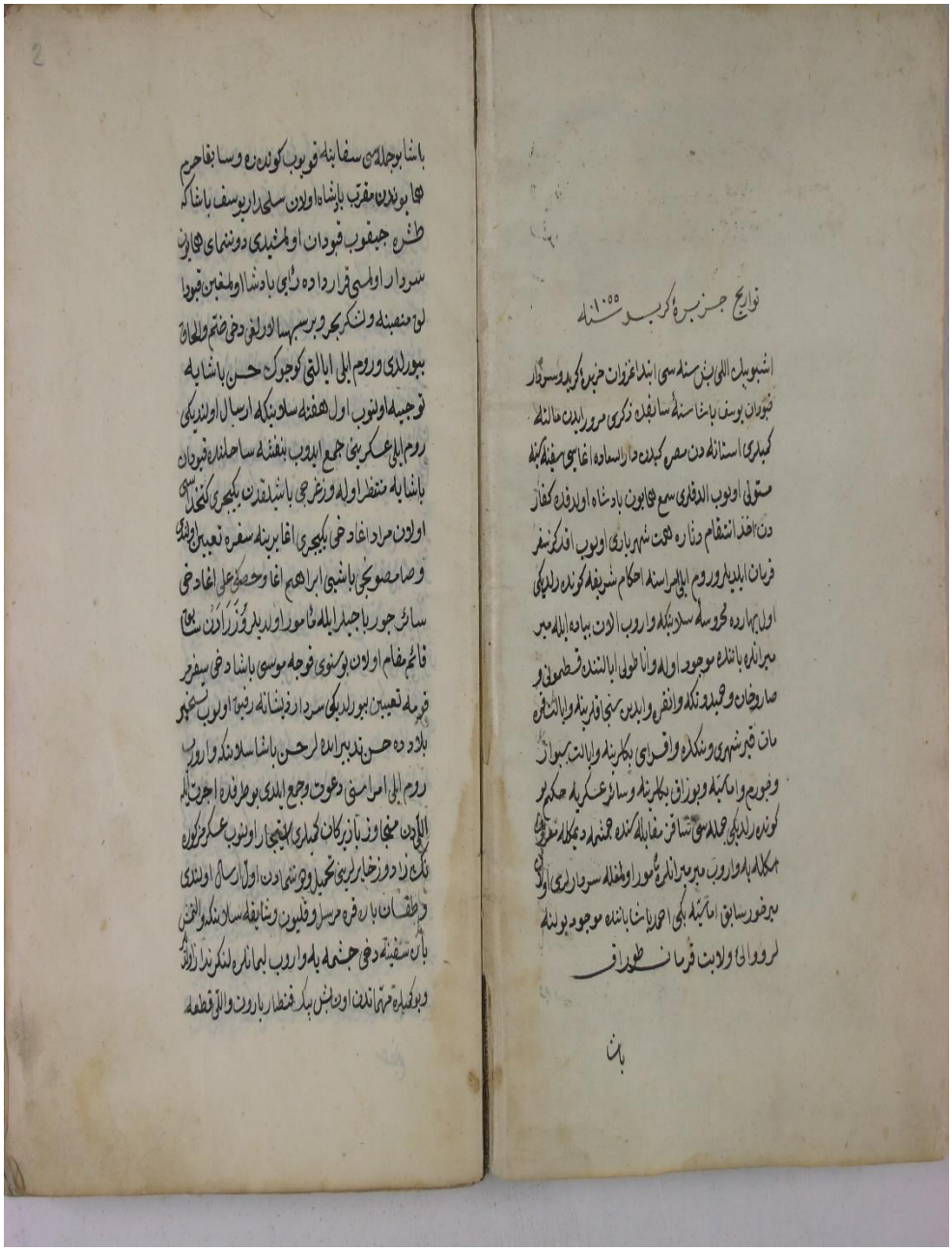
EK1: Petersburg Nüshası İç Kapak

EK2: Petersburg Nüshasının birinci sayfası

EK3: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshası İç Kapak

EK4: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshasının birinci sayfası